

การแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม

นางสาวรอมล เหมศรีชาติ

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2545

ISBN 974-17-2727-5

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

PUPPET PERFORMANCES OF CHUCHERDCHAMNANSIL
IN SAMUT SONGKHRAM

Miss Worakamon Hemsrichart

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts in Thai Dance

Department of Dance

Faculty of Fine and Applied Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2002

ISBN 974-17-2727-5

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานาฏศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม
โดย	นางสาวรณมล เหมศรีชาติ
สาขาวิชา	นาฏศิลป์ไทย
อาจารย์ที่ปรึกษา	อาจารย์วิษชุดา วุธาทิศย์

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้นับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบริหารบัณฑิต

.....คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ชาญณรงค์ พรุ่งโรจน์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษา
(อาจารย์วิษชุดา วุธาทิศย์)

.....กรรมการ
(อาจารย์อนุชิต โรจนสุขสมบูรณ์)

..... กรรมการ
(อาจารย์สุรัตน์ จงดา)

สถาบันวิจัยและบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วรกมล เหมศรีชาติ : การแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม
(PUPPET PERFORMANCES OF CHUCHERDCHAMNANSIL IN SAMUT
SONGKHRAM) อ.ที่ปรึกษา : อาจารย์วิชชุตา วุธาติศย์ , 300 หน้า ISBN 974-17-2727-5

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มุ่งศึกษาถึงการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม ระหว่างปี พ.ศ. 2544 ถึง พ.ศ.2545 โดยเน้นประวัติ วิวัฒนาการ รูปแบบ องค์ประกอบการจัดการแสดง และเทคนิคการเชิดหุ่นกระบอก ดำเนินการวิจัยโดยศึกษาข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์บุคคลผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการเชิดหุ่นกระบอก การสังเกตการณ์ ตลอดจนการฝึกหัดเชิดหุ่นกระบอกด้วยตนเองจากหัวหน้าคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

ผลการวิจัยพบว่าศิลปะการแสดงหุ่นของไทยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การแสดงหุ่นของไทยมี 4 ประเภท คือ หุ่นหลวง หุ่นไทย-จีน หุ่นกระบอก และหุ่นละครเล็ก แต่ละประเภทมีความแตกต่างกัน การแสดงหุ่นกระบอก เกิดขึ้นในปี พ.ศ.2435 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2495 ที่จังหวัดสมุทรสงคราม โดยนายวงษ์ รามสุข

หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์มี ตัวหุ่น และศีรษะหุ่นที่มีขนาดใหญ่กว่าหุ่นกระบอกทั่วไป หัวหุ่นแกะสลักจากไม้เนื้ออ่อน นำมาตกแต่งเขียนสี ลงรัก ปิดทอง มือ และกรรเจียรกรแกะจากหนังไพล์ของหุ่นแกะจากไม้ให้มีความโค้งลงมาเป็นส่วนนอกด้วย การแสดงเน้นความสนุกสนาน ลักษณะเด่นด้านการเชิดคือ การกระทบตัวหุ่นจะกระตุกข้อมือซ้อนกัน 2 ครั้ง การกล่อมตัวหุ่นมีการกล่อมใน และกล่อมนอก การเชิดดีลังกาในตัวลิง และการเชิดหกหน้าหกหลังในตัวผีเสื้อสมุทรที่เน้นความตลก เรื่องที่ใช้แสดงที่ นายวงษ์ รามสุขแต่งขึ้นเองมี 5 เรื่อง คือ มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว , ระกาแก้ว , ฤมารกายสิทธิ์ , ศรีสุริยง และคนโททอง แต่เรื่องที่นิยมแสดงในปัจจุบันได้แก่ เรื่องระกาแก้ว และพระอภัยมณี วงดนตรีประกอบการแสดงคือวงปี่พาทย์ และต้องมีซออุบลระเลงประกอบขณะที่ยังร้องท้าวด้วย การแสดงเริ่มต้นด้วยการบูชาครู การโหมโรง การรำไหว้ครูเบิกโรง แล้วจึงเริ่มต้นแสดง เมื่อจบเรื่องตัวตลกหรือหุ่นโขนจะออกมากล่าวอาลา และปี่พาทย์จะทำเพลงกราวรำหรือสรรเสริญพระบารมี เป็นอันสิ้นสุดการแสดง การแสดงหุ่นกระบอกสามารถแสดงทั้งงานมงคล และอวมงคล

ผู้สืบทอดการแสดงหุ่นกระบอก คณะชูเชิดชำนาญศิลป์ในปัจจุบัน คือ นางกรรณิกา แก้วอ่อน มุ่งเน้นที่สืบทอด และอนุรักษ์การแสดงนี้ให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของจังหวัดสมุทรสงครามสืบไป

ภาควิชา นาฏศิลป์

ลายมือชื่อนิสิต.....

สาขาวิชา นาฏศิลป์ไทย

ลายมืออาจารย์ที่ปรึกษา.....

ปีการศึกษา 2545

4486567235 : MAJOR THAI CLASSICAL DANCE

KEY WORD : PUPPET CHUCHERDCHAMNANSIL

WORAKAMON HEMSRICHART : PUPPET PERFORMANCES OF
CHUCHERDCHAMNANSIL IN SAMUT SONGKHRAM. THESIS

ADVISOR: VIJJUTA VUDHADITYA , 300 pp. ISBN 974-17-2727-5

This thesis aims at studying the rod puppet performance of Chucherdchamnansil troupe in Samut Songkhram province, 2001 to 2002 including its historical development, form, major components, performance and manipulating technic. Research methodology is based upon documentary review, interviewing of experts, observation and practice with the troupe head.

Research finds that the puppets have been performed since Ayudhya period until today. Hun Luang, Hun Thai-Jin, Hun Krabok and Hun Lakon Lek are four kinds of Thai puppetry now. Hun krabok started in Thailand around 1892. Chucherdchamnansil troupe started in 1952 at Samut Songkhram province by Mr.Wong Roumsuk.

Puppet dolls of Chucherdchamnansil troupe are larger than general size, made of softwood painted and decorated with gold leaves. Ear pieces are made of leather. Shoulder wooden piece is extended to the chest. Performance stresses comical devices, which reflects in manipulating technics. Many special technics were created by this troupe. The troupe has five original plays Mongkutphet Mongkuykaew, Rakakaew, Gumangayasit, Srisuriyong and Kontotong. Two most popular stories today are Rakakaew and Praapaimanee. The performance starts with paying homage to the guru and deities followed by music prelude and dance prelude, then a play proper is shown and ended with a farewell piece performed by the clowns. Pipat music accompanies throughout the performance. This Hun troupe performs on all occasions.

Main objective of Chucherdchamnansil troupe preserver, Mrs Kunnika Kawon , now is for preservation the performances as a cultural heritage of Samut Songkhram province.

Department	Dance	Student's signature.....
Field of study	Thai Classical Dance	Advisor's signature.....
Academic year	2002	

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีทั้งนี้ได้รับความเมตตา และคำแนะนำอย่างดียิ่ง จากจากบุคคลหลายท่าน ที่ได้สละเวลาอันมีค่าให้ความรู้ พร้อมทั้งเสนอความคิดเห็นในการแก้ไข ข้อบกพร่องต่าง ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อการทำวิทยานิพนธ์ อันได้แก่ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล วิรุฬห์รักษ์ ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ อาจารย์วิชชุต วุฑฒิตย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ อาจารย์อนุกุล โจรนสุขสมบูรณ์ กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และ อาจารย์สุรัตน์ จงดา กรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ขอกราบขอบพระคุณอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้

ขอกราบขอบพระคุณ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่ได้กรุณาให้ทุนสนับสนุนในการวิจัยและจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

ขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกชูเชิดชานาญศิลป์คนปัจจุบัน และ อาจารย์อภิชาติ อินทร์รงค์ ผู้เชิดหุ่นกระบอกตัวหลัก ๆ ตลอดจนผู้เชิด และ นักดนตรีทุกท่านในคณะหุ่นกระบอกชูเชิดชานาญศิลป์ ที่ได้สละเวลาอันมีค่าในการให้ข้อมูลสัมภาษณ์ ในการบันทึกภาพ และให้ความร่วมมือโดยมิได้หวังสิ่งตอบแทน และขอขอบคุณ คุณประมุก เนติพัทธ์ บุตรชายนางจิบ เนติพัทธ์ ผู้สร้างหุ่นกระบอกที่ได้สละเวลาให้ข้อมูลสัมภาษณ์อันเป็นประโยชน์ จนผู้วิจัยสามารถเรียบเรียงข้อมูลเป็นรูปเล่มวิทยานิพนธ์ได้

ขอขอบพระคุณหัวหน้าคณะหุ่นกระบอกรวมทั้งผู้เชิดและนักดนตรีในคณะหุ่นกระบอกที่ยังคงแสดงในปัจจุบันได้แก่ ครูชื่น สกกุลแก้ว , อาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต , อาจารย์สุขสันต์ พ่วงกลัด , อาจารย์วิลาวัลย์ เสวตเสรณี , อาจารย์สุรัตน์ จงดา , นางประนอม อินทรเนตร , นายสวน ผ่องแผ้ว , นางสาวสมร ทองเผือก , นางเล็ก หงส์ทอง และทุก ๆ ท่านที่ร่วมอยู่ในคณะที่ไม่ได้กล่าวนาม ขอขอบพระคุณที่ได้ให้การสัมภาษณ์ บันทึกภาพการแสดง และตัวหุ่นกระบอกอย่างไม่ปิดบัง

ท้ายที่สุดนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดา และญาติพี่น้องทุกท่าน ตลอดจน พี่ ๆ เพื่อน ๆ ปริญญาโทที่คอยช่วยเหลือในด้านต่างๆ และเป็นกำลังใจที่ดีมาตลอดทำให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงลงด้วยดี ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษานี้ ผู้วิจัยขออุทิศให้กับบูรพคณาจารย์ทางการแสดงหุ่นกระบอก ทุก ๆ ท่าน และผู้มีพระคุณทุกท่านที่กล่าวนาม และมีได้กล่าวนามในข้างต้น

วรกมล เหมศรีชาติ

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ.....	ญ
สารบัญตาราง.....	ณ
สารบัญแผนภูมิ.....	ด
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	5
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	10
2 ประวัติและพัฒนาการเล่นหุ่นกระบอกของไทย.....	11
2.1 ประวัติความเป็นมาของหุ่น.....	11
2.2 ประเภทของการแสดงหุ่น.....	24
2.2.1 หุ่นหลวง หรือหุ่นใหญ่.....	24
2.2.2 หุ่นเล็ก หรือหุ่นวังหน้า(หุ่นไทย-หุ่นจีน).....	26
2.2.3 หุ่นกระบอก.....	28
2.2.4 หุ่นละครเล็ก.....	29
2.3 ประวัติความเป็นมาของหุ่นกระบอก.....	31
2.3.1 หลักฐานอย่างเป็นทางการของหุ่นกระบอก.....	34
2.3.2 ที่มาของหุ่นกระบอกที่แสดงในปัจจุบัน.....	37
2.3.3 หุ่นกระบอกคณะต่าง ๆ ที่แสดงในปัจจุบัน.....	38
2.4 ประวัติความเป็นมาของคณะซุเซิดชำนาญศิลป์.....	49

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
	2.4.1 เรื่องที่นิยมแสดง.....	52
	2.4.2 ประวัติการแสดง.....	53
	2.5 ประเภทของตัวหุ่นกระบอกคณะซุเซิดชำนาญศิลป์.....	57
	2.5.1 ตัวหุ่นกระบอกที่ใช้ในการแสดง.....	59
	2.5.2 ผลงานการแสดงของหุ่นกระบอกตัวต่าง ๆ.....	60
	สรุป.....	78
3	องค์ประกอบ และการจัดการแสดง.....	80
	3.1 องค์ประกอบการแสดงและการวิเคราะห์หุ่นกระบอก.....	80
	3.1.1 ตัวหุ่นกระบอก.....	80
	3.1.2 ผู้เซิดหุ่น.....	87
	3.1.3 คนบอกบท.....	89
	3.1.4 โรงหุ่นกระบอกและฉาก.....	90
	3.1.5 คนตรี และการขับร้องประกอบการแสดง.....	98
	3.1.6 บทที่ใช้แสดงหุ่นกระบอก.....	103
	3.1.7 โอกาสที่แสดง.....	107
	3.1.8 สถานที่แสดง.....	108
	3.2 การจัดการแสดง และการจัดแบ่งหน้าที่.....	109
	3.2.1 การดำเนินการจัดการแสดง.....	109
	3.2.2 การแบ่งหน้าที่ในการแสดง.....	110
	3.2.3 ระยะเวลาในการแสดง.....	110
	3.2.4 อัตราค่าจ้างนักแสดง.....	113
	3.3 วิเคราะห์องค์ประกอบการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเซิดชำนาญศิลป์.....	114
	สรุป.....	123
4	การดำเนินการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเซิดชำนาญศิลป์.....	125
	4.1 พิธีกรรมก่อนการแสดง.....	125
	4.1.1 การบูชาครู.....	125
	4.1.2 การโหมโรง.....	128
	4.2 รูปแบบการแสดง.....	129

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4.2.1 การร่ำไห้ครุเบิกโรง.....	129
4.2.2 การดำเนินเรื่อง.....	131
4.2.3 การลาโรง.....	134
สรุป.....	135
5 วิเคราะห์ลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์.....	136
5.1 ลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอก.....	136
5.1.1 การเชิดหุ่นกระบอก.....	136
5.1.2 กระบวนวิธีการเชิดหุ่นกระบอก.....	138
5.2 ลักษณะเด่นของการแสดงหุ่นกระบอก.....	166
5.2.1 วิธีการเชิด.....	166
5.2.2 ตลกหุ่น.....	167
สรุป.....	170
6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ.....	171
รายการอ้างอิง.....	180
ภาคผนวก.....	183
ภาคผนวก ก ประวัติหุ่นกระบอกคณะต่างๆ ในอดีต.....	184
ภาคผนวก ข ภาพหัวหน้าคณะและการแสดงหุ่นกระบอกคณะต่างๆ ในปัจจุบัน....	223
ภาคผนวก ค บทประพันธ์สำหรับแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดฯ.....	257
ภาคผนวก ง ประมวลภาพเกี่ยวกับการศึกษาหุ่นกระบอก.....	295
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	300

สารบัญญภาพ

ภาพที่	หน้า
1	แสดงลักษณะของหุ่นหลวงหรือหุ่นใหญ่พาลี.....25
2	แสดงลักษณะของหุ่นเล็กหรือหุ่นวังหน้าของกรมพระราชวังบวรฯ ตัวพระราม... 27
3	แสดงลักษณะของหุ่นเล็กหรือหุ่นวังหน้าของกรมพระราชวังบวรฯ ตัวทศกัณฐ์.... 27
4	แสดงลักษณะของหุ่นกระบอกของจักรพันธ์ โปษยกฤต..... 28
5	แสดงลักษณะของหุ่นกระบอกของคณะชูเชิดชานาญศิลป์..... 29
6	แสดงลักษณะของหุ่นละครเล็กของคณะครู โจหุลยส์.....30
7	หุ่นกระบอกตัวพระ.....60
8	หุ่นกระบอกตัวพระ.....61
9	หุ่นกระบอกตัวพระ.....61
10	หุ่นกระบอกตัวพระ.....62
11	หุ่นกระบอกตัวนาง.....63
12	หุ่นกระบอกตัวนาง.....63
13	หุ่นกระบอกนางพันธุรัต.....64
14	หุ่นกระบอกนางผีเสื้อสมุทร.....64
15	หุ่นกระบอกสินสมุทร.....65
16	หุ่นกระบอกเสนายักษ์.....66
17	หุ่นกระบอกยักษ์(ทศกัณฐ์).....66
18	หุ่นกระบอกยักษ์(ทศกัณฐ์).....67
19	หุ่นกระบอกลิง (นิลเสน).....67
20	หุ่นกระบอกลิง(หนุมาน).....68
21	หุ่นกระบอกภาษา(จีน).....68
22	หุ่นกระบอกภาษา(จีน).....69
23	หุ่นกระบอกภาษา(มอญ).....69
24	หุ่นกระบอกภาษา(พม่า).....70
25	หุ่นกระบอกภาษา(ฝรั่ง).....70
26	หุ่นกระบอกพราหมณ์วิเชียร.....71
27	หุ่นกระบอกพราหมณ์โมรา.....71
28	หุ่นกระบอกพราหมณ์सानนท์.....72

สารบัญญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
29	หุ่นกระบอกนางเงือก.....72
30	หุ่นกระบอกพ่อเงือก.....73
31	หุ่นกระบอกแม่เงือก.....73
32	หุ่นกระบอกนางพราหมณ์เกษร.....74
33	หุ่นกระบอกเจ้าเงาะ.....74
34	หุ่นกระบอกพระฤาษี.....75
35	หุ่นกระบอกตัวตลก.....75
36	หุ่นกระบอกนก.....76
37	หุ่นปลา.....76
38	หุ่นพญานาค.....77
39	หุ่นไก่.....77
40	ส่วนประกอบของหุ่นกระบอกตัวพระ.....83
41	ส่วนประกอบของหุ่นกระบอกตัวนาง.....84
42	ชิ้นส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบรวมเป็นหุ่นกระบอกตัวพระ85
43	ชิ้นส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบรวมเป็นหุ่นกระบอกตัวนาง86
44	วิธีการจับตัวหุ่นกระบอก.....88
45	การแสดงที่ยังใช้คนบอกบท.....90
46	การประกอบฉากส่วนแรก.....94
47	การประกอบฉากขนาดใหญ่ (ฉากส่วนแรก).....94
48	การยกฉากมาประกอบบนเวทีที่แสดง.....95
49	ด้านหลังฉากส่วนที่ 2.....95
50	โรงหุ่นกระบอก และฉากขนาดใหญ่ แบบที่ 1.....96
51	โรงหุ่นกระบอก และฉากขนาดใหญ่ แบบที่ 2.....96
52	โรงหุ่นกระบอก และฉากขนาดเล็ก.....97
53	ด้านข้างโรงหุ่นกระบอก.....97
54	บรรยากาศผู้ชมด้านข้างโรงหุ่นกระบอก.....98
55	วงปี่พาทย์ที่ใช้ประกอบการแสดง.....99
56	ขออุ้บรรเลงพร้อมวงปี่พาทย์ขณะแสดง.....99

สารบัญญภาพ (ต่อ)

ภาพที่	หน้า
57	ชอู้.....100
58	บทที่ใช้สำหรับแสดงหุ่นกระบอก คณะชูเชิดชำนาญศิลป์.....104
59	บทหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี.....105
60	บทหุ่นกระบอกเรื่อง ระกาแก้ว.....105
61	บทหุ่นกระบอกเรื่อง ขุนช้างขุนแผน.....106
62	บทหุ่นกระบอกเรื่อง มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว..... 106
63	บทหุ่นกระบอกเรื่อง ลักษณวงษ์.....107
64	บทหุ่นกระบอกเรื่อง รามเกียรติ์ ตอน นางลอย.....107
65	ภาพการบูชาศิระพระฤาษี.....127
66	การบูชาครูของวงดนตรี ปี่พาทย์ ก่อนการแสดง.....128
67	การรำไหว้ครูเบิกโรง..... 131
68	การแสดงเรื่อง พระอภัยมณี ตอนพบสามพราหมณ์..... 132
69	การแสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร..... 133
70	การแสดงเรื่อง ระกาแก้ว..... 133
71	ตัวโหมยกประจำคณะ(ทองปลิว) ออกมากล่าวลาผู้ชม.....134
72	นางขึ้น สกุลแก้ว หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกครูขึ้น สกุลแก้ว.....223
73	การสาธิตวิธีการจับหุ่นกระบอกก่อนเชิด โดยนางขึ้น สกุลแก้ว.....223
74	ลักษณะตัวหุ่นกระบอกแสดงเรื่องพระอภัยมณี ของคณะครูขึ้น สกุลแก้ว.....224
75	ลักษณะตัวหุ่นกระบอกแสดงเรื่องสังข์ทอง ของคณะครูขึ้น สกุลแก้ว..... 224
76	อาจารย์จักรพันธ์ กำลังเชิดหุ่นจูล่ง แสดงเรื่องสามก๊ก.....225
77	หุ่นกระบอก ขงเบ้ง กวนอู เล่าปี่ เตียวหุย จูล่ง.....225
78	การแสดงเรื่องสามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือ.....226
79	ลักษณะหุ่นกระบอก ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ของคณะจักรพันธ์ โปษยกฤต..... 226
80	หุ่นกระบอกคณะกรมศิลปากร แสดงเรื่องพระอภัยมณี227
81	หุ่นกระบอกคณะกรมศิลปากร แสดงเรื่องพระอภัยมณี.....227
82	นางสายสมร ทองเผือก หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกรอดศิรินิลศิลป์กำลังไหว้ครู.....228
83	โรงหุ่นกระบอกคณะรอดศิรินิลศิลป์.....228
84	การแสดงหุ่นกระบอก เรื่องพระอภัยมณี คณะรอดศิรินิลศิลป์.....229

สารบัญญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
85	ลักษณะการแสดงหุ่นกระบอกคณะรอตศิรินิลศิลป์.....	229
86	ภาพนักร้องหุ่นกระบอกคณะรอตศิรินิลศิลป์.....	230
87	วงดนตรีแสดงหุ่นกระบอกคณะรอตศิรินิลศิลป์.....	230
88	อาจารย์กรรมิกา แก้วอ่อน หัวหน้าคณะซุเซิดชำนาญศิลป์ปัจจุบัน.....	231
89	การแสดงหุ่นกระบอก เรื่องระกาแก้ว ของคณะซุเซิดชำนาญศิลป์.....	231
90	นักร้องประจำคณะซุเซิดชำนาญศิลป์.....	232
91	นักดนตรีประจำคณะซุเซิดชำนาญศิลป์.....	232
92	กลุ่มผู้เซิดหุ่นกระบอกคณะสี่พี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี.....	233
93	สาธิตวิธีการเซิดหุ่นกระบอกของคณะสี่พี่น้อง.....	233
94	ลักษณะตัวหุ่นกระบอกต่าง ๆ ของคณะสี่พี่น้อง.....	234
95	หุ่นรูปม้า ใช้ประกอบการแสดงของคณะสี่พี่น้อง.....	234
96	ผู้วิจัยถ่ายภาพร่วมกับหัวหน้าคณะผู้เซิดหุ่นฯ คณะชะเวงหลานแม่บุญช่วย.....	235
97	การแสดงหุ่นกระบอกของคณะชะเวงหลานแม่บุญช่วย จ. นครสวรรค์.....	235
98	ด้านหลังฉาก และวงดนตรีของคณะชะเวงหลานแม่บุญช่วย.....	236
99	ลักษณะตัวหุ่นกระบอกของคณะชะเวงหลานแม่บุญช่วย.....	236
100	นายสวน ผ่องแผ้ว หัวหน้าหุ่นกระบอกอีสาน คณะเพชรหนองเรือ.....	237
101	นายสวน ผ่องแผ้ว หัวหน้าคณะเพชรหนองเรือทำพิธีบูชาครูฯ.....	237
102	ลักษณะเวที และการแสดงหุ่นกระบอกอีสานคณะเพชรหนองเรือ.....	238
103	ลักษณะการเซิด และพากย์หุ่นกระบอก โดยนายสวน ผ่องแผ้ว.....	238
104	ลักษณะตัวหุ่นกระบอกอีสานคณะเพชรหนองเรือ.....	239
105	วงดนตรีหุ่นกระบอกอีสานคณะเพชรหนองเรือ.....	239
106	อาจารย์วิลาวัณย์ เสวตเสรณี หัวหน้าหุ่นเมืองเหนือ คณะฮ้อบบีฮัท.....	240
107	วิธีการเซิดหุ่นกระบอกเมืองเหนือคณะฮ้อบบีฮัท.....	240
108	การแสดงหุ่นกระบอกเมืองเหนือคณะฮ้อบบีฮัท เรื่องกินริยุงคำ.....	241
109	การแสดงหุ่นกระบอกเมืองเหนือคณะฮ้อบบีฮัทเรื่องเหลียนยี่ปีศาจน้ำเต้า.....	241
110	โรงหุ่นกระบอกคณะพะเซ่าง.....	242
111	วงปี่พาทย์และนักร้องประจำคณะหุ่นกระบอกพะเซ่าง.....	242
112	โรงหุ่นกระบอกคณะพะเซ่างแสดงเรื่องพระอภัยมณี.....	243

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
113	การแสดงหุ่นกระบอกคณะพะวงเรื่องพระอภัยมณีตอนกำเนิดสินสมุทร.	243
114	ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะพะวงเรื่องพระอภัยมณีตอนกำเนิดสินสมุทร.....	244
115	นักดนตรี และ นักร้องประจำหุ่นกระบอกคณะพะวง.....	244
116	อาจารย์สุรัตน์ จงดา หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกครูไก่อ่ ทำพิธีบูชาครู.....	245
117	โรงหุ่นกระบอกคณะครูไก่อ่ (สุรัตน์ จงดา).....	245
118	ผู้เชิด นักดนตรี คนบอกบทคณะครูไก่อ่ (สุรัตน์ จงดา).....	246
119	การแสดงหุ่นกระบอก เรื่องไกรทอง ตอนพ้อบน คณะครูไก่อ่.....	246
120	การแสดงหุ่นกระบอก เรื่องไกรทอง ตอนพ้อบน คณะครูไก่อ่.....	247
121	การแสดงหุ่นกระบอก เรื่องไกรทอง ตอนพ้อบน คณะครูไก่อ่.....	247
122	อาจารย์ภรณ์กานา แก้วอ่อน กำลังสอนนักเรียนหัดเชิดหุ่นกระบอก.....	248
123	การแสดงหุ่นกระบอกคณะบ้านดนตรี เรื่อง พระอภัยมณี	248
124	การแสดงหุ่นกระบอกคณะบ้านดนตรี เรื่อง ระกาแก้ว	249
125	นักเรียนจากโรงเรียนบ้านดนตรีเชิดหุ่นกระบอก เรื่องระกาแก้ว	249
126	หุ่นที่ใช้สำหรับฝึกซ้อมในการเรียนเชิดหุ่นกระบอกของโรงเรียนบ้านดนตรี.....	250
127	โรงเรียนบ้านดนตรี สอนดนตรีและการเชิดหุ่นกระบอก	250
128	ผู้วิจัยถ่ายภาพร่วมกับคุณศิริรัตน์ ปานเสน หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์.....	251
129	หุ่นกระบอกตัวนางของคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์.....	251
130	หุ่นกระบอกตัวพระ ของคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์.....	252
131	หุ่นกระบอกยักษ์ตัวต่าง ๆ ของคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์.....	252
132	ลักษณะโรงหุ่นกระบอกคุณรัตน์.....	253
133	โรงหุ่นกระบอกและหุ่นกระบอกตัวต่าง ๆ ของคุณรัตน์.....	253
134	การเชิดหุ่นกระบอกจีนไหหลำ	254
135	นักดนตรีและผู้เชิดภายในโรงเรียนหุ่นกระบอก	254
136	ส่วนประกอบภายในตัวหุ่นกระบอกจีนไหหลำ	255
137	หุ่นกระบอกจีนไหหลำ ตัวพระ และตัวนาง	255
138	การแสดงหุ่นกระบอกจีนไหหลำ เรื่อง ตาจินเซ (สามพี่น้อง)	256
139	นายวงษ์ รามสุข เข้ารับพระราชทานรางวัลจากสมเด็จพระเทพฯ.....	295
140	แสดงเรื่องระกาแก้ว ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย.....	295

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
141	กลุ่มนักเรียนวันเสาร์ อาทิตย์ มาเรียนที่บ้านดนตรี.....	296
142	พิธีไหว้ครูหุ่นกระบอ ก ณ โรงเรียนบ้านดนตรี.....	296
143	การฝึกหัดเชิดหุ่นกระบอ โดยอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน.....	297
144	แสดงเรื่องพระอภัยมณี จากคณะบ้านดนตรี.....	297
145	ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน.....	298
146	ผู้วิจัยเรียนเชิดหุ่นกับอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน.....	298
147	สัมภาษณ์คุณประมุล เนติพัฒน์	299

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1	แสดงอัตราค่าจ้างแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์.....113
2	แสดงลักษณะทำตั่งวงของหุ่นกระบอก ตัวนาง.....141
3	แสดงลักษณะทำตั่งวงของหุ่นกระบอก ตัวพระ.....142
4	แสดงลักษณะทำตั่งวงของหุ่นกระบอก ตัวยักษ์.....143
5	แสดงลักษณะทำตั่งวงของหุ่นกระบอก ตัวลิง.....144
6	แสดงลักษณะทำป็องหน้าของหุ่นกระบอกตัวพระ นาง และยักษ์.....145
7	แสดงลักษณะทำจีบส่งหลังของหุ่นกระบอก ตัวนาง145
8	แสดงลักษณะทำรำเพลงเชิดของหุ่นกระบอก ตัวพระ นาง147
9	แสดงลักษณะทำรำเพลงเชิดของหุ่นกระบอก ตัวยักษ์ และ ลิง.....148
10	แสดงลักษณะทำรำเพลงเสมอของหุ่นกระบอก ตัวพระ และตัวนาง.....149
11	แสดงลักษณะทำรำเพลงพระยาเดินของหุ่นกระบอก ตัวยักษ์.....150
12	แสดงลักษณะทำรำเพลงวรเชษฐ์ของหุ่นกระบอกตัวผีเสื้อสมุทร..... 151
13	แสดงลักษณะทำรำเพลงเร็วของหุ่นกระบอกตัวพระและตัวนาง.....153
14	แสดงลักษณะทำรำเพลงเร็วของหุ่นกระบอกตัวพระ และนาง.....154
15	แสดงลักษณะทำรำเพลงเร็วของหุ่นกระบอกตัวยักษ์ และลิง.....155
16	แสดงลักษณะทำรำของหุ่นกระบอกตัวออกภาษา.....157
17	แสดงลักษณะทำไหว้ของหุ่นกระบอก ตัวพระ นาง และ ลิง..... 159
18	แสดงลักษณะทำนอนของหุ่นกระบอก ตัวพระ นาง ยักษ์ และ ลิง.....160
19	แสดงลักษณะทำอายุของหุ่นกระบอก ตัวนาง.....161
20	แสดงลักษณะทำดีใจของหุ่นกระบอก ตัวพระ นาง ยักษ์ และ ลิง.....162
21	แสดงลักษณะทำโอคของหุ่นกระบอก ตัวพระ นาง ยักษ์ และ ลิง.....163
22	แสดงลักษณะทำเกาของหุ่นกระบอก ตัวลิง.....164
23	แสดงลักษณะทำดีลังกาของหุ่นกระบอก ตัวลิง.....165

สารบัญแนกมึ

แผนภูมิที่		หน้า
1	แสดงโครงการสืบทอดการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์.....	51
2	แผนผังโรงหุ่นกระบอกขนาดใหญ่.....	91
3	แผนผังโรงหุ่นกระบอกขนาดเล็ก.....	92
4	แสดงโครงสร้างระยะเวลาการแสดงหุ่นกระบอก 1 ชั่วโมง.....	111
5	แสดงโครงสร้างระยะเวลาการแสดงหุ่นกระบอก 4 ชั่วโมง.....	112

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

“หุ่น” ตามความหมายของพจนานุกรมแห่งราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง “รูปตุ๊กตา , รูปที่จำลองจากของจริง , ชื่อการเล่นมหรสพที่ใช้รูปหุ่นแสดงเป็นเรื่องราว”¹ หุ่นจึงเป็นสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นโดยการจำลองจากของจริง มนุษย์นำหุ่นเข้ามาใช้ในเรื่องของการเล่นการแสดงเพื่อให้เป็นตัวแทนในการถ่ายทอดเรื่องราวต่าง ๆ โดยมนุษย์จะใส่ความรู้สึกนึกคิด จิตวิญญาณ ลงไปในตัวหุ่นตั้งแต่เริ่มสร้างหุ่นจนกระทั่งเสร็จสมบูรณ์นำมาใช้ในการแสดงจึงทำให้หุ่นเหล่านั้นดูประหนึ่งเหมือนมีชีวิต

การแสดงหุ่นของไทยนับเป็นศิลปะการแสดงแขนงหนึ่งที่มีวิวัฒนาการอันยาวนานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ จากหลักฐานที่เก่าแก่ที่สุดแสดงให้เห็นว่ามีมหรสพการเล่นหุ่นในประเทศไทยคือหลักฐานทางวรรณคดีเป็นเอกสาร โบราณที่พบในสมัยอยุธยาตอนกลางราว พ.ศ. 2171 – พ.ศ. 2246 ในแผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คือสมุดไทยอักษรไทยย่อเรื่อง “พระเนมิราชกลอนสวด ตอนพิธีราชาภิเษกพระเนมิราช” ข้อความที่ปรากฏในตอนที่มีการประกอบพระราชพิธีราชาภิเษกพระเนมิราชบรรยายจากการแสดงมหรสพสมโภชตามท้องเรื่องว่ามีทั้งหุ่นไทย และ โขนชวา² หุ่นของไทยที่ใช้ในการแสดงมีอยู่ 4 ประเภท คือ หุ่นหลวงหรือหุ่นใหญ่ หุ่นวังหน้า(หุ่นจีน-หุ่นไทย) หุ่นละครเล็ก และหุ่นกระบอก³ การแสดงหุ่นแต่ละประเภทมีความแตกต่างกันที่ตัวหุ่น ซึ่งมีโครงสร้างที่มีรูปแบบเฉพาะตามประเภทของหุ่นนั้น ๆ

หนึ่งในหุ่นทั้ง 4 ประเภทนั้น หุ่นกระบอก จัดว่าเป็นหุ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ มีความโดดเด่นในรูปร่างที่แกะจากไม้และตัวหุ่นจะมีขนาดเล็กกว่าหุ่นประเภทอื่น รวมถึงวิธีการเชิดซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ผู้เชิดต้องรู้จักบังคับไม้กระบอกแกนอันเป็นลำตัวหุ่นให้ยกเยื้องไปตามต้องการดู

¹ จานง ทองประเสริฐ , พจนานุกรมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพรวพิตยา , 2518) , หน้า 433.

² นงคันธ์ ไพรพิบูลยกิจ , หุ่นกระบอก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เอส.ที.พี.เวลมีเดีย , 2541) , หน้า12-13.

³ สัน สีมাত্রัง , หุ่นไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์ , 2521) , หน้า 13-15.

ประหนึ่งว่าหุ่นมีชีวิต และ หุ่นกระบอกยังเป็นมหรสพที่เก่าแก่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 จากหลักฐาน พบว่า ม.ร.ว.เกาะ พัทธมเสนา เป็นผู้ริเริ่มสร้างหุ่นกระบอกขึ้นครั้งแรกในกรุงเทพฯ โดยได้ความคิดจากการดูการแสดงหุ่นกระบอกที่เมืองอุตรดิตถ์ของนายแห่งที่นำหุ่นจีนไหหลำมาคิดทำเป็นหุ่นไทย ในคราวติดตามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาดีดำรงราชานุภาพ เสด็จตรวจหัวเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ.2435⁴ นับเป็นจุดเริ่มต้นของมหรสพหุ่นกระบอก และในรัชกาลที่ 5 นี้เองที่หุ่นกระบอกเริ่มเป็นที่นิยม เล่นกันอย่างแพร่หลาย

นอกจากนี้การแสดงหุ่นกระบอกยังเป็นการรวมเอาศิลปวัฒนธรรมสาขาต่าง ๆ ของชาติเข้าไว้ด้วยกันมากมายหลายสาขา ทั้งด้านประติมากรรม คือการแกะสลัก การสร้างตัวหุ่นที่ต้องอาศัยช่างผู้ชำนาญ ด้านจิตรกรรม คือการวาดลวดลาย เขียนสีตัวหุ่น ด้านประณีตศิลป์ ได้แก่ งานฝีมือ เย็บปักถักร้อยชุดของหุ่น ด้านดุริยางคศิลป์ คือดนตรีและการขับร้องประกอบการแสดงหุ่น ด้านนาฏศิลป์ คือ การเชิดหุ่น ซึ่งผู้เชิดจำเป็นต้องมีความรู้อย่างดีในเรื่องท่ารำ เพราะคนเชิดก็คือผู้ถ่ายทอด และบังคับท่ารำให้แก่ตัวหุ่น ด้านวรรณคดี ได้แก่ เรื่องราวที่นำมาใช้ในการแสดงเชิดหุ่นกระบอก เป็นต้น ดังเช่นที่กล่าวมาแล้วว่า การแสดงหุ่นกระบอกเป็นที่รวมของผู้ชำนาญทางศิลปะมากมายหลายสาขา ดังนั้นในการแสดงครั้งหนึ่ง ๆ จึงต้องใช้ผู้ร่วมงานเป็นจำนวนมาก และไม่มีโอกาสหาชมได้บ่อยนัก ในปัจจุบันมีคณะหุ่นกระบอกที่มีความเก่าแก่เกิน 45 ปีเหลืออยู่เพียงไม่กี่คณะ⁵ ได้แก่ หุ่นกระบอกคณะครูชั้น สกุลแก้ว (ศิษย์นายเปี้ยก ประเสริฐกุล) และ หุ่นกระบอกคณะชูจิตชำนาญศิลป์ (นายวงษ์ รวมสุข) จังหวัดสมุทรสงคราม นอกจากนี้จะเป็นคณะหุ่นกระบอกที่ตั้งขึ้นภายหลังปี พ.ศ.2500 อันได้แก่

1. หุ่นกระบอกกรมศิลปากร
2. หุ่นกระบอกคณะรอดศิรินิลศิลป์ (นายบุญรอด ประกอบนิล)
3. หุ่นกระบอกนายจักษ์พันธุ์ โปษยกฤต
4. หุ่นกระบอกเพาะช่าง
5. หุ่นกระบอกคณะครูไก่อ (นายสุรัตน์ จงดา)
6. หุ่นกระบอกคณะเพชรหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น
7. หุ่นกระบอกคณะแม่เขวง อ่อนละม้าย จังหวัดนครสวรรค์
8. หุ่นกระบอกคณะสี่พี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี

⁴ สน สิมมาตริง , หุ่นไทย (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์ , 2521) , หน้า 15.

⁵ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย , สูจิบัตร: มหกรรมหุ่นนานาชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช (แสดง ณ หอประชุมเล็ก วันที่ 7 สิงหาคม 2539) , หน้า 13-21.

9. หุ่นกระบอกล้านนา คณะอ็อบปี๊ฮัท
10. หุ่นกระบอกคุณรัตน์ จังหวัดนนทบุรี
11. หุ่นกระบอกโรงเรียนบ้านคนตรี จังหวัดสมุทรสงคราม
12. หุ่นกระบอกโรงเรียนสุนทรภู่พิทย

จากหุ่นกระบอกคณะต่าง ๆ ที่เหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ เป็นคณะหนึ่งที่มีความเป็นมาอันยาวนานตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 โดยมี นายวงษ์ รวมสุข ผู้ก่อตั้งคณะ ที่ได้รับการถ่ายทอดการเชิดหุ่นกระบอกจากแม่ครูเคลือบ นักเชิดหุ่นกระบอกผู้มีชื่อเสียงในคณะ หุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะ และเป็นทายาทของครูหนึ่งผู้เชิดหุ่นกระบอกที่มีชื่อเสียงใน สมัยรัชกาลที่ 5⁶ (ดูแผนภูมิหน้า 51) ได้ย้ายเข้ามาอยู่ในจังหวัดสมุทรสงคราม นายวงษ์ จึงมีโอกาส ได้เรียน และฝึกฝนศิลปะการเชิดหุ่นจนชำนาญ ดังเช่นที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้ บันทึกไว้ว่า “..เมื่อได้แม่ครูเคลือบเป็นผู้ฝึกสอนการเชิดหุ่นกระบอกให้ก็สามารถเชิดได้จึงผู้ฝึก สอนพอใจและเต็มใจที่จะถ่ายทอดความรู้ให้อย่างเต็มที่ ในระยะเวลาเพียง 2 ถึง 3 เดือน นายวงษ์ รวมสุข มีความสามารถจนตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นชื่อ “หุ่นคณะชูเชิดชำนาญศิลป์” เป็นคณะที่มี ชื่อเสียงมากที่สุดคณะหนึ่งของเมืองไทยได้รับความนิยมนักคนดูเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในเขต ภาคกลางทุกจังหวัด...”⁷ นับได้ว่า หุ่นกระบอกของนายวงษ์ รวมสุข ได้รับการถ่ายทอดจาก บุคคลที่เปรียบเสมือนเป็นต้นแบบหุ่นกระบอกของไทยเลยทีเดียว นอกจากนี้ยังได้รับยกย่องให้ เป็นศิลปินพื้นบ้านดีเด่นด้านการแสดงหุ่นกระบอกในปีพ.ศ.2529 จากคณะกรรมการวัฒนธรรม แห่งชาติ จังหวัดสมุทรสงคราม แต่ทว่าในปัจจุบันหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ที่เคยโด่งดัง ในอดีตกลับไม่ได้รับความนิยมนเท่าที่ควร น้อยคนที่ไม่ได้อยู่ในแวดวงหุ่นกระบอกจะรู้จักคณะนี้ ทั้ง ๆ ที่เป็นคณะที่ได้รับการถ่ายทอดอย่างต่อเนื่องจากผู้ริเริ่มหุ่นกระบอกมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 และเป็นคณะที่ยังคงแสดงอยู่ถึงปัจจุบัน

นายวงษ์ รวมสุข ผู้ก่อตั้งหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ เกิดในปีพุทธศักราช 2451 ในตอนปลายแผ่นดินรัชกาลที่ 5 เป็นชาวจังหวัดสมุทรสงคราม โดยกำเนิด เมื่อมีอายุได้ 12 ปี ได้เริ่ม หัดเชิดแสดงหุ่นกระบอกเป็นครั้งแรก ครูผู้สอนการเชิดหุ่นกระบอกได้แก่แม่ครูเคลือบ และ คุณยาย สาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ ในขณะที่ยังเป็นศิษย์แม่ครูเคลือบ นายวงษ์สามารถเชิดหุ่นกระบอกได้ดีลา

⁶ นางคันช ไพโรพิบูลย์กิจ , หุ่นกระบอก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เอส.ที.พี.เวลมีเดีย , 2541) , หน้า124.

⁷ คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ , ชีวิตประวัติและผลงานของนายวงษ์ รวมสุข (ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดสมุทรสงคราม , โรงเรียนถาวรานุกุล , 2527) , หน้า 15.

งดงามจนถึงขั้นได้เคยเชิดหุ่นกระบอกร่วมกับแม่ครูเคลือบถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในปีพุทธศักราช 2475 นายวงษ์ ร่วมกับนางจิบ เนติพัทธ์ ได้ตั้งคณะหุ่นขึ้น โดยนายวงษ์เป็นผู้เชิด และนางจิบเป็นผู้ทำตัวหุ่น ในระยะแรก ๆ คณะหุ่นกระบอของนายวงษ์รวมสุขเป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “หุ่นนายวงษ์” หรือ “หุ่นดาวงษ์” ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็นหุ่นกระบอ “คณะชูเชิดชำนานาญศิลป์”⁸ ลักษณะตัวหุ่นกระบอในคณะของนายวงษ์ รวมสุข มีลักษณะเด่นแตกต่างจากหุ่นกระบอคณะอื่น ๆ คือ ตัวหุ่นมีขนาดใหญ่ และศีรษะหุ่นมีขนาดใหญ่กว่าหุ่นกระบอธรรมดาทั่วไป แกะสลักขึ้นจากไม้เนื้ออ่อนเช่น ไม้ทองหลาง ไม้แคป้า แล้วนำมาตกแต่งเขียนสี ลงรักปิดทอง ทั้งตัวหุ่นกระบอ ฉาก ตลอดจนลักษณะศิลปะการแสดงเป็นไปในรูปแบบหุ่นกระบอพื้นบ้าน ไม่เน้นความประณีตวิจิตรบรรจงนัก ผู้เชิดเล่นได้อย่างสนุกขณะเองเต็มที่ มีหุ่นกระบอตัวตลก ซึ่งมีศีรษะล้านทาสีแดงสด หุ่นกระบอตัวตลกบางตัวมีขนดกถึงกลอกไปมาและทำปากอ้าหุบได้ ลักษณะเด่นด้านการเชิดของนายวงษ์ที่แตกต่างจากคณะอื่น ๆ คือการกระทบตัวจะกระตุกข้อมือซ้อนกัน 2 ครั้ง (เหมือนกับการยัด-ยุบในละคร) แต่คณะอื่น ๆ จะกระทบจังหวะครั้งเดียว การกล่อมตัวมีทั้งกล่อมในกล่อมนอก มีการเชิดหกคะเมนตีลังกาในตัวลิง เช่นตัวหนูมานสามารถเชิดให้ตีลังกากลางไปกลับมาได้ด้วยมือขวา แล้วจึงใช้มือซ้ายมารับไม้กระบออีกที หุ่นนางผีเสื้อจะเชิดหกหน้าหกหลังตามจังหวะดนตรีเน้นความสนุกสนาน นอกจากนี้การแสดงที่แตกต่างจากการแสดงของคณะหุ่นกระบออื่น ๆ อีกประการหนึ่งคือ มีทางร้องเพลงหุ่นเกล้าซออยู่เป็นแบบเฉพาะตัว คือมีทางร้องที่ไพเราะแปลกออกไปจากที่ร้อง ๆ กันอยู่ เรียกว่า “ร้องเพลงหุ่น” เริ่มด้วยการ “ร้องท้าว” ซึ่งมีทำนองที่ฟังดูแปลกต่างจากคณะอื่น ๆ และนายวงษ์ รวมสุข ยังได้แต่งบทประพันธ์ขึ้นเองเพื่อใช้แสดงหุ่นกระบอไว้มากมายหลายเรื่อง ได้แก่ มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง ระกาแก้ว กุมารกายสิทธิ์ และคนโททอง เป็นต้น

ปัจจุบันหุ่นกระบอคณะชูเชิดชำนานาญศิลป์มีทายาทรับช่วงสืบต่อเพียงคนเดียวคือนางกรรณิกา แก้วอ่อน (ลูกสะใภ้) และไม่มีทายาทคนอื่น ๆ จะมารับช่วงต่อไปอีก แม้ว่านางกรรณิกา แก้วอ่อน จะได้เปิดสอนการเชิดหุ่นกระบอที่โรงเรียนบ้านคนตรี วัดกุ่มรินทร์ภูมิจังหวัดสมุทรสงครามเพื่อจะอนุรักษ์การแสดงชนิดนี้ให้คงอยู่ด้วยก็ตาม แต่ผู้ให้ความสนใจและความตั้งใจที่จะเรียนรู้อย่างจริงจังยังมีจำนวนน้อยมาก และต้องใช้ความอดทนสูง เป็นการยากที่จะหาผู้เชิดหุ่นให้ดูมีชีวิตสวยงามได้เนื่องจากการเคลื่อนไหวของหุ่นมีข้อจำกัดไม่สามารถเคลื่อนไหวได้ทุกส่วน และการเคลื่อนไหวนั้นต้องผ่านการถ่ายทอดจากผู้เชิดหุ่นเท่านั้น นอกจากนี้ในการแสดงครั้งหนึ่ง ๆ จำเป็นต้องใช้ผู้ร่วมงานเป็นจำนวนมาก การแสดงหุ่นกระบอจึงไม่มีโอกาสเกิด

⁸ สัมภาษณ์อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน และอาจารย์อภิชาติ อินทร์ยงค์ , ผู้สืบทอดการแสดงหุ่นกระบอคณะ ชูเชิดชำนานาญศิลป์ , 2 กันยายน 2544.

ขึ้นได้บ่อยนัก กลายเป็นสิ่งหาซื้อได้ยากไป หากไม่มีผู้อนุรักษ์การแสดงชนิดนี้ก็จะสูญไปในที่สุด โดยเฉพาะหุ่นกระบอกในเขตปริมณฑลหรือต่างจังหวัดที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากสื่อต่างๆ ทำให้ไม่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางเช่นในเขตกรุงเทพมหานคร จะรู้จักก็แต่เพียงในจังหวัดเดียวกันหรือจังหวัดใกล้เคียงเท่านั้น

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยใคร่จะศึกษา ประวัติการ แสดงหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชำนานุศิลป์ จังหวัดสมุทรสงครามให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น รวมถึงองค์ประกอบ และสถานภาพการประกอบอาชีพของหุ่นกระบอกคณะนี้ โดยอาศัยแนวทางการศึกษาค้นคว้าจาก เอกสารที่เกี่ยวข้อง จากคำบอกเล่า และการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และได้รับการ สืบทอดในการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชำนานุศิลป์ที่ยังคงเหลืออยู่ เป็นการบันทึกข้อมูล รวบรวมเป็นรูปเล่มวิจัย เพื่อเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องหุ่นกระบอก และเป็นการช่วย อนุรักษ์หุ่นกระบอกของไทยให้ยังคงอยู่ รวมทั้งเป็นการประชาสัมพันธ์ให้ผู้คนหันมาสนใจ รู้จัก ศิลปวัฒนธรรมที่งดงาม ของ จังหวัดสมุทรสงครามดียิ่งขึ้นด้วย.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมา ของการแสดงหุ่นกระบอกพื้นบ้าน คณะ ซุเชิดชำนานุ ศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม
2. เพื่อศึกษารูปแบบการแสดง องค์ประกอบ และการจัดการแสดงหุ่นกระบอกพื้นบ้าน คณะ ซุเชิดชำนานุศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม

ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษารูปแบบการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชำนานุศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม พ.ศ.2544 ถึง พ.ศ.2545.

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ จดหมายเหตุ ราชกิจจานุเบกษา ราชกิจรายวัน สมุดไทย เอกสารเย็บเล่ม และพงศาวดาร รวมทั้งตำรา ภาพถ่าย งานเขียนของ บุคคลร่วมสมัย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหุ่นกระบอก จากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้แก่

- หอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพมหานคร
- หอสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร ท่าวพระ

- ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร สนามจันทร์
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ จังหวัดสมุทรสงคราม
- ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสงคราม

2. ศึกษาข้อมูลภาคสนามโดย

2.1 จากการสังเกต ติดตาม และ มีส่วนร่วมในการฝึกหัดเชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม กับอาจารย์กรรมิกา แก้วอ่อน ทายาทผู้สืบทอดหุ่นกระบอก และเป็นหัวหน้าคณะในปัจจุบัน

2.2 สัมภาษณ์บุคคลผู้มีความรู้ และ ความเชี่ยวชาญในการเชิดหุ่นกระบอกโดยมีหลักเกณฑ์ดังนี้

- เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ด้านการแสดงหุ่นกระบอก และเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านการแสดงหุ่นกระบอก หรือเป็นผู้ดำเนินการจัดการแสดง (หัวหน้าคณะ) หุ่นกระบอก ได้แก่

นางชื่น สกุกแก้ว ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หุ่นกระบอก) ปี 2529 อายุ 92 ปี(พ.ศ.2544)

นายเสงี่ยม กิจหวัง ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานาญศิลป์ อายุ 80 ปี (2544)

นายสวน ผ่องแผ้ว หัวหน้าหุ่นกระบอกคณะเพชรหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น อายุ 73 ปี (พ.ศ. 2545)

นายอ้วน หนูแก้ว นักดนตรี ประจำคณะชูเชิดชำนานาญศิลป์ อายุ 66 ปี (2544)

นางประนอม อินทรเนตร หัวหน้าหุ่นกระบอกคณะสี่พี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี อายุ 61 ปี (พ.ศ. 2544)

นายพุ่ม เผยแผ่เย็น นักดนตรีประจำคณะชูเชิดชำนานาญศิลป์ อายุ 60 ปี (2544)

อาจารย์จักรพันธุ์ โปษยกฤต ศิลปินแห่งชาติ สาขาทัศนศิลป์ (จิตรกรรม) ปี 2543 อายุ 58 ปี(พ.ศ.2544)

อาจารย์มาลี ทองมา นักร้องประจำคณะหุ่นกระบอกชูเชิดชำนานาญศิลป์ และเป็นอาจารย์สอนโรงเรียนวัดบางเกาะเทพศักดิ์ อายุ 57 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์ไพรินทร์ เชนกรรจ์ ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานาญศิลป์ และเป็นอาจารย์สอนโรงเรียนวัดเสด็จ อายุ 56 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์ประนอม ยันต์นาวา ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานาญศิลป์ และเป็นอาจารย์สอนโรงเรียนวัดอัมพวันเจติยาราม อายุ 54 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์สุพร พลสุจริต ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ และ เป็น
อาจารย์สอนโรงเรียนอัมพวันวิทยาลัย อายุ 51 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์อุบลรัตน์ วิจิตรโชติ ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ และ
เป็นอาจารย์สอนโรงเรียนวัดอินทาราม อายุ 50 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกชูเชิดชำนาญศิลป์
ปัจจุบัน และ เป็นอาจารย์สอนโรงเรียนวัดบางเกาะเทพศักดิ์ อายุ 48 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์มานะ เจริญเปลี่ยน ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ และ
เป็นอาจารย์สอนโรงเรียนวัดอัมพวันเจติยาราม อายุ 44 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์อภิชาติ อินทร์ยงค์ ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ และ เป็น
อาจารย์สอนโรงเรียนอัมพวันวิทยาลัย อายุ 33 ปี (พ.ศ.2544)

อาจารย์สุขสันต์ พ่วงกลัด อาจารย์ประจำวิชาสังคีตไทยนิยม และดนตรีไทย
วิทยาเขตพะเยา อายุ 30 ปี (พ.ศ. 2545)

อาจารย์สุรัตน์ จงดา อาจารย์สอนโขน วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร และ
เป็นหัวหน้าคณะหุ่นกระบอกครูไก่อ(สุรัตน์ จงดา) อายุ 29 ปี (2544)

- เป็นนักวิชาการผู้มีความรู้ ทำการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ วรรณคดีที่เกี่ยวข้อง
กับหุ่นกระบอก ได้แก่

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ดร.ศักดา ปิ่นแห่งเพ็ชร อาจารย์คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2.3บันทึกภาพถ่ายลักษณะการแสดง และตัวหุ่นกระบอกแบบต่าง ๆ ของคณะ
ชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม

3. นำข้อมูลที่ได้มาทั้งหมดมาศึกษาวิเคราะห์ เรียบเรียง หาภูมิหลังประวัติศาสตร์ของ
การแสดงหุ่นกระบอกของไทย โดยเฉพาะคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

4. สรุปผลเพื่อเสนอผลงานการวิจัยโดยเรียบเรียงเป็นบทความ ๆ ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- บทที่ 2 ประวัติความเป็นมาและพัฒนาการเล่นหุ่นกระบอกของไทย
- 2.1 ประวัติความเป็นมาของหุ่น
 - 2.1.1 หลักฐานทางด้านวรรณคดี
 - 2.1.2 หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์
 - 2.2 ประเภทของหุ่น
 - 2.3 ความเป็นมาของหุ่นกระบอก
 - 2.3.1 หลักฐานอย่างเป็นทางการของการแสดงหุ่นกระบอก
 - 2.3.2 ลักษณะของหุ่นกระบอก
 - 2.3.3 ที่มาของหุ่นกระบอกที่แสดงในปัจจุบัน
 - 2.3.4 หุ่นกระบอกคณะต่าง ๆ ที่แสดงในปัจจุบัน
 - 2.4 ประวัติความเป็นมาของคณะซุเขิดชำนานูศิลป์
 - 2.4.1 เรื่องที่นิยมแสดง
 - 2.4.2 ประวัติการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเขิดชำนานูศิลป์
 - 2.5 ประเภทของตัวหุ่นกระบอกคณะซุเขิดชำนานูศิลป์
 - 2.5.1 หุ่นกระบอกที่ใช้ในการแสดง
 - 2.5.2 ผลงานการแสดงของหุ่นกระบอกตัวต่าง ๆ
- บทที่ 3 องค์ประกอบและการจัดการแสดง
- 3.1 องค์ประกอบการแสดงและการวิเคราะห์หุ่นกระบอก
 - 3.1.1 ตัวหุ่นกระบอก
 - 3.1.2 ผู้เขิด
 - 3.1.3 ลักษณะโรงหุ่นกระบอกและฉาก
 - 3.1.4 ดนตรีประกอบการแสดง
 - 3.1.5 เรื่องที่นิยมแสดง
 - 3.1.6 โอกาสในการแสดง
 - 3.1.7 สถานที่
 - 3.2 การจัดการแสดง และการจัดแบ่งหน้าที่
 - 3.2.1 การดำเนินการจัดการ
 - 3.2.2 การแบ่งหน้าที่ในการแสดง
 - 3.2.3 ระยะเวลาในการแสดง
 - 3.2.4 อัตราค่าจ้างแสดง

บทที่ 4 การดำเนินการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

4.1 พิธีกรรมก่อนการแสดง

4.1.1 การบูชาครู

4.1.2 การโหมโรง

4.2 รูปแบบการแสดง

4.2.1 การรำเบิกโรง

4.2.2 การจับเรื่องแสดง

4.2.3 การลาโรง

บทที่ 5 วิเคราะห์ลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

5.1 ลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอก

5.1.1 การเชิดหุ่นกระบอก

- ทำพื้นฐานของหุ่นกระบอก
- ทำรำเพลง
- ทำอาภักิริยา เบ็ดเตล็ด

5.2 ลักษณะเด่นของการแสดงหุ่นกระบอก

5.2.1 วิธีการเชิด

5.2.2 ตลกหุ่น

บทที่ 6 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

สรุป

ข้อเสนอแนะ

บรรณานุกรม

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก ประวัติหุ่นกระบอกคณะต่างๆ ในอดีต

ภาคผนวก ข ภาพหัวหน้าคณะหุ่นกระบอก และการแสดงหุ่นกระบอกของคณะต่างๆ

ภาคผนวก ค บทประพันธ์สำหรับแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

ภาคผนวก ง ประมวลภาพเกี่ยวกับการศึกษาหุ่นกระบอก

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบถึงประวัติความเป็นมา ของการแสดงหุ่นกระบอกพื้นบ้านคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม
2. ได้ทราบถึงรูปแบบอันเป็นเอกลักษณ์ องค์ประกอบ และการจัดการแสดงหุ่นกระบอกพื้นบ้านคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม
3. มีเอกสารความรู้ใหม่ อันจะเป็นแหล่งข้อมูล และแนวทางของผู้สนใจศึกษาเรื่องหุ่นกระบอก
4. เป็นการประชาสัมพันธ์ และเผยแพร่การแสดงหุ่นกระบอกพื้นบ้านของจังหวัดสมุทรสงครามให้แพร่หลายสืบไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ประวัติ และพัฒนาการเล่นหุ่นกระบอกของไทย

การแสดงหุ่น จัดเป็นมหรสพที่นิยมของไทยประเภทหนึ่ง การแสดงชนิดนี้ได้รวมศิลปะหลายประเภทไว้ด้วยกัน ทั้งด้านนาฏศิลป์ วรรณศิลป์ และสถาปัตยกรรมศาสตร์ การแสดงหุ่นของไทยเกิดขึ้นและมีวิวัฒนาการสืบทอดมาหลายยุคหลายสมัย จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์การแสดงหุ่นของไทยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท แต่ละประเภทมีลักษณะ รูปแบบ และองค์ประกอบที่แตกต่างกันจนเป็นแบบแผนของการแสดงหุ่นประเภทนั้น ๆ ก่อนที่จะกล่าวถึงประเภทของการแสดงหุ่น จะขอกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของการแสดงหุ่นของไทย ดังนี้

2.1 ประวัติความเป็นมาของหุ่น

จากการศึกษาค้นคว้าประวัติความเป็นมาของการเล่นหุ่นในประเทศไทยที่ปรากฏหลักฐาน คาดว่าการเล่นหุ่นของไทยน่าจะเกิดขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง โดยเล่นเพื่อความบันเทิง นิยมเล่นกันในวัง และนิยมเล่นควบคู่กับการแสดง โขน ละคร เพราะมีหลักฐานทางด้าน วรรณคดีและหลักฐานด้านประวัติศาสตร์ ดังนี้

สมัยอยุธยา

2.1.1 หลักฐานทางด้านวรรณคดี มีหลักฐานที่ปรากฏว่ามีการเล่นหุ่นในสมัยอยุธยาตอนกลาง คือ ข้อความจากสมุดไทยอักษรย่อสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เรื่อง พระเนมิราชกลอนสวดตอน พิธีราชาภิเษกพระเนมิราช กล่าวถึง มหรสพที่มีจัดแสดงในงานดังกล่าว มีการแสดง “หุ่นและโขน” อันเป็นข้อสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นการแสดงหุ่นไทย และ โขนชาว ดังข้อความปรากฏ ดังนี้

เกรียสทาสเทอนสนามมองชัย

0 แตรสังข์ต่ง ฆ้อง เสียงสั้ยเปียแกว ปี่โฉนย

บรรเดาะ ส่นาะ ค่ลตริย

0 มโหรียพิ่กเส่งสั้ย รบ่าก่าจะเปีย ฟินทับแลขับแกลิ่ง

0 เกลดเกราะส่นาะ วงเวง รับรองตองเกลด

ลำเหยียงเส่งกฤเกลิ่ง ส่วล

0 ไหเหล่านมร โหรัสฟ เจ็ดวัชร นา ๆ ทุกกรร
 สรรรสเห็นเกลื้อลกลอน
 0 ลอดบวงไต่ยหนั่งนงนอน หักคองบิลปลายไมรำ
 หุนโชนไทยชัว ถีบปล่าถอดกริดงารำ กำทำเปรเถดนา ๆ
 ท้าวลวรคาลชลนักรน้ำต่าง ๆ ภาสำ ภรรนาแตก่อไคมี¹

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานอยู่ในคำพากย์รามเกียรติ์ ส่วนนเก่า ซึ่งกล่าวถึงการแสดงโขน ละคอน หุ่น ว่าการแสดงโขนและหุ่นจะเป็นการแสดงที่เล่นในเวลากลางวัน ส่วนการแสดงหนังจะเล่นในเวลากลางคืน ข้อความดังกล่าวเป็นบทเบิกหน้าพระความที่ 2 และความที่ 3 ดังนี้

บทเบิกหน้าพระความที่ 2

0 เครื่องเล่นโขนละคอนหุ่นประชัน เชิดชุกกลางวัน
 ด้วยเครื่องวิจิตรแต่งกาย
 0 ราตรีรัศมีเพลิงพราย หนั่งงามลวดลาย
 กระหนกกระหนาบภาพหาญ

บทเบิกหน้าพระความที่ 3

0 กลางวันโขนละคอนโสกา หุ่นเห็นแจ่มตา
 ประดับด้วยเครื่องเรื่องไร
 0 ราตรีอัคคีแจ่มใส หนั่งส่องแสงไฟ
 จิ่งเห็นวิจิตรลวดลาย²

2.1.2 หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ ปรากฏหลักฐานว่าในยุคสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชมีการแสดงหุ่น ไม่เฉพาะหุ่นไทย แต่มีการแสดงหุ่นลาวด้วย หลักฐานมาจากอ้างอิงของนายจักรพันธ์ โปษยกฤต ที่อ้างอิงถึงจดหมายเหตุการเดินทางสู่ประเทศสยาม และราชอาณาจักรสยาม ที่แปลโดย สันต์ โกศลบุตร กล่าวว่าในปี พ.ศ. 2228 ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

¹ พระยาศิริธรรมบริรักษ์, กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระเนมิราช สมุดไทยขาว, 2460, หน้า 8 – 9.

² ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค 1 (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512), หน้า 7.

บาทหลวงคาซาร์ดี เดินทางมาไทยพร้อมกับทูตลาตูแบร์ได้เอ่ยถึงหุ่นลาวไว้ว่า “ในขณะที่คนจีน ออกจิวกันอยู่ทางหนึ่งนี่อีกทางหนึ่งคนลาวที่เป็นชาวประเทศเพื่อนบ้านของสยามทางด้านทิศเหนือ ก็แสดงหุ่นให้ชม ซึ่งก็ไม่ต่างกว่าหุ่นของเราเท่าไรนัก”

ต่อมาในสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ทรงส่งลาตูแบร์เป็นราชทูตไทยอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. 2230 ลาตูแบร์เล่าเรื่องหุ่นไทยและหุ่นลาวไว้ดังนี้ “หุ่นในประเทศสยามเป็นไม้ไม่ออกเสียง หุ่นที่ มาจากประเทศลาวนั้นยังมีคนชอบดูมากกว่าของประเทศสยามเองเสียอีก แต่ไม่ว่าจะเป็นหุ่นของ ชาตินไหนในสองประเทศนี้ก็เป็นมหรสพพื้น ๆ ไม่ขึ้นหน้าขึ้นตาในประเทศด้วยกันทั้งคู่”³

หลักฐานดังกล่าวเป็นข้อยืนยันได้ว่า การแสดงหุ่นเกิดขึ้นแล้วในสมัยอยุธยาตอนกลาง จัดเป็นมหรสพเพื่อความบันเทิง มักจัดแสดงร่วมกับมหรสพอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นโจน ละคร หรือหนัง จนมาถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย ได้มีหลักฐานปรากฏใน ปุณโณวาทคำฉันท์ ของพระมหานาควัดท่าทราย แต่งราว พ.ศ. 2295 สมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ กล่าวถึงงานสมโภชพระพุทธบาท มีการแสดงหุ่นโรงใหญ่ มีโหมโรงไว้หวัครุ และเริ่มเล่นเรื่อง ไชยทัต ดังคำกลอนที่ว่า

ฝ่ายหุ่นก็ตั้งโ	ศึรบทสาวักระโหมโครม
ชูเชิดพระโคโคม	ทีวิษพราหณ์รณรงค์
เร่อมเรื่องพระชยทัต	จรเสด็จ์พนาง
ลอบลอ้มมฤคยง	อสุรท้าวภูเวณแปลง ⁴

การแสดงหุ่นในสมัยอยุธยาตอนปลาย นอกจากการแสดงหุ่นไทยแล้ว ยังมีหลักฐาน ปรากฏว่ามีการแสดงหุ่นต่างภาษา เช่น หุ่นมอญ หุ่นพม่าด้วย ส่วนการแสดงหุ่นลาวที่มีมาในสมัย อยุธยาตอนกลางก็ยังมีแสดงอยู่ หลักฐานที่อ้างถึงการแสดงหุ่นต่างภาษา คือ กลอนบทละคร เรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ความเก๋ตอนสมโภชพระกุมารทั้งหกกลับพารา ดังมีคำกลอนว่า

0 เมื่อนั้น	เล่ากำรสมโพดถ้วนนา
แลเห็นกุมารเคนมาล	แต่งตัวนุ่งผ้าพันโดย
ทั้งโจรละครหุ่นลาว	จิวจ้าวชาติรีแทงวิไส
เล่นขึ้นพร้อมกันพันโดย	เสียงอ้ออิงไปทั้งภารา ⁵

³ จักรพันธ์ โปษยกฤต , หุ่นไทย (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการ ศึกษาฯ สหประชาชาติ , กระทรวงศึกษาธิการ , 2519) , หน้า12.

⁴ หอสมุด, ฉันทน์เรื่อง ปุณโณวาท สมุดไทยขาว เลขที่ 26 ฐู 113 มัดที่ 17 หน้า 5.

กล่าวได้ว่าในสมัยอยุธยาตอนปลาย การแสดงหุ่นยังเป็นมหรสพที่เล่นอยู่เนื่อง ๆ จนเหตุการณ์บ้านเมืองเกิดภัยสงคราม จากการรุกรานของพม่า และกรุงศรีอยุธยาได้ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าในเหตุการณ์เสียกรุงแก่พม่าครั้งที่ 2 เมื่อปี พ.ศ. 2310 ผลของสงครามทำให้บ้านเมืองถูกเผาทำลาย กรุงศรีอยุธยาล่มสลายไปพร้อมกับศิลปวัฒนธรรมที่สั่งสมมานานถึง 417 ปี รวมทั้งศิลปะการแสดง และนาฏศิลป์อันรุ่งโรจน์ของกรุงศรีอยุธยาก็พลอยดับสูญไปด้วย

สมัยกรุงธนบุรี

สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. 2310 - 2325) หลังจากที่พระเจ้ากรุงธนบุรีได้กอบกู้เอกราชจนสถาปนาขึ้นครองราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์แห่งกรุงธนบุรี แม้ว่าในช่วงต้นรัชกาลต้องเผชิญกับปัญหาการฟื้นฟูสภาพบ้านเมืองและสภาวะเศรษฐกิจ โดยเฉพาะปัญหาความยากจนที่ราษฎรประสบภายหลังสิ้นสงครามก็ตาม ในด้านศิลปวัฒนธรรมได้มีการฟื้นฟูรวบรวม ส่งเสริมทั้งด้านนาฏศิลป์และการแสดงต่างๆ การมหรสพแม้จะหยุดเล่นไปในระยะเสียกรุงศรีอยุธยา แต่ก็สามารถฟื้นได้ในระยะเวลาอันสั้น โดยมีหลักฐานที่พบใน หนังสือของทางราชการ บันทึกทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานจากวรรณคดี ดังปรากฏใน ปาจิตตกุมารกลอนอ่านระบுவ่า แต่ง พ.ศ. 2316 เอ่ยถึงมหรสพ มี โขน ละคอน ละคอนชาตรี และหุ่น การแสดงหุ่นเอ่ยถึงในงานศพท้าวพรหมทัตว่ามีการแสดงหุ่นหลวง ประชันกับหุ่นมอญ ดังคำกลอนที่ว่า

ยังโรงหุ่น ชุนละมุลสายยี่ ลชัก	ละงอนงักโง่งนันท่านางาย
ค ลชักกล บนที่แทบมือด้าย	เมื่อยหัวใจแก่งหัวทุกตัวค น
ยังโรงนั่งอิงวงเลนหุ่นมอญ	ทำหัวกลอนนวดค กทงอ กข น
หิวตะเกีราถื่อพีราหาบชะนั น	สินทุกค นเหนหัวเราะวามะครัน ⁶

มหรสพการแสดงหุ่นในสมัยกรุงธนบุรี เป็นมหรสพเพื่อความบันเทิงที่นิยมของผู้คน ดังมีหลักฐานที่กล่าวไว้ว่า นอกจากการแสดงหุ่นไทย และหุ่นมอญแล้ว ยังมีการแสดงหุ่นเขมรเล่น ประชันกับหุ่นมอญในงานศพดังกล่าวด้วย เป็นหุ่นที่ตลก คนชอบดูกันมาก มีข้อความที่บรรยายรายละเอียดเกี่ยวกับลักษณะของหุ่นมอญและหุ่นเขมรว่ามีสายยนต์สำหรับชัก เช่นเดียวกับหุ่นหลวงของไทยด้วยบทกลอนที่ว่า

⁵ บทละครเรื่อง สังข์ศิลป์ชัย ความเก่า , เล่ม 2 สมุดไทยดำ เลขที่ 106 ฐู 114 มัดที่ 137 หน้า 14.

⁶ หอสมุด, กลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร เล่ม 5 สมุดไทยขาว, เลขที่ 5 ฐู 115 มัดที่ 28 หน้า 4.

มีหูนมอรหุ่่นพะเมนเลนปรีชั้่น	ตางๆ กนตางภาษามาสิบสาย
คั นเจนนจาวาภาษาเกิ้ล่งนุนาย	คั นระบ้ายยั กหุนจินชั้กยลั
หุ่่นต๊ะลั กอ็ ขั นถือพ็รางอม	สิ่่นลั้่งคอมปากอตาตาทะลั น
ชงงอนงั๊กเชิดชั้กอ็ ลวั น	สิ่นทุกคั ลเหนหวัระอะแทบงตาย
หุนขะเมนเลนตามทริ่ งภาษา	ตุอินาคูฟองปองสะเวาย
คูรูปหุนทูนปุนเคียดกระทาย	คั นระบายยิกยั้กคอยชั้กยั น ⁷

หลักฐานการแสดงหุ่่นในสมัยกรุงธนบุรีมิได้มีเพียงเท่านั้น แต่ยังมีหลักฐานอ้างอิงอีกว่า มีการแสดงหุ่่นทวายและหุ่่นจินด้วย เช่น หลักฐานที่ปรากฏในพระสุชนกลอนสวด ตอนอภิเษกพระสุชน สันนิษฐานว่า แต่งในสมัยเดียวกันในปาจิตตกุมาร กลอนอ่านได้กล่าวไว้ดังนี้

0 มีหุนถั่วว้าย	ไสยเสื่อกรุยกร้าย	ชั้กสั้ยคางบน
ฟั้งมีมาเลน	คูเหนชอบกั น	ชั้กยายสายยั น คนคูชอบใจ
0 ประชันหุนจิน	ไสยเสื่อกรอมดิน	ตามเพดวิไสย
สายรอยผูกเนยิว	ลั้่นเจยิวจับใจ	ตาเลอิกแลไปย กลั้อกไปยกลั้บมา ⁸

จากหลักฐานดังกล่าวทำให้ทราบลักษณะของหุ่่นทวายและหุ่่นจินเป็นหุ่่นชั้กสาย ข้างบน โดยเฉพาะหุ่่นจินนั้นตากออกไปมาได้ ดังนั้นในสมัยกรุงธนบุรี การแสดงหุ่่นต่างชาติ ต่างภาษา โดยเฉพาะหุ่่นลาวนิยมเล่นกันมาก การแสดงหุ่่นที่กลับมาฟื้นฟูได้รวดเร็วในยุคกรุงธนบุรีนี้ น่าจะมีส่วนสำคัญจากการที่พระองค์ทรงมีพระวิริยะอุตสาหะในการกอบกู้ศิลปวัฒนธรรมไทยตามอย่างกรุงศรีอยุธยาให้กลับคืนมา

สมัยรัตนโกสินทร์

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325 – 2352)

สภาพบ้านเมืองยังไม่สงบสุขนัก เพราะยังมีศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้าน ไม่ว่าจะเป็นชาติพม่า เขมร หรือญวนก็ตาม แต่พระองค์ก็ยังทรงฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนมหรสพทั้ง

⁷ หอสมุด, กลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร เล่ม 5 สมุดไทยขาว, เลขที่ 5 คู่ 115 มัดที่ 28 หน้า 7-8.

⁸ พระยามุขมนตรี, ภาพ (กลอนสวด) เรื่องพระสุชน เล่ม 1 สมุดไทยขาว, เลขที่ 90 คู่ 115 มัดที่ 45, 2473, หน้า 74.

ปวง โดยโปรดให้ทั้งวังหลวงและวังหน้าหัดโขนหลวงและหุ่นหลวงขึ้นให้ทันออกแสดงในงานสมโภชฉลองวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ใน พ.ศ. 2327 ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในโคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ของพระขำนิโวหารว่า “หุ่นไทยประชันหุ่นจิวจินเจียนหน้านา”⁹ และยังมีหลักฐานเรื่องการแสดงหุ่นในสมัยนี้อีก คือ เมื่อ พ.ศ. 2336 งานทรงอภิเษก กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรัักษ์ (สมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และกรมพระยาดำรงราชานุภาพ) กล่าวว่า มีการแสดงมหรสพสมโภช ทั้งโขน หุ่น ละคร จิว มอญรำ พ.ศ. 2339 งานสมโภชพระบรมอัฐิสมเด็จพระชนกาธิบดี มีหลักฐานปรากฏอยู่ในโครงการถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวงกรมหมื่นศรีสุเรนทร์ ว่าในงานดังกล่าวมีมหรสพสมโภช คือ มีโขน หุ่น ละคอน และจิวประชันกัน โขนที่แสดงในงานนี้เป็นโขนจักรอกโรงใหญ่ ฝ่ายวังหลวงและวังหน้า หุ่นที่เล่นประชันโรงหนึ่งแสดงเรื่องโศวัต อีกโรงหนึ่งแสดงเรื่องไชยทัต หุ่นในสมัยนี้ใช้บทละครนอกแสดงดังกลอนที่ว่า

0 โรงหนึ่งหุ่นเล่นเรื่อง	โศวัต
พระเสด็จโดยคงคัต	คุ่มเต้า
พบบองค่อนงสวัสดี	ปทุมเมศ
สมสนิทชิตเชยเกล้า	สอดคล้องสองเกษม
0 โรงหนึ่งคนเช็ดเต็น	ตัวลมุน
เริ่มเรื่องไชยทัตคุณ	เวครต้อง
หลงไหลไผ่ครุณ	เขาวเรศหนึ่งนา
บ่อน่ายคลายคลาศห้อง	เสนห้ใหม่มาโลม ¹⁰

จากหลักฐานเดียวกันยังปรากฏ กล่าวถึงการแสดงหุ่นที่มีการแสดงอยู่ตาม “ช่องระทา” ได้แก่ หุ่นจีน หุ่นลาว หุ่นทวาย หุ่นมอญ และหุ่นพม่า ดังบทกลอนว่า

0 โขนหุ่นหนึ่งจิวช่อง	ระธาราย
คูปเป็นอันนิยาย	ย่างฟ่อน
หุ่นจีนหุ่นลาวทวาย	มอญพม่า
มีมากหลากหลายช้อน	แซ่รช้องอิงคนี้ ¹¹

⁹ พระขำนิโวหาร, โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณนิพนธ์ราชนากร, 2471), หน้า 22.

¹⁰ กรมหมื่นศรีสุเรนทร์, โคลงถวายพระเพลิงพระบรมอัฐิพระเจ้าหลวง และเฉลิมพระเกียรติ สมุดไทยคำ เลขที่ 9 คู่ 114 เลขที่ 9, หน้า 3-4.

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อันเป็นยุคต่อจากสมัยกรุงศรีอยุธยา การแสดงหุ่นที่มีการฟื้นฟูมาแต่สมัยกรุงธนบุรี ยังเป็นการแสดงที่เป็นที่นิยมและเป็นมหรสพที่จัดแสดงร่วมกับมหรสพอื่น ๆ ทั้งโจน ละคร จิ้ว และมักเป็นมหรสพสมโภชในงานสำคัญ ดังกล่าว การแสดงหุ่นมีทั้งหุ่นไทย หุ่นลาว หุ่นจีน หุ่นมอญ หุ่นทวาย และหุ่นพม่า สะท้อนให้เห็นว่า มหรสพการแสดงหุ่นเป็นมหรสพประเภทหนึ่งที่เป็นที่นิยมของผู้คนในยุคสมัยนั้น

รัชสมัยพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. 2352 – 2367)

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กษัตริย์องค์ที่ 2 แห่งราชวงศ์จักรี พระราชมโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี พระองค์มีความสามารถในศาสตร์ และศิลปะแขนงต่างๆ อาทิ สถาปัตยกรรม วรรณศิลป์ และนาฏศิลป์ ในสมัยของพระองค์เป็นยุคทองแห่งศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ ได้รับการฟื้นฟูให้เจริญรุ่งเรือง สำหรับศิลปการแสดงอันเป็นมหรสพที่เกี่ยวกับการแสดงหุ่น พระองค์ทรงแสดงผีพระหัตถ์แกะหัวหุ่นพระใหญ่ กับพระน้อย ปรากฏหลักฐานอยู่ในสาส์นสมเด็จพระราชินีพันธุในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า

“หน้าหุ่นซึ่งทรงแกะด้วยผีพระหัตถ์ก็มีหน้าพระใหญ่กับพระน้อยอยู่คู่หนึ่ง เรียกกันว่าพระยารักใหญ่ พระยารักน้อย (รักนั้นหมายความว่าแกะด้วยไม้รัก) งามไม่มีหน้าพระอื่นเสมอสอง ถ้าจะตามดูจงระวังสังเกตหน้าที่สวมชฎานั้นและเป็นผีพระหัตถ์บรรจุไว้คู่เดียวกันทั้งคู่ มีอยู่อีกคู่หนึ่งซึ่งสวมมงกุฏนั้นไม่ใช่ผีพระหัตถ์ พระองค์เจ้าสิงหนาทราชครูทรงจัดการให้ทำขึ้นใหม่ เพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่โปรดชฎา ด้วยทรงพระราชดำริว่าเป็นพระยาราชา ควรจะทรงมีมงกุฏ”¹²

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่าการแสดงหุ่นหลวงในรัชกาลที่ 2 มีเล่นละครนอกด้วย ดังปรากฏในสุชินกุมารกลอนสด ซึ่งสันนิษฐานว่า เป็นบทที่แต่งในสมัยของพระองค์ท่าน ดังบทกภาพย์ที่ว่า

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 8.

¹² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราภิรมย์ภักดี, *สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราภิรมย์ภักดี เล่ม 9 (พระนคร : องค์การตำราภิรมย์, 2504)*, หน้า 36 – 37.

0 โรงหุ่นก็จะดมตี ยักหลักนางเกสอน	เล่นเรื่องอสุรย์กุมพันธ์
0 สุนทนทาโถมปราง ไปอยู่ด้วยกัษใจพาล	โศกเศร้าหมองหมาง
0 ฝ่ายทาวเสนาคุณีฤบาล ไปตามพระอานอึ้งนาง	ใช้ให้พระกุมาร
0 พระสังขสินไชยหม่องหมาง ไปตามพระอา ๆ วร	คำมหวัยเหวทาง
0 แล้วพานางนาทเกษร จากปรางปราสาทกัษยา	สุนทนทานีจร
0 กุมพนัทรังรีติดตามมา ก็เข้าสัปปุคชิงไชย	ทันกลางมรคา
0 พระกุมารฆ่ายักษบลัไล ไปหาสุพันเทวี ¹³	พาอากาศไคล

มีหลักฐานที่กล่าวอ้างได้ว่า สมัยรัชกาลที่ 2 มีการเล่นหุ่นต่างภาษา คือ หุ่นจีน ว่าจะเล่นตามชองระทา คือ จากวรรณคดีเรื่องอิเหนา ตอน อภิเษกอิเหนาและราชบุตรราชาธิดาที่พระนคร ดังกลอนที่ว่า

“ ชองระทาหุ่นจีนจิวเจ็ก ละคอนแขกเล็กใส่หัวสูง
ชาตรีมีแต่ล้วนชาวตะลุง ชัดกั้ญงตามถนนแห่กรวดลาว”¹⁴

นอกจากหลักฐานวรรณคดีในสมัยรัชกาลที่ 2 ยังมีหลักฐานจากจดหมายรับสั่งต่าง ๆ ที่แสดงว่าในงานศพของพระบรมวงศ์ศานุวงศ์จะมีงานมหรสพประกอบงานพระเมรุด้วย โดยจะมี โขน หุ่น หนัง ดอกไม้เพลิง ระทา และทึ่งทวน ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ศิลปการแสดง และมหรสพแทบทุกประเภท เจริญรุ่งเรือง เป็นยุคแห่ง

¹³ บุนประสิทธิ์, กาพย์ (กลอนสวด) เรื่อง สุนทินุมาร เล่ม 1 สมุดไทยขาว 2484, หน้า 20-22.

¹⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, อิเหนา (พระนคร : แพร่พิทยา, 2514), หน้า 1179.

ศิลปวัฒนธรรม เพราะพระมหากษัตริย์ทรงส่งเสริมสนับสนุน ทั้งยังทรงพระปรีชาสามารถด้วยสาเหตุหนึ่งมาจากสภาพบ้านเมืองที่เริ่มจะว่างเว้นจากภัยสงคราม จึงส่งผลให้การฟื้นฟูและส่งเสริมงานศิลปวัฒนธรรมของชาติ ทำได้สะดวกขึ้น หลักฐานต่าง ๆ เป็นเครื่องยืนยันได้ว่ามหรสพเป็นเครื่องบันเทิงที่มักจะจัดสมโภชในงานต่าง ๆ โดยเฉพาะในงานสำคัญ ๆ หุ่นเป็นมหรสพประเภทหนึ่งที่ต้องกล่าวอ้างถึงว่าเป็นมหรสพที่เป็นที่นิยมของคนดู ไม่ว่าจะหุ่นหลวงหรือหุ่นต่างชาตก็ตาม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2367 – 2394)

ในยุคนี้ แม้ว่าบ้านเมืองจะไม่มีศึกมาประชิด พระนคร แต่มีสงครามชายพระราชอาณาเขต ตลอดจนรัชกาลของพระองค์มุ่งเน้นในการพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า มีการบูรณะและการสร้างพระอารามหลวงและวัดต่าง ๆ การมหรสพในรัชกาลนี้ซบเซา เพราะพระองค์ไม่โปรดการละครโขน หุ่น แต่ยังคงมีมหรสพหลวงเล่นกันตามประเพณี เพราะมีหลักฐานปรากฏ ดังเช่นจดหมายรับสั่งของรัชกาลที่ 3 ที่กล่าวไว้ว่า ให้มีมหรสพของหลวงเล่นในงานพระเมรุ มหรสพที่จัดมี “โขน หุ่น ละครไทย ไม้สูง จีว ละครชาติรี หนังดอกไม้เพลิง”¹⁵ ซึ่งหมายรับสั่งนี้จะมีในงานศพของเชื้อพระวงศ์ต่างๆ หลายฉบับระบุมหรสพที่จะจัดแสดงในงานสมโภชต่างๆ ด้วย เช่น งานฉลองพระอารามใน จ.ศ. 1193 (พ.ศ. 2374) ซึ่งทรงโปรดเกล้าให้มีหุ่นหลวงฉลองวัดที่ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ จำนวน 9 วัด จ.ศ. 1199 (พ.ศ. 2380) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ชลอพระพุทธรูปหล่อใหม่ไปเป็นพระประธานในอุโบสถวัดสุทัศน์เทพวราราม ก็ให้มีมหรสพหุ่นฉลอง พร้อมกับมหรสพอื่นคือ โขน ละคร จีว และมอญรำ

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานเกี่ยวกับการมหรสพ หุ่น โขน หนัง ในรัชกาลที่ 3 อีก ดังปรากฏในคำให้การ จินก๊ก ผู้อธิบายเรื่องความเป็นอยู่ของชาวไทย รวมทั้งการเล่นหุ่นให้แก่เจ้าเมืองกาล่ง หรือที่รู้จักกันในปัจจุบันตามที่เรียกชื่อใหม่ว่า เรื่องบาหลี กล่าวไว้ว่า เมื่อ จ.ศ. 1208 (พ.ศ.2389) พระยาสวัสดิวาริ จัดสำเภาให้จินก๊กไปค้าขายยังเกาะบาหลี เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ จึงโปรดให้ถามคำให้การ จินก๊กแล้วว่า เจ้าเมืองบาหลีอยากทราบว่ากรุงเทพฯมีการเล่นมหรสพอย่างไรบ้าง นอกจากความรู้เกี่ยวกับประเทศไทยโดยเฉพาะการดำเนินชีวิตชาวพระนครแล้ว จินก๊กบอกว่าที่กรุงเทพฯ มีมหรสพหลายอย่าง ทั้งโขน หุ่น ละครคอน หนัง จีว สำหรับเรื่องหุ่นจินก๊กอธิบายไว้ว่า

“ ...หุ่นนั้นเอามาไว้ทำเป็นรูปคน ชายบ้าง หญิงบ้าง รูปยักษ์บ้าง รูปลิงบ้าง รูปสัตว์ต่างๆ บ้าง สูงประมาณศอกก็ปี มีคนชักสายกระดิกทำได้เหมือนคน หนึ่ง 40 ตัว

¹⁵ หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1200 สมุดไทยคำ, 6 กุมภาพันธ์ 245 , หน้า 47.

50 ตัว คนเล่นประมาณ 50 คน 60 คน เครื่องแต่งตัวหุ่นก็เหมือนเครื่องแต่งตัวโจน ถ้าจะเล่นก็มีปีพาทย์สองสำหรับ คนสำหรับเจรจา 4 คน 5 คน เหมือนกับโจน...”¹⁶

แม้ว่าการแสดงมหรสพเพื่อความบันเทิงในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะมุ่งเน้นไปในงานพระราชพิธีเพื่องานสมโภชต่าง ๆ ก็ตาม แต่มีแสดงว่าในยุคสมัยนี้ ศิลปการแสดงก็ยังคงมีการสืบทอด ดังที่ สุรพล วิรุฬห์รักษ์ กล่าวถึงวิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในสมัยของพระองค์ ไว้ว่า น่าจะมีการจัดนาฏศิลป์ เช่น ละคร โจน หนั่ง หุ่น หรือจั่ว เฉลิมฉลองสมโภชตามประเพณีเช่นกัน¹⁷

กล่าวไว้ว่า มหรสพที่สืบทอดมาจากสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นมหรสพที่มีการฟื้นฟูมาแต่สมัยกรุงธนบุรีมีการสืบทอดมาตลอดรัชกาลที่ 1 และมาเฟื่องฟูมากในสมัยรัชกาลที่ 2 ในรัชกาลนี้มีมหรสพหุ่นมีการสร้างหุ่นหลวงขึ้นไว้สำหรับการแสดง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 3 มิได้มีการสร้างหุ่นใหม่เพื่อแสดงเลย เป็นแต่เพียงจัดแสดงมหรสพประเภทนี้ร่วมกับมหรสพประเภทอื่นๆ ที่มีมา เป็นเหตุให้เมื่อถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หุ่นหลวงที่สร้างมาแต่รัชสมัยรัชกาลที่ 2 ชำรุดเสียหายจนไม่สามารถเล่นได้ในตอนต้นรัชกาล หลักฐานกล่าวไว้ในหมายรับสั่งส่วนพระองค์ถึง หมื่นพิทักษ์พลพยุทปลัดกรม กับนายเอี่ยม เสมียน เรื่องการจะสมโภชช้างเผือกไทย จ.ศ. 1216 (พ.ศ. 2397) ว่าการแสดงหุ่นได้ทันงานสมโภชที่กำหนดจากหมายรับสั่งของพระองค์เป็นเหตุให้กรมพระพิทักษ์เทเวศร์ (ต้นสกุลกัญชร) เจ้ากรมมหรสพ และ พระองค์และหลายคน ทั้งยังแสดงในงานฉลองอื่นๆ อีกด้วย ตลอดรัชกาล เช่น งานศพเจ้าจอมมารดา แพ ฦ เมรุวัดราชาธิวาส จ.ศ. 1224 งานศพพระยาพิศาลสุรพล ฦ เมรุวัดประทุมคงคา จ.ศ. 1224 การพระศพพระเจ้าพี่ยาเชอกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ฦ พระเมรุท้องสนามหลวง และงานพระศพ พระเจ้าลูกยาเชอกรมหมื่นวิสุนนถนินาทร ฦ พระเมรุท้องสนามหลวง ซึ่งจัดในปีเดียวกัน คือ จ.ศ. 1225 งานศพเจ้าพระยานิกรนคินทร มหินทรมหากัณยานมิตร ฦ ท้องสนามหลวง และงานฉลองพระอาราม จ.ศ. 1229 เป็นต้น

¹⁶ ประชุมพงศาวดาร เล่ม 8 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 19.

¹⁷ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2323-2477 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า123.

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394 – 2411)

ลักษณะการแสดงหุ่นในสมัยรัชกาลที่ 4 การแสดงหุ่นก็ยังทำตามแบบแผนเดิม ที่เคยมีมาในรัชกาลก่อน คือ ประเพณีการนอนโรงของหุ่น โดยมีหลักฐานปรากฏในเรื่อง ศรีทะนไนชย กลอนสวดตอนให้มีงานมหรสพฉลองวัดคั่นที่นอนโรงนี้ มหรสพหนึ่งก็จะโหมโรง และเริ่มเล่นเรื่องหนุมานอาสา พวกหุ่นโจน จิว ก็โหมโรงพอดี พอดีก็เลิก และจะเริ่มเล่นในตอนเช้า ดังได้กล่าวไว้ในคำกลอนที่ว่า

“พลบค่ำอำสุริโย	โรงหนังโห่สนั่นฉาว
โหมโรงโกร่งเกรียวกราว	จับเรื่องราวเจ้าลงกา
ฤๅษีที่อาจารย์	พาหนุมานเข้าอาสา
ไหลหลงทรงเมตตา	ผลาญชีวาให้ปลดปลง
โรงงานจิวโจนหุ่น	โหมโรงหุ่นเสียงระหัง
ก้องวัดจังหวัดวง	ศึกคั่นลงเลิกลีลา” ¹⁸

ในหนังสือวิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทย กรุงรัตนโกสินทร์ 2325-2473 กล่าวถึง การแสดงนาฏศิลป์ไทยในยุคนี้ว่า มีการบูรณาการการแสดงต่างๆ ตลอดไปถึงกับมีละครชาตรีของหลวงในราชสำนักที่ผู้หญิงล้วนเป็นผู้แสดง มีชื่อการแสดงใหม่ๆ ปรากฏ เช่น ละครหน้าจอ ละครร้อง ละครอย่างฝรั่ง ละครแขก ลิเก หุ่นกระบอกและหนังตะลุง¹⁹ จากข้อความดังกล่าวมีการแสดงประเภทหนึ่งที่กล่าวถึงคือ “หุ่นกระบอก” เป็นข้อสันนิษฐานได้ทางหนึ่งว่า หุ่นกระบอกอาจจะเกิดในสมัยรัชกาลที่ 4 แต่ยังไม่แพร่หลายเป็นที่นิยมจึงมิได้มีการกล่าวอ้างอิงถึงว่าเป็นมหรสพในงานพิธีต่างๆ แต่ยังไม่แพร่หลายเป็นที่นิยม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงครองราชย์เป็นเวลานาน และ เริ่มมีการติดต่อกับชาติตะวันตกมากขึ้นในหลายด้าน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม เศรษฐกิจ การ

¹⁸ ศรีทะนไนชย (สำนวนกาพย์), จากหนังสืองานฉาบปกิจศพ นายชิต ศุภสิทธิ์ (พระนคร : ศรีเมืองการพิมพ์, 2511), หน้า 77.

¹⁹ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2323-2477 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 181.

ปกครอง และศิลปวัฒนธรรมอย่างมากมายและรวดเร็ว รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเกิดขึ้นในวิถีชีวิตของคนไทยก็จริงอยู่ แต่นาฏศิลป์ไทย ตามแบบแผนโบราณก็ได้รับการรักษาให้คงไว้อย่างดี ขณะเดียวกันก็มีวิวัฒนาการทางนาฏศิลป์ ทำให้เกิดละครชนิดใหม่ขึ้นหลายประเภท เช่น “ละครพูด ละครบั้นเทิง ละครมืด ละครดึกดำบรรพ์ และละครร้อง ลีเก หนังตะลุง หุ่นกระบอก”²⁰

ในรัชสมัยนี้ได้เกิดหุ่นเล็กหรือหุ่นวังหน้า ของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญขึ้น โดยในขณะที่ยังดำรงอิสริยยศเป็นพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ในปีพุทธศักราช 2411 ขณะที่พระชันษา 31 ปี ทรงโปรดปรานงานช่างด้านต่าง ๆ ทรงจัดตั้งโรงงานช่างขึ้นในวังหน้า อาทิ งานช่าง งานไม้ ช่างหล่อ ช่างกลึง ช่างเคลือบ และได้ทรงริเริ่มสร้างหุ่นเล็กขึ้น มีลักษณะเลียนแบบอย่างหุ่นหลวง ทั้งกลไก สายใยภายใน แต่มีขนาดเล็กกว่ามาก ทำโรงหุ่นคล้าย ๆ โรงละครฝรั่งเล่นอย่างหุ่นไทย และแสดงในงานพระราชพิธีต่าง ๆ ในสมัยนั้น²¹

นอกจากจะมีการแสดงหุ่นของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญแล้ว ภายหลัง ในปี พ.ศ. 2535 เมื่อหม่อมราชวงศ์เถาะ พัยคณเสนา ได้ติดตามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพไปตรวจราชการหัวเมืองทางเหนือ และ ได้นำแบบอย่างการแสดงหุ่นกระบอกมาจากหุ่นของนายหน่ง เป็นหุ่นชาวบ้านที่ดัดแปลงตัวหุ่นมาจากหุ่นกระบอกไหหลำ เมื่อหม่อมราชวงศ์เถาะกลับมายังพระนคร ได้เกิดความคิดจะเล่นหุ่นบ้างจึงลงทุนสร้างหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพมหานคร ประมาณปีพ.ศ. 2436 หุ่นกระบอกในสมัยนี้มักนำมาเล่นเป็นเครื่องมหรสพเฉพาะงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าลูกเธอเท่านั้น²² ซึ่งหุ่นกระบอกที่นำมาแสดงในงานพระเมรุนี้ น่าจะหมายถึงหุ่นกระบอกคณะหม่อมราชวงศ์เถาะ พัยคณเสนา เพราะเป็นหุ่นกระบอกคณะแรกของกรุงเทพฯ และคงเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายมากที่สุดในยุคนั้นเนื่องจากหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะเป็นของใหม่สำหรับคนในพระนคร

²⁰ สุรพล วิรุฬห์รักษ์, วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ.2323-2477 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543), หน้า 206.

²¹ อินทิรา ฉลาดปรุ, การนำเสนอแนวทางเพื่อออกแบบนิทรรศการหุ่นวังหน้า (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษามหาบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล , 2544), หน้า 103 -104.

²² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, มาตรฐานสมเด็จพระ เล่ม 9 (พระนคร : องค์การตำราสุภษา, 2504), หน้า 120-121.

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2453 – 2468)

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ขึ้นครองราชย์ ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณโปรดเกล้าฯ ให้กรมโขนและกรมปีพาทย์มารวมโดยสังกัดอยู่กับกรมมหรสพ เป็นกรมเดียวแล้วโปรดเกล้าฯ ให้หลวงสิทธิไชยเวระ (น้อยศิลป์) เป็นเจ้ากรม ในสมัยรัชกาลนี้เป็นยุคที่อิทธิพลจากตะวันตกได้หลั่งไหลเข้ามา ทำให้การแสดงหุ่นไทยอย่างเก่า เสื่อมความนิยมลง แต่ก็ได้เกิดหุ่นอีกประเภทขึ้น คือ หุ่นละครเล็ก โดย นายแกร ศัพทวนิช²³ เป็นหุ่นที่เลียนแบบมาจากหุ่นหลวง แต่มีขนาดเล็กกว่า เชิดแสดงได้สะดวกกว่า แต่ต้องใช้ผู้เชิดจำนวน 3 คน ในการบังคับแต่ละส่วน ทำให้หุ่นมีลีลาการเคลื่อนไหวดูสมจริง เหมือนเป็นตัวละครรายจริง ๆ หุ่นประเภทนี้จึงเป็นมหรสพที่ได้รับความนิยมทั้งชาววังและชาวบ้าน

ลักษณะสำคัญของหุ่นละครเล็กคือ เป็นหุ่นที่มีหัว ลำตัว แขน ขา มือและเท้า สูงประมาณ 1 เมตร ข้างในกลวงเป็นโพรงและมีสายใยอยู่ภายในลำตัว ต้องใช้คนเชิดพร้อมกัน 3 คน ต่อหุ่น 1 ตัว เชิดหุ่นให้สัมพันธ์กัน นิยมแสดงเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ แต่เรื่องที่ได้ได้รับความนิยมมากที่สุดคือเรื่อง พระอภัยมณี

ผลการศึกษาเรื่องละครเล็กของเสาวนิต วิงวอน ได้กล่าวว่าละครเล็กเกิดขึ้นประมาณปีพุทธศักราช 2460 ผู้ให้กำเนิดคือ นายแกร ศัพทวนิช และได้กล่าวถึงลักษณะการเชิดดังนี้

“...ละครเล็กไม่ได้รับความนิยมต่อมาเพราะการแสดงล่าช้าไม่ทันใจผู้ชม การเชิดก็ยุ่งยาก ปัจจุบันผู้เชิดเป็นเหลือน้อยจนนับคนได้ ถึงแม้ว่าตัวหุ่นจะไม่สวยงามมากนัก แต่ก็เป็นที่ประณีตแสดงให้เห็นถึงความช่างคิดช่างค้นของคนไทย การเชิดก็ต้องใช้เทคนิคมากกว่าการเชิดหุ่นอีกหลายชนิด น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่งที่ละครเล็กเป็นการแสดงที่นับวันจะสูญหาย เหลือเพียงตัวหุ่นไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาเท่านั้น...”²⁴

ในสมัยรัชกาลนี้ ไม่มีหลักฐานให้เห็นว่าได้มีหุ่นหลวงแสดงเป็นมหรสพ แต่ได้มีการเกิดหุ่นเลียนแบบอย่างหุ่นหลวงขึ้นคือ หุ่นละครเล็กขึ้นมาแทน

²³ ธนิต อยู่โพธิ์, โขน (พระนคร : กรมศิลปากรจัดพิมพ์, 2511), หน้า 75.

²⁴ เสาวนิต วิงวอน, ละครเล็ก ใน จักรพันธ์ โปษยกฤต “หุ่นไทย” (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2529), หน้า 76.

จากข้อมูลในเบื้องต้น ผู้วิจัยจึงแบ่งวิวัฒนาการของการแสดงหุ่นของไทยออกเป็น 3 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงสมัยกรุงธนบุรี และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หุ่นที่สร้างขึ้นจะเลียนแบบคนจริง หุ่นจะมีขนาดใหญ่ สร้างเป็นรูปคนเต็มตัว สูงประมาณ 1 เมตร มีแกนไม้เสียบยาวไว้จับ และมีสายใยร้อยไปในอวัยวะส่วนต่าง ๆ เพื่อให้ชักเกิดลีลาท่าทาง ใช้ผู้เชิด 1 คน เรียกกันว่าหุ่นใหญ่หรือหุ่นหลวง และใช้ศิลปะการแสดงแบบละครโน

ช่วงที่ 2 สมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดหุ่นขึ้น 2 ประเภท คือ หุ่นเล็ก หรือหุ่นวังหน้าขึ้น โดยกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญทรงมีพระปรีชาสามารถโปรดปรานเรื่องหุ่น จึงโปรดให้สร้างหุ่นไทยใหม่ ตามแบบอย่างหุ่นหลวง แต่มีขนาดเล็กกว่า สูงประมาณ 1 ฟุต ใช้คนเชิด 1 คน และเกิดหุ่นกระบอก โดย หม่อมราชวงศ์ถนัด พยัคฆเสนา เป็นหุ่นที่พัฒนาขึ้นใหม่กว่าเดิม คือมีเพียงหัว และมีมือ 2 ข้าง ลำตัวเป็นกระบอกไม้ไผ่ ใช้ผ้าคลุมบังมือที่จับไว้ไม่ให้เห็น ใช้แกนไม้เหลาแบบตะเกียบเสียบมือหุ่นสำหรับเชิดได้ในตัว

ช่วงที่ 3 สมัยต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดหุ่นละครเล็ก ขึ้น โดยเลียนแบบอย่างหุ่นหลวง แต่มีขนาดเล็กกว่า ใช้ชื่อว่าหุ่นละครเล็ก โดยนายแกร ศัพทวานิช ใช้ผู้เชิดจำนวน 3 คน มองเห็นคนขณะเชิด ซึ่งจะมีความคล่องตัว และกระฉับกระเฉงกว่า หุ่นเล็ก และหุ่นหลวง

จากวิวัฒนาการของการแสดงหุ่นตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การแสดงหุ่นของไทย จึงแบ่งออกได้ 4 ประเภทใหญ่ ๆ คือ หุ่นหลวง หรือ หุ่นใหญ่ , หุ่นเล็ก หรือ หุ่นวังหน้า(หุ่นไทย-จีน) , หุ่นกระบอก และ หุ่นละครเล็ก ดังจะได้อธิบายรายละเอียดของหุ่นแต่ละประเภท ดังต่อไปนี้

2.2 ประเภทของการแสดงหุ่น

จากประวัติความเป็นมาของการแสดงหุ่นไทย ตามที่กล่าวเบื้องต้น แบ่งประเภทของการแสดงหุ่นของไทยได้ 4 ประเภท ดังนี้

2.2.1. หุ่นหลวง หรือหุ่นใหญ่ ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่าศิลปะการแสดงหุ่นในประเทศไทยเกิดขึ้นราว พ.ศ. 2228 ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และพัฒนาสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ รวมอายุได้ประมาณ 300 กว่าปี หุ่นหลวงจึงถือว่าเป็นการแสดงหุ่นที่เก่าแก่ที่สุดของคนไทย ลักษณะเป็นหุ่นขนาดใหญ่ บางครั้งเรียกว่า “หุ่นใหญ่” สูงประมาณ 1 เมตร สร้างเลียนแบบตัวละครโนโบน และละคร แต่งกายด้วยเครื่องละคร มีแขนและขาทำเป็นรูป

คนเต็มตัว เหมือนตัวละครจริง ใช้คนเชิด 1 คน ต่อ หุ่น 1 ตัว โครงสร้างตัวหุ่นหลวง ลำตัวทำด้วยไม้ประเภทมีน้ำหนักเบา คือไม้ทองหลาง และไม้หุ่น คิวานจนบางและเบา ตรงเอวใช้หวายขดเป็นวงกลมซ้อนกัน เพื่อให้หุ่นยกเอาได้ เมื่อประกอบเป็นโครงสร้างหุ่นทั้งตัวแล้ว เหลาไม้เนื้อแข็งเสียบตั้งแต่ก้นหุ่นเข้าไปตรงกลางลำตัว เพื่อเป็นไม้แกนกลางใช้จับขณะเชิด ภายในโครงตัวหุ่นจะมีการเดินสายเชือกโยงใยจำนวน 16 เส้น เป็นสายโยงจากอวัยวะต่างๆ เช่น นิ้ว มือ แขน ขา สำหรับชักให้อวัยวะเหล่านั้นเคลื่อนไหว เช่น กลอกกลิ้งลูกตา อ้าปาก ยกมือ ยกแขน รำ และชี้นิ้วได้ สายเชือกโยงเหล่านี้จะเดินมารวมไว้ที่โคนไม้แกนกลาง ปลายสายเชือกโยงใยผูกห้วงวงแหวนทองแดงไว้ เวลาจะเชิดใช้นิ้วสอดเข้าไปในห้วงวงแหวน ขยับนิ้วในทำดิ่งรั้ง สายเชือกจะไปบังคับให้อวัยวะของหุ่นเคลื่อนไหวได้ตามต้องการ

มหรสพหุ่นหลวงเริ่มเสื่อมความนิยมลงในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหลือเพียงตัวหุ่นที่ตกทอดอยู่ในกรมมหรสพและ ปัจจุบันนำมาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ภาพที่ 1 แสดงลักษณะของหุ่นหลวงหรือหุ่นใหญ่ ตัวพาลี

ที่มา: ผศ. สน สีมাত্রัง, สมบัติ พลายน้อย, สาคร ชังเขียวสด, **หุ่นละครเล็กสี่สีลา ศิลป์สืบทอดจิตวิญญาณไทย** (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลน โมทีฟ, 2540), หน้า 15.

2.2.2 หุ่นวังหน้า หรือ หุ่นเล็ก (หุ่นไทย-หุ่นจีน) ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญโปรดเกล้าฯ ให้สร้างหุ่นเล็กชุดจิวชุดหนึ่งจำนวนประมาณ 150 ตัว สันนิษฐานว่าในช่วงประมาณ พ.ศ. 2415 – 2429 ตัวหุ่นเล็กชุดจิว หรือ หุ่นจีนจึงถูกสร้างขึ้นก่อน มีการเขียนสี และลายบนใบหน้า ทั้งหน้าธรรมดา หน้าจิวปีศาจ และสัตว์ต่างๆ แต่งกายแบบจิว เครื่องแต่งกายบ่งถึงฐานะของตัวหุ่น เช่น ฮองเต้ คนธรรมดา นักรบ มักมีอาวุธต่าง ๆ ด้วย หุ่นแต่ละตัวมีขนาดความสูงไม่เท่ากัน หุ่นตัวใหญ่ที่สุดสูง 44 ซม. หุ่นตัวเล็กที่สุด 23 ซม. หุ่นทุกตัวมีไม้แกนกลางลำตัวเพื่อจับถือเชิดภายในลำตัวไม่มีสายโยงใยบังคับหุ่นให้เคลื่อนไหว เวลาเชิดคนเชิดต้องใช้มือสอดเข้าไปในเสื้อหุ่น ใช้นิ้วของผู้เชิดบังคับคอหุ่น และมือทั้งสองข้างให้เคลื่อนไหวตามบทละคร ใช้คนเชิด 1 คน ต่อหุ่น 1 ตัว กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ได้ทรงนิพนธ์บทเล่นหุ่นเล็กชุดจิวจีนเรื่อง ซวยจ๊ก ตอน กิมจินตุดติเมืองลูอันจิวแตก , เล็กเต็งเชือดคอตาย เป็นภาษาไทย และมีภาษาจีนแทรกเป็นระยะ

หลังจากสร้างหุ่นเล็กชุดจิวแล้ว กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ทรงสร้างหุ่นเล็กชุดรามเกียรติ์ขึ้นอีก ขนาดสูงเฉลี่ย 30 ซม. (ไม่ทราบจำนวนที่แน่นอน) ปัจจุบันตั้งแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ มีจำนวน 134 ตัว ลักษณะหุ่นชุดนี้เลียนแบบหุ่นหลวง แต่สร้างให้มีขนาดเล็กลง มีกลไกเป็นสายเชือกโยงใยจำนวน 16 เส้น อยู่ภายในตัวหุ่นเช่นเดียวกับหุ่นหลวง มีแกนไม้หุ่นจากกันเสียบเข้ากลางลำตัว โคนแกนไม้หุ่นใช้จับถือเชิดเหมือนหุ่นหลวง ใช้คนเชิด 1 คน ต่อหุ่น 1 ตัว สันนิษฐานว่าหุ่นชุดนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณระหว่าง พ.ศ. 2420 – 2428 และคงโปรดเกล้าฯ ให้จัดแสดงถวายภายในพระราชวังหน้า และหมดไปอย่างสิ้นเชิงเมื่อทรงทิวศต สันนิษฐานว่าหลังจากกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จทิวงคตใน พ.ศ. 2428 แล้วหุ่นชุดนี้ไม่มีการนำไปแสดง คงเก็บรักษาในพระราชวังหน้าจนกระทั่งเปลี่ยนเป็นอาคารหมู่พระวิมาน และพระที่นั่งองค์ต่าง ๆ ในพระราชวังหน้าเปลี่ยนมาเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร หุ่นเล็กชุดจิวจีน จึงตกเป็นสมบัติของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

ภาพที่ 2 แสดงลักษณะของหุ่นเล็ก หรือหุ่นวังหน้าของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ตัวพระราม
ที่มา : วันทนีย์ ม่วงบุญ, ลักษณะประติมานวิทยาของหุ่นเรื่องรามเกียรติ์ ของกรมพระราชวังบวร
วิไชยชาญ (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำชูรสภา, 2539) หน้า 128.

ภาพที่ 3 แสดงลักษณะของหุ่นเล็ก หรือหุ่นวังหน้าของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ตัวทศกัณฐ์
ที่มา : วันทนีย์ ม่วงบุญ, ลักษณะประติมานวิทยาของหุ่นเรื่องรามเกียรติ์ ของกรมพระราชวังบวร
วิไชยชาญ (กรุงเทพฯ : องค์การค้ำชูรสภา, 2539) หน้า 143.

2.2.3 หุ่นกระบอก การแสดงหุ่นกระบอกของไทยได้เกิดและแพร่หลายในสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และถือว่าการแสดงหุ่นกระบอกของไทยเป็นยุคทองใน สมัยนี้เอง เพราะมีการแพร่หลายของคณะหุ่นต่างๆ มากมาย และมีการสืบทอดการแสดงต่อมา ถึง แม้การแสดงหุ่นในรัชกาลต่อมาจะไม่เฟื่องฟู แต่ก็ยังเป็นมรดกที่คงมีแสดงอยู่ จนรัชกาลปัจจุบัน

หุ่นกระบอกในพระนครเกิดโดย หม่อมราชวงศ์เถาะ พักขมเสนา เมื่อคราวติดตาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพไปตรวจราชการหัวเมืองทางเหนือในปี พ.ศ.2435 ได้นำแบบอย่างการแสดงหุ่นกระบอกมาจากหุ่นของนายหน่ง โดยนายหน่งได้ดัดแปลง หุ่นไหหลำมาทำเป็นหุ่นกระบอก เมื่อหม่อมราชวงศ์เถาะกลับพระนครเกิดความคิดจะเล่นหุ่นจึงลง ทุนสร้างหุ่นกระบอกขึ้นในพระนคร ประมาณ พ.ศ.2436 ตั้งชื่อคณะว่า หุ่นคุณเถาะ

ลักษณะหุ่นกระบอก ประกอบด้วยส่วนสำคัญ 4 ส่วน คือ ศีรษะหุ่น ลำตัว มือ และ เสื้อผ้าเครื่องประดับ สาเหตุที่เรียกว่าหุ่นกระบอก เนื่องจากส่วนที่ใช้เป็นลำตัวหุ่นทำมาจาก กระบอกไม้ไผ่ สูงประมาณยาวประมาณ 50 ซม. ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 – 5 ซม. นำ กระบอกไม้ไผ่ทั้งปล้อง สวมตั้งแต่คอลงมา ส่วนศีรษะและลำตัวถอดออกจากกันได้เมื่อไม่ใช้ แสดงแล้วจะถอดออกจากกัน แยกกันเก็บ ศีรษะมักแกะด้วยไม้เนื้อเบา มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10 – 15 ซม. แล้วแต่งเติมส่วนประกอบต่างๆ ให้งดงาม ส่วนที่เลียนแบบอวัยวะคนจริงๆ คือ ศีรษะและมือ มือหุ่นมีไม้ไผ่เล็ก ๆ เสียบติดอยู่สำหรับเชิด เรียกไม้นี้ว่า “ตะเกียบ” ไว้สำหรับเชิด ยาว ประมาณ 15-16 นิ้ว โดยทั่วไปตัวพระมือข้างซ้ายทำท่ารำ มือขวาทำไว้และมีรูสำหรับเสียบอาวุธ ส่วนตัวนางจะทำท่ารำทั้ง 2 ข้าง ส่วนแกนไม้กระบอกคลุมด้วยผ้าปักลายด้วยด้ายเงิน ด้ายทอง เลื่อม แบบเครื่องโขนละคร ผู้เชิดจะใช้มือซ้ายจับแกนไม้กระบอก และมือขวาจะมีหน้าที่จับ ตะเกียบสำหรับให้หุ่นเคลื่อนไหวมือทำท่าทางต่าง ๆ การเชิดใช้ผู้เชิด 1 คนต่อหุ่น 1 ตัว

ภาพที่ 4 แสดงลักษณะของหุ่นกระบอก ของจักรพันธ์ โปษยกฤต

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ , 21 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 5 แสดงลักษณะของหุ่นกระบอก ของคณะซุเชิดชำนาญศิลป์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ , 21 กรกฎาคม 2545.

2.2.4 หุ่นละครเล็ก เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างขึ้นโดยนายแกร ศัพทวณิช อดีตหัวหน้าคณะละครชาตรีชาวหัวรอ อยุทยา การสร้างตัวหุ่นพัฒนามาจากหุ่นหลวง โดยในปีพ.ศ. 2444 เมื่อนายแกร อายุ 54 ปี ได้คิดสร้างหุ่นรูปร่างอย่างคน แต่งตัวเป็นละคร หุ่นตัวแรกที่สร้างขึ้นมาเป็นหุ่นตัวพระ หุ่นละครเล็กออกแสดงครั้งแรกเพื่อให้เจ้านายในวังวรคิศจิตทศพระเนตร ต่อมากรมหลวงนครไชยสุรเดช ได้ทรงตั้งนามให้ว่า “ละครเล็ก”²⁵ นายแกรสร้างหุ่นละครเล็กไว้แสดงหลายเรื่อง บางเรื่องสามารถใช้หุ่นแทนกันได้ เช่น พระรามกับพระอภัยมณี พระลักษมณ์กับศรีสุวรรณ นางผีเสื้อสมุทรเมื่อถอดหัวยักษ์ออกสวมหัวม้าเล่นเป็นนางแก้วหน้าม้าได้

ลักษณะตัวหุ่นจะเป็นหุ่นมีแขน ขา เต็มตัว สูงประมาณ 1 เมตร แต่งกายแบบละคร ใช้ผู้เชิด 3 คนต่อหุ่น 1 ตัว โดยผู้เชิดจะแบ่งหน้าที่กันเชิดส่วนต่าง ๆ 3 ส่วนคือ ผู้เชิดที่เป็นหลักในการเชิดจะใช้มือซ้ายจับก้านคอของหุ่นเพื่อบังคับให้หุ่นกลอกหน้า ยักคอ มือขวาจับด้ามก้านไม้ซึ่งเป็นมือขวาของตัวหุ่น คนที่จับแกนกลางนี้จะเป็นตัวหลักที่คอยบอกให้ผู้เชิดอีกสองคนทราบว่าจะทำอะไรต่อไปเป็นท่าอะไร ผู้เชิดคนที่สองใช้มือซ้ายจับด้ามก้านไม้ที่มีมือซ้ายของหุ่น และคนเชิดคนที่สามใช้มือทั้งสองข้างจับเดือยที่อยู่ใต้ฝ่าเท้าของตัวหุ่น เพื่อยกเท้า เปลี่ยนเท้า ซอยเท้า ให้สัมพันธ์กับท่า

²⁵ ผศ. สน สีมาตรัง, สมบัติ พลายน้อย และ สาคร ยังเจิวสด, หุ่นละครเล็กลือลือลิลิตไทย ลึบทอดจิตวิญญาณไทย (กรุงเทพฯ : แปลนพริ้นติ้ง จำกัด), หน้า 28.

รำ ซึ่งทั้งผู้เชิดทั้ง 3 คนจะต้องสามัคคี และรวมความคิด สมาธิ จิตใจจดจ่ออยู่ที่หุ่น ต้องจับทำให้สัมพันธ์กันถึงจะทำให้การเชิดนั้นสวยงาม

คณะหุ่นละครเล็กที่มีชื่อเสียง คือ ละครเล็กของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล และละครเล็กของนายแกร ศัพทวนิช แต่หุ่นละครเล็กของนายเปี้ยก มีวิธีเชิดคล้ายหุ่นกระบอก ในขณะที่หุ่นละครเล็กของนายแกร ศัพทวนิช ได้เค้ามาจากหุ่นหลวง คือ ขยับคอ ข้อมือ แขน และขาได้ แต่ไม่มากเท่ากับหุ่นหลวง

ในปัจจุบันคณะหุ่นละครเล็กเหลืออยู่เพียงคณะเดียวคือคณะครู โจ้หลุยส์ หรือนายสาคร ยังเขียวสด เป็นหุ่นที่ได้รับสืบทอดมาจากพ่อครูแกร ศัพทวนิช

ภาพที่ 6 แสดงลักษณะของหุ่นละครเล็ก ของคณะครู โจ้หลุยส์

ที่มา : ผศ. สน สีมাত্রัง, สมบัติ พลายน้อย, สาคร ยังเขียวสด, หุ่นละครเล็กสี่สีลา

ศิลป์ สืบทอดจิตวิญญาณไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลน โมทิฟ, 2540), หน้า 65.

การแสดงของหุ่นทั้ง 4 ประเภทนี้ มีลักษณะแตกต่างกัน ทำให้การแสดงหุ่นแต่ละประเภทมีเอกลักษณ์เฉพาะเป็นแบบแผน อาทิ เช่น ลักษณะตัวหุ่น วิธีเชิด การแสดงหุ่นกระบอกก็เช่นเดียวกัน หุ่นกระบอกมีลักษณะตัวหุ่นที่แตกต่างจากหุ่นประเภทอื่น มีลักษณะที่โดดเด่นและมีเอกลักษณ์ในลักษณะการแสดงโดยเฉพาะ ดังจะกล่าวในหัวข้อต่อไป

2.3 ประวัติความเป็นมาของหุ่นกระบอก

หุ่นกระบอกเป็นมหรสพพื้นบ้านที่หาได้ยากในปัจจุบัน จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศาสตร์ และอักษรศาสตร์ การแสดงหุ่นเกิดขึ้นเมื่อประมาณปีพุทธศักราช 2171 – 2246 สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ได้มีการเล่นหุ่นเป็นเครื่องมหรสพเพื่อความบันเทิง²⁶ โดยมีวิวัฒนาการเกิดมีหุ่นประเภทต่าง ๆ ขึ้น สามารถจัดการแสดงหุ่นออกเป็น 4 ประเภท คือ หุ่นหลวง หุ่นจีนและหุ่นไทย หุ่นละครเล็ก หุ่นกระบอก สำหรับการแสดงหุ่นกระบอกเป็นการแสดงที่เกิดขึ้นโดยมีวิวัฒนาการมาจากหุ่นหลวงและหุ่นไหหลำ²⁷ ดังจะขอกกล่าวถึงประวัติความเป็นมาของหุ่นกระบอกดังนี้

หลักฐานที่ระบุไว้อย่างชัดเจน นั่นคือ จากหนังสือ “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งทั้งสองพระองค์ใช้เวลาที่ว่างได้ตอบวิจารณ์ ประทานคำอธิบายเกี่ยวกับวิทยาการต่าง ๆ รวมถึงเรื่องหุ่นกระบอกด้วย

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเอยถึงหุ่นกระบอกขึ้นก่อนในจดหมายลายพระหัตถ์จากพระตำหนักปลายเนิน คลองเตย วันที่ 12 กันยายน 2479 กราบทูลถามสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพว่า “ในขณะที่บวช หลังจากเดินกลับจาก บิณฑบาตพอถึงแถวหน้าศาลเจ้าพ่อเสือพบคนขอทานตาบอดนั่งร้องเพลงสี่ช่ออยู่ข้างถนนช่างไพเราะดีเสียเหลือเกิน... คนตาบอดที่เล่นเพลงนั้นมีชื่อเรียกกันโดยสมญาว่า “ตาสังขาร” ... ทั้งทำนองร้องไพเราะ และทางซอของแกก็ไพเราะทั้งสองทางเข้ากันกลมเกลียวดีเหลือเกิน... ทำให้รู้สึกที่ตาสังขารเป็นคนเลิศประเสริฐมนุษย์ แก่เล่นสองอย่างพร้อมกันได้....ทางที่แกเล่นเป็นทางหุ่นกระบอกเราเองแต่เวลานั้นหุ่นกระบอกยังไม่เกิดหุ่นกระบอกก็เอาอย่างตาสังขาร

²⁶ พระยาศิริธรรมบริรักษ์, ภาพ (กลอนสวด) เรื่องพระเนมิราช สมุดไทยขาว, 2460, หน้า 8-9.

²⁷ อุทิศ นาคสวัสดิ์, ดนตรีไทย อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณครูทองดี วัลลิสุต (กรุงเทพมหานคร : องค์การค้ำครุสภา, 2512), หน้า 41.

รานั้นเองไปเล่น แต่หุ่นกระบอกนั้นไม่ประหลาด เพราะคนหนึ่งร้อง คนหนึ่งสีซอ ทำได้ง่าย ไม่เหมือนตาสังขารซึ่งร้องเองสีซอเองเล่นยากเหลือเกิน..”²⁸

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตอบประทานเป็นคำอธิบายเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ “ตาสังขาร” ว่า

“คนตาบอดสีซอขอทานที่ท่านตรัสถึงนั้นหม่อมฉันรู้จักดี เคยเรียกแก้วว่า “ตาสังขาร” เพราะแกชอบจับเรื่องปลงสังขารกับเรื่องพระยาจกที่ทนต์รู้สึกไพเราะจับใจมาก ประหลาดอยู่ที่ไปพบคนเช่นนั้นที่เมืองพม่า เมื่อหม่อมฉันขึ้นไปบูชาพระมหาธาตุสิริคุณครที่เมืองแปร มีคนขอทานตาบอดสองคนนั่งอยู่ที่ร้านข้างทาง คนหนึ่งจับลำน้าและสีซออยู่ อีกคนหนึ่งตีระนาด(ไทย)ประสานกันไปฟังไพเราะจับใจ เสียแต่ไม่เข้าใจคำจับ ถึงกระนั้นก็ต้องหยุดยืนฟังทั้งเมื่อข้านขึ้นและขาลง จะพูดเลยไปถึงเรื่องหุ่นกระบอกเพราะเรื่องประวัติเกี่ยวข้องกับตัวหม่อมฉันเองมากอยู่เมื่อ พ.ศ.2435 ปีที่ หม่อมฉันเข้าว่าการกระทรวงมหาดไทยถึงเดือนตุลาคมหม่อมฉันขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือครั้งนั้นลูกชายกลางอิทธิดำรง (น้องรองจุลดิศ) อายุสัก 5 ขวบ ติดตามไปด้วย หม่อมราชวงศ์เถาะรับอาสาไปเป็นที่เลี้ยง เมื่อไปถึงอุดรดิศต์สามแฉกรชัย เวลานั้นเป็น พระยาสุโขทัยให้หุ่นกระบอกมาเล่นให้ดูได้เห็นเป็นครั้งแรกแก่เล่าให้ฟังว่าหุ่นกระบอกนั้นเกิดขึ้นที่เมืองสุโขทัย ด้วยคนขี้ยาชื่อเหม่ง ซึ่งเที่ยวอาศัยอยู่ตามวัดเห็นหุ่นจีนไหหลำ จึงเอามาคิดทำเป็นหุ่นไทย และคิดระบวนร้องตามรอยหุ่นไหหลำ มีคนชอบจึงเลยเที่ยวเล่นหากิน ลูกชายกลางของหม่อมฉันได้เห็นหุ่นชอบเป็นกำลังสามแฉกรชัยจึงไปขอเขามาให้เธอตัวหนึ่ง แต่เวลาเดินทางหม่อมฉันให้เขาทำวอเป่าให้เขอนั่งมากก็เล่นเชิดหุ่นกับคุณเถาะเรื่อยมาตลอดทางแต่เมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ได้สักหน่อยหนึ่ง ชายกลางป่วยสิ้นชีพ คุณเถาะเกิดความคิดจะเล่นหุ่น ยืมเงินหม่อมฉันได้ลงทุนทำ ก็เกิดมีหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ ราว พ.ศ.2436 แต่แรกมักเรียกว่า “หุ่นคุณเถาะ” ด้วยประการฉะนี้..”²⁹

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงมีลายพระหัตถ์ตอบเรื่องเกี่ยวกับหุ่นกระบอกดังนี้

²⁸ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 9** (พระนคร : องค์การค้ำชูสุสภา, 2504), หน้า 120-121.

²⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ เล่ม 9** (พระนคร : องค์การค้ำชูสุสภา, 2504), หน้า 120-121.

“เรื่องหุ่นกระบอกเรียกว่าหุ่นคุณเถาะนั้น เกล้ากระหม่อมทราบ คนเล่าก็ทราบว่าชื่อ นางเคลือบ ตัวคุณเถาะเองก็รู้จักดีเป็นคนเลี้ยงชากกลาง.... หุ่นคุณเถาะนั้น ได้เห็นเป็นครั้งแรกที่ไหน ฝ่าพระบาทนำไปเล่นถวาย ดูเหมือนที่บางปะอิน จะเป็นงานอะไรก็ลืมไปเสียแล้วฝ่าพระบาทได้กราบบังคมทูลถึงประวัติหุ่นว่า นายหน่งเป็นต้นคิดแปรมาจากหุ่นไหหลำและจำทำนองร้องเดินเรื่องมาจากเพลงตาสังขารา...”³⁰

จากข้อมูลเบื้องต้นอาจกล่าวได้ว่าหนังสือ “สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาต่อราชกุมาร” เป็นหลักฐานชิ้นแรกที่มีการบันทึกเกี่ยวกับการเรียกชื่อ และประวัติความเป็นมาของหุ่นกระบอก แสดงให้เห็นว่าในปี ร.ศ.112 หรือ พ.ศ.2436 ได้มีหุ่นเลียนแบบเมืองเหนือแสดงในงานเฉลิมพระชนมพรรษาที่พระราชวังบางปะอิน ดังนั้น ประวัติความเป็นมาของหุ่นกระบอกไทยจึงสืบได้ไกลแค่เพียง “นายหน่ง” ตามประวัติกล่าวว่าเป็นคนจียา อาศัยวัดอยู่เมืองสุโขทัย จำหุ่นไหหลำมาดัดแปลงเป็นหุ่นไทย และออกเจ็ดหากิน เมื่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือ คือเมืองอุดรดิตถ์ได้ชมการแสดงดังกล่าวจนเป็นเหตุให้ได้ตัวหุ่นของนายหน่งกลับมายังกรุงเทพมหานคร และกลับมาสร้างหุ่น ตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเป็นคณะแรกในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2436 ตรงกับ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้ว่าการแสดงหุ่นกระบอกของม.ร.ว.เถาะจะเป็นคณะแรกที่ถือกำเนิดในกรุงเทพฯ ก่อนคณะหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ ก็ตาม แต่มิใช่การแสดงหุ่นคณะแรกของไทย เพราะได้มีการเล่นหุ่นกระบอกแพร่หลายในหัวเมืองต่าง ๆ แล้ว จากหลักฐานการแสดงหุ่นกระบอกที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ชมเป็นเครื่องยืนยันว่าการแสดงหุ่นมีเล่นแพร่หลาย จากเมืองสุโขทัย จนถึงเมืองอุดรดิตถ์ ซึ่งเป็นที่มาให้ม.ร.ว.เถาะผู้ซึ่งตามเสด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้ไปเห็นและจดจำมาตั้งคณะหุ่นกระบอกในกรุงเทพฯ จนมีชื่อเสียงดังกล่าว

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานสำคัญที่ปรากฏกล่าวถึงความเป็นมาของการแสดงหุ่นกระบอกของไทย นั่นคือ หลักฐานที่ปรากฏในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 10 ดังนี้

“ วันที่ 18 กันยายน รัตนโกสินทร์ศก 112 เป็นอันเริ่มการพระราชพิธีมหามงคลสมัย เฉลิมพระชนมพรรษา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการดูแลมีการต่าง ๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

³⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เล่ม 9** (พระนคร : องค์การค้ำชูสุภาพ, 2504), หน้า 150-151.

“วันที่ 19 กันยายน รัตนโกสินทร์ศก 112 เวลาห้าค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งวโรภายพิมานประทับที่ปราจีนน้ำข้างตพาน เสด็จโปรดเกล้าฯ ให้เรียกเรือ แข่ง... เมื่อแข่งเรือแล้วเริ่มมีการเล่นที่ลานที่พระที่นั่งวโรภายพิมานแลในสระมี แตรวง พิณพาทย์แลเพลงแคนต่าง ๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรหุ่น (เลียนอย่าง) เมืองเหนือ จนเวลาทุ่มเศษ เสด็จขึ้นประทับในพระที่นั่งวโรภายพิมาน...”³¹

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับเนื้อความในลายพระหัตถ์โต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ กับสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ในหนังสือ “สาส์นสมเด็จพระเจ้า” เมื่อทรงกล่าวถึงเรื่อง “หุ่นกระบอก” คำว่า “หุ่น(เลียนอย่าง)เมืองเหนือ” นี้ น่าจะหมายถึง หุ่นของ หม่อมราชวงศ์เถาะ พัยคเสนา นั้นเอง เพราะ หม่อมราชวงศ์เถาะ ได้นำแบบอย่าง การแสดงหุ่นกระบอกมาจากหุ่นของนายหน่ง เมื่อคราวติดตามสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพไปตรวจราชการหัวเมืองทางเหนือในปี พ.ศ.2435 และเกิดความคิดจะเล่น หุ่นจึงลงทุนสร้างหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ ราวพ.ศ.2436 ³² แต่ในราชกิจจานุเบกษานั้นยังไม่ได้บันทึกคำว่า “หุ่นกระบอก” อาจเป็นด้วยยังไม่เป็นที่นิยมเรียกกัน และ ในสมัยนั้นหุ่นที่นำมาแสดงน่าจะเป็นหุ่นของหม่อมราชวงศ์เถาะ เพราะเป็นหุ่นที่นำมาจากเมืองเหนือ และเนื่องจากเพิ่งจะริเริ่มตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นในปี 2436 ซึ่งตรงกับรัตนโกสินทร์ศก 112 นั้นพอดี

2.3.1 หลักฐานอย่างเป็นทางการของหุ่นกระบอก

คำว่า “หุ่นกระบอก” ปรากฏหลักฐานว่าเริ่มมีใช้อย่างเป็นทางการประมาณ ร.ศ.113 หรือปีพ.ศ.2437 แรกทีเดียวคงใช้เรียกด้วยภาษาปากกันมานานจนถ้อยคำที่ใช้เรียกชื่อศิลปะการแสดงชนิดนี้เป็นที่เข้าใจและรู้จักกันอย่างแพร่หลายแล้วจึงได้รับการบันทึกเป็นภาษาเขียนโดยปรากฏครั้งแรกในบันทึกของทางราชการชื่อว่า ราชกิจจานุเบกษา ในตอนที่กล่าวถึงงานพระเมรุ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอิศริยาภรณ์ และพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าลาวดารองค์ ในงานพระเมรุ พระเจ้าลูกเธอทั้งสองมีการแสดงมหรสพต่าง ๆ รวมถึงหุ่นกระบอก ความว่า

³¹ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 10 ร.ศ. 112, หน้า 286.

³²สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระเจ้า** เล่ม 9 (พระนคร : องค์การค้าคุรุสภา, 2504) หน้า 120-121.

“...การมหรสพสมโภชมีตั้งแต่วันนี้ไปคือ โขน 1 โรง หุ่น 1 โรง จั้ว 1 โรง มอญรำ 1 โรง หุ่นกระบอก 1 โรง และฉนวนหก สิงโต มังกร รำโคมตามเคย...”³³

ดังนั้น หุ่นกระบอกในระยะเริ่มแรก คือประมาณปี ร.ศ.112 – ร.ศ.114 หรือปีพ.ศ.2436-พ.ศ.2438 มักนำมาเล่นเป็นเครื่องมหรสพเฉพาะงานพระเมรุสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เท่านั้น และ หุ่นกระบอกที่นำมาแสดงในงานพระเมรุนั้นก็น่าจะหมายถึงหุ่นกระบอกคณะหม่อมราชวงศ์เถาะ พักขมเสนา เพราะเป็นหุ่นกระบอกคณะแรกของกรุงเทพฯ และคงเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายมากที่สุดในยุคนี้เนื่องจากหุ่นกระบอกของหม่อมราชวงศ์เถาะเป็นของใหม่สำหรับคนในพระนคร นอกจากนั้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีเหตุการณ์ที่นำความเจริญมาสู่ประเทศไทยมากมาย หนึ่งในนั้นคือการเสด็จประพาสยุโรป เมื่อเสด็จนิวัติพระนครจึงเกิดงานเฉลิมฉลองการเสด็จนิวัติครั้งแรกในปี ร.ศ.116 หรือ ปี พ.ศ.2440 อย่างเอิกเกริก และได้จัดให้มีหุ่นกระบอกเป็นการแสดงบันเทิงอย่างหนึ่งในการเฉลิมฉลองครั้งนี้ด้วย ดังมีข้อความปรากฏเป็นหลักฐานในจดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จแลสมโภชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จกลับจากยุโรปครั้งแรกใน พ.ศ.2440 ความว่า

“...มีการรื่นเริงในบริเวณพระบรมมหาราชวังที่สนามหญ้าหน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ได้ตกแต่งจุดโคมไฟฟ้าแลโคมยี่ปุ่น แลมีแถววงเป่าที่สนามหญ้าด้วยสองวง แลออกประตูปิฆานไซศรีก็ตกแต่งจุดโคมยี่ปุ่นแลโคมต่าง ๆ ทั่วไป แลมีการละเล่นต่าง ๆ คือที่สนามหญ้าหน้าศาลลักษณะสถาน ได้มีเสภารำที่ริมศาลาลูกขุน มีพิณพาทย์ 2 วง แลหน้าหอรัษฎากรพิพัฒน์มีหุ่นกระบอกเป็นที่รื่นเริงตลอดคืน ...”³⁴

จะเห็นได้ว่าการแสดงหุ่นกระบอกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถือว่าเป็นยุคทองของหุ่นกระบอก เพราะการแสดงหุ่นกระบอกจัดแสดงในโอกาสต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น งานเฉลิมพระชนมพรรษาที่พระราชวังบางปะอิน(พ.ศ.2436),งานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอิสริยาภรณ์(พ.ศ.2437), งานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าลาวาดรวงศ์ (พ.ศ.2438) งานเฉลิมฉลองการเสด็จนิวัติครั้งแรกของรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2440)

³³ราชกิจจานุเบกษา, เล่มที่ 11 ร.ศ. 113, หน้า 473.

³⁴จดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จแลสมโภชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จกลับจากยุโรปคราวแรกในพุทธศักราช2440 (พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466) หน้า 124, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย.

หุ่นกระบอกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในเรื่องประวัติการแสดงหุ่น ได้เกิดมีหุ่นขึ้นอีกประเภทหนึ่งคือ หุ่นละครเล็ก โดยสร้างเลียนแบบหุ่นหลวง แต่มีขนาดเล็กกว่า การเชิดแสดงสะดวกกว่า เมื่อการแสดงหุ่นละครเล็กเกิดขึ้นก็ได้รับความนิยมจากผู้ชมโดยทั่วไป แต่ขณะเดียวกันการแสดงหุ่นกระบอกก็ยังแพร่หลายและเป็นที่ยอมรับไม่น้อยไปกว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³⁵

ดังนั้นทั้งหุ่นละครเล็ก และหุ่นกระบอกในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงถือได้ว่าเป็นมหรสพเครื่องเล่นการแสดงที่ได้รับความนิยมทั้งชาววังและชาวบ้าน

หุ่นกระบอกในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทั่วโลกเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจอันเนื่องมาจากสถานการณ์สงครามโลก ประเทศไทยได้รับผลกระทบกระเทือนตามไปด้วย การแสดงมหรสพเครื่องเล่นเพื่อความบันเทิงต่าง ๆ ของสังคมไทยจึงลดน้อยลง การแสดงหุ่นกระบอกเป็นมหรสพประเภทหนึ่งที่ซบเซาเสื่อมความนิยมลง นายธนิต อยู่โพธิ์ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ในครั้งนั้นว่า “กรมมหรสพนี้มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงเกี่ยวกับงานด้านการแสดงถูกยุบรวมกับกระทรวงวังปีพุทธศักราช 2469 เป็นเหตุให้ศิลปะวัตถุต่าง ๆ ที่มีอยู่ในกรมมหรสพถูกทำลายสูญหายไปเป็นอันมากรวมทั้งหุ่นต่าง ๆ ด้วย”³⁶ ทั้งนี้เป็นเพราะเกิดความแตกแยกกันของข้าราชการในกรมมหรสพ ต่อมากระทรวงวังจึงได้มองเครื่องโขน ละคร หุ่น และตัวหุ่นหลวงทั้งหมดให้แก่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นประเด็นหนึ่งที่ทำให้การแสดงหุ่นกระบอกของคณะต่าง ๆ เสื่อมความนิยมลงไป ประกอบกับหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองอารยธรรมตะวันตกได้แพร่หลายเข้ามามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตคนไทย มหรสพและการละเล่นตามประเพณีนิยมที่มีมาแต่โบราณไม่ได้รับความเอาใจใส่เท่าที่ควร ทั้งยังมีมหรสพประเภทอื่นหลังไหลเข้ามาสู่สังคมไทย เช่นภาพยนตร์ ซึ่งการเล่นมหรสพดังกล่าวเข้ามาพร้อมกับอิทธิพลความเจริญทางเทคโนโลยี การแสดงการเล่นหุ่นทุกชนิดจึงเสื่อมความนิยมลง

³⁵ ศักดา ปั้นเหน่งเพ็ชร, การศึกษาวิวัฒนาการหุ่นกระบอกของไทยสี่พันบ้านภูมิภาคตะวันตก (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิริวัฒนา, 2535), หน้า 88.

³⁶ ธนิต อยู่โพธิ์, โขน (พระนคร : กรมศิลปากร, 2511), หน้า 75.

หุ่นกระบอกสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

การแสดงหุ่นกระบอก เริ่มมีการฟื้นฟูอีกครั้งหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ได้มีผู้สืบทอดจากคณะหุ่นในยุคก่อน จัดตั้งเป็นคณะหุ่น และรับจัดการแสดงตามงานต่าง ๆ ทั่วไป เช่น คณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม , คณะรอดศิรินิลศิลป์ , คณะครูชั้น สกุลแก้ว , คณะจักรพันธ์ โปษยกฤต , หุ่นกระบอกกรมศิลปากร , คณะสี่พี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี , คณะเพชรหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น , คณะแม่เขวง อ่อนละม้าย จังหวัดนครสวรรค์ , หุ่นคณะแม่สังวาลย์ อิ่มเอิบ จังหวัดตาก , หุ่นกระบอกล้านนา คณะฮ้อบปี่ฮัท , หุ่นกระบอกคณะครูไก่อ (สุรัตน์ จงดา) , หุ่นกระบอกเพาะช่าง , หุ่นกระบอกคุณรัตน์ , หุ่นกระบอกคณะบ้านคนตรี , หุ่นกระบอกโรงเรียนสุนทรภู่พิทยฯ แม้ว่าการแสดงหุ่นจะไม่นิยมแพร่หลายเหมือนกับสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เป็นยุคทองของการแสดงหุ่นกระบอกก็ตามแต่ก็ยังมีการสืบทอด และได้เห็นการแสดงหุ่นกระบอกในบางโอกาส เช่น งานพระราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่อุทยาน ร.2 , การจัดแสดงหุ่นกระบอกเพื่อการอนุรักษ์โดยกรมศิลปากรจัดการแสดงหุ่นเพื่อการศึกษา, งานมหกรรมหุ่นไทยของศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, เป็นต้น

2.3.2 ที่มาของหุ่นกระบอกที่แสดงในปัจจุบัน

หุ่นกระบอกเป็นมรดกชนชาติหนึ่งของไทยที่มีมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏหลักฐานในหนังสือ “สาส์นสมเด็จ” ลายพระหัตถ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งทั้งสองพระองค์ใช้เวลาที่ว่างได้ตอบวิจารณ์ ประทานคำอธิบายเกี่ยวกับวิทยาการต่าง ๆ รวมถึงเรื่องหุ่นกระบอกด้วยดังที่ได้กล่าวไปในตอนต้น

หุ่นกระบอกที่ใช้แสดงในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นโดยอาศัยกรรมวิธีการสร้างหุ่นกระบอกตามแบบหุ่นของหม่อมราชวงศ์เถาะ ได้คิดประดิษฐ์ดัดแปลงขึ้น โดยหลังจากสร้างตัวหุ่นกระบอกเสร็จสมบูรณ์แล้ว หม่อมราชวงศ์เถาะได้ไปเชิญตัวบุตรชายและบุตรสาวของครูหน่ง รวม 4 คน คือ แม่ครูเคลือบ ซึ่งเป็นพี่ใหญ่ กับน้องชายคือครูปั้น ครูวงค์ และอีกคนหนึ่งจำชื่อไม่ได้มาร่วมเล่นดนตรี และเชิดหุ่นอยู่ในโรงของหม่อมราชวงศ์เถาะ ซึ่งเริ่มออกโรงแสดงราวปี พ.ศ.2436 นกระทั้งมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมของคนทั่วไป ถึงกับคนดูในสมัยนั้นพากันเรียกหุ่นกระบอกว่า “หุ่นคุณเถาะ” เลยทีเดียว³⁷

³⁷อุทิศ นาคสวัสดิ์, **ดนตรีไทย** อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณชายทองดี วัลลิสุต

แม่ครูเคลือบนอกจากจะเซ็ดหุ่นได้แล้วยังเป็นคนเก่งทางดนตรีไทยเกือบทุกอย่าง สามารถร้องเพลงรุ่นเก่า ๆ ได้แทบทุกเพลง เมื่อมีชื่อเสียงในการเซ็ดและร้องหุ่นกระบอกอยู่ในกรุงเทพฯ ๗ นั้น ท่านครูหลวงประดิษฐไพเราะ (ศร ศิลปบรรเลง) ถึงกับออกปากว่า แม่ครูเคลือบส่งเพลงเก่า ๆ มาก จนบางทีรับไม่ใคร่ทัน³⁸

ในระหว่างนั้น จางวางต่อ ณ ป้อมเพ็ชร จางวางของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวรวังวิเศษ ได้เริ่มสนใจหุ่นกระบอกบ้าง จึงจัดสร้างหุ่นกระบอกขึ้นแล้วเชิญแม่ครูเคลือบมาช่วยสอน เด็ก ๆ ในวงปี่พาทย์ของท่านให้หัดเซ็ดหุ่น และนำออกแสดงจนมีชื่อเสียงคู่กันไปกับหุ่นกระบอกหม่อมราชวงศ์เถาะ เมื่อหม่อมราชวงศ์เถาะสิ้นชีวิตแล้ว แม่ครูเคลือบก็เลยมาเป็นผู้ควบคุมคณะหุ่นกระบอกของจางวางต่อไปเลยทีเดียว³⁹ นอกจากนั้นในช่วงบั้นปลายชีวิตแม่ครูเคลือบได้มาอาศัยอยู่กับศิษย์ คือ คุณยายสาหร่ายที่จังหวัดสมุทรสงครามอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดคณะหุ่นกระบอกในจังหวัดสมุทรสงครามขึ้น เนื่องจากแม่ครูเคลือบได้ฝึกหัดหุ่นกระบอกให้ ได้แก่ หุ่นกระบอกแม่สาหร่าย และ หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชานาญศิลป์ โดยมีนายวงษ์ รวมสุข เป็นเจ้าของคณะ⁴⁰

2.3.3 หุ่นกระบอกคณะต่างๆ ที่แสดงในปัจจุบัน

ในปัจจุบันการแสดงหุ่นกระบอกเป็นไปในแนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูศิลปะประเภทนี้ให้คงอยู่ โดยได้ผู้สืบทอดจากคณะหุ่นในยุคก่อน ๆ และจัดตั้งเป็นคณะหุ่นของตนเอง รับการแสดงตามงานต่าง ๆ ทั่วไป ซึ่งคณะที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ (พ.ศ.2545) มีทั้งคณะที่ได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่อดีต และคณะที่ตั้งขึ้นมาใหม่ในสมัยปัจจุบัน และยังคงเล่นตามโอกาสต่าง ๆ รวมแล้วมีประมาณ 15 คณะ ดังนี้

- 1 คณะครูชั้น สกุดแก้ว
- 2 คณะจักรพันธ์ุ โปษยกฤต
- 3 คณะรอดศิรินิลศิลป์
- 4 หุ่นกระบอกกรมศิลปากร

³⁸เรื่องเดียวกัน หน้า42.

³⁹เรื่องเดียวกัน หน้า 42.

⁴⁰ศักดิ์ ปั้นแห่งเพ็ชร, การศึกษาวิวัฒนาการหุ่นกระบอกของไทยสู่พื้นบ้านภูมิภาค

- 5 คณะสี่พี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี
- 6 คณะชุดชานาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม
- 7 คณะเพชรหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น
- 8 คณะแม่เขวง อ่อนละม้าย จังหวัดนครสวรรค์
- 9 คณะแม่สังวาลย์อิมเอิบ จังหวัดตาก
- 10 หุ่นกระบอกล้านนา คณะฮีบปีฮัท
- 11 คณะครูไก่ (สุรัตน์ จงดา)
- 12 หุ่นกระบอกพะวง
- 13 หุ่นกระบอกคุณรัตน์ จังหวัดนนทบุรี
- 14 หุ่นกระบอกคณะบ้านดนตรี
- 15 หุ่นกระบอกโรงเรียนสุนทรภู่พิทย

หุ่นกระบอกคณะครูชั้น สกกุลแก้ว

นางชั้น สกกุลแก้ว ปัจจุบันอายุ 92 (พ.ศ.2544) ได้รับการสืบทอดการแสดงหุ่นต่อจากบิดาคือ นายเปี้ยก ประเสริฐกุล ซึ่งเป็นคนเชิดหุ่นอยู่ในคณะหุ่นกระบอกของ ม.ร.ว.เอภา พัยคมนา ผู้นำหุ่นกระบอกจากเมืองเหนือมาเผยแพร่ในภาคกลางเป็นครั้งแรกจนเป็นที่นิยม มีชื่อว่า “หุ่นกระบอกคณะเอภา” พอปี พ.ศ.2447 นายเปี้ยกเริ่มสร้างหุ่นกระบอกขึ้นเป็นของตัวเอง และรับงานเล่นหุ่นกระบอกจนเป็นที่รู้จักแพร่หลาย ประกอบกับนางมีผู้เป็นมารดา เคยเป็นละครของราชสำนักมาก่อน จึงนำท่าลีลาของละครมาดัดแปลงมาใช้กับหุ่น ทำให้หุ่นกระบอกคณะนายเปี้ยกมีลีลาอ่อนช้อยและวิจิตรงดงาม เป็นที่รู้จักแพร่หลาย

ต่อมาในปี พ.ศ. 2498 สถานีไทยโทรทัศน์ได้เปิดดำเนินการ หุ่นกระบอกคณะนายเปี้ยกได้รับการติดต่อให้แสดงเรื่อง “พระอภัยมณี” ตั้งแต่ต้นจนจบ จนได้รับความสนใจจากผู้ชมหุ่นกระบอกจำนวนมากเมื่อนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ถึงแก่กรรมในปี พ.ศ.2507 นางชั้น สกกุลแก้ว ผู้เป็นบุตรจึงรับงานการแสดงหุ่นกระบอกต่อ เนื่องจากมีชีวิตอยู่กับหุ่นกระบอกมาตั้งแต่เกิด ประกอบกับพรสวรรค์และความสามารถเฉพาะตัวทั้งการร้อง การบรรเลง และการเชิดหุ่นที่เป็นเลิศทำให้นางชั้นมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย

นอกจากนี้ยังได้รับเชิญเป็นอาจารย์สอนและสาธิตการเชิดหุ่นให้แก่หน่วยงานสถานศึกษาต่างๆ อาทิ กรมศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โรงเรียนต่างๆ ฯลฯ นับเป็นการอุทิศตนเพื่ออนุรักษ์สืบสานและถ่ายทอดศิลปะหุ่นกระบอกอย่างสูง จนกระทั่งปี พ.ศ. 2529 ครูชั้นได้รับการยกย่องจากคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติให้เป็นศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หุ่นกระบอก) (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกของจักรพันธ์ โปษยกฤต

หุ่นกระบอกของนายจักรพันธ์ โปษยกฤต นับเป็นหุ่นที่มีชื่อเสียงมากในปัจจุบันเพราะเจ้าตัวเป็น จิตรกร มีผลงานแพร่หลายและได้รับการยกย่องในวงการศิลปะ ทั้งรูปเขียนสีน้ำมันเขียนลายเส้นเป็นภาพประกอบเรื่องในนิตยสารบางเล่ม และยังเคยเขียนหนังสือท่องเที่ยวด้วยสำนวนที่ไม่เหมือนใคร และตอบปัญหาลงในหนังสือลลนาอยู่พักหนึ่ง

นายจักรพันธ์เป็นชาวกรุงเทพฯ รักการเขียนรูปและทำหุ่นมาตั้งแต่เด็กระหว่างที่เรียนหนังสืออยู่ในโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ก็ได้เขียนภาพและเริ่มทำหุ่นด้วยตัวเองแล้ว ต่อมาเมื่อเข้าเรียนในแผนกจิตรกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร ในหลักสูตรต้องไปฝึกปฏิบัติประกอบการเล่นด้วย ทำให้ได้เห็นหุ่นต่างๆ และนำกลับไปทำเองด้วยชุดหนึ่ง ตัวสูงแค่ก๊อปเป็นหุ่นกระบอกเล็ก

นายจักรพันธ์เริ่มทำหุ่นกระบอกอย่างจริงจังหลังจากที่ได้รู้จักกับครูชื่น สกุกแก้ว ทำให้รู้สึกเสียดายที่เห็นครูชื่นจะขายหุ่นกระบอกเก่าบางตัวไป จึงคิดเก็บซื้อไว้และหัดเซดจากครูชื่น โดยขณะนั้นครูชื่นเป็นอาจารย์พิเศษอยู่ที่มหาวิทยาลัยศิลปากร ในที่สุดเมื่อครูชื่นเห็นความตั้งใจจริงของจักรพันธ์ จึงขายและมอบหุ่นบางตัวให้ จากนั้นจักรพันธ์จึงได้อาบน้ำหุ่นเหล่านั้นมาซ่อมแซมเสียใหม่ตามแนวทางของตัวเองโดยอาศัยที่ชำนาญทางจิตรกรรมไทยทำให้หุ่นทั้งหมดออกมาสวยงามอย่างประหลาด เมื่อมีผู้มาเห็นเข้าจึงขอไปตั้งโชว์ในงานที่สยามสมาคม ท้ายที่สุดก็เกิดความคิดจัดตั้งคณะหุ่นออกแสดง

ในปี พ.ศ. 2518 จึงเกิดหุ่นกระบอกคณะใหม่ขึ้นคือ “หุ่นกระบอกคณะจักรพันธ์” เล่นครั้งแรกเมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2518 แสดงเรื่อง พระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร ที่โรงละครแห่งชาติ โดยมีครูชื่นเป็นผู้ช่วยฝึกสอนให้

หลังจากนั้นก็เที่ยวขายไปประยะหนึ่งแล้วจึงทำหุ่นกระบอกเรื่องรามเกียรติ์ ตอนสี่ดาแปลง ออกเล่นที่วังสวนผักกาด เมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2520 ถัดจากนั้นไปเล่นที่เชียงใหม่ แล้วเล่นออกโทรทัศน์เป็นครั้งที่ 4 และ 5 เป็นการภายในที่ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม เมื่อปี พ.ศ. 2525 เป็นชุดสั้นๆ คือ พระรามตามกวาง รำจิ้นรำพัด และรจนาลือกลู่

ครั้งที่ 6 แสดงหุ่นจีนเรื่อง สามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. 2532

ครั้งที่ 7 ได้นำหุ่นกระบอกมาแสดงรำถวายพระพรในมหกรรมหุ่นนานาชาติเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในมหามงคลวโรกาสทรงครองสิริราชสมบัติครบ 50 ปี เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2539

ล่าสุด ได้นำหุ่นกระบอกมาแสดง สาธิตการเซดหุ่นในงานเทศกาลหุ่นเอเชีย – ยุโรป ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย 16 – 22 กรกฎาคม 2545 (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกกรมศิลปากร

หุ่นกระบอกกรมศิลปากรถือกำเนิดขึ้นในปี พ.ศ. 2522 เมื่อกรมศิลปากรได้รับเชิญจากคณะกรรมการงานแสดงระหว่างประเทศ ซึ่งได้จัดให้มีการประชุมและอภิปรายในหัวข้อเรื่อง “บทบาททางสังคมและความหมายที่แสดงออกเกี่ยวกับหุ่นของประเทศในเอเชีย” ณ เมืองทักษ์แก่นท์ ประเทศสหภาพโซเวียต กรมศิลปากรจึงอนุมัติให้จัดแสดงหุ่นกระบอกเรื่อง “พระอภัยมณี” ตอน ท่อนนางผีเสื้อสมุทร โดยมอบให้กรมศิลปากรรวม 21 คน เดินทางไปร่วมอภิปรายและสาธิต พร้อมทั้งเผยแพร่ศิลปะการเชิดหุ่นกระบอกให้คณะหุ่นจากประเทศต่างๆ ในเอเชีย อาทิ เวียดนาม อินเดีย ฟิลิปปินส์ ฯลฯ และคณะหุ่นอีก 8 รัฐจากเจ้าของประเทศ

หลังจากนั้นหุ่นกระบอกของกรมศิลปากรได้มีการพัฒนาเรื่อยมารวมทั้งจัดทำบทใหม่ สืบทอดวิธีเชิดหุ่นให้เกิดลึกลับรุ่นต่อมา เพื่อเผยแพร่ศิลปะการเชิดหุ่นแก่ประชาชนทั่วไปทั้งภายในและภายนอกประเทศ และในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง กรมศิลปากรได้จัดแสดงหุ่นกระบอกเรื่อง “พระอภัยมณี” ตอน ท่อนนางผีเสื้อสมุทร ไปจนถึง สุดสาครปราบชีเปลือย ใช้เวลาเชิดถึง 9 ชั่วโมง

ล่าสุดได้แสดงหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี ตอน ท่อนนางผีเสื้อสมุทร ในงานเทศกาลหุ่นเอเชีย - ยุโรป ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย 20 กรกฎาคม 2545 (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะรอดศิรินิลศิลป์

หุ่นกระบอกคณะนี้มีนายบุญรอด ประกอบนิล เป็นเจ้าของคณะ สมัยเป็นเด็กนายบุญรอด เคยดูหุ่นไหหลำและหุ่นนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ทำให้ชอบการแสดงหุ่น และได้ติดตามคณะหุ่นนายเปี้ยกไปยังที่ต่างๆ โดยช่วยตีกรับและขนเครื่อง จนในที่สุดก็ได้ฝึกหัดเชิดหุ่นและเข้าร่วมเล่นหุ่นกับป้าหว่า ประเสริฐกุล บุตรสาวนายเปี้ยก

ต่อมาเมื่อนายบุญรอดอายุได้ 31 ปี จึงคิดสร้างหุ่นของตนเองเพราะมีฝีมือและมีอาชีพเป็นช่างปิดทองประดับกระจกอยู่แล้ว เมื่อป้าหว่าถึงแก่กรรม จึงได้ตั้งคณะหุ่นของตนเองขึ้นชื่อว่า “คณะรอดศิรินิลศิลป์” หรือที่คนทั่วไปรู้จักว่า “หุ่นบุญรอด” นายบุญรอดมีชื่อเสียงมากในการแสดงหุ่นกระบอก เพราะได้คลุกคลีและฝึกหัดการเชิดหุ่นด้วยใจรักมาเป็นเวลานาน ตลอดจนเป็นผู้มีพื้นฐานในการร่ายรำทำให้สามารถเชิดหุ่นได้อย่างงดงาม และมีผู้มาขอให้นายบุญรอดฝึกหัดการเชิดหุ่นให้

นอกจากนี้ คณะรอดศิรินิลศิลป์ยังได้นำหุ่นกระบอกไปแสดงยังประเทศต่างๆ เช่น ในปีพ.ศ. 2530 ได้รับเชิญจากกรมศิลปากรไปร่วมแสดงมหรสพหุ่นของประเทศในเอเชีย ที่เมืองทักษ์แก่นท์ สหภาพโซเวียต ปี พ.ศ. 2535 ไปแสดงในงานแสดงสินค้าโลกที่ประเทศสเปน

ปัจจุบันหลังจากนายบุญรอดเสียชีวิต นางกรกฎ มงคลศิลป์ และ นางสาวสมร ทองเผือก ได้รับช่วงสืบทอดการแสดงหุ่นกระบอกคณะรอดศิรินิลศิลป์ต่อมา (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

หุ่นกระบอกสมุทรสงครามแสดงครั้งแรกในชื่อ “คณะศิษย์พ่อครูวงษ์” แสดงหน้าพระที่นั่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ในงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่อุทยาน ร.2 ในปี พ.ศ. 2537 โดยมีครูวงษ์ รวมสุขซึ่งเป็นผู้สืบทอดการเชิดหุ่นกระบอกจากแม่ครูเคลือบ ทายาทของครูหน่งผู้เชิดหุ่นกระบอกที่มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นครูฝึกสอน โดยใช้ตัวหุ่นที่ทายาทของคุณลอย รัตนทัศนีย์ ถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ไว้ ณ อุทยาน ร. 2 ทำการแสดงหุ่นกระบอกสมุทรสงครามได้รับงบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ให้สร้างตัวหุ่นเพิ่มขึ้นโดยเก็บตัวหุ่นไว้ที่ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสงคราม เมื่อมีการแสดงเพื่อเผยแพร่สืบสานวัฒนธรรมก็จะได้รับความอนุเคราะห์จากมูลนิธิพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสงครามนำหุ่นออกแสดงเพื่อเป็นการอนุรักษ์ศิลปะการเชิดหุ่นกระบอกของจังหวัดสมุทรสงครามสืบไป (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะสี่พี่น้อง

หุ่นกระบอกเพชรบุรี คณะสี่พี่น้อง (คณะนางประนอม อินทรเนตร) เป็นหุ่นกระบอกพื้นบ้านคณะเดียวของจังหวัดเพชรบุรี ที่ยังคงแสดงอยู่ นางประนอม ปัจจุบันอายุ 56 ปี เคยแสดงละครชาตรีมาก่อน เมื่อประมาณ 6-7 ปีที่ผ่านมา คุณยายสาหร่ายซึ่งมีความชำนาญในการเชิดหุ่น และเป็นญาติห่างๆ ของนางประนอม ได้ชวนให้มาฝึกเชิดหุ่นกระบอก นางประนอมซึ่งสนใจการเชิดหุ่นและมีความสามารถในการแสดงนาฏศิลป์เป็นพื้นฐานอยู่ก่อนแล้ว จึงมาฝึกเชิดหุ่นจากยายสาหร่าย ฝึกได้เพียง 2 เดือน ยายสาหร่ายก็ถึงแก่กรรม นางประนอมจึงจัดตั้งคณะหุ่นขึ้น โดยได้รับมรดกหุ่นจากยายสาหร่ายจำนวน 2 ตัว และได้สร้างหุ่นเพิ่มใหม่ปัจจุบันมีหุ่น 8 ตัว ใช้หมอนเวียนแสดงเรื่องต่างๆ เนื่องจากหุ่นสามารถถอดเปลี่ยนหัวได้

ปัจจุบันนางประนอม มีผู้ร่วมคณะจำนวน 6 คน คือ นางประนอม อินทรเนตร นางประกอบ เล้าโลมวงษ์ นางวิเชียร สุวรรณราษฎร์ นายสงวน สืบสาน นางสาวราย เริ่มคิดการณ์ นางพร เกตุกระจ่าง รับงานแสดงหุ่นกระบอกพื้นบ้านในจังหวัดและพื้นที่ใกล้เคียงตามที่ได้รับภารกิจติดต่อ แต่ก็ไม่บ่อยครั้งนัก เนื่องจากความสนใจมหรสพแขนงนี้ซบเซาลง ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรีและสำนักศิลปวัฒนธรรม สถาบันราชภัฏเพชรบุรี ได้พยายามส่งเสริมและสนับสนุนการ

แสดงพื้นบ้านนี้ตลอดมา เพื่อหุ่นกระบอกพื้นบ้านของจังหวัดเพชรบุรีจะต้องคงอยู่คู่เมืองเพชรอีก สืบไป หลังจากที่หุ่นกระบอกในอดีตคือ “หุ่นตาแป้ว” ซึ่งมีชื่อเสียงมากจนติดปากคนทั้งเมืองเพชร ว่า “ปีพาทย์ตาบูน หุ่นตาแป้ว ละครยายแมว หนังเจ๊กพุด “ ได้สูญหายไปจากเมืองเพชรมาเป็นเวลา ช้านานแล้ว (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะแม่เขวง อ่อนละม้าย

หุ่นกระบอกคณะ “แม่เขวง อ่อนละม้าย” จังหวัดนครสวรรค์เป็นหุ่นกระบอกที่ได้รับ การถ่ายทอดจากนายแห่งที่ได้ถ่ายทอดให้แก่ลูกหลาน ใช้ชื่อคณะว่า “ หุ่นครูเหนง” แต่ต่อมาได้ เปลี่ยนชื่อคณะตามเจ้าของหุ่นผู้ได้รับสืบทอด เป็น “หุ่นกระบอกคณะแม่เขวง อ่อนละม้าย” ตั้งแต่ เมื่อคราวไปแสดงที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย ในงานมหรสพหุ่นไทย เมื่อวันที่ 25-31 มีนาคม 2535 เพื่อเฉลิมเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี เนื่องในวัน อนุรักษ์มรดกไทย ผู้ที่เชิดหุ่นร่วมกันมาโดยตลอด มีด้วยกัน 3คน คือ แม่อุ่งน เอี่ยมวิไล แม่สะอาด คุ่มเขต และแม่เล็ก หงส์ทอง

หุ่นกระบอกคณะแม่เขวง ก็คือมหรสพชนิดหนึ่ง ซึ่งแสดงในทุกโอกาส และแสดงมา แล้วเกือบทุกจังหวัด ทั้งงานพิธีราชการ และทั่วไป โดยเฉพาะถ้าผู้จัด (เจ้าภาพ) มีความมุ่งหมายจะ จัดแสดงมหรสพที่มีครบทุกประเภทเรื่องที่แสดงส่วนมากจะเป็นพระอภัยมณี เป็นอันดับแรก เรื่อง อื่นๆ ได้แก่ ขุนช้างขุนแผน แก้วหน้าม้า สังข์ทอง เป็นต้น (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะเพชรหนองเรือ

เป็นหุ่นกระบอกที่พัฒนามาจากคณะหมอลำหมู่ การเดินเรื่องเดินกลอนเป็นลำหมู่ทุก ประการ จะต่างกันตรงที่ผู้แสดงแทนที่จะเป็นคน กลับเป็นหุ่นกระบอกโดยคนผู้เชิด เชิดเหมือน หนังตะลุงที่ชาวอีสานเรียกหนังประโมทัย การดำเนินเรื่อง การเจรจาเป็นภาษาอีสานออกสำเนียง หมอลำ ผู้ที่เคยชื่นชอบการแสดงหมอลำหมู่ ได้ฟังกลอนลำที่เพราะๆ หัวเราะกับมุขตลกของตัวตลก และจะได้พบกับตัวละครที่เป็นไปตามจินตนาการทุกอย่าง เพราะเป็นละครที่ใช้หุ่น คือ ต้องการ สวดยหรือชี้เहरु่ อย่งไรก็แกะเอาได้

หุ่นกระบอกคณะเพชรหนองเรือ หัวหน้าคณะ คือ นายสวน ผ่องแผ้ว ปัจจุบันอายุ 67 ปี เมื่อเรียนจบ ป.4 แล้วได้ไปเรียนหมอลำกับหมอลำทองใส ที่จังหวัดอุบลราชธานี จนมีความ ชำนาญสามารถออกแสดงหมอลำได้จากนั้นสมรสกับ นางสาวอังค์ ผ่องแผ้ว ซึ่งเป็นหมอลำฝ่าย หญิง อยู่คณะเดียวกัน จากนั้นได้ย้ายไปอยู่อีกหลายคณะ เช่น คณะสมบูรณวิเศษศิลป์ คณะป้อม เพชร คณะ ส.เสียงทอง ฯลฯ เคยคิดจะตั้งคณะเองแต่ก็มีเงินไม่พอจึงหันกลับมาฟื้นฟูหนังประโม ทัยอีกครั้ง ออกแสดงตามงานต่างๆ ปรากฏว่าชาวบ้านชื่นชอบและให้การสนับสนุนเป็นอย่างดี จน

ประมาณปี 2520-2530 ประชาชนลดความนิยมลง และด้วยความที่เคยเห็นการแสดงหุ่นหลายครั้งแล้ว นายสวน ผ่องแผ้ว ยอดศิลปินจึงหันมาแสดงหุ่นกระบอกแทน โดยให้ นายสังวาลย์ ผ่องแผ้ว น้องชาย และนายลำดวล ผ่องแผ้ว ลูกชายช่วยกันแกะหุ่นตามตัวละครในเรื่องที่จะแสดง ตั้งแต่ปี 2531 เป็นต้นมา ได้รับความนิยมนจนถึงปัจจุบัน

หุ่นคณะนี้จะแตกต่างไปจากหุ่นของคณะอื่นๆ เคลื่อนไหวได้มากกว่า หัวหุ่นหมุนไปมาได้ มือเคลื่อนไหวได้ เรื่องที่นิยมแสดง คือ รามเกียรติ์ , จำปาสีตัน , ไกรโลกา (อสูรพิศวาส) (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกเมืองเหนือ คณะฮ้อบปี้ฮัท

หุ่นเมืองเหนือเริ่มมีการแสดงเกิดขึ้นมาประมาณปี 2541 เป็นหุ่นที่เกิดขึ้นในรัชกาลปัจจุบัน ซึ่งเป็นหุ่นที่เกิดขึ้นมาจากความคิดริเริ่มของหุ่นเมืองเหนือ มีกำเนิดมาจากความคิดริเริ่มของอาจารย์วิลาวัณย์ เสวตเสรณี ภาควิชาศิลปะไทย คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ซึ่งเป็นอาจารย์สอนวิชาศิลปะเอเชีย เมื่อประมาณ 4-5 ปีที่แล้ว โดยที่เป็นผลงานการเรียนการสอนของนักศึกษา วิชาศิลปะไทย และทำมาจนเป็นที่รู้จักของคนในปีนี และชาวต่างชาติ โดยปัจจุบันยังมีการแสดงอยู่ที่หอศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ หุ่นเมืองเหนือ ของอาจารย์ได้รับอิทธิพลมาจากหุ่นเอเชียซึ่งเป็นหุ่นจีน หุ่นอินเดีย หุ่นชกของพม่า เป็นการผสมผสานตามความคิดและเมื่อให้เป็นเอกลักษณ์ของเมืองเหนือลักษณะรูปร่างหน้าตาคล้ายกับคนเมือง โครงสร้างจริง ๆ ของตัวหุ่นมาจากโครงสร้างของตัวหุ่นอินโดนีเซีย ชื่อ วายังโกเล็ก เป็นหุ่นกระบอกเหมือนกัน ได้นำมาประยุกต์ผสมกับหุ่นกระบอกของไทย ของคุณป้าชื่น ชูศรี สกุลแก้ว ศิลปินแห่งชาติ สาขา ศิลปการแสดง หุ่นกระบอก โดยที่อาจารย์วิลาวัณย์ เสวตเสรณี เป็นคนริเริ่มให้นักศึกษาประดิษฐ์เป็นชิ้นงานและมีการแสดง ลักษณะการเชิดหุ่นจะมีท่าทาง เป็นธรรมชาติคงความรู้สึกของตัวเองไม่เป็นทางการแบบหุ่นกระบอกโดยเป็นการผสมผสานกับเทคนิคตะวันตก เข้ามาร่วมในการแสดงบางครั้ง เช่น ใช้ผ้ามาทำเหมือนน้ำ และใช้หุ่นเงาของภาคใต้เข้าร่วมแสดง เป็นการแสดงที่ผสมผสานตะวันตกกับตะวันออก นอกจากนี้ยังมีหุ่นชาวเขาเข้ามาด้วย โดยความคิดว่าทางภาคเหนือของไทยมีชาวเขาอยู่ด้วย อาจารย์วิลาวัณย์ เสวตเสรณี ก็ได้สร้างหุ่นชาวเขาขึ้นมาแสดงด้วย

วิธีการแสดง จะมีฉากเหมือนหุ่นกระบอกผสมผสานตะวันตก การเชิดส่วนใหญ่ ก็คงเชิดแบบเดียวกับหุ่นกระบอกและจะเน้นเป็นธรรมชาติกว่าหุ่นกระบอก มักจะเจรจาส่วนใหญ่เป็นภาษาพื้นเมืองดำเนินเรื่องโดยการจ้อยซอดำเนินเรื่อง เรื่องแรกที่ใช้แสดงคือ “สุวรรณหอยสังข์” เป็นนิทานชาดกพื้นบ้านของชาวเหนือ หรือเป็นที่รู้จักกันดีสำหรับคนภาคกลางคือเรื่อง สังข์ทอง โดยการแสดงครั้งแรกแสดงโดยปรับโรงรถที่บ้านมาเป็นโรงละครหุ่นของอาจารย์วิลาวัณย์ เสวตเสรณี มีคนดูประมาณ 10 คน จนคนข้างบ้านมาดูว่าเสียงดังจึงย้ายมาแสดงที่หอศิลปวัฒนธรรม

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยเช่าที่ให้คนดู ส่วนใหญ่จะเป็นชาวต่างชาติ เสียเงินมาดู คนตรีจะใช้ดนตรีสด สะล้อ ซอ ซึง คนเชิดหุ่นจะเป็นนักศึกษาของคณะจิตรศิลป์ คนเชิดจะแต่งกายด้วยชุดดำ ตัวหุ่นที่ใช้จะเป็นเรื่องไหนเรื่องนั้น โดยที่ถ้าจะแสดงเรื่องใหม่ก็ต้องทำตัวหุ่นขึ้นมาใหม่อีกครั้ง โดยเรื่องต่อมาได้แสดงเรื่อง กิณรี ยุงดำ หรือพระสุชนมโนราห์ ลักษณะการแต่งกายของตัวหุ่นเรื่องนี้จะเป็นแบบพม่า มีการใส่ห้อยหน้าและศิราภรณ์แบบพม่าไม่ว่าจะเป็น ตัวบุโรหิต จะมีเครื่องแบบการแต่งกายเป็นพม่าเลยทีเดียว ตัวหุ่นในเรื่องนี้สามารถถอดปีกได้ และมีเทคนิคของหนังตะลุงมาร่วมด้วย ตอนที่นางมโนราห์บินบนฟ้า และก่อนการแสดงต้องมีการไหว้ครู ตามทำเนียบของพม่าโดยใช้หุ่นตัวเทวดาเป็นตัวหลัก มีเครื่องสังเวศผลไม้อยู่ในพาน มีดอกไม้ ธูปเทียน ลักษณะดำเนินเรื่องก็เหมือนกับเรื่องแรก โดยการขับซอ (จ้อยซอ) คนตรีที่ใช้เป็นคนตรี สด สะล้อ ซอ ซึง แต่เป็นปีชลุ่ยเพื่อความไพเราะ และให้เข้ากับเนื้อเรื่อง (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะแม่สังวาลย์ อิมเอิบ จังหวัดตาก

เจ้าของคณะนี้คือ นางสังวาลย์ อิมเอิบ เดิมเป็นคนสุพรรณบุรี ขึ้นไปค้าไม้ทางเหนือแต่ขาดทุน จึงตั้งหลักปักฐานที่จังหวัดตากไม่กลับบ้านอีก ตาของนางสังวาลย์ ชื่อจั้น ขายซอพิศชอบการแสดงหุ่น เคยแกะหุ่นขึ้นเอง แล้วเกิดเสียขายไม่ยอมให้หุ่นของตัวสูญหายไป อยากเก็บไว้เป็นมรดกให้ลูกหลานได้เห็นจึงตั้งเป็นคณะเล่นหุ่นกระบอกขึ้น

ตัวนางสังวาลย์ ก่อนมาเล่นหุ่นเคยเป็นลิเกมาก่อน เล่นลิเกที่ไร้มักจะต้องเป็นตัวนางยักษ์ นางมาร ตัวอิจฉา ทุกทีเพราะออกท่าออกทางเก่ง ต่อมาสามีไม่ยอมให้ออกหน้าจาก จึงแกะหุ่นเพิ่มเติมขึ้นแล้วให้มาเล่นหุ่นแทน เล่นหลังจากใช้แต่เสียงไม่ต้องแสดงตัวให้ใครเห็น จึงเล่นหุ่นเรื่อยมา หุ่นของคณะนี้มีสีสันสดใส เป็นแบบฝีมือชาวบ้าน มักแสดงที่ต่างจังหวัด เช่น สวรรคโลก สุโขทัย เป็นส่วนมาก เพราะคนจังหวัดตากเองไม่ค่อยรู้จักหรือสนใจเท่าไรนัก (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะพะชะง

คณะหุ่นกระบอกพะชะง ชมรมดนตรีไทย วิทยาเขตพะชะง เริ่มต้นก่อตั้งในปี พ.ศ. 2541 โดยความร่วมมือของคณาจารย์ และนักศึกษาคณะวิชาศิลปะประจำชาติ โดยมีนายสุขสันต์ พ่วงกลัด อาจารย์ประจำวิชาสังคีตไทยนิยมและดนตรีไทย เป็นผู้ริเริ่มและนำเสนอโครงการนำร่อง “สืบทอดศิลปะการแสดงหุ่นกระบอก” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการพัฒนาศักยภาพและส่งเสริมคุณค่าผลงานศิลปกรรมของนักศึกษาในระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง วิทยาเขตพะชะง ตลอดจนนำเสนอผลงานศิลปกรรมออกแบบเผยแพร่สู่สาธารณชน ต่อมาในปี พ.ศ. 2542 ชมรมดนตรีไทย วิทยาเขตพะชะง ได้เสนอโครงการ “สืบทอดศิลปะการแสดงหุ่นกระบอก” ประจำปีการศึกษา

2542 กรณีศึกษา : คุณครูชื่น (ชูศรี) สกุลแก้ว ซึ่งได้รับอนุมัติโครงการจากวิทยาเขตฯ และในขณะนั้นอาจารย์อภัย นาคคง หัวหน้าศูนย์วัฒนธรรมวิทยาเขตพะวง และหัวหน้าคณะวิชาศิลปะประจำชาติ อาจารย์มาลินี เหมะธลินทร์ อาจารย์ระดับ 7 คณะวิชาสามัญ และคณะกรรมการสโมสรนักศึกษา ได้ให้การสนับสนุนกิจกรรมดนตรีไทยและหุ่นกระบอก โดยการติดต่อจัดหาทุนสำหรับดำเนินการ และได้รับการสนับสนุนโครงการจาก มล.ภูมิใจ ชุมพล เป็นอันดับแรก ดังนั้นในปีพ.ศ. 2542 คณะนักแสดงหุ่นกระบอกพะวงได้เข้าไปฝากตัวเป็นศิษย์กับครูชื่น

ในปี พ.ศ. 2543 ได้แสดงหุ่นกระบอกเป็นครั้งแรกในงาน พัทยาคัลณิวัด เมืองพญา จ.ชลบุรี เรื่องสังข์ทอง ตอนรจนาเลือกคู่ โดยใช้เทปประกอบการแสดงประมาณ 20 นาที ใช้ชื่อคณะการแสดงว่า “คณะหุ่นกระบอกพะวง” และได้ใช้ชื่อการแสดงหุ่นกระบอกนี้มาจนถึงปัจจุบัน

การจัดการแสดงหุ่นกระบอกคณะพะวงตามสถานที่ต่าง ๆ มีดังนี้

- ตุลาคม ปี พ.ศ. 2543 แสดงเรื่องสังข์ทอง ตอนรจนาเลือกคู่ ในงานเลี้ยงต้อนรับนักศึกษานานาชาติ ณ ห้องสัมมนา คณะครุศาสตร์ และ แสดงในงานวันเกิดพะวง วันที่ 7 มกราคม
 - ธันวาคม ปี พ.ศ.2543 แสดงเรื่องสังข์ทอง ตอน หินนางพันธุรัต ในงาน ศิลปวัฒนธรรมล้ำยุค ณ โรงเรียนเซนต์ฟรังซิสซาเวียร์คอนแวน และในงานวันเกิดพะวง 7 มกราคม 2544
 - วันที่ 21 – 23 กันยายน ปี พ.ศ. 2544 แสดงเรื่อง สังข์ทอง ตอนหินนางพันธุรัต และ ตอนรจนาเลือกคู่ และเรื่องพระอภัยมณี ตอนพลสามพราหมณ์ และตอนกำเนิดสินสมุทร แสดงวันละ 2 รอบ ณ วัดโพธิ์
 - วันที่ 7 มกราคม และ 27 มกราคม แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนหินนางผีเสื้อสมุทร ในงานวันเกิดพะวง และงานถนนสายไม้ ครั้งที่ 4 ณ เวทีกลางแจ้ง ซอยประชาชนอุทิศ
 - วันที่ 5 เมษายน 2545 แสดงเรื่องตำนานวันสงกรานต์ ณ เรือนไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในการแสดงครั้งนี้ได้จัดสร้างหุ่นขึ้นมาใหม่ ได้แก่ หุ่นบิลพรหม , ธรรมบาล , นางสงกรานต์ (มโหธรเทวี) , สัตว์พาหนะ คือนกยูง , นางนักษัตรประจำปีม้า , สัตว์พาหนะคือ ม้าพญานาค , นกสองหัวเมฆ , นางฟ้า 4 ตน , ตัวตลกเทวดา 2 ตัว , โยคี และปรับปรุงโรงหุ่นกระบอกใหม่เป็น 2 ระดับ ได้ที่นั่งเชิด และยื่นเชิด
- นอกจากนี้ยังแสดงเรื่องอื่น ๆ อีกเช่น เรื่องเงาะป่า ตอนแต่งงานนางลำหับ , เรื่องรามเกียรติ์ ตอน พระรามตามกวาง เป็นต้น (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะครูไก่ (นายสุรัตน์ จงดา)

หุ่นกระบอกคณะครูไก่ เกิดจากความคิดริเริ่มของนายสุรัตน์ จงดา ได้เริ่มเรียนหุ่นกระบอกกับครูบุญรอด เมื่อปี พ.ศ. 2534 โดยได้เรียนการเชิดทำพื้นฐาน คือการกล่อมตัว และได้ร่วมแสดงกับครูบุญรอดครั้งแรกในเรื่องลักษณวงษ์ ตอน เข็ญนพราหมณ์เกสร ซึ่งเป็นทางพิเศษคือ

มีการร้องเย้ย โดยร่วมเซ็คเป็นตัวประกอบคือตัวเสนาทหาร เล่นในสมัยนั้นจะเล่นแบบละครหลักเมือง คือมีคนบอบท และคนเซ็คตัวเอก ๆ จะเป็นผู้รำละครหลักเมืองมาร่วมเซ็คด้วย พอครูบุญรอด เสียชีวิต นายสุรัตน์ ได้มาเรียนการสร้างหุ่นกระบอกกับนายกฤษดากร สดประเสริฐ (คุณเล็ก) และได้หัวหุ่นกระบอกนำมาเป็นแบบสร้างหุ่นกระบอกเอง หลังจากนั้นได้มาสอบบรรจุเป็นข้าราชการครูที่วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรุงเทพฯ และได้ก่อตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นในปี พ.ศ. 2539 โดยแสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร ในครั้งนั้นได้พบกับอาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต อาจารย์ได้สอนท่าเซ็คหุ่น ในท่ากล่อม คือ กล่อม 1 เป็นการกล่อมหน้าธรรมดา และกล่อม 2 เป็นการย้อนตีไหล่กลับข้างหลัง , ท่าตู่บึง เป็นท่าสะดุ้งตัวขึ้น กระทบจังหวะหุ่น , ท่าข้ามสะพาน ใช้สำหรับนางยักษ์เวลาออกกราว และได้วิธีการจับตะเกียบจากครูขึ้น เรื่องที่หุ่นคณะครูได้ใช้ในการแสดง ได้แก่ เรื่อง พระอภัยมณี , สังข์ทอง , ไกรทอง เป็นต้น

เอกลักษณ์ของการแสดงหุ่นกระบอกคณะครูได้ จะเล่นในทางละครคือใช้บทของกรมศิลปากร และเล่นตลกโดยเอาบทตลกข้างนอกมาร้องแสดงด้วย เช่น ร้องเพลงออก 12 ภาษา , บทนางยี่สุ่นเย้ยพระลักษณวงษ์ หรือนำเพลงอีแซว เพลงฉ่อย มาร้องในบทของตัวตลก เป็นต้น (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกคณะคุณรัตน์

คุณศิริรัตน์ ปานเสน หรือ คุณรัตน์ คือผู้ที่รักงานด้านศิลปวัฒนธรรมไทยทุกแขนง โดยเฉพาะด้านการแสดงโขน ละคร และหุ่นกระบอก ในวัยเยาว์คุณรัตน์ เกิดความประทับใจครั้งแรกเมื่อได้ชมการแสดงหุ่นกระบอกของคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 4 บางขุนพรหม ซึ่งจัดรายการแสดงหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี เป็นตอน ๆ ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง พอโตขึ้นได้มีโอกาสชมการแสดงหุ่นโขนชุดนางลอย และหุ่นจีน ชุดโจโฉแตกทัพเรือ ของอาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต จึงเกิดความชื่นชมประทับใจมากขึ้นอีก จนกระทั่งได้รู้จักกับคุณบุญรอด ศิรินิลศิลป์ เจ้าของคณะหุ่นบุญรอด ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายก่อนหยุดการแสดงหุ่นของคณะนี้ ก่อนครูบุญรอดจะจากไปไม่นานนักการแสดงหุ่นกระบอกเริ่มหาชมได้ยากขึ้น จึงเป็นแรงบันดาลใจให้คุณรัตน์คิดสร้างหุ่นกระบอกขึ้น เริ่มครั้งแรกเมื่อเดือนตุลาคม 2542 ถึงปัจจุบันมีหุ่นกระบอกประมาณ 120 ตัว (ปี พ.ศ. 2546) โดยคุณรัตน์ตั้งใจว่าจะจัดการแสดงให้ได้หลาย ๆ เรื่อง เพื่อให้อนุชนรุ่นหลัง ได้สัมผัส และซึมซับศิลปะอันงดงามของหุ่นกระบอก

การจัดการแสดงหุ่นกระบอกคณะคุณรัตน์ตามสถานที่ต่าง ๆ มีดังนี้

- งานไทยเที่ยวไทย ที่ศูนย์ประชุมแห่งชาติสิริกิติ์ (ตุลาคม 2542)
- งานศพคุณแม่ละออ ปานเสน (เมษายน 2543)
- งานเพื่อการศึกษา ช่อง 11 (มิถุนายน 2543)
- งาน 40 ปี การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ที่เมืองทองธานี (พฤศจิกายน 2543)

- งานเทศกาลละครหุ่น ที่ศูนย์สังคีตศิลป์ (พฤศจิกายน 2543)
- งานศพคุณพ่อเสถียร ปานแสน (ธันวาคม 2543)
- งานที่สังคีตศาลา เรื่องสังข์ทอง (กุมภาพันธ์ 2545)
- งานที่ศูนย์วัฒนธรรม เรื่องสังข์ทอง (กรกฎาคม 2545)
- งานอัครายการรัตนมณี ช่อง 3 ของวราวุธ มิถินทจินดา(ธันวาคม2545)(รูป

ภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกโรงเรียนบ้านดนตรี จังหวัดสมุทรสงคราม

โรงเรียนวัดภุมรินทร์กุฎีทอง อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม เป็นสถานที่สอนดนตรี และ ศิลปการแสดงพื้นบ้าน ของจังหวัดสมุทรสงคราม ก่อตั้งขึ้นสมัย ดร.กษมา วรวรรณ ณ อยุธยา เป็นเลขาธิการสำนักคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ได้ร่วมมือกับมหาวิทยาลัยมหิดล ร่วมกันจัดโครงการบ้านดนตรีขึ้น โดยให้การสนับสนุนงบประมาณปรับปรุงตกแต่ง อาคารสถานที่ เรียน จัดหาเครื่องดนตรี อุปกรณ์การสอน จัดจ้างวิทยากรภูมิปัญญาท้องถิ่นถ่ายทอดความรู้แก่เยาวชนผู้สนใจ โดยมุ่งหวังเพื่อฟื้นฟูส่งเสริมและสืบทอดมรดกศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยตั้งชื่อสถานที่เรียนว่า “โรงเรียนบ้านดนตรี” เปิดสอนอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 กรกฎาคม 2542 จนถึงปัจจุบัน โดยสอนดนตรีไทยทุกประเภท และสอนการเชิดหุ่นกระบอก มีผู้มาเรียนทั้งในระบบและนอกระบบ ตามอัธยาศัย โดยสอนดนตรีทุกวันเสาร์ – อาทิตย์ เวลา 08.30 – 12.00 น. และสอนหุ่นกระบอกทุกวันอาทิตย์ เวลา 08.00 – 12.00 น. ปัจจุบันมีอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน อาจารย์ 2 ระดับ 7 โรงเรียนวัดบางแกเทพศักดิ์ บุตรสะใภ้ของแม่ครูอาบ เป็นริ้วแรงสำคัญในการสอนเชิดหุ่นกระบอกให้กับศิษย์บ้านดนตรี (รูปภาพในภาคผนวก)

หุ่นกระบอกโรงเรียนสุนทรภู่พิทยา

อนุสนธิจากการจัดกิจกรรม มหกรรมหุ่นไทยของศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทยที่จัดขึ้นเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทยเพื่อเฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ระหว่างวันที่ 24-31 มีนาคม 2535 ทำให้ทราบว่าคณะหุ่นกระบอกจากภูมิภาคต่างๆ ที่มาร่วมแสดงถวายหน้าพระที่นั่งในวันที่ 25-31 มีนาคม 2535 และแสดงให้เห็นประชาชนชมตลอดระยะเวลาวันที่ 25-31 มีนาคม 2535 นั้นล้วนแต่เป็นผู้อาวุโส สูงอายุเกือบทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ผู้เข้าชมหุ่นกลุ่มหนึ่งคิดจะอนุรักษ์การแสดงหุ่นกระบอกของไทยให้ดำรงอยู่ตลอดไป จึงได้รวมกลุ่มกันขึ้นเพื่อจะจัดกิจกรรมการฝึกเยาวชนครูนักเรียน และผู้สนใจให้มาร่วมกิจกรรมต่างๆ ที่จะร่วมกันทำนุบำรุงส่งเสริมอนุรักษ์และเผยแพร่ศิลปะการผลิตรายการหุ่นอันเป็นสมบัติทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าของชาติ และได้เลือกหาสถานที่ๆ ที่เหมาะสมในที่สุดได้พิจารณาสนับสนุนให้โรงเรียนสุนทรภู่พิทยา ณ ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง เป็นจุดเริ่มต้นของการรวมกลุ่มคณะครูนักเรียน และผู้สนใจให้มาทำกิจกรรมร่วมกัน ด้วยเหตุผลที่ว่าเรื่องหุ่นกระบอกอันเป็นที่นิยมเล่นกัน

คือ เรื่องพระอภัยมณี ของท่านกวีสุนทรภู่ (พระสุนทรโวหาร เจ้ากรมอาลักษณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ซึ่งมีบิดาเป็นคนบ้านกร่ำ จังหวัดระยอง ปัจจุบันอนุสาวรีย์ของกวีท่านนี้ก็ได้รับประดิษฐานให้คนไทยได้เคารพสักการะกราบไหว้อยู่ ณ ตำบลกร่ำ ดังกล่าว

ตัวหุ่นกระบอกสร้างโดยคุณสายสมร ทองเผือก ซึ่งเป็นหลานของอาจารย์บุญรอด ประกอบนิล ผู้ฝึกสอน คือ นาย ประจักษ์ ไม้เจริญ ในปัจจุบันคณะหุ่นกระบอกดำเนินการโดยอาจารย์โรงเรียนสุนทรภู่พิทยา ประกอบด้วย คณะกรรมการที่ปรึกษา นายเสกกล แสงพงษ์ชัย (ผู้ช่วยผู้อำนวยการโรงเรียนสุนทรภู่พิทยา) นายปรีชา ไพรินทร์ (ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการและแผนงาน) นายพีระ สมุทรนุกูล (ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายบริการ) นางราตรี งามเจริญ (ผู้ช่วยผู้อำนวยการฝ่ายธุรการ) นางแนนน้อย ควรหา นางวันที ลีประพันธ์กุล นายสว่าง ลีประพันธ์กุล นายเชษฐเมตตา ผู้ควบคุมและฝึกสอน คือ ม.ล. มารศรี ชางสวนทิพย์

2.4 ประวัติความเป็นมาของคณะซุซิดชำนานุศิลป์⁴¹

เจ้าของคณะหุ่นกระบอกซุซิดชำนานุศิลป์ คือ นายวงษ์ รวมสุข เกิดเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม 2451 ในตอนปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายวงษ์เกิดที่บ้านข้างวัดเพชรสมุทรวรวิหาร จังหวัดสมุทรสงคราม มีพี่น้องรวมทั้งสิ้น 13 คน นายวงษ์เป็นบุตรคนที่ 6 ในบรรดาพี่น้องผู้ชาย 6 คน และพี่น้องผู้หญิง 7 คน บิดามารดาเป็นชาวไทยทั้งคู่ นายวงษ์รวมสุข จึงนับได้ว่าเป็นคนแม่กลองโดยกำเนิด และเป็นคนไทยแท้ ๆ ได้เริ่มการศึกษาการอ่านเขียนกับบิดาจนพออ่านออกเขียนได้ จึงเข้าศึกษาอย่างเป็นทางการตอนอายุประมาณ 20 ปี โดยได้ไปศึกษาที่โรงเรียนผู้ใหญ่ ในสมัยก่อนคือที่ โรงเรียนอินทรประชาคม ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ในปัจจุบัน ในเวลานั้นมีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการประถมศึกษาซึ่งได้เริ่มมีขึ้นบังคับใช้ตั้งแต่สมัยนั้น นายวงษ์ รวมสุขจึงเข้าศึกษาในสถานศึกษาเพื่อให้ได้หนังสือรับรองอย่างเป็นทางการ จากโรงเรียนของทางราชการว่าได้เรียน จนจบชั้นประถมปีที่ 4 ซึ่งเป็นระดับต้นของการศึกษาภาคบังคับ นายวงษ์ รวมสุขเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 ในปีพุทธศักราช 2475 ในเวลานั้นมีอายุ 24 ปี

นอกจากได้สำเร็จการศึกษาภาคบังคับแล้ว ก่อนหน้านั้นนายวงษ์ รวมสุขได้เรียนรู้วิชาการแขนงอื่น ๆ มาแล้วหลายด้านทั้งด้านเกษตรกรรม การประกอบอาชีพต่าง ๆ รวมทั้งศิลปะการเชิดแสดงหุ่นกระบอกด้วย คือ เมื่อนายวงษ์ รวมสุข มีอายุได้ 12 ปี ได้เริ่มฝึกหัดเชิดหุ่นกระบอกโดยที่มีความสนใจ และรักในวิชาศิลปะการแสดง จึงได้ฝากตัวเป็นศิษย์ของคุณยายสาหร่าย ช่วย

⁴¹สัมภาษณ์ อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน, เจ้าของหุ่นกระบอกคณะซุซิดชำนานุศิลป์ในปัจจุบัน, 7 กรกฎาคม 2544.

สมบูรณ์ นับได้ว่าเป็นครูคนแรกที่จะช่วยฝึกสอนศิลปะการเชิดหุ่นให้ คุณยายสาหร่ายมีสามก็คือคุณดาพลอย ช่วยสมบูรณ์ทั้งคู่มีหุ่นกระบอกเป็นของตนเอง และมีบ้านอยู่ไม่ไกลจากนายวงษ์ รวมสุขนัก จึงไม่เป็นการลำบากที่จะมาฝึกหัดเชิดหุ่นที่บ้านคุณยายสาหร่าย เวลาที่เหมาะสมสำหรับการฝึกฝนศิลปะแขนงนี้ คือ เวลาว่างจากงานในท้องไร่ท้องนา และงานในสวน เป็นช่วงระหว่างหลังการดำนาแล้ว และอีกช่วงหนึ่งคือ หลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ผู้คนว่างมีเวลามาสนุกกับงานฉลอง การละเล่นมหรสพต่าง ๆ ตลอดจนการใช้เวลาว่าง ฝึกฝนสร้างงานทางด้านศิลปะที่ตนชอบ

หลังจากนายวงษ์ รวมสุขได้เรียนเชิดหุ่นกับนางสาหร่าย ช่วยสมบูรณ์ผู้มองเห็นหน่วยก้าน หรือ แวควความเป็นศิลปินในสาขาการแสดงนี้จึงส่งนายวงษ์ รวมสุข ไปเรียนศิลปะการเชิดหุ่นกระบอกเพิ่มเติมกับแม่ครูเคลือบ นางสาหร่ายและ นายพลอย ช่วยสมบูรณ์ คงได้ทำความรู้จักสนิทสนมคุ้นเคยกับแม่ครูเคลือบพอสมควรแล้วจึงสามารถฝาก นายวงษ์ รวมสุขให้เรียนได้ในเวลานั้นแม่ครูเคลือบยังไม่ได้ย้ายลงมาอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงครามเป็นการถาวร เพราะขณะที่นายวงษ์ รวมสุขไปศึกษาวิธีการเชิดหุ่นกระบอกเพิ่มเติมกับแม่ครูเคลือบนั้น แม่ครูเคลือบยังคงอาศัยอยู่ที่บ้านพระยาชำนาญอักษร ในกรุงเทพมหานคร ต่อมาภายหลังท่านจึงได้ย้ายมาอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม และเมื่อนายวงษ์ได้มาฝึกหัดเชิดหุ่นกระบอกกับแม่ครูเคลือบ ประมาจารย์ทางการเล่นหุ่นกระบอกก็สามารถรับการถ่ายทอดการสอนตลอดจนกลวิธีพลิกแพลงต่างๆ ในการเชิดหุ่นกระบอกได้รวดเร็วเป็นที่พอใจของผู้เป็นครู ดังเช่นที่คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้บันทึกไว้ว่า “..เมื่อได้แม่ครูเคลือบเป็นผู้ฝึกสอนการเชิดหุ่นกระบอกให้ก็สามารถเชิดได้ดีจนผู้ฝึกสอนพอใจและเต็มใจที่จะถ่ายทอดความรู้ให้อย่างเต็มที่ ในระยะเวลาเพียง 2 ถึง 3 เดือน นายวงษ์ รวมสุข มีความสามารถมากจนได้ตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นชื่อ “คณะชูเชิดชำนาญศิลป์” ซึ่งเป็นคณะที่มี ชื่อเสียงมากที่สุดคณะหนึ่งของเมืองไทยได้รับความนิยมนักดูเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในเขตภาคกลางทุกจังหวัด...”⁴² ในขณะที่ยังเป็นศิษย์แม่ครูเคลือบ ด้วยความสามารถนายวงษ์ รวมสุขจึงได้เคยเชิดหุ่นกระบอกร่วมกับแม่ครูเคลือบถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

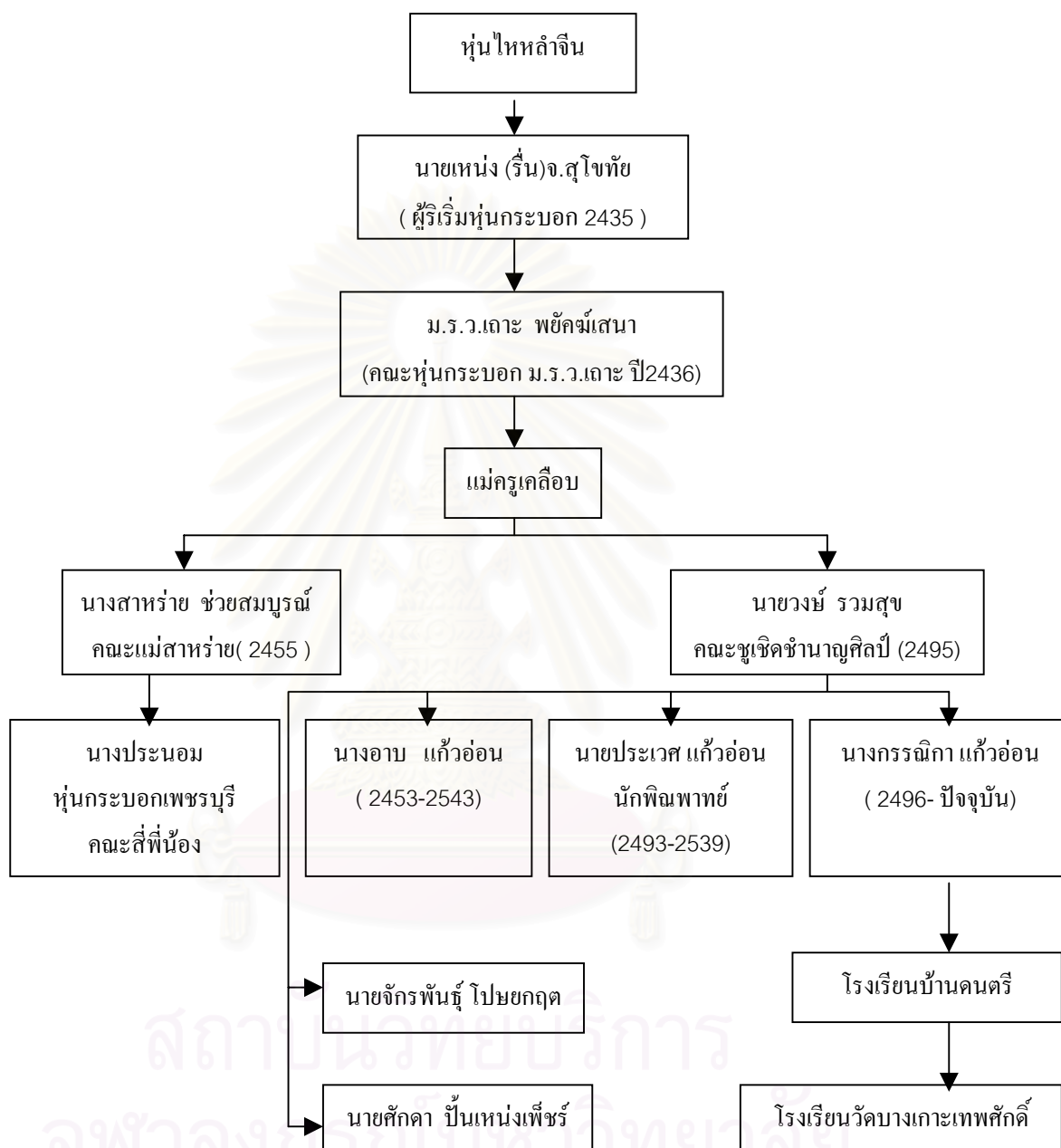
หลังจากที่ได้ฝึกหัดเชิดหุ่นกระบอกจนมีความสามารถในการเชิดหุ่นกระบอกอย่างเชี่ยวชาญแล้ว ต่อมาภายหลังในปีพุทธศักราช 2475 คือปีที่นายวงษ์ รวมสุขสำเร็จการศึกษากาบบัณฑิตตามเกณฑ์ของกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น ได้มีผู้ชักชวนให้นายวงษ์ รวมสุขไปสอนเชิดหุ่นที่ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม คือ นางจิบ เนติพัฒน์ ซึ่งมีใจรัก หุ่นกระบอกมากเช่นกัน เป็นช่างทำทองมาก่อนจึงมีความสามารถในเชิงการช่างฝีมือและได้ลงทุนทั้งเวลาและทุนทรัพย์ถึงกับแกะหน้าหุ่นเองทั้งโรง ส่วนนายวงษ์ เป็นผู้หัดเชิดหุ่นให้กับคนในคณะของนางจิบ จนสามารถออกเล่นรับงานได้และในที่สุดก็ตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเป็นของตนเอง ในระยะแรก ๆ เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “หุ่นนายวงษ์” หรือ “หุ่นดาวงษ์” ในภายหลังจึงตั้งชื่อใหม่เป็นคณะของตนเองขึ้น โดยให้ชื่อว่า “คณะชูเชิดชำนาญศิลป์” ในปี พ.ศ. 2495 และได้รับงานการแสดงทั่วไป⁴³

⁴²คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, *ชีวประวัติและผลงานของ นายวงษ์ รวมสุข*

(ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดสมุทรสงคราม, โรงเรียนถาวรานุกุล, 2527, หน้า 15.

⁴³ สัมภาษณ์นายประมุท เนติพัทธ์, บุตรชายนางจิบ เนติพัทธ์, 30 กันยายน 2544.

แผนภูมิแสดงการสืบทอด การแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

ที่มา : ผู้วิจัยทำการรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ หุ่นไทย ของสน สีมাত্রัง , หุ่นกระบอกไทยสี่พี่น้อง บ้านภูมิภาคตะวันตก ของ ศักดา ปั่นแห่งเพชร และ จากการสัมภาษณ์อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน ผู้รับช่วงสืบทอดหุ่นกระบอก คณะ ชูเชิดชำนาญศิลป์ และผู้ร่วมเชิดหุ่นกระบอกคนอื่นๆ ในคณะ นำมาเรียบเรียงทำเป็นแผนภูมิการสืบทอดหุ่นกระบอก คณะชูเชิดชำนาญศิลป์

2.4.1 เรื่องที่นิยมแสดง

เรื่องที่หุ่นกระบอกนิยมแสดงมักเป็นเรื่องที่ละครนิยมแสดงนั่นเอง ส่วนใหญ่จะเป็นละครนอก เนื่องจากการดำเนินเรื่องรวดเร็ว สนุกสนานอันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของหุ่นกระบอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ เป็นเรื่องที่นิยมเล่นมากที่สุด เนื่องจากคำกลอนกระชับสามารถเข้ากับดนตรี และการเชิดหุ่นกระบอกได้เป็นอย่างดี รวมถึงเนื้อเรื่องที่สนุกสนานเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้ชมอยู่แล้วด้วย

การแสดงหุ่นกระบอกต้องเลือกเรื่องที่จะไปแสดงให้เหมาะสมกับงานนั้น ๆ เช่น งานมงคล งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานวันเกิด คนว่าจ้างนิยมให้เล่นเรื่อง สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ เป็นต้น ด้วยอาศัยเหตุจากชื่อเรื่องที่มีคำว่า “ชัย” และ “ทอง” อันหมายถึงความเป็นสิริมงคล หากเป็นงานพิธีศพคนว่าจ้างก็จะเลือกเอาตอนที่มิต้องเรื่องเกี่ยวข้องกับงานศพ เช่นตอนหนุมานเผา लगा ตอนนางลอย เป็นต้น อย่างไรก็ตามการกำหนดเรื่องกับงานไม่ได้เป็นแบบแผนตายตัวเสมอ อาจเป็นเรื่องใด ๆ ก็ได้ไม่ถือว่าผิดเรื่อง และตอนที่หุ่นกระบอกนิยมแสดงมีดังนี้

1. เรื่องพระอภัยมณี นิยมแสดงตอน หนีนางผีเสื้อสมุทร
2. เรื่องลักษณวงศ์ นิยมแสดง ตอนประหารลักษณวงศ์ กับนางสุวรรณอำภา
3. เรื่องควาญ นิยมแสดงตอน สันนุราชชุบตัว - คันธมาลีขึ้นหิ้ง
4. เรื่องสังข์ทอง นิยมแสดงตอน ถ่วงสังข์ รจนาเลือกคู่
5. ไชยเชษฐ์ นิยมแสดงตอน นางแมวเหยียชู้ม

ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ นิยมเล่นบ้างเป็นครั้งคราว ส่วนใหญ่จะนิยมแสดงตอน ตับนางลอย และ นางลอย

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องที่คณะซุชเชิดชำนานาฏศิลป์แสดงแตกต่างจากคณะอื่น ๆ คือเป็นบทประพันธ์ที่นายวงษ์ รามสุข เป็นผู้ประพันธ์ขึ้นเอง เพื่อใช้ในการแสดงหุ่นกระบอกอีกมีทั้งหมด 5 เรื่องดังนี้

1. เรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว
2. เรื่องศรีสุริยง
3. เรื่องระกาแก้ว
4. เรื่องกุมารกายสิทธิ์
5. เรื่องคนโททอง

ในบรรดาเรื่องที่แต่งขึ้นทั้งหมด เรื่องที่ได้รับความนิยมจากคนดู และเล่นบ่อยครั้งสุดคือเรื่องระกาแก้ว เพราะไม่ว่าจะแสดงที่ไหนเมื่อใดก็จะมีคนมุงอยู่หน้าโรงเป็นจำนวนมาก⁴⁴

2.4.2 ประวัติการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์⁴⁵

จากการสัมภาษณ์นายประมุท เนติพัฒน์ บุตรชายของนางจิบ เนติพัฒน์ ผู้เป็นคนแกะสร้างหุ่นกระบอกของคณะนี้ได้กล่าวว่า การที่มีเหตุจูงใจให้สร้างหุ่นกระบอก เนื่องจากมีคนมาว่าจ้างอยากชมการแสดงหุ่นกระบอก จึงมาติดต่อนางจิบ ให้สร้างหุ่น เนื่องจากนางจิบเองเป็นช่างทำทองอยู่แต่เดิมด้วย จึงมีความสามารถในการแกะตัวหุ่นและทำเครื่องประดับตัวหุ่นกระบอกได้ เป็นการว่าจ้างเพื่อจะนำไปแสดงในงานฉลองสร้างโบสถ์ และพระพุทธรบาทจำลอง ที่วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม ในปีพ.ศ.2461 สร้างหุ่นครั้งแรกนี้ประมาณ 9 ตัว โดยนางจิบ เนติพัฒน์เป็นผู้แกะหน้าหุ่น วาดหน้า ทำเครื่องประดับทอง และ นางอาบ แก้วอ่อน กับ นางพัดทอง เข้มเล็กน้อย เป็นผู้ปักกลดลายชุดเครื่องแต่งกายหุ่น เพื่อนำไปแสดงให้ทันงาน

การแสดงครั้งแรกในปี พ.ศ.2461 เรื่องสังข์ทอง ตอน พระสังข์ถูกถ่วง สร้างหุ่นขึ้นมาประมาณ 8 ตัว คือ ตัวพระ 3 ตัว แสดงรำเบิกโรงไหว้ครูก่อนการแสดง เป็นพระสังข์ตอนเด็ก และ ท้าวยศวิมลเป็นกษัตริย์บิดาพระสังข์ , ตัวนาง 3 ตัว แสดงเป็น นางจันทวี เป็นมเหสี นางจันทา เป็นนางสนมเอก และ หมอตำแยทำคลอด , ตัวตลก 2 ตัว แสดงเป็นเสนา อำมาตย์ โหระและเป็น โฆษกเล่าเรื่อง หลังจากแสดงในครั้งแรกนี้ ก็มีแสดงเป็นประจำปีในงานฉลองพระพุทธรบาทจำลองจนกระทั่งถึงปี พ.ศ.2463 จึงไม่ได้ไปแสดงอีก เนื่องจากความนิยมของผู้ชมสนใจในมหรสพประเภทโขน ละครมากกว่า การแสดงหุ่นกระบอกจึงซบเซาลงไป ตัวหุ่นกระบอกจึงถูกเก็บไว้นาน ๆ จึงมีคนมาว่าจ้างไปแสดงตามงานศพ บ้างเป็นครั้งคราว

ในปี พ.ศ.2467 มีการสร้างหุ่นเพิ่มขึ้นเพื่อที่จะนำหุ่นแสดงเรื่องอื่น ๆ เช่นเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนินางผีเสื้อ จึงได้มีการสร้างตัวหุ่นที่ใช้สำหรับแสดงเพิ่มขึ้นบางตัวที่เป็นตัวสำคัญ ๆ และหุ่นที่มีอยู่ไม่สามารถแสดงแทนได้ จึงสร้างหุ่นกระบอกอีกประมาณ 9 ตัว ได้แก่ หุ่นนางผีเสื้อสมุทร หุ่น 3 พราหมณ์ โมรา สาหนนท์ วิเชียร หุ่นพระฤาษี หุ่นนางเงือก หุ่นพ่อเงือก หุ่นแม่เงือก หุ่นสินสมุทร ส่วนตัวละครตัวอื่น ๆ ใช้หุ่นที่มีอยู่เก่าแสดงแทนได้ ผู้สร้างหุ่นยังคงเป็นนางจิบ เนติพัฒน์ แกะหุ่นตัวสำคัญ ๆ และมีนายเอื้อน ผู้เป็นหลานช่วยแกะหุ่นตัวประกอบ ตัวเบ็ดเตล็ด

⁴⁴ สัมภาษณ์ อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน ,เจ้าของหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ในปัจจุบัน , 7 กรกฎาคม 2544.

⁴⁵ สัมภาษณ์นายประมุท เนติพัทธ์ และอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน, 30 กันยายน 2544.

บางตัว ส่วนเสื้อผ้าการปักชุดหุ่น นางอาบ แก้วอ่อน กับ นางพิศทอง แยมเล็กน้อย เป็นผู้ทำเช่นเดิม การสร้างหุ่นครั้งนี้เพื่อนำไปแสดงในงานกฐินที่วัดดอนเชิง จังหวัดราชบุรี แสดงเรื่องพระอภัยมณีตอน หนีนางผีเสื้อสมุทร ตัวหุ่นที่ใช้แสดงในเรื่องมีทั้งหมด 13 ตัว คือ หุ่นตัวพระ 3 ตัว แสดงเป็น นายโรงรำไหว้ครูก่อนเริ่มการแสดง หุ่นพระอภัยมณี หุ่นศรีสุวรรณ , หุ่นตัวนาง 1 ตัว นางสุวรรณมาลี , หุ่นตัวยักษ์ 2 ตัว แสดงเป็น นางผีเสื้อสมุทร สิ้นสมุทร , หุ่น 3 พรหมณ์ แสดงเป็น โมรา สานนท์ วิเชียร , หุ่นนางเงือก 1 ตัว , หุ่นพ่อเงือก 1 ตัว , หุ่นแม่เงือก 1 ตัว , หุ่นตัวฤๅษี 1 ตัว หลังจากนั้นก็ใช้หุ่นเหล่านี้แสดงรับงานที่ว่าจ้างแต่ไม่ได้แสดงเป็นประจำ แสดงประมาณปีละ 4 ครั้ง ในช่วงเทศกาลสำคัญต่าง ๆ

ในปีพ.ศ.2475 ได้มีการสร้างหุ่นเพิ่มสำหรับแสดงเรื่องรามเกียรติ์ ตอน นางลอย 2 ตัว หุ่นที่สร้างเพิ่มจากเดิมคือ หุ่นตัวหนุมาน หุ่นทศกัณฐ์ ส่วนตัวอื่น ๆ สามารถนำมาใช้แสดงร่วมได้ เนื่องจากมีการสร้างไว้ตั้งแต่เดิมอยู่แล้ว ในช่วงนี้นางจิบได้ไปชักชวนนายวงษ์ รวมสุขให้มาช่วยสอนเชิดหุ่นให้กับคณะของตนเอง และมาร่วมเชิดแสดงอยู่ประจำในคณะด้วย เนื่องจากนางจิบเชิดหุ่นไม่เป็นแต่มีใจรักการทำหุ่น จึงอยากให้คณะหุ่นของตนยังคงสามารถแสดงอยู่ได้ต่อไป หลังจากให้นายวงษ์มาอยู่และแสดงกับคณะของนางจิบประมาณ 10 ปี จึงคิดตั้งคณะเป็นของตนเอง นางจิบให้นายวงษ์เป็นหัวหน้าคณะรับงานการแสดงเนื่องจากนายวงษ์ มีฝีมือการเชิดหุ่นที่เก่งจนผู้ชม ชาวบ้านเรียกกันว่า หุ่นลวงวงษ์ หรือ หุ่นดาวงษ์

จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ.2495 นายวงษ์จึงคิดป่ายคณะใหม่เป็นคณะของตนเองขึ้นใช้ชื่อว่า “คณะชูเชิดชานาญศิลป์” ตั้งคณะได้ 2 ปี อยากให้คณะของตนมีเรื่องแสดงหุ่นกระบอกที่แตกต่างจากคณะอื่น ๆ มีตัวหุ่นกระบอกที่ใช้สำหรับแสดงเป็นตัวละครตัวอื่น ๆ นอกเหนือจากตัวละครที่มีอยู่ของละครไทยในสมัยนั้น และเนื่องจากนายวงษ์มีความสามารถทางด้านดนตรี ปี่พาทย์เป็นพื้น จึงได้แต่งเรื่องและใส่ดนตรี สำหรับแสดงหุ่นกระบอกขึ้นมาใหม่ ได้แก่ เรื่อง ระกาแก้ว มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง กุมารกายสิทธิ์ และคนโททอง เป็นต้น และได้ให้นางจิบเป็นผู้สร้างหุ่นให้ นางอาบ และนางพิศทองเป็นคนเย็บปักชุดหุ่น และได้รับงานแสดงในสถานที่ต่าง ๆ ดังนี้

ปี พ.ศ.2495 แสดงครั้งแรกในงานประจำปีที่วัดบางเกาะเทพศักดิ์ แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร

ปี พ.ศ.2496 แสดงในงานฉลองศาลเจ้าพ่อหลักเมือง จังหวัดราชบุรี เรื่องรามเกียรติ์ ตอนดับนางลอย หุ่นที่ใช้แสดงมีทั้งหมด 6 ตัว คือ หุ่นตัวพระ 2 ตัว แสดงเป็นพระราม พระลักษมณ์ , หุ่นตัวนาง 1 ตัว แสดงเป็นนางเบญจกาย(แปลงเป็นสีดำ) , หุ่นตัวลิง 1 ตัว แสดงเป็นหนุมาน , หุ่นตัวยักษ์ 1 ตัว แสดงเป็น ทศกัณฐ์ , หุ่นตัวตลก 1 ตัว แสดงเป็น โยมยกดำเนินรายการ

ปี พ.ศ. 2503 แสดงงานประจำปีองค์พระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เป็นเวลา 9 วัน 9 คืน เป็นประจำติดต่อกัน 12 ปี เรื่องที่นำไปแสดง ได้แก่ เรื่องรามเกียรติ์ พระอภัยมณี สังข์ทอง

ลักษณะวงษ์ ระกาแก้ว มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง กุมารกายสิทธิ์ และคนโททอง หุ่นที่นำไปแสดงครบทุกตัวที่มีอยู่ในขณะใช้การเปลี่ยนชุด เปลี่ยนอาวุธเอาตามบทของตัวละครแต่ละเรื่อง

ปี พ.ศ. 2504 แสดงที่สังคีตศาลา กรมศิลปากร เรื่องสังข์ทอง ตอน พระสังข์ถูกถ่วง และแสดงที่หอประชุมคุรุสภา และที่วังสวนผักกาด แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอน หนีนางผีเสื้อสมุทร

ปี พ.ศ. 2507 แสดงที่สถานีโทรทัศน์ช่อง 7 เดือนละ 2 ครั้ง 2 เดือน แสดงเรื่องสังข์ทอง ตั้งแต่เริ่มต้นตอนถ่วงสังข์ ถึงตอน เลื้อยกู่

ปี พ.ศ. 2510 แสดงที่สมาคมฝรั่งเศส ให้คณะทูตานุทูตในประเทศไทยชม

ปี พ.ศ. 2522 แสดงที่สถานีโทรทัศน์ช่อง 5 รายการบุญรอดบริวเวอรี่อุปถัมภ์ เดือนละครั้ง เป็นเวลา 6 เดือนแสดงเรื่องพระอภัยมณี และ ระกาแก้ว

ปี พ.ศ. 2527 แสดงงานเทศกาลทั่วประเทศไทย ณ เวทีสวนอัมพร แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร

ปี พ.ศ. 2529 ถ่ายทำเทปโทรทัศน์ให้ชมรมนักศึกษาคณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอน หนีนางผีเสื้อสมุทร

ปี พ.ศ. 2530 แสดงที่โรงแรมรอยัลคลิฟ พัทยา ให้สมาคมแพทย์อาเซียนชม เรื่องระกาแก้ว

ปี พ.ศ. 2531 แสดงงานฉลองครบรอบ 200 ปี กวีเอกสุนทรภู่ จังหวัดระยอง แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนสามพราหมณ์ และตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร

ปี พ.ศ. 2531 และ พ.ศ. 2532 แสดงที่ท้องสนามหลวง วันปิยมหาราช 5 ธันวาคม ในนามจังหวัดสมุทรสงคราม แสดงเรื่องพระอภัยมณี

ปี พ.ศ. 2531 ,2532 ,2533 ,2534 แสดงงานประจำปีของศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสงคราม แสดงเรื่องระกาแก้ว และ พระอภัยมณี

ปี พ.ศ. 2533 แสดงที่เรือนไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนสามพราหมณ์

ปี พ.ศ. 2533 แสดงงานวันอนุรักษ์มรดกไทย จังหวัดสมุทรสงคราม แสดงเรื่องระกาแก้ว

ปี พ.ศ. 2535 แสดงวันเปิดหอสมุด “เฉลิมราชกุมารี” อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดสมุทรสงครามจัดการแสดงถวายสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทอดพระเนตร 22 กุมภาพันธ์ 2535 เป็นการเชิดสาธิต โดยนายวงษ์รวมสุขนำตัวลิงนิลเสน ไปเชิดแสดงถวาย

ปี พ.ศ. 2537 แสดง ณ หอประชุมเล็ก ศูนย์วัฒนธรรม แสดงเรื่องระกาแก้ว (พฤษภาคม 2537) นับเป็นการแสดงครั้งสุดท้ายของนายวงษ์ รวมสุข ก่อนถึงแก่กรรม

ปี พ.ศ. 2542 (5 ก.พ.42) แสดงงานอุทยาน ร.2 จังหวัดสมุทรสงคราม เรื่องพระอภัยมณี ตอน หนีนางผีเสื้อสมุทร

ปี พ.ศ. 2542 (28 มี.ค.42) อัดเทปรายการ “หนึ่งในเมืองไทย” ที่บ้านของสันสนีย์ นาคพงศ์ เทปออกอากาศทางช่อง 7 วันเสาร์ที่ 3 เม.ย.42 แสดงเรื่องพระอภัยมณีตอน สามพราหมณ์

ปี พ.ศ. 2542 (13 พ.ค. 42) อัดเทปรายการบ้านเลขที่ 5 มาถ่ายทำที่โรงเรียนบ้านคนตรี จังหวัดสมุทรสงคราม แสดงเรื่อง ระกาแก้ว

ปี พ.ศ. 2543 (6 ก.พ.43) แสดงงานอุทยาน.2 จังหวัดสมุทรสงคราม เรื่องระกาแก้ว

ปี พ.ศ. 2544 (3 – 4 ก.พ.44) แสดงงานอุทยาน ร.2 จังหวัดสมุทรสงคราม เรื่องระกาแก้ว และ เรื่องพระอภัยมณี

ปี พ.ศ. 2544 (1 มี.ค. 44) อัดเทปรายการสัญญามหาชน สาธิตการแสดงหุ่นกระบอก โดยอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน และนักเรียนจากโรงเรียนบ้านคนตรี จังหวัดสมุทรสงคราม เชิดหุ่นตัวพระ ตัวนาง และตัวตลก

ปี พ.ศ. 2544 (8 มีค. 44) อัดเทปรายการที่นี้ประเทศไทย สาธิตการแสดงหุ่นกระบอก โดยอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน และนักเรียนจากโรงเรียนบ้านคนตรี จังหวัดสมุทรสงคราม เชิดหุ่นตัวพระ ตัวนาง และตัวตลก

ปี พ.ศ. 2544 (15 เมย.44) แสดงงานสงกรานต์ที่ แฟชั่นไอแลนด์ ในนามคณะบ้านคนตรี แสดงเรื่องพระอภัยมณี

ปี พ.ศ. 2544 (17 เมย. 44) แสดงงานสงกรานต์ที่ซีคอนสแควร์ ในนามคณะบ้านคนตรี แสดงเรื่องระกาแก้ว

ปี พ.ศ 2544 (12 ส.ค. 44) แสดงงานขึ้นบ้านใหม่ ที่บ้านคุณแม่ จังหวัดสมุทรสงคราม แสดงรำอวยพร ใช้หุ่นกระบอกตัวพระ 1 ตัว และ ตัวนาง 2 ตัว รำเพลงเทพบันเทิง ใช้หุ่นตัวพระ1 ตัว และตัวนาง 1 ตัว , รำอวยพรอ่อนหวาน ใช้หุ่นตัวนาง 1 ตัว เชิดโดยอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน และอาจารย์อภิชาติ อินทรยงค์

ปี พ.ศ 2544 (9 ก.ย. 44) แสดงงานวันเกียรติยศครูผู้ดวงใจเด็ก จัดโดยสำนักคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ ที่เมืองทองธานี แสดงเรื่องระกาแก้ว ตอนกำเนิดระกาแก้ว

ปี พ.ศ. 2544 (27 พ.ย. 44) แสดงในงานทำบุญมรดกภาพหลวงพ่อเนื่อง วัตถุประสงค์ แสดงเรื่องพระอภัยมณี

ปี พ.ศ. 2545 (19 – 20 ม.ค. 45) แสดงงานอุทยาน ร.2 จังหวัดสมุทรสงคราม เรื่องพระอภัยมณี ตอนพบสามพราหมณ์ และตอนหักหางเสือเรือ

ปี พ.ศ. 2545 (25 มิ.ย. 45) แสดงหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี เนื่องในวันสุนทรภู่ ที่โรงเรียนประสาธลิขิต บ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

ปี พ.ศ. 2545 (25 พ.ย. 45) แสดงหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี เนื่องในวันประถมนศึกษา ที่โรงเรียนวัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม

ปี พ.ศ. 2545 (30 -31 ธ.ค. 45) แสดงเนื่องในวันส่งท้ายปีเก่า ต้อนรับปีใหม่ ณ ท้องสนามหลวง แสดงเรื่อง ระกาแก้ว และ เรื่องพระอภัยมณี

ปี พ.ศ. 2546 (8 -9 ก.พ. 46) แสดงงานอุทยาน ร.2 จังหวัดสมุทรสงคราม เรื่องพระอภัยมณี

ปี พ.ศ. 2546 (15 ก.พ. 46) แสดงที่วังสวนผักกาด กรุงเทพฯ เรื่อง ระกาแก้ว

การแสดงที่รวบรวมได้ในข้างต้นนั้นเป็นการแสดงที่ได้มีการบันทึกไว้อย่างเป็นทางการ นอกเหนือจากนี้ หุ่นกระบอกคณะนี้ คงได้ไปแสดงตามงานแสดงของเอกชนทั่วไป ตามแต่ผู้ว่าจ้าง คงแสดงเรื่องพระอภัยมณี และระกาแก้วเป็นส่วนใหญ่ หุ่นกระบอกคณะนี้ผ่านผู้รับช่วงสืบทอดแสดงถึง 3 ช่วงคนคือ ในยุคแรกตั้งแต่เริ่มสร้างหุ่นปี พ.ศ. 2461 เจ้าของหุ่นเหล่านี้คือ นางจิบเนติพัฒน์ ผู้แกะตัวหุ่นวาดหน้าหุ่น ในช่วงที่สองตั้งแต่ปี พ.ศ.2495 หุ่นทุกตัวตกทอดเป็นของ นายวงษ์ รามสุข ผู้ก่อตั้งคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ รับงานแสดงโดยใช้หุ่นที่นางจิบเป็นผู้สร้าง เนื่องจากนางจิบไม่ได้เชิดหุ่น และมีอายุมากแล้วจึงยกหุ่นให้กับนายวงษ์เป็นผู้รับผิดชอบ รับจ้างแสดงเรื่อยมา จนกระทั่งในปี พ.ศ.2537 นายวงษ์ รามสุข ถึงแก่กรรม ผู้รับช่วงสืบทอดตัวหุ่นต่อคือ อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน (ลูกสะใภ้) และใช้หุ่นชุดเดียวกันนี้รับงานแสดงต่อมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2546)

หุ่นกระบอกที่สร้างขึ้นทั้งหมดตั้งแต่ปี พ.ศ.2461 และใช้แสดงถึงปัจจุบัน มีทั้งสิ้น 28 ตัวผู้วิจัยจึงได้ทำการแบ่งหุ่นกระบอกเป็นประเภทต่าง ๆ เช่นเดียวกับการแสดงโขน-ละครของไทย เพื่อให้สะดวกในการจัดหมวดหมู่ของหุ่นและง่ายต่อการศึกษา

2.5 ประเภทของตัวหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์⁴⁶

หุ่นกระบอกโดยทั่วไปนั้นมีพื้นฐานการสร้าง รวมไปถึงลักษณะโดยรวมของกลไกการเชิดที่เหมือนกัน จะแตกต่างกันที่ลักษณะรูปร่างหน้าตา เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ที่ขึ้นอยู่กับช่างผู้ประดิษฐ์จะออกแบบ และต้องการสร้างหุ่นประเภทใด

⁴⁶สัมภาษณ์คุณประมุข เนติพัฒน์, บุตรชายของนางจิบ เนติพัฒน์ผู้สร้างหุ่นคณะชูเชิดชำนาญศิลป์, 30 กันยายน 2544.

ดังนั้นหุ่นกระบอกจึงมีการแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ ลักษณะเช่นเดียวกับตัวละครในการแสดง โขน-ละครของไทย ที่มีตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง แต่ในการแสดงหุ่นกระบอกจะมีตัวภาษา เพิ่มเข้ามาด้วย ซึ่งแต่ละประเภทจะมีความแตกต่างกันไป ดังนั้นผู้วิจัยได้แบ่งประเภทของตัวหุ่นกระบอก 6 ประเภทดังต่อไปนี้

1. หุ่นกระบอกตัวพระ จะใช้สำหรับแสดงเป็นพระเอก พระรองของเรื่องที่แสดง เช่น เรื่องพระอภัยมณี จะมีหุ่นตัวพระอภัยมณี ที่เป็นพระเอก และ หุ่นตัวศรีสุวรรณ ที่เป็นพระรอง หรือ เรื่อง รามเกียรติ์ จะมีหุ่นตัวพระราม และ หุ่นตัวพระลักษมณ์ เป็นต้น หุ่นตัวพระนี้จะมีรูปร่าง ลักษณะแบบมนุษย์ และการแต่งกาย เครื่องประดับ อาวุธ เลียนอย่างการแต่งกายในโขน-ละคร เพียงแต่มีการจำลองให้มีขนาดเล็กลงเหมาะกับขนาดของตัวหุ่นกระบอก

2. หุ่นกระบอกตัวนาง จะใช้สำหรับแสดงเป็นนางเอก นางสนม กำนัล ของเรื่องที่แสดง เช่น เรื่องพระอภัยมณี จะมีหุ่นตัวนางคือ นางสุวรรณมาลี นางเงือก หรือเรื่องรามเกียรติ์ จะมีหุ่นตัวนางคือ นางสีดา นางสนม เป็นต้น หุ่นตัวนางจะมีการแต่งกาย เครื่องประดับเช่นเดียวกับการแต่งกายในโขน-ละครเช่นกันแต่มีการจำลองให้มีขนาดเล็กลงเหมาะกับขนาดของตัวหุ่นกระบอก

3. หุ่นกระบอกตัวยักษ์ จะมีลักษณะเด่นที่แตกต่างกับตัวพระ และตัวนางที่หน้าตาและ อาวุธที่ใช้ถือ มักจะถือตะบอง การสร้างเลียนอย่างตัวละครในโขน-ละคร ศิระษะหุ่นกระบอกยักษ์จะมีลักษณะเหมือนกับศิระษะโขนตัวยักษ์ รวมถึงเสื้อผ้าเครื่องประดับ และอาวุธที่ใช้ เพียงแต่มีการจำลองให้เล็กกว่า จะมีตัวหุ่นที่เป็นยักษ์กษัตริย์ กับเสนายักษ์ เช่นเรื่อง พระอภัยมณี จะมีตัวนางยักษ์คือนางผีเสื้อสมุทร หรือ เรื่องรามเกียรติ์ จะมีตัวหุ่นตัวทศกัณฐ์ หน้าสีเขียวเช่นเดียวกับศิระษะโขนตัวทศกัณฐ์ และมีหุ่นเสนายักษ์ เป็นลูกน้อง เป็นต้น

4. หุ่นกระบอกตัวลิง หุ่นกระบอกประเภทนี้จะมีการสร้างที่แตกต่างกับตัวพระ ตัวนางเช่นเดียวกับหุ่นกระบอกตัวยักษ์ คือจะสร้างเลียนอย่างตัวละครในโขน-ละครเช่นกัน ศิระษะหุ่นกระบอกจะมีลักษณะเหมือนกับศิระษะโขนตัวลิง รวมถึงเสื้อผ้าเครื่องประดับ และอาวุธที่ใช้ เพียงแต่มีการจำลองให้เล็กกว่า เช่น เรื่องรามเกียรติ์ จะมีหุ่นตัวหนุมาน เป็นต้น

5. หุ่นกระบอกตัวออกภาษา เป็นหุ่นกระบอกที่ใช้สำหรับแสดงเป็นตัวละครเชื้อชาติต่าง ๆ ดังนั้น ศิระษะ เสื้อผ้า เครื่องประดับ จึงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากตัวหุ่นประเภทอื่น ๆ แต่จะมีลักษณะเด่นที่ทำให้รู้ว่าเป็นหุ่นกระบอกสำหรับแสดงเป็นชาติไหน โดยส่วนใหญ่ทุกคณะจะมีหุ่นตัวออกภาษาทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็น หุ่นกระบอกสำหรับแสดงเป็นจีน มอญ พม่า ฝรั่งเศส แจก เช่น ในเรื่องสังข์ทอง ตอน เลือกลง ต้องมีกษัตริย์ต่างเมืองมาร่วมเลือกคู่จำนวนมาก ดังนั้นจึงต้องมีหุ่นประเภทนี้อยู่ในคณะหุ่นกระบอกด้วย

6. หุ่นกระบอกตัวเบ็ดเตล็ด ได้แก่หุ่นตัวที่ไม่ได้กล่าวมาในข้างต้น เป็นหุ่นที่ใช้สำหรับแสดงเป็นตัวประกอบ เป็นชาวบ้าน หรือ เป็นนักบวช เช่น หุ่นกระบอกตัวตลก หุ่นกระบอกพระฤาษี หุ่นกระบอกพราหมณ์ หุ่นกระบอกไก่ หุ่นกระบอกนาค เป็นต้น

2.5.1 ตัวหุ่นกระบอกที่ใช้ในการแสดงของคณะซุเชิดชำนัญศิลป์

หุ่นกระบอกตัวพระ มีทั้งสิ้น 4 ตัว จะใช้สำหรับแสดงเป็นพระเอก พระรอง เป็นกษัตริย์ เจ้าเมือง เรื่องที่แสดง เช่นเรื่องพระอภัยมณี จะมีหุ่นตัวพระอภัยมณี ที่เป็นพระเอก และ หุ่นตัวศรีสุวรรณ ที่เป็นพระรอง หรือ เรื่อง รามเกียรติ์ จะมีหุ่นตัวพระราม และ หุ่นตัวพระลักษมณ์ เป็นต้น หุ่นตัวพระนี้จะมีรูปร่างลักษณะแบบมนุษย์ และการแต่งกาย เครื่องประดับ อาวุธ เลียนอย่างการแต่งกายใน โขน-ละคร เพียงแต่มีการจำลองให้มีขนาดเล็กลงเหมาะกับขนาดของตัวหุ่นกระบอก

หุ่นกระบอกตัวนาง มีทั้งสิ้น 2 ตัว จะใช้สำหรับแสดงเป็นนางเอก นางอิจฉา นางแปลง ของเรื่องที่แสดง เช่น เรื่องพระอภัยมณี จะมีหุ่นตัวนางคือ นางสุวรรณมาลี นางเงือก หรือเรื่องรามเกียรติ์ จะมีหุ่นตัวนางคือ นางสีดา เป็นต้น หุ่นตัวนางจะมีการแต่งกาย เครื่องประดับเช่นเดียวกับการแต่งกายใน โขน-ละครเช่นกันแต่มีการจำลองให้มีขนาดเล็กลงเหมาะกับขนาดของตัวหุ่นกระบอก

หุ่นกระบอกตัวยักษ์ มีทั้งสิ้น 6 ตัว แบ่งเป็นยักษ์เพศชาย กับยักษ์เพศหญิงจะมีลักษณะเด่นที่แตกต่างกับตัวพระ และตัวนางที่หน้าตาและอาวุธที่ใช้ถือ มักจะถือตะบอง การสร้างเลียนอย่างตัวละครใน โขน-ละคร ศิระษะหุ่นกระบอกยักษ์จะมีลักษณะเหมือนกับศิระษะ โขนตัวยักษ์ รวมถึงเสื้อผ้าเครื่องประดับ และอาวุธที่ใช้ เพียงแต่มีการจำลองให้เล็กกว่า จะมีตัวหุ่นที่เป็นยักษ์กษัตริย์กับเสนายักษ์ เช่นเรื่อง พระอภัยมณี จะมีตัวนางยักษ์คือนางผีเสื้อสมุทร หรือ เรื่องรามเกียรติ์ จะมีตัวหุ่นตัวทศกัณฐ์ หน้าสีเขียวเช่นเดียวกับศิระษะ โขนตัวทศกัณฐ์ และมีหุ่นเสนายักษ์ เป็นลูกน้อง เป็นต้น

หุ่นกระบอกตัวลิง มี 2 ตัว หุ่นกระบอกประเภทนี้จะมีการสร้างที่แตกต่างกับตัวพระ ตัวนางเช่นเดียวกับหุ่นกระบอกตัวยักษ์ คือจะสร้างเลียนอย่างตัวละครใน โขน-ละครเช่นกัน ศิระษะหุ่นกระบอกจะมีลักษณะเหมือนกับศิระษะ โขนตัวลิง รวมถึงเสื้อผ้าเครื่องประดับ และอาวุธที่ใช้ เพียงแต่มีการจำลองให้เล็กกว่า เช่น เรื่องรามเกียรติ์ จะมีหุ่นตัวหนุมาน หรือเรื่องระกาแก้ว หุ่นตัวนิลเสน เป็นต้น

หุ่นกระบอกตัวออกภาษา มี 5 ตัว เป็นหุ่นกระบอกที่ใช้สำหรับแสดงเป็นตัวละครเชื้อชาติต่าง ๆ ดังนั้น ศิระษะ เสื้อผ้า เครื่องประดับ จึงมีลักษณะที่แตกต่างไปจากตัวหุ่นประเภทอื่น ๆ แต่จะมีลักษณะเด่นที่ทำให้รู้ว่าเป็นหุ่นกระบอกสำหรับแสดงเป็นชาติไหน โดยส่วนใหญ่ทุกคณะจะมีหุ่นตัว ภาษาทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็น หุ่นกระบอกสำหรับแสดงเป็นจีน มอญ พม่า ฝรั่งเศส แยก เช่น

ในเรื่องสังข์ทอง ตอน เลือกคู่ ต้องมีกษัตริย์ต่างเมืองมาร่วมเลือกคู่จำนวนมาก ดังนั้นจึงต้องมีหุ่นประเภทนี้อยู่ในคณะหุ่นกระบอกด้วย

หุ่นกระบอกตัวเบ็ดเตล็ด หรือตัวประกอบ ที่ไม่อาจจัดอยู่ในหมวดหมู่ข้างต้นได้ มี 14 ตัว เป็นหุ่นที่ใช้สำหรับแสดงเป็นตัวประกอบ เป็นชาวบ้าน หรือ เป็นนักบวช ได้แก่ หุ่นกระบอกตัวตลก หุ่นกระบอกพระฤาษี , หุ่นกระบอก 3 พรหมณ์ (โมรา สานนท์ วิเชียร) , หุ่นกระบอกนางพรหมณ์ , หุ่นกระบอกเงือก(นางเงือก พ่อเงือก แม่เงือก) , หุ่นกระบอกเจ้าเงาะ , หุ่นนก, หุ่นไก่ , หุ่นนาคน , หุ่นปลา เป็นต้น

2.5.2 ผลงานการแสดงของหุ่นกระบอกตัวต่าง ๆ

หุ่นกระบอกทั้ง 33 ตัว ของคณะชูเชิดชานาญศิลป์นี้แต่ละตัวสามารถนำไปแสดงในเรื่องต่าง ๆ โดยใช้หุ่นกระบอกตัวเดิม ๆ ได้เพียงแค่เปลี่ยนอาวุธที่ถือให้ตรงกับตัวละครในเรื่อง หรือ เปลี่ยนชุดที่ใส่ สลับเอาหัวตัวนี้ไปใส่กับอีกชุดหนึ่งเพื่อแสดงในตัวต่าง ๆ เป็นการประหยัดตัวหุ่นกระบอกและเพิ่มความหลากหลายให้แก่ตัวหุ่นกระบอกตัวนั้น ๆ สำหรับหุ่นกระบอกทั้ง 31 ตัว จำแนกหน้าที่ บทบาท และโอกาสที่ใช้ในการแสดงได้ดังนี้

ภาพที่ 7 หุ่นกระบอกตัวพระ

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 แสดงครั้งแรกในงานฉลองพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัททอง แยมเล็กน้อย

- หุ่นตัวนี้ใช้สำหรับแสดงรำไห่วักรุก่อนที่จะมีการแสดงเป็นเรื่องราว
- แสดงเป็นตัวกษัตริย์ หรือเจ้าเมือง ในเรื่องสังข์ทอง พระอภัยมณี ลักษณะวงษ์ คาวี มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง
- แสดงเป็นตัวเทวดาในเรื่องระกาแก้ว โดยเปลี่ยนใส่เสื้อสีขาวแทน

ภาพที่ 8 หุ่นกระบอกตัวพระ

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 แสดงครั้งแรกในงานฉลองพระพุทธรูปจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง แยมเล็กน้อย

- แสดงเป็นพระอภัยมณี ในเรื่องพระอภัยมณี โดยมีอชวาจะถือปี่
- แสดงเป็นพระราม ในเรื่องรามเกียรติ์ โดยมีอชวาจะถือคันศร
- แสดงเป็นพินธุรัตน์ ในเรื่องระกาแก้ว (เป็นพ่อของระกาแก้ว)
- แสดงเป็นมงกุฎเพชร ในเรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว
- แสดงเป็นท้าวสวิมล ในเรื่องสังข์ทอง
- แสดงรำอวยพรเป็นตัวพระ

ภาพที่ 9 หุ่นกระบอกตัวพระ

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2476 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปักชูดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นศรีสุวรรณ ในเรื่องพระอภัยมณี โดยมีขวาวจะถือกระบอง
- แสดงเป็นพระลักษมณ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ โดยมีขวาวจะถือคันศร
- แสดงเป็นท้าวพรหมทัต ในเรื่องระกาแก้ว (เป็นพ่อของนางแววมณี)
- แสดงเป็นมังกุฎแก้ว ในเรื่องมังกุฎเพชรมังกุฎแก้ว
- แสดงเป็นท้าวสามน ในเรื่องสังข์ทอง
- แสดงรำอวยพรเป็นตัวพระ

ภาพที่ 10 หุ่นกระบอกตัวพระ

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 แสดงครั้งแรกในงานฉลองพระพุทธรบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจีบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง แยมเล็กน้อย สำหรับแสดงเป็นตัวกุมารในเรื่องต่าง ๆ

- แสดงเป็นพระสังข์ตอนเด็ก
- แสดงเป็นสุตศากรในเรื่อง พระอภัยมณี
- แสดงเป็นกุมารระกาแก้ว (เมื่อเทวดาชุบจากไก่ให้เป็นคน) ในเรื่องระกาแก้ว

ภาพที่ 11 หุ่นกระบอกตัวนาง

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 แสดงครั้งแรกในงานฉลองพระพุทธรบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจีบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง แยมเล็กน้อย

- แสดงเป็นนางจันทวี ในเรื่องสังข์ทองตอนถ่วงสังข์ และเป็นนางรจนา ตอนเลือกคู่
- แสดงเป็นนางสุวรรณมาลีในเรื่องพระอภัยมณี
- แสดงเป็นนางสีดาในเรื่องรามเกียรติ์
- แสดงเป็นนางแววมณี นางเอกในเรื่องระกาแก้ว
- แสดงร่ำอวยพรเป็นตัวนาง

ภาพที่ 12 หุ่นกระบอกตัวนาง

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 แสดงครั้งแรกในงานฉลองพระพุทธรบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจีบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง แยมเล็กน้อย

- แสดงเป็นนางจันทา เป็นนางสนมเอกในเรื่องสังข์ทอง ตอน ถ่วงสังข์
- แสดงเป็นนางเบญจกายแปลง ในเรื่องรามเกียรติ์
- แสดงเป็นนางศีลีสุมทรแปลง ในเรื่องพระอภัยมณี
- แสดงเป็นนางสร้อยมาลี , มเหสีท้าวพิณรุذن ในเรื่องระกาแก้ว
- แสดงรำอวยพร

ภาพที่ 13 หุ่นกระบอกนางพันธุรัต

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2461 แสดงครั้งแรกในงานฉลองพระพุทธรูปบาทจำลอง วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจีบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง แยมเล็ก

- แสดงเป็นนางพันธุรัต ในเรื่องสังข์ทอง

ภาพที่ 14 หุ่นกระบอกนางผีเสื้อสมุทร

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจีบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง แยมเล็กน้อย

- แสดงเป็นนางผีเสื้อสมุทร ในเรื่องพระอภัยมณี

ภาพที่ 15 หุ่นกระบอกสินสมุทร

- หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปีกชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย
- แสดงเป็นสินสมุทร (ลูกนางผีเสื้อสมุทร กับพระอภัยมณี) ในเรื่องพระอภัยมณี

ภาพที่ 16 หุ่นกระบอกเสนายักษ์

- หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องรามเกียรติ์ เกาะหน้าหุ่นและ วาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปีกชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย
- แสดงเป็นตัวเสนายักษ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ , ระกาแก้ว , สังข์ทอง

ภาพที่ 17 หุ่นกระบอกยักษ์

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เพื่อนำมาแสดงในรามเกียรติ์ แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นทศกัณฐ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ ตอน นางลอย
- แสดงเป็นการเวก (เจ้าเมืองยักษ์) ในเรื่องระกาแก้ว

ภาพที่ 18 หุ่นกระบोकยักษ์

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เพื่อนำมาแสดงในรามเกียรติ์ แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนายเอื้อน และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย แต่หุ่นตัวนี้ไม่ค่อยได้นำออกแสดงมักจะใช้หุ่นในภาพที่ 17 แสดงบ่อยครั้งกว่า

- แสดงเป็นทศกัณฐ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ ตอน พระรามตามกวาง

ภาพที่ 19 หุ่นกระบอกลิง (นิลเสน)

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องระกาแก้ว แกะหน้าหุ่นและ
วาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพิศทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นนิลเสน (ผู้ช่วยระกาแก้ว) ในเรื่องระกาแก้ว

ภาพที่ 20 หุ่นกระบอบกลิง (หนุมาน)

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2475 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องรามเกียรติ์ แกะหน้าหุ่น
และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพิศทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นหนุมานในเรื่องรามเกียรติ์

ภาพที่ 21 หุ่นกระบอบตัวออกภาษา(จีน)

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เพื่อนำมาแสดงเป็นตัวประกอบเป็นชาวจีน

แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนายเอื้อน และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็ก
น้อย

- แสดงเป็นชาวบ้าน , ตัวตลก , ศิษย์พระฤาษี , ชาวจีน

ภาพที่ 22 หุ่นกระบอกตัวออกภาษา(จีน)

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องระกาแก้วเป็นครั้งแรก แกะ
หน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปักชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้ม
เล็กน้อย

- แสดงเป็นกิมเหล็งเจ้าเมืองจีน ตอนเลือกคู่ ในเรื่องระกาแก้ว
- แสดงเป็นเจ้าเมืองจีน เช่น ตอนเลือกคู่ ในเรื่องสังข์ทอง

ภาพที่ 23 หุ่นกระบอกตัวออกภาษา(มอญ)

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องระกาแก้วเป็นครั้งแรก
 แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปีกชูดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัคทอง
 เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นเจ้าเมืองมอญ เช่น ตอนเลือกคู่ ในเรื่องระกาแก้ว , ในเรื่องสังข์ทอง

ภาพที่ 24 หุ่นกระบอกตัวออกภาษา(พม่า)

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องระกาแก้วเป็นครั้งแรก
 แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ ปีกชูดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัคทอง
 เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นเจ้าเมืองพม่า ตอนเลือกคู่ ในเรื่องระกาแก้ว , เรื่องสังข์ทอง

ภาพที่ 25 หุ่นกระบอกตัวออกภาษา(ฝรั่ง)

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่นและวาดหน้า
โดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัคทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นเจ้าเมืองฝรั่ง อูศเรน ในเรื่องพระอภัยมณี

ภาพที่ 26 หุ่นกระบอกพราหมณ์วิเชียร

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่น
และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัคทอง เข้มเล็ก
น้อย

- แสดงเป็นพราหมณ์วิเชียร ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนสามพราหมณ์

ภาพที่ 27 หุ่นกระบอกพราหมณ์โมรา

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี และหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพิศทอง เข้มเล็ก น้อย

- แสดงเป็นพราหมณ์โมรา ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนสามพราหมณ์

ภาพที่ 28 หุ่นกระบอกพราหมณ์สานนท์

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี และหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพิศทอง เข้มเล็ก น้อย

- แสดงเป็นพราหมณ์สานนท์ ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนสามพราหมณ์

ภาพที่ 29 หุ่นกระบอกนางเงือก

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพิศทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นนางเงือก ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร
- แสดงเป็นตัวนางกำนัล , ชาวบ้าน

ภาพที่ 30 หุ่นกระบอกพ่อเงือก

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนายเอื้อน และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพิศทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นพ่อเงือก ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร

ภาพที่ 31 หุ่นกระบอกแม่เงือก

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนายเอื้อน และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นแม่เงือก ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร

ภาพที่ 32 หุ่นกระบอกนางพราหมณ์เกษร

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพราหมณ์เกษร เกาะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจีบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นพราหมณ์เกษร ในเรื่องพระลักษมณ์

ภาพที่ 33 หุ่นกระบอกเจ้าเงาะ

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 สร้างโดยคุณศิริรัตน์ ปานเสน มอบให้กับนางอาบ (ภรรยา นายวงษ์ รวมสุข) เป็นหุ่นที่สร้างขึ้นใหม่ตัวเดียวที่ใช้แสดงในคณะชูเชิดชานาญศิลป์

- แสดงเป็นพระสังข์แปลง(ถอดรูปเป็นเงาะ) ในเรื่องสังข์ทอง ตอนเลือกคู่

ภาพที่ 34 หุ่นกระบอบอกฤาษี

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2467 เพื่อนำมาแสดงในเรื่องพระอภัยมณี เกาะหน้าหุ่น และวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพิศทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงพระฤาษี ในเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร

ภาพที่ 35 หุ่นกระบอบอกตัวดลก

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2495 เพื่อนำมาแสดงเป็นตัวประกอบ แกะหน้าหุ่นและวาดหน้าโดยนางจิบ เนติพัฒน์ และ เย็บชุดโดยนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง เข้มเล็กน้อย

- แสดงเป็นตัวตลก ตัวประกอบ ชาวบ้าน และเป็นโฆษกดำเนินรายการทุกครั้งที่มีการแสดงเป็นเรื่องราว ผู้เซ็ดหุ่นตัวนี้คือ นายวงษ์ รามสุข

ภาพที่ 36 หุ่นนก

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เพื่อนำมาแสดงเป็นตัวประกอบเรื่องสร้างความสมจริงให้กับเรื่องมากขึ้น

- ใช้สำหรับแสดงเป็นนกประกอบเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องระกาแก้ว

ภาพที่ 37 หุ่นปลา

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เพื่อนำมาแสดงเป็นประกอบเรื่องสร้างความสมจริง

- ใช้สำหรับแสดงเป็นปลาประกอบเรื่องพระอภัยมณี ตอน พระอภัยหนีนางผีเสื้อสมุทร

ภาพที่ 38 หุ่นพญานาค

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เพื่อนำมาแสดงเป็นประกอบเรื่องสร้างความสม

จริง

- ใช้สำหรับแสดงเป็นพญานาค ประกอบเรื่องระกาแก้ว

ภาพที่ 39 หุ่นไก่

หุ่นตัวนี้สร้างขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 เพื่อนำมาแสดงเป็นประกอบเรื่องสร้างความสม

จริง

- ใช้สำหรับแสดงเป็นไก่ประกอบเรื่องระกาแก้ว

สรุป

การแสดงหุ่นมีกำเนิดมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน การแสดงหุ่นของไทยแบ่งออกเป็น 4 ประเภท คือ หุ่นหลวง หรือหุ่นใหญ่ , หุ่นเล็กหรือหุ่นวังหน้า (หุ่นไทย-จีน) , หุ่นกระบอก และหุ่นละครเล็ก จากการศึกษาพบว่าหุ่นกระบอกเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2435 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยนายเหน่ง และในปี พ.ศ.2436 เกิดหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ ๗ คือ คณะหุ่นของหม่อมราชวงศ์เถาะ และผู้เชิดคนสำคัญในคณะคือ แม่ครูเคลือบ ซึ่งระยะหลังได้ย้ายมาอยู่ในจังหวัดสมุทรสงคราม และได้ถ่ายทอดศิลปะการแสดงหุ่นกระบอกให้แก่ลูกศิษย์ในท้องถิ่นนี้ คือ นางสาวร่าย ช่วยสมบุญ และ นายวงษ์ รวมสุข จนกระทั่งลูกศิษย์ทั้งสองสามารถตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเองและออกรับงานได้ ในปัจจุบันคณะหุ่นกระบอกในภูมิภาคนี้ยังคงออกรับงานการแสดงทั่วไปอยู่คือ หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ เจ้าของคณะคือนายวงษ์รวมสุข ที่เป็นผู้เชิดและสอนการเชิดแก่คนในคณะ มีนางจิบ เนติพัฒน์เป็นผู้แกะและวาดหน้าหุ่นร่วมกับนายเอื้อนซึ่งเป็นผู้ช่วย มีนางอาบ แก้วอ่อน และนางพัดทอง แยมเล็กน้อยเป็นผู้ปักเย็บลายชุดหุ่นต่างๆ ตัวในคณะ โดยเลียนแบบหุ่นของแม่ครูเคลือบ แต่หลังจากนายวงษ์ ได้ถึงแก่กรรมก็มีผู้ทำหน้าที่สืบทอดการแสดงหุ่นกระบอกต่อในปัจจุบัน(พ.ศ.2544) คือ นางกรรมิกา แก้วอ่อน ลูกสะใภ้ ปัจจุบันมีหุ่นกระบอกที่ใช้แสดงอยู่ทั้งสิ้น 33 ตัว

หุ่นกระบอกของคณะนี้ถูกสร้างขึ้นครั้งแรกในปีพ.ศ.2461 จำนวน 9 ตัว เพื่อนำไปแสดงในงานฉลองสร้างโบสถ์และพระพุทธบาทจำลอง ที่วัดบางเกาะเทพศักดิ์ จังหวัดสมุทรสงคราม แสดงเรื่องสังข์ทอง ตอน พระสังข์ถูกถ่วง เป็นเรื่องแรก และหลังจากนั้นแสดงในงานประจำปีของวัดอีก 2 ครั้ง ก็ไม่ได้ไปแสดงอีกเนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของผู้ชมเท่ามหรสพประเภทอื่น จนในปีพ.ศ. 2467 มีการสร้างหุ่นเพิ่มอีก 13 ตัว เพื่อนำไปแสดงเรื่องพระอภัยมณีในงานกฐินที่ วัดดอนเชิง จังหวัดราชบุรี และทยอยสร้างหุ่นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งในปีพ.ศ.2475 ได้สร้างหุ่นสำหรับแสดงเรื่องรามเกียรติ์เพิ่มคือ ตัว ทศกัณฐ์ และหนุมาน ในช่วงนั้นนายวงษ์รวมสุข ได้เข้ามาช่วยเชิดตัวหุ่นและสอนการเชิดหุ่นให้กับคนในคณะนางจิบ และเริ่มเป็นที่รู้จักของผู้ชม ชาวบ้านต่างเรียกหุ่นคณะนี้ว่าหุ่นนายวงษ์ หรือหุ่นดาวงษ์ จนในปีพ.ศ.2495 นายวงษ์จึงติดป้ายชื่อคณะเป็นคณะของตนเองขึ้นใช้ชื่อว่า “ คณะชูเชิดชำนาญศิลป์ ” และรับงานแสดงเรื่อยมา นอกจากนี้ยังได้แต่งบทหุ่นกระบอกขึ้นมาใหม่ได้แก่เรื่อง ระกาแก้ว มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง กุมารกายสิทธิ์ และคนโททอง เพื่อให้การแสดงแตกต่างจากหุ่นคณะอื่น ๆ และได้ให้นางจิบเป็นผู้สร้างหุ่นเพิ่มให้ นางอาบ และนางพัดทองเป็นคนเย็บปักชุดหุ่นเพิ่มเติมจากเดิมเช่น หุ่นตัวภาษา อีก 5 ตัว และได้รับงานแสดงในสถานที่ต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2496 เรื่อยมา จนกระทั่งปี พ.ศ.2537 ได้มีการนำหุ่นกระบอกมาแสดงเรื่องระกาแก้ว ที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติ นับเป็นครั้งสุดท้าย

ทำของนายวงษ์ รวมสุข หลังจากนั้นเป็นต้นมาหุ่นกระบอกจึงตกทอดมาสู่อาจารย์ภรรณิกา แก้วอ่อนเป็นผู้นำหุ่นกระบอกออกแสดงตามงานต่าง ๆ ที่มีการว่าจ้างหาไปแสดงจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2544)

หุ่นกระบอกตัวที่นิยมแสดงบ่อยๆได้แก่ หุ่นตัวพระ หุ่นตัวนางและตัวหุ่นกระบอกที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงเรื่องพระอภัยมณีจะถูกนำมาแสดงบ่อยครั้งที่สุด รองลงมาคือเรื่องระกาแก้ว ตัวหุ่นกระบอกจะแบ่งเป็นประเภท ต่าง ๆ เช่นเดียวกับการแสดงโขน ละคร คือ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง ตัวภาษา และตัวเบ็ดเตล็ด(ตัวประกอบ) และสีสันของ รูปร่าง หน้าตา เครื่องแต่งกายมีลักษณะเหมือนอย่างโขน ละครเพียงแต่เป็นการจำลองให้มีขนาดเล็กลงพอเหมาะกับตัวหุ่นกระบอก หุ่นที่ใช้แสดงสามารถนำมาแสดงซ้ำได้แม้ในเรื่องเดียวกัน แต่คนละตอนเพียงเปลี่ยนอาวุธที่ถือหรือเปลี่ยนชุดที่ใส่ จึงเป็นการประหยัดตัวหุ่น แม้จะมีจำนวนน้อยตัว แต่ก็สามารถแสดงได้แทบทุกเรื่องของวรรณคดีไทย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 3

องค์ประกอบ และการจัดการแสดง

การแสดงหุ่นกระบอกเป็นมหรสพที่มีลักษณะแตกต่างไปจากการแสดงประเภทอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นหุ่นหลวง , หุ่นไทย-หุ่นจีน , หุ่นละครเล็ก เนื่องจากตัวหุ่นกระบอกมีลักษณะที่พิเศษเฉพาะที่แตกต่างจากหุ่นประเภทอื่น ๆ และในการแสดงแต่ละครั้งต้องใช้ผู้เชิด และผู้มีส่วนร่วมในการแสดงแต่ละหน้าที่เป็นจำนวนมาก ส่วนประกอบ หรือองค์ประกอบในการแสดงก็มีความสำคัญและสอดคล้องกับการจัดการแสดงหุ่นกระบอกเช่นกัน

ในบทนี้ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงองค์ประกอบที่สำคัญในการแสดงหุ่นกระบอกอาทิเช่น ลักษณะตัวหุ่นกระบอก โรงหุ่นกระบอกและฉาก ดนตรีและบทร้อง เรื่องที่นิยมแสดงของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 องค์ประกอบการแสดงและการวิเคราะห์หุ่นกระบอก

3.1.1 ตัวหุ่นกระบอก

หุ่นกระบอกของไทย ได้แบ่งส่วนประกอบสำคัญออกเป็น 4 ส่วน คือ ศีรษะหุ่น ลำตัวมือ และเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย ส่วนต่าง ๆ เหล่านี้จะมีส่วนที่เลียนแบบคนจริงเพียง 2 ส่วนเท่านั้น อันได้แก่ ศีรษะ และ มือทั้ง 2 ข้าง ส่วนลำตัวทำด้วยกระบอกไม้ไผ่สวมตั้งแต่คอลงมา ฉะนั้นจึงเรียกหุ่นแบบนี้ว่า "หุ่นกระบอก" เพราะใช้ไม้กระบอกเป็นลำตัวแตกต่างจากหุ่นชนิดอื่น ๆ

3.1.1.1 ศีรษะหุ่น หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์จะมีศีรษะหุ่นที่แตกต่างจากหุ่นชนิดอื่น ๆ คือ จะแกะจากไม้เนื้อเบา มักจะใช้ไม้แคป้า หรือ ไม้ทองหลาง เนื่องจากเป็นไม้ที่หาได้ในจังหวัดสมุทรสงคราม ไม้ที่นำมาใช้ควรเป็นไม้เนื้อดี ไม่มีตำไม้ เพราะจะยากแก่การแกะ และการขัดเกลา แท่งไม้ควรมีขนาดความกว้างประมาณ 5 นิ้ว และ ความยาวประมาณ 8 นิ้ว เมื่อได้ไม้แล้วช่างก็จะนำมาแกะให้เป็นรูปศีรษะ รูปหน้าและลำคอ เป็นชิ้นเดียวกัน โดย ศีรษะแกะสลักทำเป็นโครงหน้ามีเขี้ยว จมูก ปาก หน้าจะมีขนาดกว้างประมาณ 3.5 นิ้ว ยาว 4.5 นิ้ว ลำคอควรวาวประมาณ 1.5 นิ้วและทำแกนไม้ตรงกลางลำคอลงมายาวประมาณ 5 นิ้ว เพื่อใช้เสียบกับกระบอกที่เป็นช่วงตัว เมื่อสวมเสื้อคลุมทับอีกชั้นหนึ่งก็จะได้รูปลำคอพอดี

ขั้นต่อไปคือการปั้นแต่งด้วยรักหรือดินเสริมไม้ขึ้นมาทาด้วยรักให้เรียบเกลี้ยงเกลาสีเสริมขึ้นมาเป็น จมูก ปาก คิ้ว หู แล้วจึงปิดทับด้วยกระดาษสา ต้องทำอย่างน้อย 3 ชั้นเพื่อให้ใบหน้าและศีรษะหุ่นเนียนเรียบสวยงาม หลังจากนั้นใช้สีฝุ่นจีนขาวแบบที่ใช้แต่งหน้าจิวทาอีก 3 ถึง 5 ชั้น การ

ประดิษฐ์ศีรษะหุ่นในแต่ละชั้นต้องรองจันท์หรือดิน กาว กระดาษสาและ สีฝุ่น แห่งสนิทแล้วในแต่ละชั้นตอนทุก ๆ ชั้นตอน จนกระทั่งถึงชั้นสุดท้ายจึงขัดผิวหน้าหุ่นกระบอกด้วยใบลิ้นเสือ หลังจากนั้นลงสีขาวเป็นพื้นแล้วจึงเขียนสีหน้าตา คือการวาดคิ้ว ปากและตาลงบนพื้นฝุ่นจีนสีขาวนั้น การเขียนหน้าหุ่นตัวพระ และตัวนาง จะลงพื้นด้วยฝุ่นจีนสีขาว แล้วจึงเขียนคิ้ว ตาและปาก อย่างละคร แต่จะมีลักษณะเป็นแบบพื้นบ้านคือ ไม่เน้นความประณีตวิจิตรบรรจงในการวาดหน้านัก

ศีรษะหุ่นกระบอกตัวพระ และตัวนาง จะใส่ชฎา มงกุฎและรัดเกล้า ซึ่งมีลักษณะที่แตกต่างจากการประดิษฐ์ชฎา มงกุฎ รัดเกล้าในปัจจุบันคือ จะเป็นการแกะไม้ลักษณะเป็นกระจังฟันปลาจนรอบชฎา ไม่ได้ใช้วิธีการแกะลายเหมือนกับวิธีทำหัวโขน เช่นคณะหุ่นกระบอกอื่น ๆ มีการเรียกจระทำด้วยหนัง ลงรักสีแดง ปิดทอง ประดับด้วยเลื่อม มีดอกไม้ทัดหู พร้อมทั้งห้อยพวงอุบะ ตรงกลางมงกุฎแบ่งเป็น 2 ส่วน คือส่วนบนและส่วนล่าง โดยส่วนล่างจะแบ่งออกเป็น 4 ชั้นลดหลั่นกันขึ้นไป ชั้นล่างเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4.8 นิ้ว ชั้นที่สองเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4.2 นิ้ว ชั้นที่สามเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3.6 นิ้ว และชั้นที่สี่เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 3 นิ้ว บนชั้นที่ 4 จะมีแกนกลมเล็กอยู่ตรงกลางขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง 0.3 นิ้ว สูง 1 นิ้ว เพื่อสำหรับไว้ให้เอายอดชฎา หรือมงกุฎมาเสียบ ส่วนบนจะเป็นยอดมงกุฎหรือชฎาแกะสลักเป็นชั้นลดหลั่นขึ้นไปจนถึงยอดแหลม ยาวประมาณ 6 – 7 นิ้ว ลงรักปิดทอง (ดูภาพหน้า 83 - 84)

สำหรับตัวนางจะเจาะรูหมีดุมหูห้อย ลักษณะเป็นดุมหูทองยาวประมาณ 1 นิ้ว ตรงปลายฝั่งเพชร ใช้เกี่ยวคล้องเข้าไปในรูหูที่เจาะไว้

หุ่นกระบอกตัวตลก ส่วนมากจะสร้างขึ้นโดยไม่ได้เพ่งเล็งความประณีตของลายเส้นการวาดหน้า แต่จะเน้นลักษณะเด่นที่ตลก คือ ศีรษะที่ล้านทาสีแดงสด ปากกว้าง ฟันซี่โต ๆ หาง ๆ บางตัวสามารถอ้าปาก และหุบปากได้โดยมีเส้นเชือกร้อยไว้ข้างในให้ชักดึงขึ้นลงโดยมีห่วงผูกติดอยู่ปลายเชือกสำหรับให้ผู้เชิดสามารถสอดนิ้วเข้าไปกระตุกให้ปากอ้าได้หุบได้

หุ่นกระบอกตัวสัตว์ต่าง ๆ เช่น ลิง นาค ก็จะทำหน้าเป็นสัตว์ประเภทนั้น ๆ

หุ่นกระบอกหัวออกภาษา เช่น หัวมอญ หัวพม่า หัวจีน หัวฝรั่ง แต่ละศีรษะจะมีลักษณะพิเศษบอกเชื้อชาติตนเองอย่างชัดเจนทั้งการวาดหน้า และเครื่องประดับศีรษะลักษณะเหมือนอย่างละคร

3.1.1.2 ลำตัวหุ่น ส่วนที่เป็นลำตัวหุ่นกระบอกแบ่งเป็น 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นไหล่กับอก และ ส่วนที่เป็นลำตัว ในส่วนแรกที่เป็นไหล่ทำด้วยไม้เนื้อเบาเช่นเดียวกับศีรษะ หนา 1 – 1.5 นิ้ว ความยาวจากไหล่ซ้ายถึงไหล่ขวา ประมาณ 7 – 8 นิ้ว ความกว้างจากหลังคอดึงช่วงอกประมาณ 4 นิ้ว ตรงกลางเจาะรูกว้าง 1 - 1.5 นิ้ว ด้านบนตรงที่เป็นคอสำหรับเสียบหัวหุ่นกระบอก ด้านล่างสำหรับเสียบไม้กระบอกแกนกับลำตัว ในส่วนที่เป็นไหล่ของคณะนี้จะมีลักษณะเด่นที่แตกต่างจากคณะอื่น ๆ ในปัจจุบัน เพราะแกะไม้ให้มีความโค้งลงมาเป็นส่วนอกด้วย ลักษณะ

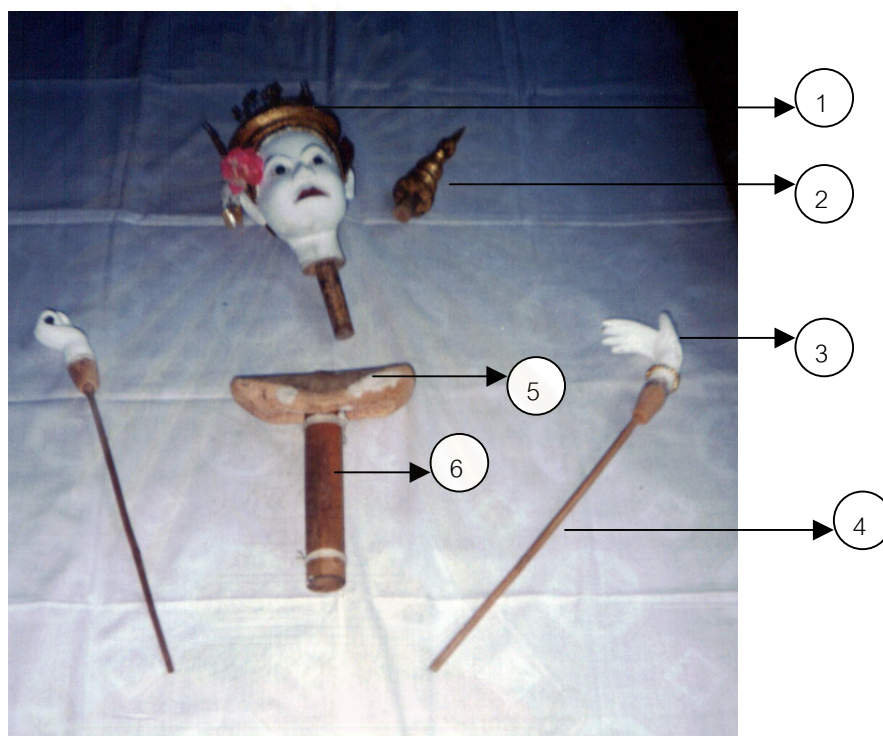
เป็นรูปสามเหลี่ยม ในขณะที่ลักษณะอื่น ๆ จะมีแต่ส่วนไหล่อย่างเดียว (ดูภาพหน้า 83 - 84) ส่วนที่สอง คือส่วนลำตัวทำจากกระบอกไม้ไผ่ยาวประมาณ 8-10 นิ้ว ควรมีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1-1.5 นิ้ว และเสียบกระบอกที่เป็นลำตัวเข้ากับส่วนแรกที่เป็นไหล่หุ้ม ลำตัวของหุ่นกระบอกมีไว้สำหรับจับเชิด ส่วนประกอบของลำตัวหุ่นทั้งหมดอยู่ในเสื้อซึ่งต้องคลุมไว้ให้มิดชิด

3.1.1.3 มือหุ่น จะแบ่งออกเป็น 2 ส่วน สำหรับมือข้างที่ด้วง ฝ่ามือจะทำจากไม้ แต่ช่วงนิ้วมือทำจากหนัง โดยแกะเป็นรูปนิ้วมือทั้ง 5 นิ้ว สวมทับแกนไม้ช่วงฝ่ามือ แล้วดอกตะปูติดไว้ เป็นรูปแบมือด้วงราวอย่างละครคือต้องให้มืออ่อนช้อยปลายนิ้วชี้ขึ้น ส่วนมือข้างที่กำมือทำจากการแกะไม้ และเจาะรูไว้ตรงกลางสำหรับเสียบอาวุธ ซึ่งเปลี่ยนไปได้ตามเนื้อเรื่อง หุ่นตัวพระจะถืออาวุธเสมอ มือข้างขวาได้แกะไว้เป็นรูปลักษณะกำมือ ส่วนหุ่นตัวนางจะอยู่ในท่าด้วงรำทั้งสองข้าง ช่วงข้อมือจะมีไม้ไผ่เล็ก ๆ 2 อัน มาติดติดไว้ แทนช่วงแขน ขนาดความยาวเท่ากับปล้องไม้ไผ่ที่ทำเป็นลำตัว เรียกไม้นี้ว่า “ตะเกียบ” ยาวประมาณ 16 – 17 นิ้ว ไม้ตะเกียบนี้มิไว้ให้ผู้เชิดหุ่นจับบังคับมือหุ่นให้รำร่าท่าทางต่าง ๆ

สำหรับมือหุ่นของคณะนี้จะมีลักษณะเด่นที่แกะจากหนัง แทนที่จะทำจากไม้ เนื่องจากสามารถดัดมือได้ และหนังจะอ่อนไปตามแรงค้ำให้มืออ่อนตามความต้องการของช่างที่สร้าง ดังนั้นมือหุ่นที่ด้วงจะคู่อ่อน สวยงาม และอ่อนถาวรด้วย (ดูภาพหน้า 83 - 84)

3.1.1.4 เสื้อผ้าและเครื่องประดับ นับว่ามีส่วนสำคัญที่ทำให้ผู้ชมตื่นตาตื่นใจได้มาก เสื้อของหุ่นกระบอกประดิษฐ์ด้วยผ้าสีหนาพอสมควร กว้างประมาณ 2 ฟุต ยาว 3-4 ฟุต นำมาพับครึ่ง ส่วนที่เป็นสันพับทบของผ้าตรงกึ่งกลางทำเป็นถุงคลุมไหล่และเจาะเป็นช่องวงกลมเล็กๆ ให้มีขนาดพอเหมาะพอดีกับขนาดลำคอของหุ่นกระบอก สำหรับเสียบส่วนศีรษะ ริมผ้าทั้งสองข้างเย็บตั้งแต่ชายขึ้นมาจนถึงรอยสันทบ โดยปล่อยให้เป็นช่องกว้างพอเหมาะกับส่วนที่เป็นไม้ข้อมือของหุ่น ให้มือหุ่นโผล่ออกมาข้างนอกผ้าส่วนที่เป็นไม้ตะเกียบสำหรับจับเชิดซ่อนไว้ในตัวเสื้อ ถ้าเป็นเสื้อของหุ่นตัวนางต้องนำผ้าอีกชิ้นหนึ่งมาทำเป็นผ้าห่มนางประกอบเข้าไปด้วย นิยมให้มีสีตัดกันกับสีของเสื้อ เช่นถ้าเสื้อของหุ่นตัวนางสีแดง ผ้าห่มนางควรเป็นสีเขียว เป็นต้น ส่วนตัวพระไม่ต้องมีผ้าห่ม แต่จะมีอินธนู ซึ่งก็ต้องมีสีตัดกันกับสีเสื้อ ลวดลายที่นิยมปักบนเสื้อหุ่น ได้แก่ ลายดอกพิกุล ลายประจายาม และ กนกต่าง ๆ ส่วนเครื่องประดับที่ติดอยู่กับตัวเสื้อ เช่น กรองคอ หรืออินธนูของตัวพระ จะปักด้วยเพชรพลอยให้แพรวพราวด้วย (ดูภาพหน้า 85 - 86)

เครื่องประดับศีรษะหุ่นกระบอกมีลักษณะเหมือนของจริงเช่นการแสดง โขนละครทุกประการแต่ย่อส่วนให้มีขนาดเล็กลงเท่านั้น เช่น ตัวพระที่เป็นเจ้า จะสวมชฎา ตัวนางที่เป็นเจ้าจะสวมมงกุฎกษัตริย์ หรือ รัศเกล้ายอด รัศเกล้าเปลว เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี พวงอุบะ กรรเจียกจอน และตุ้มหู ด้วย (ดูภาพหน้า 85 - 86)

ภาพที่ 40 ส่วนประกอบของหุ่นกระบอกตัวพระ

หมายเลข 1 ศีรษะหุ่นส่วนล่าง

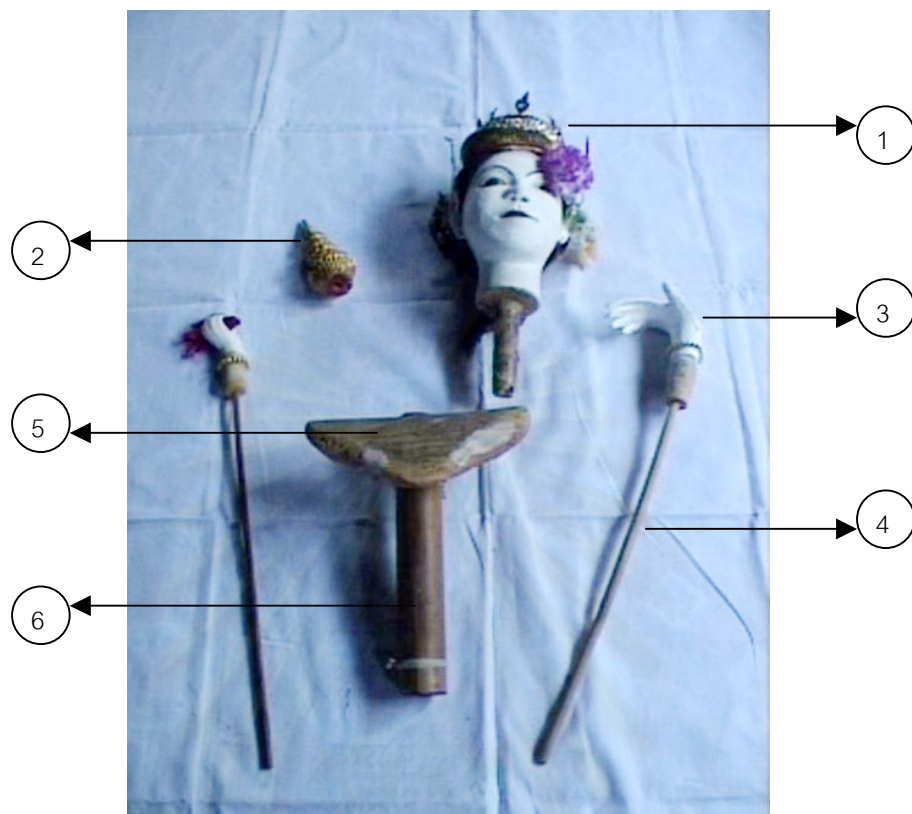
หมายเลข 2 ศีรษะหุ่นส่วนบน(ยอดชฎา)

หมายเลข 3 มือหุ่น

หมายเลข 4 แขนหุ่น (ตะเกียบ)

หมายเลข 5 ไหล่หุ่น

หมายเลข 6 ลำตัวหุ่น

ภาพที่ 41 ส่วนประกอบของหุ่นกระบอกด้วนาง

หมายเลข 1 ศีรษะหุ่นส่วนล่าง

หมายเลข 2 ศีรษะหุ่นส่วนบน(ยอดรัศมีเกล้า)

หมายเลข 3 มือหุ่น

หมายเลข 4 แขนหุ่น (ตะเกียบ)

หมายเลข 5 ไหล่หุ่น

หมายเลข 6 ลำตัวหุ่น

ภาพที่ 42 ชิ้นส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบรวมเป็นหุ่นกระบอกตัวพระ

หมายเลข 1 ศิระษะหุ่นส่วนบน(ยอดชฎา)

หมายเลข 2 ศิระษะหุ่นส่วนล่าง

หมายเลข 3 มือ-แขนหุ่น

หมายเลข 4 ไม้ไล่-ลำตัวหุ่น

หมายเลข 5 กรองคอ

หมายเลข 6 อินทรธนู

หมายเลข 7 ทับทรวง

หมายเลข 8 สร้อยคอ

หมายเลข 9 เสื้อหุ่น

ภาพที่ 43 ชิ้นส่วนต่าง ๆ ที่ประกอบรวมเป็นหุ่นกระบอกด้วนาง

หมายเลข 1 ศีรษะหุ่น

หมายเลข 2 ไม้พัด-ลำตัวหุ่น

หมายเลข 3 สร้อยคอ

หมายเลข 4 มือหุ่น

หมายเลข 5 เสื้อหุ่น

หมายเลข 6 กรองคอ

หมายเลข 7 จี๋นาง

หมายเลข 8 ผ้าห่มนาง

3.1.2 ผู้เซ็ดหุ่น

ผู้เซ็ดหุ่นเป็นเหมือนหัวใจสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกเลยทีเดียว เพราะหากการแสดงขาดคนเซ็ดแล้วก็คงจะไม่มีการแสดงหุ่นกระบอกเกิดขึ้นได้อย่างแน่นอน เพราะฉะนั้นผู้เซ็ดหุ่นจึงเปรียบได้กับผู้ที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จของการแสดง เพราะการแสดงหุ่นกระบอกจะทำให้ผู้ชมคนดูสนใจได้นั้นผู้เซ็ดหุ่นต้องเซ็ดหุ่นได้สวยงาม และเจรจาได้น่าฟัง ถึงจะเป็นที่สนอกสนใจของคนดู ที่สำคัญผู้เซ็ดหุ่นจะต้องมีพื้นฐาน การฝึกหัดการเซ็ดหุ่นเบื้องต้นมาเป็นอย่างดีเสียก่อนจึงจะทำให้เซ็ดหุ่นได้สวยงาม เพราะในการเซ็ดหุ่นกระบอกนั้นผู้เซ็ดจะต้องใส่อารมณ์ และจิตวิญญาณเข้าไปในขณะที่เซ็ดด้วยเหมือนกับว่าหุ่นที่เซ็ดอยู่นั้นคือตัวเรากำลังร่ายรำอยู่บนเวที ถึงจะทำให้หุ่นกระบอกดูเหมือนมีชีวิต ดั่งนักแสดงละครจริง ๆ โดยปกติก่อนที่จะเซ็ดหุ่นกระบอกได้นั้นผู้เซ็ดจะต้องผ่านการเรียนรู้ขั้นพื้นฐานก่อน และผ่านการบูชาครูทางด้านหุ่นก่อน โดยมีวิธีการดังนี้

ผู้เซ็ดจะถือเอาวันพฤหัสบดี อันเป็นวันครูเป็นวันเริ่ม โดยนำดอกไม้ ธูปเทียน ขันโลหะ ผ้าขาวและเงิน 12 บาท มาไหว้ครูขอวิชา ในบางสำนักครูจะจุดธูปเทียนแจกธูป กล่าวคำบูชาครูต่าง ๆ นำโดยพวกศิษย์กล่าวตาม แล้วจึงส่งหุ่นตัวพระหรือตัวนางอันถือเป็นตัวครูเช่นกัน ให้ศิษย์ “จับ” พอเป็นพิธี เป็นอันว่ายอมรับว่าเป็นศิษย์หุ่นครูหุ่นกัน

ส่วนมากผู้มาฝึกหัดเซ็ดหุ่น มักไม่ได้หัดเซ็ดกับตัวเอง คือตัวพระตัวนางที่สวมชฎาหรือรัดเกล้าทันที แต่จะหัดกับศิษย์หุ่นที่เป็นตัวประกอบไพร่พลธรรมดา ๆ โดยมีแต่หัวหุ่นเสียบกับไหล่หุ่นและมีไม้กระบอกที่จับเฉย ๆ ยังไม่มีเสื้อผ้าหรือมือหุ่นแต่อย่างใด ดังจะบรรยายการฝึกหัดตามลำดับดังนี้

ขั้นตอนการฝึกหัดเบื้องต้น

ขั้นที่ 1 การจับตัวหุ่นกระบอก ต้องให้ผู้หัดเซ็ดหุ่นฝึกการจับกระบอก และตะเกียบอย่างถูกวิธีเสียก่อน ฝึกจับจนคล่องมือแล้วจึงเริ่มต่อทำ ดังนี้

- มือซ้ายจับส่วนที่เป็นกระบอกของตัวหุ่นให้ชิดด้านล่าง
- มือขวาจับตะเกียบทั้ง 2 ข้างเข้าด้วยกันในลักษณะปลายตะเกียบอยู่ในอุ้งมือ

ประคองพอยู่ หากต้องการใช้มือขวาของหุ่นก็บังคับตะเกียบมือขวาโดยใช้นิ้วหัวแม่มือกับนิ้วชี้ของผู้เซ็ดบังคับตะเกียบ หากต้องการใช้มือซ้ายของหุ่นก็บังคับตะเกียบมือซ้ายโดยใช้นิ้วหัวแม่มือกับนิ้วกลางของผู้เซ็ดบังคับตะเกียบ หากไม่ต้องการใช้มือไหนซึ่งโดยปกติจะเป็นมือซ้ายให้เอาตะเกียบมาเกี่ยวไว้กับนิ้วก้อยมือซ้ายของผู้เซ็ดที่จับกระบอกอยู่ โดยทำท่าตั้งวงให้สวยงาม

- ขณะเซ็ดเพื่อรำเพลงหรือตีทำให้อับปลายตะเกียบไว้ด้วยกัน

ภาพที่ 44 วิธีการจับตัวหุ่นกระบอก

ขั้นที่ 2 การฝึกหัดท่าพื้นฐาน

- การกล่อมตัวหรือไล่ตัว เป็นการฝึกเคลื่อนมือไปด้านซ้ายและด้านขวาตามเสียงจังหวะของกลองในเพลงเชิด
- การกระทบตัว เป็นการฝึกหัดการขยับข้อมือตามจังหวะต่าง ๆ ในการฝึกหัดจะใช้ท่าเด่นเช่น โดยใช้เพลงกราวใน
- การรำเพลง เป็นการฝึกออกท่าทางประกอบเพลงเร็ว เรียกว่าการขึ้นท่า มีทั้งหมด 5 ท่า

ขั้นที่ 3 การรำเพลงหน้าพาทย์ เป็นการฝึกการเคลื่อนไหวอีกระดับหนึ่ง โดยแสดงถึงท่าที่ใช้ประกอบอิริยาบถต่าง ๆ ตามเพลงหน้าพาทย์นั้น ๆ เช่น เพลงเสมอ เพลงโอด เพลงรัว เพลงเชิด เป็นต้น

ขั้นที่ 4 ฝึกการตีบทตามคำร้องเจรจา ให้รู้จักเชิดหุ่นให้ท่าถูกต้องเหมาะสมกับบทบาท คำร้อง และฝึกเจรจาให้สัมพันธ์กับการเคลื่อนไหวของการเชิดหุ่นกระบอก

ขั้นที่ 5 ฝึกดำเนินเรื่องตามวรรณคดี เมื่อผู้ฝึกหัดเรียนรู้ทักษะต่าง ๆ ในเบื้องต้นแล้ว จำเป็นที่จะต้องเชิดเป็นเรื่องราว โดยในตอนแรกจะเชิดตัวประกอบก่อน เมื่อมีทักษะมากขึ้นจะได้เชิดเป็นตัวเอกต่อไป

3.1.3 คนบอกบท

“คนบท” หรือ “คนบอกบท” เป็นคนสำคัญที่สุดอีกคนหนึ่งในการแสดงหุ่นกระบอก หากคนบทไม่ใช่คนอยู่ในคณะหุ่น ก็จะต้อง “หา” มา คนบทเก่งๆก็มักจะรับงานตามคณะหุ่นและคณะละครทั่วไป คุณสมบัติสำคัญของคนบทก็จะต้องแตกฉานในบทละครและนิทานเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ ที่ใช้แสดงหุ่นกระบอกเป็นอย่างดี

เมื่อตัวโผหรือเจ้าของคณะหุ่นกระบอกจะแสดงหุ่นเรื่องใดตอนใดก็ตาม คนบทจะมีหน้าที่เตรียมบทกลอนที่จะใช้แสดงในตอนนั้นๆ ไปได้ให้เรียบร้อย ซึ่งในอดีตบทจะถูกเขียนขึ้นด้วยลายมือโดยใช้ดินสอลงสมุดเป็นเล่มๆไป คนคัดลอกบทกลอนเหล่านี้ลงสมุดก็คือ “คนบท” นั่นเอง เนื่องจากมักเป็นผู้รู้หนังสือจึงสามารถมีอาชีพรับจ้างคัดลอกบทที่ใช้เล่นละครหรือหุ่น

การแสดงในอดีต คือในสมัยที่นายวงษ์ รวมสุข ยังเป็นหัวหน้าคณะ จะมีคนคอยบอกบท 1 คน นั่งอยู่หลังโรงหุ่น เยื้องด้านหลังผู้เชิดหุ่น ทุกคนในคณะจะต้องคอยฟังคนบทตะโกนบอกหน้าพาทย์ บอกเพลง บอกกลอนคำร้อง ด้วยแต่ก่อนไม่มีการพิมพ์แบบถ่ายสำเนาแจกนักร้องและนักดนตรีอย่างในปัจจุบัน คนบทผู้เดียวเท่านั้นที่จะเป็นผู้ถือบท และบอกตามตัวหนังสือในบทกลอนนั้น ดันเสียงผู้ขับร้องและลูกคู่ก็ต้องไปตามเพลงและบทกลอนที่คนบทบอก ปีพาทย์ก็จะทำเพลงไปตามที่คนบทบอกเช่นกัน

หากจะมีการตัดเรื่องลงให้รวบรัดกับเวลา คนบทผู้ชำนาญจะเป็นผู้ที่ “ตัดลง” ให้กลมกลืน สำหรับเรื่องหุ่นเล่นบ่อยๆ คนบทแทบจะไม่ต้องเปิดดูบทที่อยู่ในหนังสือเลยทีเดียว ทั้งผู้เล่น ผู้ขับร้อง และผู้บรรเลงต่างก็จับบทกันได้ขึ้นใจตั้งแต่ต้นจนจบ ชื่อน่าสังเกตคือบทละครหรือคำนิทานคำกลอนที่ใช้เป็นเรื่องเล่นหุ่นนี้ คำบางคำอาจจะไม่ตรงกับต้นฉบับเขียน เพราะเมื่อคนบอกบทอาจจะบอกเพี้ยนไปบ้างเพื่อให้เหมาะสมกับกลอน หรือการขับร้องในการแสดงนั้นๆ ดังนั้นเมื่อมีการเลือกบทหุ่นหรือบทละครต่อไป คำกลอนก็อาจเพี้ยนไปบ้างจากต้นฉบับเขียนบ้างเป็นธรรมดา

ในปัจจุบันตั้งแต่นางกรรมิกา แก้วอ่อนมารับช่วงเป็นหัวหน้าคณะแทนจึงไม่ได้ใช้คนบอกบทอีก เนื่องจากใช้วิธีการพิมพ์แล้วถ่ายสำเนาแจกทุกคนในคณะคนละ 1 ชุด เพื่อที่ทุกคนจะได้รู้หน้าที่ รู้ลำดับของตัวเอง โดยบทจะแจกให้กับผู้เชิด นักร้อง และนักดนตรี ภายหลังนี้จึงไม่มีผู้ทำหน้าที่บอกบทในการแสดงหุ่นกระบอกอีกเลย

ภาพที่ 45 การแสดงที่ยังใช้คนบอกบท (ปี พ.ศ. 2525)

ที่มา : ศูนย์วัฒนธรรม จ.สมุทรสงครามโรงเรียนถาวรานุกูล, **ชีวประวัติและผลงานของ นายวงษ์ ร่มสุข** (สมุทรสงคราม : ศูนย์วัฒนธรรม จ. สมุทรสงคราม, 2529), หน้า 18.

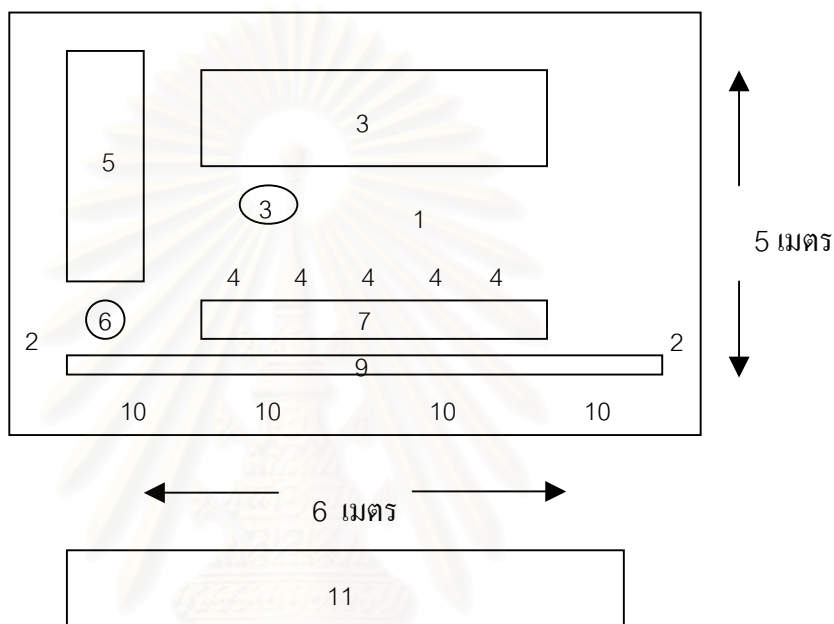
3.1.4 โรงหุ่นกระบอก และฉาก

3.1.4.1 โรงหุ่นกระบอก

ในการแสดงหุ่นกระบอกเป็นมหรสพที่ต้องมีสถานที่แสดงโดยเฉพาะเรียกว่า “โรงหุ่นกระบอก” ขนาดของโรงหุ่นกระบอกจะต้องมีความเหมาะสมกับขนาดของตัวหุ่นที่จะให้ตัวหุ่นสามารถเชิดแสดงได้ แต่เดิมการสร้างโรงหุ่นกระบอกนั้นผู้เป็นเจ้าของภาพที่หาหุ่นไปแสดงจะเป็นคนปลูกสร้างเอาไว้รองรับการแสดงของคณะหุ่น เมื่อคณะหุ่นมาถึงก็สามารถแขวนฉากและติดตั้งอุปกรณ์การแสดงต่าง ๆ ได้ทันที ลักษณะโรงหุ่นกระบอกมีขนาดของโรงซึ่งเป็นเกณฑ์ในการสร้างดังนี้

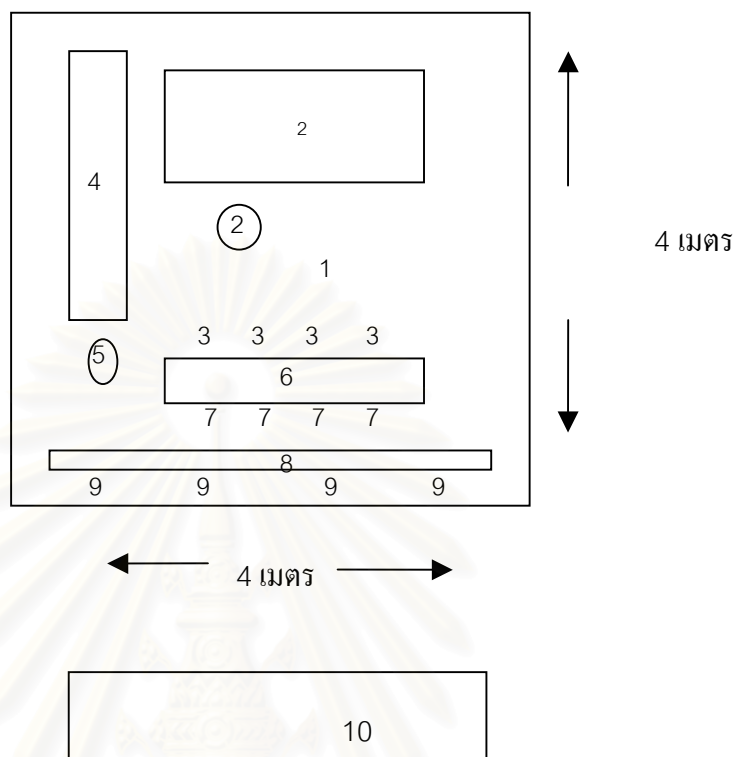
- ขนาดของโรงสูงจากพื้นดินประมาณช่วงตัวคน (1.30 เมตร) เพื่อให้คนดูยืนดูก็ได้ นั่งดูก็ได้ ไม่บังกันและไม่รบกวนตัวหุ่นที่กำลังแสดง
- ความยาวหน้าโรงประมาณ 6 เมตร
- ความสูงจากพื้นโรงถึงหลังคาโรงหุ่น ประมาณ 3 เมตร ในกรณีที่เล่นบทเวทีที่มีการสร้างเวทีไว้ แต่ในบางกรณีที่ไม่ได้แสดงบนเวทีโรงหุ่นจะตั้งอยู่บนพื้นเป็นลานกลางแจ้งแทนก็ได้ ซึ่งจะไม่มียหลังคา โดยปกติจะเป็นโรงและฉากขนาดเล็กที่ใช้แสดงลักษณะนี้
- ความลึกจากหน้าโรงถึงหลังโรง อันเป็นที่นั่งของคนเชิดรวมทั้งดนตรี ปี่พาทย์และ คนขับร้อง ตลอดจนสัมภาระต่าง ๆ ประมาณ 5 – 6 เมตร

โรงหุ่นกระบอกปลูกสร้างขึ้นเป็นลักษณะรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โรงหุ่นกระบอกอาจสร้างด้วยไม้ไผ่หรือเสาไม้กระดานก็ได้ แต่ส่วนมากไม่นิยมไม้ไผ่ เพราะไม้แข็งแรงคงทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสาและพื้นของโรงหุ่นกระบอกที่ต้องรับน้ำหนักคนจำนวนมาก ถ้าไม่แข็งแรงก็อาจเป็นอันตรายได้ ตามขอบหลังคาเบื้องบนของโรงหุ่นกระบอกติดฝักระบายปึกใหม่ทองเป็นลวดลาย และตรงกึ่งกลางฝักระบายด้านบนมักจะติดชื่อคณะหุ่นกระบอกที่แสดงด้วย ฝักระบายนี้มีความยาวเท่ากับความยาวของโรงหุ่น และมีความกว้างประมาณ 20 นิ้ว

แผนภูมิที่ 2 แผนผังโรงหุ่นกระบอกขนาดใหญ่

- หมายเลข 1 เวทีสำหรับแสดง
- หมายเลข 2 ฉากหลัง
- หมายเลข 3 วงดนตรีและนักร้อง
- หมายเลข 4 ผู้เชิด
- หมายเลข 5 ที่วางหุ่นกระบอก
- หมายเลข 6 ศิระชะพ่อแก่
- หมายเลข 7 จอสำหรับเชิดหุ่น
- หมายเลข 8 ไฟส่องหุ่น
- หมายเลข 9 แผงกั้นด้านหน้า
- หมายเลข 10 ไฟส่องหน้าเวที
- หมายเลข 11 ผู้ชม

แผนภูมิที่ 3 แผนผังโรงหุ่นกระบอกขนาดเล็ก

- หมายเลข 1 เวทีสำหรับแสดง
- หมายเลข 2 วงดนตรีและนักร้อง
- หมายเลข 3 ผู้เซ็ด
- หมายเลข 4 ที่วางหุ่นกระบอก
- หมายเลข 5 ศิระพะอแก่
- หมายเลข 6 จอสำหรับเซ็ดหุ่น
- หมายเลข 7 ไฟส่องหุ่น
- หมายเลข 8 แฉงกั้นด้านหน้า
- หมายเลข 9 ไฟส่องหน้าเวที
- หมายเลข 10 ผู้ชม

3.1.4.2 ฉาก ที่ใช้ประกอบตกแต่งโรงหุ่นกระบอกอาจแยกออกได้ 3 ส่วนด้วยกันคือ

ฉากส่วนแรก คือฉากที่ขึงไว้เสมอด้านหน้าโรงทั้งสองข้าง โดยขึงตลอดตั้งแต่ชายหลังคาจนจรดพื้นโรง ที่ฉากส่วนนี้มักมีผ้าตัวนหรือผ้าแพรทอ ยกดอก ทำเป็นม่านไว้ทั้งสองข้าง โดยแขวนม่านนี้ทับด้านบนของฉากอีกทีหนึ่ง

ฉากส่วนที่สอง คือ ฉากที่เขียนลงบนจอซึ่งขึงโดยให้อยู่ลึกจากริมโรงเข้าไปประมาณ 0.5 เมตร โดยกั้นจอมีรูปอย่างฉากละคร ฉากนี้เป็นฉากใหญ่ส่วนใหญ่จะเขียนให้เป็นรูปอย่างใดก็ได้แล้วแต่ความนิยมของยุคสมัย มักจะเขียนเป็นรูปปราสาทราชวัง มีประตูเข้าออกสองข้าง ประตูเข้าออกจะมีขนาดพอเหมาะกับตัวหุ่นกระบอก ที่ประตูมีม่านสองข้าง แต่ไม่รวบชายจะแหวกตรงกลางไว้เฉย ๆ เพื่อบังมิให้คนดูเห็นข้างในโรง เบื้องล่างของจอนี้ยกให้สูงขึ้นมาจากพื้นประมาณ 0.5 เมตร เพื่อเว้นที่ว่างไว้ให้สำหรับผู้เชิดนั่งยื่นมือออกไปเชิดหุ่นได้สะดวก ส่วนที่เป็นชายของจอนี้ทำด้วยผ้าขาวที่มีเนื้อบางคล้ายผ้ากรองน้ำ หรือ เป็นไม้มาร้อยยึดติดกันแบบมู่ลี่สูงราว 0.5 เมตร ด้านหลังจะแขวนไมโครโฟนห้อยไว้สำหรับให้คนเชิดร้อง-เจรจา และมีประโยชน์เพื่อให้นักเชิดมองลอดออกไปเห็นตัวหุ่นที่ตนกำลังยื่นแขนออกไปเชิดปรากฏอยู่หน้าจอได้ แต่ผู้ชมจะมองไม่เห็นผู้เชิด หรือถ้าเห็นก็เพียงแต่กลาง ๆ เท่านั้น

ฉากส่วนที่สาม ที่นับได้ว่าเป็นฉากอีกประเภทหนึ่งคือ แผงกระจก หรือแผ่นไม้เป็นรูปภาพวาดต่าง ๆ ที่ใช้กันด้านล่างของโรงหุ่นกระบอกอยู่ระดับพื้นโรง ตั้งไว้สำหรับบังไม่ให้คนดูเห็นมือคนเชิดที่ลอดได้จอออกมา และบังชายล่างสุดของจอส่วนหนึ่งที่ทำด้วยไม้แบบมู่ลี่นั้น แผงกระจกหรือแผ่นไม้มีกวดภาพตัวละครสำคัญในวรรณคดีเรื่องเอกของไทย เช่น พระราม พระลักษมณ์ พระอภัยมณี เป็นต้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

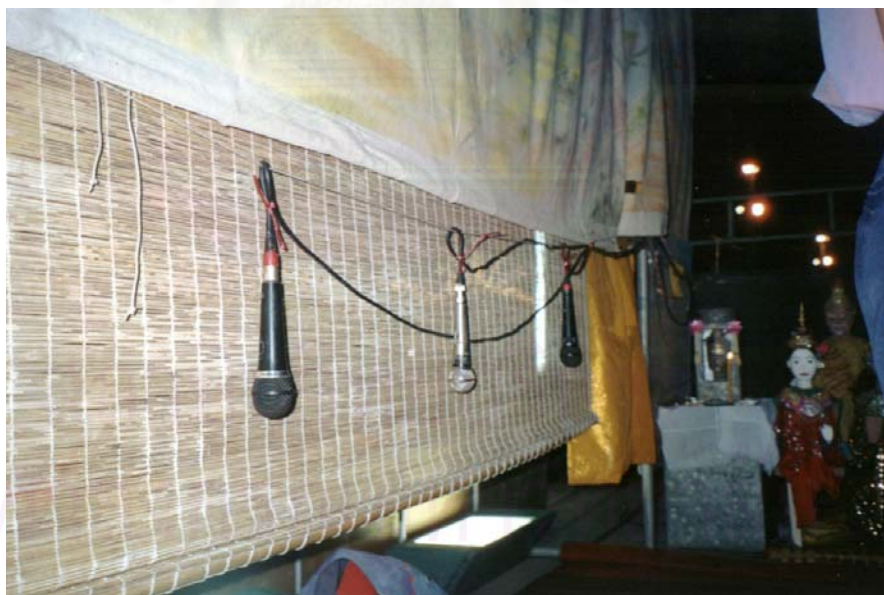
ภาพที่ 46 การประกอบจากส่วนแรก

ภาพที่ 47 การประกอบจากขนาดใหญ่ (ฉากส่วนแรก)

ภาพที่ 48 การยกฉากมาประกอบบนเวทีที่แสดง

ภาพที่ 49 ด้านหลังจากส่วนที่ 2

ภาพที่ 50 โรงหุ่นกระบอกและฉากขนาดใหญ่แบบที่ 1

ภาพที่ 51 โรงหุ่นกระบอกและฉากขนาดใหญ่แบบที่ 2

ภาพที่ 52 โรงหุ่นกระบอกและฉากขนาดเล็ก

ภาพที่ 53 ด้านข้างโรงหุ่นกระบอก

ภาพที่ 54 บรรยากาศผู้ชมข้างโรงหุ่นกระบอก

3.1.5 ดนตรี และการขับร้องประกอบการแสดง

3.1.5.1 เครื่องดนตรี สำหรับประกอบการแสดงหุ่นกระบอกจะใช้วงปี่พาทย์จะเป็นเครื่องคู่ ปี่พาทย์เครื่องห้า หรือ ปี่พาทย์เครื่องใหญ่ก็ได้ทั้งนั้น แต่ส่วนใหญ่จะนิยมเล่นปี่พาทย์เครื่องห้าประกอบด้วย

- 1) ปี่ใน
- 2) ระนาดเอก
- 3) ฉิ่งวงใหญ่
- 4) ตะโพน
- 5) กลองทัด
- 6) ฉิ่ง , กรับ

ภาพที่ 55 วงปี่พาทย์ที่ใช้ประกอบการแสดง

ภาพที่ 56 ซออุ้มบรรเลงพร้อมวงปี่พาทย์ขณะแสดง

ส่วนเครื่องดนตรีที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกที่จะขาดไม่ได้เลย
คือ

1. ซอฮู้ เป็นซอสองสาย กะโหลกทำด้วยกะลามะพร้าวขนาดใหญ่ที่ต้องพิถีพิถัน
เลือกกะลาตาเดียว จะเป็นพันธุ์มะพร้าวสำหรับทำกะโหลกซอฮู้โดยเฉพาะ ถ้าจะให้รูปกะโหลก
สวยงามต้องคัดแต่งตั้งแต่มะพร้าวยังไม่แก่ ด้านหลังกะโหลกซอฮู้มักเป็นลายฉลุโปร่ง เพื่อให้เสียง
ซอด้งกังวานไม่อับ คันชักทำด้วยไม้เนื้อแข็งเหนียว เช่น ไม้ชิงชัน ไม้แดง สายคันชักทำด้วยหาง
ม้าเหมือนเช่นซอทั่วไป ซอฮู้มีเสียงทุ้มก่อนข้างเศร้า เหมาะแก่การสืคล้าไปกับการร้องเพลงหุ่น
เป็นอย่างยิ่ง

2. กลองต๋อก เป็นกลองจีนขนาดเล็กมีสองหน้า หน้าใหญ่กว้างประมาณ 8 นิ้ว
หน้าเล็กกว้างประมาณ 3 นิ้ว ใช้ไม้ตี 2 อัน มีขนาดเล็กยาวประมาณ 10 นิ้ว ใช้ตีประกอบจังหวะไป
พร้อมกับ ซอฮู้และการขับร้อง

3. แต้้ว ทำด้วยทองบุหรือทองมัลลือ มีลักษณะกลมแบนยกขอบเล็กน้อยเส้นผ่า
ศูนย์กลางประมาณ 4 นิ้ว ใช้ตีด้วยไม้เล็กยาวประมาณ 6-7 นิ้ว ใช้ตีลือตีขัดไปกับกลองต๋อก

ภาพที่ 57 ซอฮู้

3.1.5.2 การขับร้อง เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงหุ่นกระบอกมี 2 ประเภท คือ เพลงหน้าพาทย์ และ เพลงร้อง

3.1.5.2.1 เพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปภิกิริยาของตัวละคร และครูบาอาจารย์ทั้งหลายให้มาร่วมสโมสรรสนิบาดในพิธีไหว้ครู เวลาเริ่มต้นในการแสดง ทุกครั้งจะต้องมีการรำไหว้ครูก่อน และจะใช้เพลงซ้ำปี ต่อด้วยเพลงปี่นตลิ่งนอก โดยจะให้ตัวเอกหรือตัวนายโรงเป็นผู้แสดง เมื่อรำไหว้ครูเสร็จจึงจะเริ่มเรื่อง เพลงประเภทนี้ไม่มีบทร้อง บรรเลงแต่ทำนองอย่างเดียว

เพลงหน้าพาทย์แบ่งเป็นหน้าพาทย์ธรรมดา และ หน้าพาทย์ชั้นสูง เพลงหน้าพาทย์ธรรมดา เป็นเพลงที่ใช้ประกอบอากัปภิกิริยาทั่วไปของตัวละคร ส่วนเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูง เป็นเพลงที่หมายถึงเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ทั้งสิ้น เมื่อบรรเลงขึ้นก็หมายถึงการไป การมา หรือการแสดงอิทธิฤทธิ์ของเทพเจ้าองค์นั้น ๆ เป็นเพลงที่ต้องการพนับถือ เพลงหน้าพาทย์ที่ใช้กันอยู่ ทั่ว ๆ ไป แบ่งได้ 7 ประเภท คือ

- ใช้ประกอบอากัปภิกิริยาไป – มา ได้แก่ เพลงเสมอ เพลงฉิ่ง เพลงเชิด เพลงบาทสกุณี เพลงพระยาเดิน เพลงเชิดฉาน เพลงซ้ำ เพลงเร็ว เพลงเชิดกลอง เพลงซุบ เพลงเหาะ เพลงกลองโยน เพลงกลม เพลงเข้าม่าน เพลงแผละ

- สำหรับการยกทัพ ได้แก่ เพลงกราวนอก เพลงกราวใน

- สำหรับแสดงความสนุกสนาน ได้แก่ เพลงกราวรำ เพลงสืนวน

เพลงอุบาย เพลงแม่ศรี เพลงซ้ำ

- สำหรับการแสดงฤทธิ์เดช ได้แก่ เพลงตระนิมิต เพลงตระสนิบาด เพลงชำนานู เพลงตระบองกัน เพลงคูกพาทย์ เพลงรัว

- สำหรับการต่อสู้ ได้แก่ เพลงเชิดกลอง เพลงเชิดฉิ่ง

- สำหรับการเล่าโลม ได้แก่ เพลงกล่อม เพลงโลม

- สำหรับการนอน ได้แก่ เพลงตระนอน

และในการแสดงหุ่นกระบอก เพลงหน้าพาทย์ที่นิยมใช้ได้แก่

เพลงเข้าม่าน ประกอบการเดินเข้าฉากระยะใกล้ ๆ ของหุ่นตัวเอก

เพลงเชิด ประกอบการไป – มาในระยะไกล โดยเฉพาะการไป – มาที่ค่อนข้างรีบร้อน และใช้ในการต่อสู้ของหุ่น

เพลงเสมอ ประกอบการไป – มา ในระยะใกล้ ๆ หรือไป – มาธรรมดาของหุ่น

เพลงพระยาเดิน ประกอบการไป – มาของตัวละครสูงศักดิ์ เช่น หุ่นที่เป็นกษัตริย์เจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน

เพลงวรเชษฐ์ ใช้แสดงการไป – มาของยักษ์ หรือ ตัวตลก

เพลงซุบ ใช้แสดงการไป – มาของหุ่นนางกำนัล

เพลงเร็ว เป็นเพลงรำของหุ่นตัวพระ ตัวนาง แสดงอารมณ์เบิกบาน หรือการไป - มาที่
เรื่อย ๆ ไม่รีบร้อน

เพลงเร็ว เป็นเพลงต่อท้ายเพลงอื่น เช่น ตอนแปลงตัว แผลงฤทธิ์ เป็นต้น

เพลงกราวนอก ใช้ประกอบการยกทัพตรวจพลของกระบวนทัพฝ่ายมนุษย์

เพลงกราวใน ใช้ประกอบการยกทัพตรวจพลของกระบวนทัพฝ่ายยักษ์

เพลงกราวรำ ใช้รำสำหรับเยาะเย้ยตัวละครตัวใดตัวหนึ่งของเรื่อง

เพลงเชิดฉิ่ง ใช้ประกอบการเดินทาง การหา หรือการติดตาม

เพลงตระนิมิต ประกอบการแปลงกายของตัวแสดงเอก

เพลงโลม ประกอบการเล่าโลม เกี่ยวพาราสิ ระหว่างตัวหุ่นที่เป็นตัวเอกและมักต่อด้วย
ตระนอน

เพลงตระนอน ใช้สำหรับเมื่อหุ่นตัวเอกจะเข้านอน

เพลงโอด ใช้แสดงเวลาเศร้าโศกเสียใจ

เพลงโล้ ใช้ประกอบการเดินทางทางน้ำ เช่น พระอภัยโดยสารเรือสำเภา หรือ เกาะ
หลังเงือกว่ายน้ำหนีนางผีเสื้อสมุทร

เพลงเข้าม่าน ประกอบการเดินเข้าฉากในระยะใกล้ ๆ ของตัวเอก

3.1.5.2.2 เพลงร้อง เป็นเพลงบรรเลงที่มีเนื้อร้องประกอบ ใช้ร้องประกอบ
อารมณ์ตัวละคร ซึ่งตัวละครต้องรำตีบทไปตามเนื้อความนั้น สำหรับการแสดงหุ่นกระบอกมีเพลง
ร้อง 2 แบบ คือ เพลงร้องที่มีลักษณะอย่างละคร และเพลงร้องที่มีเฉพาะในการเล่นหุ่น เรียกว่า
“เพลงหุ่น”

- เพลงร้องแบบละคร ใช้ในการดำเนินเนื้อเรื่อง ได้แก่

เพลงซำปี้ ใช้บรรยายบทบาทหรืออากัปกิริยาของตัวละครตัวเอกเมื่อออกมาตั้งเมือง
หรือ สถานที่หนึ่งที่ได้ในโอกาสที่ต้องการความสง่าผ่าเผย

เพลงไอ้ปี่ ไอ้ร้าย ใช้แสดงอาการคร่ำครวญเศร้าโศกของตัวละครตัวเอก

เพลงไอ้โลม ไอ้ชาติตรี เพลงโลมนอก เพลงฉิ่ง เพลงเหล่านี้ใช้แสดงอาการเล่าโลม
เกี่ยวพาราสิของตัวละครตัวเอก

เพลงชมตลาด ใช้บรรยายความงดงามของตัวละคร

เพลงนุญฉาย ใช้แสดงท่าทีเดินเยื้องกรีดกราย ไอ้ววดของตัวละคร เมื่อแปลงกายหรือ
แต่งกายได้งดงาม

- เพลงหุ่น ใช้ร้องหลังจากไหว้ครูแล้ว เมื่อจะเริ่มเรื่องราวในการแสดง
หุ่นกระบอกมักจะเริ่มด้วย เพลงหุ่นเกล้าซออุ้สมอเพื่อให้หุ่นออกมาร้องรำบรรยายเรื่องราวความ

เป็นมา เมื่อซอผู้นำ และผู้ขับร้องเอื่อนก่อนจะเอ่ยกลอนแรกนั้นเรียนว่า “ร้องทำว” การร้องทำวนี้ เพื่อจะนำไปสู่เนื้อความที่จะเริ่มกล่าวต่อไปในเนื้อเรื่อง พอถึงคำกลอนสุดท้ายที่เรียกว่า “ลง” เพลงหุ่นก็มี “ทางลง” อีกหลายทาง เช่น ลงโอด ลงเชิด ลงเจรจา ลงตลก ซึ่งเมื่อต้นเสียงทอดจะลงไกล้ ทำยคำอยู่แล้ว พวกลูกคู่จะต้องคอยรับโดยพร้อมเพรียงกัน ในการร้องเพลงหุ่นเครื่องดนตรีจำเพาะจะมีซออุ้เกล้าไปตลอด ประกอบจังหวะด้วยกลองต๋อ๊ก แต้ว ฉิ่ง กรับ เท่านั้น เครื่องดนตรีอื่นหยุดบรรเลงหมด ต่อเมื่อจะลงเช่น ลงโอด หรือลงเชิด ปี่พาทย์จะทำเพลงโอด หรือเพลงเชิดต่อท้ายไปตามเพลง

3.1.6 บทที่ใช้แสดงหุ่นกระบอก (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ก.)

บทที่ใช้ประกอบการแสดงหุ่นกระบอกเป็นบทที่แต่งขึ้นลักษณะเป็นคำประพันธ์โคลงกลอน ที่มีเนื้อหาจักร ๆ วงศ์ ๆ เรื่องที่หุ่นกระบอกคณะซุเชิดชานาญศิลป์นิยมแสดงมักเป็นเรื่องที่ใช้สำหรับแสดงละครนอก เนื่องจากการดำเนินเรื่องรวดเร็ว สนุกสนานอันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของหุ่นกระบอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ เป็นเรื่องที่นิยมเล่นมากที่สุด เนื่องจากคำกลอนกระชับสามารถเข้ากับดนตรี และการเชิดหุ่นกระบอกได้เป็นอย่างดี รวมถึงเนื้อเรื่องที่สนุกสนาน เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ผู้ชมอยู่แล้วด้วย

เรื่อง และตอนที่หุ่นกระบอกนิยมแสดง ดังนี้

1. เรื่องพระอภัยมณี นิยมแสดงตอน สามพราหมณ์ ผีเสื้อสมุทรหักหางเสือเรือ

หนีนางผีเสื้อสมุทร ศึกเจ้าละมาน

2. เรื่องลักษณวงศ์ นิยมแสดง ตอนประหารลักษณวงศ์ กับนางสุวรรณอำภา

3. เรื่องกาวิ นิยมแสดงตอน สันนุราชชุบตัว - กันธมาลีขึ้นหิ้ง

4. เรื่องสุวรรณหงส์ นิยมแสดงตอน กุมภกัณฑ์ถวายม้า ชมเขาเพชร

ตะเกาทองขึ้นหิ้งนางวิมาลา

5. เรื่องขุนช้าง - ขุนแผน นิยมแสดงตอนวันทองห้ามทัพ - พระไวยแตกทัพ จับเถร

ขวาด จับเสน่ห์สร้อยฟ้า

6. เรื่องพระปิ่นทอง (แก้วหน้าม้า) นิยมแสดงตอน แก้วหน้าม้าถวายลูก ลูกแก้วหน้าม้า

ส่วนเรื่องรามเกียรติ์ นิยมเล่นบ้างเป็นครั้งคราว ส่วนใหญ่จะนิยมแสดงตอน ตับนางลอย และ นางลอย

นอกจากนี้ ยังมีเรื่องทีคณะซุเชิดชานาญศิลป์แสดงแตกต่างจากคณะอื่น ๆ คือเป็นบทประพันธ์ที่นายวงษ์ รามสุข เป็นผู้ประพันธ์ขึ้นเอง เพื่อใช้ในการแสดงหุ่นกระบอกอีกมากมายหลายเรื่องดังนี้

1. เรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว
2. เรื่องศรีสุริยง
3. เรื่องระกาแก้ว
4. เรื่องกุมารกายสิทธิ์
3. เรื่องคนโททอง

ในบรรดาเรื่องที่แต่งขึ้นทั้งหมด เรื่องที่ได้รับความนิยมจากคนดูมากที่สุด คือเรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว เพราะไม่ว่าจะแสดงที่ไหนเมื่อใดก็จะมีคนมุงอยู่หน้าโรงเป็นจำนวนมาก ยิ่งเล่นนานไปคนดูก็ยิ่งมากขึ้นเรื่อย ๆ¹

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 58 บทที่ใช้สำหรับแสดงหุ่นกระบอก คณะชูเชิดชานาญศิลป์

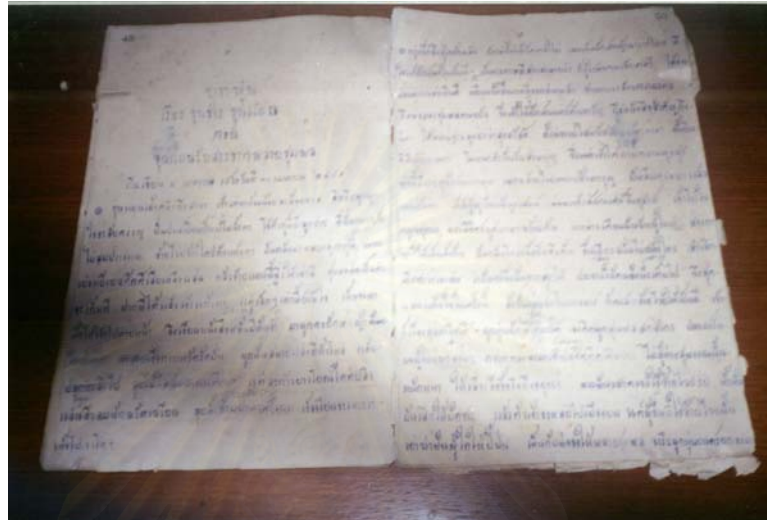
¹ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพชร, การศึกษาวิวัฒนาการหุ่นกระบอกของไทยสื่อพื้นบ้านภูมิภาคตะวันตก (กรุงเทพฯ ฯ : สำนักพิมพ์ศิริวัฒนา, 2535), หน้า 253.

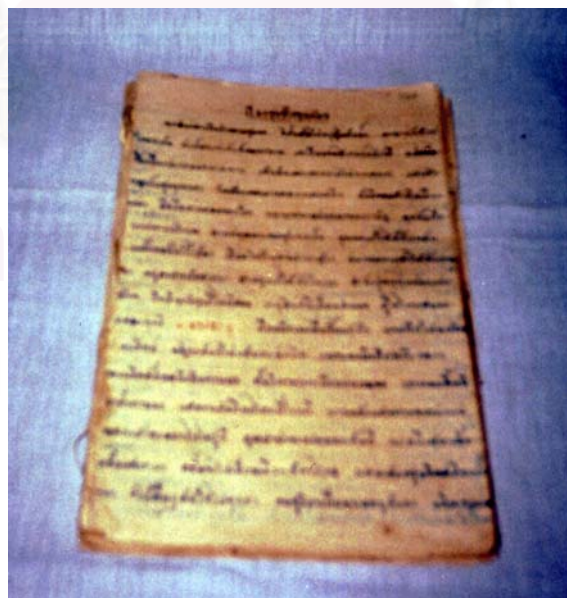
ภาพที่ 59 บทหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี

ภาพที่ 60 บทหุ่นเรื่องระกาแก้ว

ภาพที่ 61 บทหุ่นเรื่องขุนช้างขุนแผน

ภาพที่ 62 บทหุ่นเรื่องมังกุฎเพชรมังกุฎแก้ว

ภาพที่ 63 บทหุ่นเรื่องลักษณวงษ์

ภาพที่ 64 บทหุ่นกระบอกเรื่องรามเกียรติ์ ตอนนางลอย

3.1.7 โอกาสที่แสดง

การแสดงหุ่นกระบอกเป็นการแสดงมหรสพที่นิยมนำมาแสดงได้ทุกเทศกาล ทุกโอกาส ตามแต่จะมีผู้มาว่าจ้างไปแสดง แสดงได้ทั้งกลางวันและกลางคืน ถ้าแสดงในช่วงหน้าฝนจะต้องใช้

เวทีที่มีหลังคาเพื่อไม่ให้ตัวหุ่น และคนเชิดเปียก ข้าวของเครื่องดนตรีจะได้รับความเสียหายได้ หากไม่ใช่ฤดูฝนก็สามารถแสดงได้กลางแจ้ง จะนิยมนำหุ่นกระบอกโรงเล็กไปแสดง เพราะขนไปประกอบได้สะดวกกว่า

ในสมัยโบราณมักนิยมนำไปแสดงในงานฉาปนกิจศพ งานทำบุญประจำปี ทำบุญขึ้นบ้านใหม่ งานเทศกาลวันสำคัญต่าง ๆ ไม่จำกัดว่าจะเป็นช่วงไหนของปี แต่หากมีช่วงเดือนที่มีเทศกาลสำคัญก็จะมีงานแสดงหุ่นกระบอกมากหน่อย โดยเฉพาะแล้วการแสดงหุ่นกระบอกจะมีงานแสดงประมาณ 1 งานต่อ 1 เดือน

ในปัจจุบัน งานการแสดงหุ่นกระบอกมีลดน้อยลงส่วนมากจะเป็นการแสดงในเทศกาลสำคัญ ๆ เป็นประจำทุกปี เช่น งานฉลองปีใหม่ งานอุทยาน ร. 2 นอกนั้นตามแต่ละมีผู้ว่าจ้างไปแสดง แต่มักจะเป็นการแสดงเพื่อการศึกษา หรือ เป็นวิทยากรสาธิต การแสดงหุ่นกระบอกตามสถาบันการศึกษา หรือ สถานที่ราชการต่าง ๆ ซึ่งทางหน่วยงานราชการที่สนใจจะเป็นผู้ติดต่อเชิญให้ไปสาธิตการแสดง หรือบางกรณีที่มีสื่อทางโทรทัศน์สนใจก็จะมีเชิญไปสาธิตทำการบันทึกเทปออกในรายการทางโทรทัศน์ต่าง ๆ เพื่อเป็นการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมการแสดงพื้นบ้านของไทยให้คงอยู่สืบต่อไป เป็นที่รู้จักในวงกว้างมากขึ้น

3.1.8 สถานที่แสดง

การแสดงหุ่นกระบอกสามารถแสดงในสถานที่ต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นลานบ้าน ตลาด สโมสร หอประชุม และสถานที่นิยมแสดง คือ วัด เนื่องจากเป็นศูนย์รวมของกลุ่มชนในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นที่รวมของมหรสพต่าง ๆ ในงานเทศกาลของหมู่บ้าน ตำบล งานแสดงหุ่นกระบอกมีทั้งแสดงในจังหวัด และต่างจังหวัดทั่วประเทศ แต่ส่วนใหญ่จะแสดงภายในจังหวัด และจังหวัดใกล้เคียงเป็นประจำ คือ จังหวัดเพชรบุรี จังหวัดราชบุรี กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

การจัดสถานที่แสดงหุ่นกระบอกจะต้องคำนึงถึงความเหมาะสม คือ บริเวณสถานที่แสดงต้องเป็นสนาม หรือลานบ้าน ลานวัดที่มีเนื้อที่กว้าง พอที่จะสร้างโรงหุ่นได้ คือ กว้าง x ยาว ประมาณ 10 เมตร เพราะต้องสร้างเวทีที่จะตั้งโรงหุ่น ซึ่งทางเจ้าภาพ หรือผู้จ้างจะต้องเป็นผู้เตรียมเวทีไว้ให้ หากไม่มีเวทีก็สามารถเล่นที่พื้นได้ แต่ต้องเป็นลานกว้างพอสมควรที่จะตั้งโรงหุ่นกระบอกขนาดเล็กได้ คือ มีพื้นที่บริเวณกว้าง x ยาว ประมาณ 6 เมตร เพื่อที่จะสะดวกในการขนย้ายฉาก โรง เครื่องดนตรี ตัวหุ่น และอุปกรณ์ต่าง ๆ ได้ และ ที่ด้านหน้าเวทีควรต้องมีที่ให้สำหรับผู้ชมคนดูพอสมควร ถ้าแสดงหุ่นกระบอกบนเวที ทางเจ้าภาพควรเตรียมเก้าอี้ที่นั่งสำหรับผู้ชมคนดู เพื่อที่จะได้นั่งดูไม่เมื่อย และเห็นได้ชัดเจนระดับสายตา แต่หากเล่นบนพื้นลานโล่งๆ ก็ไม่จำเป็นต้องมีเก้าอี้สำหรับผู้ชม เนื่องจากผู้ชมสามารถนั่งชมได้กับพื้น จะเห็นการเชิดที่ชัดเจนกว่า เนื่องจากอยู่ระดับสายตานั้นเอง

3.2 การจัดการแสดง และการจัดแบ่งหน้าที่

หุ่นกระบอกจะแสดงก็ต่อเมื่อมีผู้มาว่าจ้างไปให้แสดง งานแสดงส่วนใหญ่ก็จะเป็นงานเทศกาลสำคัญประจำปี หรืองานทำบุญต่าง ๆ ในคณะหุ่นกระบอกจะประกอบด้วยบุคคล 3 กลุ่มใหญ่ คือ ตัวโผ หรือหัวหน้าคณะ , คนเชิด , นักร้องและนักดนตรี แต่ละกลุ่มจะมีหน้าที่ต่างกันไป แต่ทุกคนจะต้องอยู่ภายใต้การดูแลของหัวหน้าคณะ ผู้ซึ่งเป็นคนจัดการติดต่อการแสดงตั้งแต่ต้นจนจบ ดังนั้น ในคณะหุ่นกระบอกจะมีหัวหน้าคณะอยู่ 1 คน คอยดำเนินการจัดการแสดง และมอบหมายหน้าที่ให้แต่ละคน ดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไปนี้

3.2.1 การดำเนินการจัดการแสดง

การดำเนินการจัดการแสดงเริ่มขึ้นเมื่อทางคณะมีผู้ว่าจ้างให้ไปแสดง โดยมีหัวหน้าคณะเป็นผู้รับงาน ตกลงราคาค่าจ้างแสดง นัดวันเวลา สถานที่ที่จะแสดงกับทางเจ้าภาพ โดยทางคณะมีขั้นตอนการจัดการแสดงดังนี้

3.2.1.1 ก่อนการแสดง

- หัวหน้าคณะจัดหาผู้แสดง นักดนตรี และนักร้องให้ครบตามจำนวนที่ต้องการ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเจ้าภาพว่าต้องการให้แสดงเป็นเรื่องราว หรือแสดงเป็นชุดสั้น ๆ เช่น รำไห่วัฒน , รำอวยพร ดังนั้นเมื่อหัวหน้าคณะรับงานไว้ จึงต้องจัดหาผู้แสดงที่เคยแสดงอยู่เป็นประจำกับคณะมาฝึกซ้อมก่อนการแสดงอย่างน้อย 2 ครั้ง

- ในวันซ้อมการแสดง หัวหน้าคณะจะต้องติดต่อนักแสดง นักดนตรี และนักร้อง มาให้พร้อมเพรียง นัดสถานที่ที่จะซ้อมการแสดง และจัดเลี้ยงอาหารทุกคนที่มาในวันซ้อม

- แจ้งวันเวลา และสถานที่แสดงให้ทุกคนทราบ หากแสดงต่างจังหวัดจะต้องนัดจุดมารับส่งกันล่วงหน้าให้เรียบร้อย

3.2.1.2 วันแสดง

- ผู้แสดง และนักดนตรีมาพร้อมกันที่จุดนัดพบ โดยปกติจะเป็นที่บ้านดนตรี คือสถานที่ที่ต้องมาขนเครื่องดนตรีไปใช้ในการแสดงทุกครั้ง ทั้งนี้ถ้าในการตกลงระบุว่าให้ทางคณะเป็นผู้จัดหารถไปเอง หัวหน้าคณะจะต้องเป็นผู้จัดการติดต่อว่าจ้างรถ นัดกับคนขับรถให้มารับยังจุดนัดพบให้เรียบร้อย จากนั้นจะเดินทางไปแสดงโดยรถประจำทาง หรือรถสองแถว เพราะต้องขนเครื่องดนตรี รวมทั้งโรงหุ่นกระบอก และตัวหุ่นกระบอก รวมทั้งนักแสดงให้ไปพร้อมกันเลยทีเดียว

- เมื่อถึงสถานที่แสดง หัวหน้าคณะจะพบเจ้าภาพ เพื่อดูความเรียบร้อยของงานด้านสถานที่ เวที ไฟ เครื่องเสียง

- หัวหน้าคณะและทุกคนในคณะช่วยกันขนย้ายอุปกรณ์การแสดงทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเครื่องดนตรี หุ่นกระบอก ฉาก ลงจากระถาด และจัดการติดตั้งฉากที่ใช้สำหรับแสดงบนเวทีให้เรียบร้อย ก่อนจะเริ่มเวลาในการแสดงอย่างน้อย ครึ่งชม.
- สํารวจความพร้อมเรียบร้อยของตัวหุ่นกระบอก และเวทีก่อนเริ่มการแสดง
- ก่อนการแสดงจะเริ่มขึ้นหัวหน้าคณะมีหน้าที่จัดรูปบุ๋ชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขอพรให้การแสดงดำเนินไปด้วยดี ไม่มีอุปสรรคใด ๆ
- เมื่อการแสดงสิ้นสุด หัวหน้าคณะจะติดต่อกับทางเจ้าภาพเพื่อรับค่าจ้าง และนำเงินมาจ่ายให้กับนักแสดง นักร้อง และนักดนตรี

3.2.2 การแบ่งหน้าที่ในการแสดง

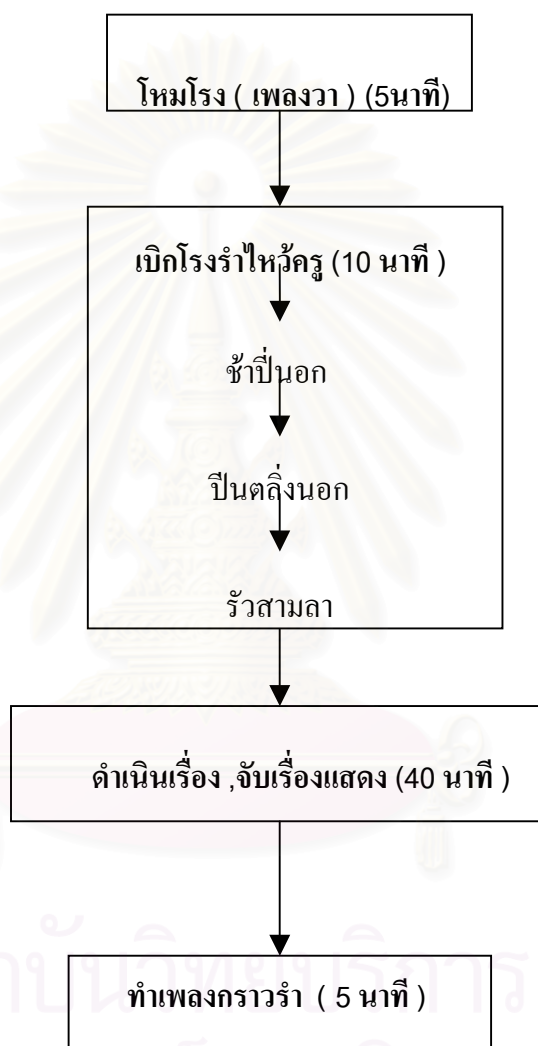
การแสดงหุ่นกระบอกจะมีคนอยู่ 3 กลุ่ม คือ หัวหน้าคณะ นักแสดง นักร้องและนักดนตรี แต่ละคนจะมีหน้าที่ที่ต้องรับผิดชอบประจำตัวอยู่แล้ว แต่นอกเหนือจากหน้าที่ดังกล่าวแล้วในแต่ละครั้งทีไปแสดงหุ่นกระบอกตามสถานที่ต่าง ๆ ทุกคนในคณะจะต้องมีหน้าที่รับผิดชอบเพิ่มซึ่งแบ่งออกเป็นหน้าที่ต่าง ๆ ดังนี้

- รับผิดชอบอุปกรณ์ที่จะใช้ในการแสดง ได้แก่ เครื่องดนตรี ตัวหุ่นกระบอก
 - รับผิดชอบอุปกรณ์ประกอบเวที พร้อมจัดการติดตั้ง พร้อมประกอบให้เรียบร้อยและ รื้อเก็บ
 - รับผิดชอบดูแลอุปกรณ์เกี่ยวกับเครื่องเสียง และไฟ
- โดยหน้าที่ต่าง ๆ เหล่านี้จะต้องรับผิดชอบตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นการแสดง

3.2.3 ระยะเวลาในการแสดง

โดยปกติการแสดงหุ่นกระบอกจะใช้เวลาแสดง ประมาณ 3 - 4 ชั่วโมง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ที่ว่าจ้างให้ไปแสดง ส่วนใหญ่มักจะแสดงเป็นตอน ๆ ไป เช่น เรื่องพระอภัยมณี ตอน พบ 3 พราหมณ์ หรือตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร , เรื่องระกาแก้ว ตอนกำเนิดระกาแก้ว หรือ ตอนเลือกคู่ เป็นต้น โดยจะปีพาทย์จะบรรเลงเพลงโหมโรงแบบเต็มประมาณ 1 ชั่วโมง แล้วดำเนินเรื่องต่ออีกประมาณ 3 ชั่วโมง แต่หากเจ้าภาพต้องการให้ไปแสดงใช้เวลาจำกัดแค่ 1 ชั่วโมงก็สามารถแสดงได้ โดยมีการตัดทอนบางตอนออกตามความเหมาะสม จะไม่มีการโหมโรง จะเริ่มด้วยเพลงวา แล้วหุ่นรำเบิกโรง รำไหว้ครู 15 นาที จากนั้นดำเนินเรื่องตอนสั้น ๆ หรืออาจแค่มารำอวยพร สัก 2 เพลง ก็ได้

ตาม หากเล่นช่วงเช้าจะแสดงตั้งแต่ตอน 9.00 – 12.00 น. ถ้าเป็นช่วงบ่ายก็จะเริ่มตอน 13.00 – 16.00 น. ตอนค่ำมักจะเริ่มเวลา 20.00 – 23.00 น. บางครั้งอาจเลยเวลาเป็น 4 ชั่วโมงก็มีขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในการแสดง ณ สถานที่นั้น ๆ ด้วย

แผนภูมิที่ 4 แสดงระยะเวลาในการแสดงหุ่นกระบอก 1 ชั่วโมง

1. โหมโรง (45 นาที – 1 ช.ม.)

สาธุการ
 ตระโหมโรง
 รั้วสามตา
 ต้นเข้าม่าน
 เพลงเข้าม่าน
 ปฐม
 ลา
 เสมอ
 รั้ว
 เชิด
 กลม
 ชำนาญ
 กราวใน
 ต้นซุบ
 ลา

พัก 10 นาที

2. เริ่มการแสดง (15 นาที)

เพลงวา
 ทำเพลงเบิกโรง (เพลงที่ซออุ๊สี่)
 เสมอ
 รำไหว้ครู
 ซำปีนอก
 ปีนดิ่งนอก
 รั้วสามตา

3. ดำเนินเรื่อง (2.30 ช.ม.)

4. จบเรื่องปีพาทย์ทำเพลงกราวรำ (5 นาที)

แผนภูมิที่ 5 โครงสร้างแสดงระยะเวลาในการแสดงแบบ 4 ชั่วโมง

3.2.4 อัตราค่าจ้างนักแสดง

อัตราค่าจ้างจะเป็นจำนวนเงินมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับเจ้าภาพตกลงราคากับหัวหน้าคณะ โดยพิจารณาจาก จำนวนผู้แสดง จำนวนนักดนตรี ระยะเวลาในการแสดง และสถานที่ที่ไปแสดง เช่น ถ้าแสดงภายในจังหวัดก็จะราคาถูกกว่าไปแสดงต่างจังหวัด ซึ่งจะต้องคิดค่ารถในระยะทางที่ไกลกว่าเดิม

การวางมัดจำ เมื่อมีการตกลงราคาเป็นที่เรียบร้อยแล้วทางผู้ว่าจ้างจะต้องวางเงินมัดจำ ครั้งหนึ่งของจำนวนเงินก่อนวันแสดง โดยถ้าถึงวันแสดงไม่มีการวางมัดจำทางคณะก็จะถือว่า การตกลงแสดงเป็นอันยกเลิก หรือถ้ามีการวางเงินมัดจำแล้วก่อนวันแสดง เมื่อถึงวันแสดงเจ้าภาพต้อง ยกต้องเลิกการแสดงด้วยเหตุสุดวิสัย ทางคณะก็จะไม่คืนเงินมัดจำให้ สำหรับรายละเอียดในการ จ้างไปแสดงดังตารางต่อไปนี้

ข้อกำหนด	ประมาณ พ.ศ.2495	ประมาณ พ.ศ.2510	ประมาณ พ.ศ.2525	พ.ศ.2540-2546
ระยะเวลาแสดง	3 – 4 ชม.	3 – 4 ชม.	3 – 4 ชม.	3 – 4 ชม.
แสดงในจังหวัด	50	1,000	2,000	8,000 - 12,000
แสดงต่างจังหวัด	75	1,300	2,500-3,000	15,000

ตารางที่ 1 : แสดงอัตราค่าจ้างแสดงหุ่นกระบอก คณะชูเชิดชานาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม

จากตารางข้างต้นเป็นการกำหนดราคาค่าแสดงโดยประมาณที่หัวหน้าคณะเป็นผู้ตกลง กับเจ้าภาพในส่วนของการแสดง ทั้งนี้อาจมีการต่อรองราคากันได้ แต่โดยปกติจะยึดราคาตามตารางนี้ การแสดงถ้าแสดงภายในจังหวัดจะไม่ต้องเสียค่าเดินทางมากนัก ถ้าเทียบกับแสดงต่างจังหวัดเนื่องจากหัวหน้าคณะต้องคิดค่ารถที่จะขนส่งไป-กลับเพิ่มเข้าไปด้วย

จะเห็นได้ว่าการเพิ่มราคาค่าแสดงเป็นช่วง ซึ่งอาจเป็นเพราะว่ามีการเพิ่มขึ้นของค่าครองชีพ ความนิยมที่มากขึ้น ตลอดจนความมีชื่อเสียงที่อาจทำเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง และมีแนวโน้มด้านราคาค่าจ้างที่สูงขึ้นถ้ายังมีผู้คนให้ความสนใจอยู่ เพราะในปัจจุบันหลงเหลือคณะหุ่นกระบอกที่มีประวัติความเป็นมาอันยาวนานอีกไม่กี่คณะ

การแสดงหุ่นกระบอกในแต่ละครั้งนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องมีองค์ประกอบสำคัญ อันประกอบด้วย ตัวหุ่นกระบอก โรงหุ่นกระบอกและฉาก ดนตรี-บทร้อง เรื่องที่ใช้สำหรับแสดง ถึงจะทำให้เป็นรูปแบบการแสดงหุ่นกระบอกที่สมบูรณ์ได้ และองค์ประกอบทั้ง 4 อย่างนี้มีลักษณะเด่นที่แตกต่างจากหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ ดังจะได้กล่าวในหัวข้อต่อไป

3.3 วิเคราะห์องค์ประกอบการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานุศิลป์

หุ่นกระบอกเป็นการแสดงที่มีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นแตกต่างจากมหรสพประเภทอื่น ๆ ทั้งในด้านรูปร่าง และวิธีการเชิด แต่สิ่งที่สำคัญนอกจากผู้เชิด และนับได้ว่าเป็นส่วนจำเป็นในการแสดงหุ่นกระบอกทุก ๆ ครั้งที่ขาดไม่ได้ นั่นก็คือ ตัวหุ่นกระบอก โรงและฉากที่ใช้แสดงหุ่นกระบอก ดนตรีและบทร้องประกอบการแสดง เรื่องที่ใช้แสดง นับได้ว่าสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้การแสดงหุ่นกระบอกมีความสมบูรณ์ขึ้นมาได้ ในที่นี้ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ถึงองค์ประกอบแต่ละอย่าง ของการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานุศิลป์

สิ่งที่นับได้ว่ามีความสำคัญและจำเป็นที่สุดสำหรับการแสดงหุ่นกระบอกก็คือ

ตัวหุ่นกระบอก จำเป็นต้องมีการสร้างตัวหุ่นอันประกอบด้วยศีรษะ และลำตัว ซึ่งต้องอาศัยช่างผู้ชำนาญในทางประติมากรรมและจิตรกรรมในการประดิษฐ์เสื่อเครื่องแต่งกายหุ่นตลอดจนเครื่องประดับต่าง ๆ ต้องใช้ช่างประณีตศิลป์ในทางการฝีมือเย็บปักถักร้อยมาร่วมด้วย หุ่นกระบอกแต่ละตัวจะมีลักษณะต่าง ๆ กันไป ทั้งตัวพระ ตัวนาง ยักษ์ ลิง ตัวประกอบ ตัวตลก ต่างกันในเรื่องรูปร่างหน้าตา เครื่องแต่งกาย และอาวุธ

ศีรษะหุ่นกระบอก ของคณะชูเชิดชำนานุศิลป์จะทำจากไม้เนื้อเบาคือ ไม้แคป้า หรือ ไม้ทองหลาง เป็นไม้ที่มีอยู่มากในจังหวัดสมุทรสงคราม จากการสัมภาษณ์อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน ซึ่งเป็นผู้ดูแลคณะคนปัจจุบัน ทราบว่าสาเหตุที่ใช้ไม้ชนิดนี้เนื่องจาก ไม้แคป้าจะมีคุณภาพดีเนื้อแน่น ไม่ผุง่ายและเบา ที่สำคัญมีไม้ชนิดนี้ขึ้นอยู่มากในจังหวัด ส่วนไม้ทองหลางจะใช้บ้างเป็นครั้งคราวเนื่องจากคุณภาพไม้จะดีน้อยกว่าไม้แคป้าเก็บไว้นาน ๆ จะผุได้ง่าย จากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลทางเอกสารผู้วิจัยพบว่า ไม้ที่ใช้สร้างหุ่นกระบอกนอกจากไม้สองชนิดนี้ก็มี ไม้หนุ่น ไม้ลำพู ไม้โมก ไม้สักทอง แต่ไม้ที่นำมาใช้ควรจะเป็นไม้เนื้อดีไม่มีตำไม้ เพราะจะยากแก่การแกะ และการขัดเกลานอกจากนี้ในการวาดหน้าหุ่นแต่ละตัวนั้นจะต้องลงสีขาเป็นพื้นก่อน แล้วจึงเขียนสีหน้าตาอย่างเช่นตัวละคร แต่สำหรับหน้าหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานุศิลป์ จะมีการวาดหน้าเขียนสี แตกต่างกับคณะอื่น ๆ คือมีลักษณะเป็นแบบชาวบ้าน ไม่เน้นความประณีตวิจิตรบรรจงนัก มีความงามที่เป็น

แบบพื้นบ้านต่างกับ หุ่นกระบอกที่สร้างขึ้นในปัจจุบัน จากการที่ต้องแกะตัวหุ่นจากไม้เนื้อแข็ง ทำให้ได้หุ่นที่มีความงามแตกต่างกันเนื่องจากการแกะหัวหุ่น และวาดหน้าแต่ละครั้งนั้นต้องใช้เวลา และทำเป็นตัว ๆ ไป ดังนั้นหุ่นกระบอกที่สร้างขึ้นแต่ละตัวจึงมีความแตกต่างกัน ไม่เหมือนกันซะทีเดียว แบบหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ ที่ใช้วิธีหล่อแบบทำพิมพ์หน้าหุ่น หรือ ใช้กระดาษปิดทับบนพิมพ์แล้วผ่าออกเช่นเดียวกับวิธีทำหัวโขน ซึ่งจะได้หัวหุ่นในปริมาณที่มาก ประหยัดเวลากว่า และหน้าหุ่นแต่ละตัวจะมีโครงหน้าขนาดที่เหมือนกันทุกตัว ซึ่งเป็นแบบที่นิยมในการสร้างหัวหุ่นในปัจจุบัน ก็ จะมีความงามแตกต่างกันไปคนละแบบ กับหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชำนานาญศิลป์

นอกจากนี้ทั้งศิระและตัวหุ่นกระบอกของคณะซุเชิดชำนานาญศิลป์จะมีขนาดใหญ่กว่า หุ่นกระบอกทั่ว ๆ ไป น่าจะเป็นเพราะ จากการได้รับถ่ายทอดจากแม่ครูเคลือบ ปรมาจารย์ในสมัย รัชกาลที่ 5 ที่ได้เป็นผู้ถ่ายทอดการเชิดหุ่นกระบอกให้กับ นายวงษ์ รวมสุข ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งคณะนี้ และได้้นำตัวหุ่นกระบอกมาเชิดเองด้วย จากการที่นายวงษ์ รวมสุข ได้เห็นลักษณะหุ่นแบบของครู จึงเกิดการสร้างหุ่นขึ้นเองเลียนแบบจากหุ่นของแม่ครูเคลือบ แสดงให้เห็นว่าในสมัยก่อน ก็ตั้งแต่ เริ่มมีการแสดงหุ่นกระบอกขึ้นในรัชกาลที่ 5 ตัวหุ่นกระบอกในสมัยนั้นน่าจะมีลักษณะแบบหุ่น กระบอกของนายวงษ์ รวมสุข คือมีขนาดค่อนข้างใหญ่ และแกะจากไม้เนื้ออ่อน เพราะหุ่นของ คณะนี้ทำเลียนแบบของดั้งเดิมทุกอย่าง ลักษณะเด่นอีกประการของศิระหุ่นกระบอกคณะซุเชิด ชำนานาญศิลป์คือ ศิระหุ่นกระบอกตัวตลก ส่วนมากจะสร้างขึ้นโดยมิได้พึ่งเล็งความประณีตวิจิตร งดงามของลายเส้น หรือเครื่องประดับ แต่จะเน้นลักษณะเด่นที่ตลก เช่น ศิระล้านทาสีแดงสด ปากกว้าง ฟันซี่โต ๆ ห่าง ๆ บางตัวสามารถอ้าปากและหุบปากได้โดยมิเชื่อกร้อยไว้ข้างในให้ชัก ดึงขึ้นลงโดยมิหวังผูกติดอยู่ปลายเชือก สำหรับให้ผู้เชิดหุ่นกระบอกสามารถสอดนิ้วโป้งมือซ้ายของผู้เชิดเข้าไปกระตุกให้ปากอ้าได้หุบได้ หุ่นกระบอกบางตัวจะกลิ้งกลอกได้ โดยมีแกนลวด สำหรับบังคับตรึงติดอยู่กับลูกตาทั้งสองข้างแล้วโยงหวังลงมา ให้ปลายนิ้วของผู้เชิดชักให้กลิ้ง กลอกได้

ประเพณีนิยมเกี่ยวกับความเชื่อในการประดิษฐ์ศิระหุ่นกระบอกอย่างหนึ่งคือ ต้องมี พิธีไหว้ครูเบิกเนตรหุ่น คล้ายกับการประดิษฐ์หัวโขนถือกันว่าเป็นสิ่งต้องกระทำ จะละเว้นไม่ได้ ดังนั้นการเขียนดวงตาของหุ่นกระบอกจึงจะทำเป็นขั้นสุดท้าย และต้องทำในพิธีด้วย โดยเฉพาะหุ่น กระบอกตัวพระฤาษีถือเป็นหุ่นครูเช่นเดียวกับโขน ช่างผู้ประดิษฐ์หุ่นกระบอกและผู้เชิดในคณะ ทุกคนจะจัดพิธีไหว้ครูเป็นงานใหญ่ประจำปีละครั้ง มีลักษณะเช่นเดียวกับผู้เรียนโขน ละคร ที่จะต้องมีพิธีครอบครู ไหว้ครู โขน-ละคร เป็นประจำทุก ๆ ปีเช่นกัน ผู้วิจัยคิดว่าไม่ว่ามหาหรสพ ใด ๆ ก็ ตาม จำเป็นที่จะต้องมีครูเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ดังนั้นจึงต้องมีการไหว้ครูเพื่อเป็นการ แสดงความกตัญญู และคารวะครูบาอาจารย์ รวมถึงเทพเทวดาต่าง ๆ ด้วย เหมือนกันทุกมหาหรสพ

ลักษณะตัวหุ่นกระบอก น่าจะได้รับอิทธิพลมาจากโขน ละครเพราะ หุ่นกระบอกเกิดขึ้น ที่หลังโขน ละคร ดังนั้นตัวหุ่นจึงเป็นการจำลอง ตัวละครประเภทต่าง ๆ ทั้งหน้าตา เครื่องแต่งกาย

เครื่องประดับ และ อาวุธของตัวละครนั้น ๆ เพียงแต่การเลียนแบบนั้นมีข้อจำกัดในด้านของขนาด และการเคลื่อนไหว จึงไม่สามารถเลียนแบบได้อย่างละเอียด เพียงแต่นำลักษณะเด่นมาใช้กับตัวหุ่น กระบอกเท่านั้น หุ่นกระบอกเมื่อสร้างเสร็จ จะแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ คือ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง ตัวประกอบต่างๆ ซึ่งมีการจัดแบ่งเช่นเดียวกับการแสดงโขน ละคร แต่ลักษณะพิเศษของหุ่นกระบอก คือ หุ่นทุกตัวสามารถที่จะแสดงเปลี่ยนเรื่องไปได้เรื่อย ๆ โดยที่ยังคงใช้หุ่นตัวเดิมอยู่ เช่น หุ่นตัวพระอภัยมณี สามารถนำมาเล่นเป็น พระเอกในเรื่องไกรทองได้ เพียงแต่เปลี่ยนอาวุธ ในมือจากปี่ เป็นดาบ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังสามารถสลับเปลี่ยนชุดโดยการถอดศีรษะเปลี่ยนกัน ก็ได้ ทำให้เป็นการประหยัดตัวหุ่นในการแสดงแต่ละครั้ง

โรงหุ่นกระบอก และฉาก ที่ใช้สำหรับแสดง สำหรับ โรงหุ่นกระบอก จากการสัมภาษณ์ ผู้แสดงในคณะซุเชิดชำนานศิลป์ ได้บอกว่า ขึ้นอยู่กับใครเป็นผู้ว่าจ้างไปแสดง ก็มักจะต้องให้เจ้าภาพในงานนั้นเป็นผู้สร้างโรงให้ เมื่อคณะหุ่นกระบอกไปถึงแค่จัดฉากเท่านั้น ซึ่งหากจะเปรียบเทียบกับการแสดงโขนละคร นั้นก็ต้องแสดงบนเวที และมีฉากประกอบเช่นกันเพื่อความสวยงาม บรรยากาศในการแสดงและทำให้ทราบถึงเรื่องราวที่แสดง ว่าอยู่ในสถานที่ใด เวลาใดสามารถทราบได้จาก ฉากการแสดง แต่ข้อต่างกันว่า โรงหุ่นจะมีขนาดเล็กกว่าเวทีแสดงโขน ละคร เมื่อเทียบกับจำนวนของนักแสดง โดยปกติโรงหุ่นจะมีมาตรฐานเหมือนกับโรงหุ่นกระบอกทั่ว ๆ ไป คือ มักสร้างเป็นลักษณะรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส โรงหุ่นกระบอกอาจสร้างด้วยไม้ ที่แข็งแรงคงทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเสาและพื้นของโรงหุ่นกระบอกที่ต้องรับน้ำหนักคนจำนวนมาก ถ้าไม่แข็งแรงก็อาจเป็นอันตรายได้ ตามขอบหลังคาเบื้องบนของโรงหุ่นกระบอกติดฝักระบายปีกไหมทองเป็นลวดลาย และตรงกึ่งกลางฝักระบายด้านบนมักจะติดชื่อคณะหุ่นกระบอกที่แสดงด้วย ฝักระบายนี้มีความยาวเท่ากับความยาวของโรงหุ่น และมีความกว้างประมาณ 1 ฟุตครึ่ง

ฉากที่ใช้ประกอบตกแต่งโรงหุ่นกระบอกของคณะซุเชิดชำนานศิลป์ มีสามส่วนด้วยกัน ส่วนแรกคือ ฉากที่ชิงไว้เสมอด้านหน้าโรงทั้งสองข้าง โดยชิงตลอดตั้งแต่ชายหลังคาจนจรดพื้นโรง ที่ฉากส่วนนี้มักมีผ้าตัวนหรือแพรทอยกดอก ทำเป็นม่านไว้ทั้งสองข้าง โดยแขวนม่านนี้ทับด้านบนของฉากอีกทีหนึ่ง ฉากส่วนที่สอง คือ ฉากที่เขียนลงบนจอซึ่งชิงโดยให้อยู่ลึกจากsohkโรงเข้าไปประมาณ 1 สอก โดยกั้นจอมีรูปอย่างฉากละคร ฉากของคณะซุเชิดชำนานศิลป์ที่ใช้แสดงประจำมีอยู่ 3 ฉาก คือ ฉากเมือง ฉากป่า ฉากทะเล ซึ่งนับได้ว่าเป็นฉากที่สามารถใช้แสดงได้กับทุกเรื่อง เช่น แสดงเรื่องพระอภัยตอนหนีนางผีเสื้อสมุทรก็จะใช้ฉากทะเล หรือ เรื่องสุริยวงศ์ ในตอนเข้าป่า เป็นต้น และฉากนั้นจะต้องมีประตูเข้าออกสองข้าง ที่มีขนาดพอเหมาะกับตัวหุ่น

กระบอก ที่ประตุมีม่านสองข้าง แต่ไม่รวบชายจะแหวกตรงกลางไว้เลย ๆ เพื่อบังมิให้คนดูเห็นข้างในโรง เช่นเดียวกับการแสดงโขน ละครอีกเช่นกัน ในส่วนของโรงและฉากการแสดงไม่ว่าจะมีความแตกต่างกันกับหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ จะต่างก็เพียงฝีมือการวาดลงสีฉากเท่านั้นที่เป็นช่างคนละสกุลกัน และจากแต่ละสมัยก็จะมี ความแตกต่างกันไปตามความนิยมของคนในยุค นั้น ๆ ด้วย นอกจากนี้ในส่วนที่เป็นชายของจอจะทำด้วยไม้มาร้อยยึดติดกันแบบมู่ลี่สูงราว 1 คอก มีประโยชน์ เพื่อให้คนเข็ดมองลอดออกไปเห็นตัวหุ่นที่ตนกำลังยื่นแขนออกไปเข็ดปรากฏอยู่หน้าจอได้ แต่ผู้ชมจะมองไม่เห็นผู้เข็ด หรือถ้าเห็นก็เพียงแต่กลาง ๆ เท่านั้น นับได้ว่าเป็นความฉลาดของผู้สร้างฉากในสมัยโบราณที่สามารถคิดหาวิธีการเช่นนี้ขึ้น เป็นสิ่งดีสำหรับผู้เข็ดหุ่นกระบอกอย่างยิ่งที่มีโอกาสเห็นการเคลื่อนไหวของหุ่นที่ตนกำลังเข็ด และผู้ชมที่อยู่หน้าเวที เนื่องจากเวลาแสดงหุ่นกระบอกไฟจะส่องตรงผู้ชมและหน้าฉากที่ตัวหุ่นกระบอกแสดง ดังนั้นความสว่างภายนอกคือหน้าฉากจะสว่างมากแต่หลังฉากจะมีมืด ทำให้ผู้ชมไม่สามารถมองเห็นผู้เข็ดได้ อีกส่วนหนึ่งซึ่งนับว่าเป็นฉากด้วยนั้นคือ แผ่นไม้เป็นรูปภาพวาดต่าง ๆ ที่ใช้กันด้านล่างของโรงหุ่นกระบอกอยู่ระดับพื้นโรง ตั้งไว้สำหรับบังไม่ให้คนดูเห็นมือคนเข็ดที่ลอดใต้จอออกมา จะวาดภาพตัวละครสำคัญในวรรณคดีเรื่องเอกของไทย หรือฉากสำคัญ เช่น พระอภัยมณี หรือ ฉากตอนเรือแตก เป็นต้น ผู้วิจัยสันนิษฐานว่านอกจากนี้การติดตั้งฉากรูปภาพประเภทนี้จะเป็นประโยชน์ดังกล่าวแล้ว น่าจะสร้างความสวยงาม และใช้สำหรับดึงดูดใจคนให้เข้ามาเข้าชมก่อนที่จะมีการแสดงหุ่นกระบอกเป็นการฆ่าเวลา ระหว่างรอชมการแสดงนั่นเอง

เครื่องดนตรี สำหรับประกอบการแสดงหุ่นกระบอกโดยปกติจะใช้วงปี่พาทย์ จะเป็นเครื่องคู่ เครื่องห้า หรือ เครื่องใหญ่ก็ได้ทั้งนั้น เหมือนกันทุกคณะ และผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะได้รับอิทธิพลจากโขน ละคร เพราะใช้วงปี่พาทย์เช่นเดียวกัน แต่สำหรับคณะซุเข็ดชานาญศิลป์ในการแสดงส่วนใหญ่จะนิยมเล่นปี่พาทย์เครื่องห้าประกอบด้วย ปี่ใน ระนาดเอก ฉ่องวงใหญ่ ตะโพน กลองแขก กลองทัด ฉิ่ง , กรับ และเครื่องดนตรีที่เป็นสัญลักษณ์สำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกที่จะขาดไม่ได้เลยอีกชิ้นคือ ซอฮู้ จากการสัมภาษณ์อาจารย์อภิชาติ อินทร์รงค์ ผู้เล่นซอฮู้ประจำคณะซุเข็ดชานาญศิลป์ได้ความว่า ซอฮู้ที่ดี กะโหลกต้องทำจากกะลามะพร้าวขนาดใหญ่ที่ต้องพิถีพิถันเลือกกะลาตาเดียว จะเป็นพันธุ์มะพร้าวสำหรับทำกะโหลกซอฮู้โดยเฉพาะ ที่ปลูกอยู่ในอำเภอ อัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม และ ถ้าจะให้รูปกะโหลกสวยงามต้องคัดแต่งตั้งแต่มะพร้าวยังไม่แก่ ด้านหลังกะโหลกซอฮู้มักเป็นลายฉลุโปร่ง เพื่อให้เสียงซอด้วงกังวานไม่อับ คันชักทำด้วยไม้เนื้อแข็งเหนียว เช่น ไม้ชิงชัน ไม้แดง สายคันชักทำด้วยหางม้าเหมือนเช่นซอทั่วไป ซอฮู้ี้มีเสียงทุ้มค่อนข้างเศร้า เหมาะแก่การสีเคล้าไปกับการร้องเพลงหุ่นเป็นอย่างยิ่ง จากการสัมภาษณ์และศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับการแสดงหุ่นกระบอกผู้วิจัยพบว่า การแสดงหุ่นกระบอกทุกคณะจะต้องมีเครื่องดนตรีนอกจากวงปี่พาทย์แล้ว ต้องมีซอฮู้เล่นควบคู่ด้วย จัดได้ว่าเป็นเครื่องดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะใช้สำหรับการแสดงหุ่นกระบอกเท่านั้น เนื่องจากในการแสดงหุ่นประเภทอื่น ๆ ยังไม่

พบว่ามีการนำซอู้เข้ามาบรรเลงร่วมกับวงปี่พาทย์ และ ในการแสดง โขน ละครก็ไม่มีเช่นกัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเพราะ หุ่นกระบอกมีที่มาจากภาคเหนือ คือจังหวัดสุโขทัย และจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในหนังสือ ศาสน์สมเด็จ ที่ระบุไว้เกี่ยวกับ นายหนึ่งผู้ริเริ่มการแสดงหุ่นกระบอก และใช้ดนตรีคือซอู้เล่นเคล้าประกอบการแสดง ดังนั้นจากจุดเริ่มต้นในสมัยนั้นจนถึงปัจจุบันจึงมีการสืบทอดต่อมาเป็นลำดับ ทำให้การแสดงหุ่นกระบอกมีเอกลักษณ์ทางด้านเครื่องดนตรีที่แตกต่างจากการแสดงประเภทอื่น ๆ

การขับร้อง เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงหุ่นกระบอกมี 2 ประเภท คือ เพลงหน้าพาทย์ และ เพลงร้อง สำหรับเพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปภิกิริยาของตัวละคร และครูบออาจารย์ทั้งหลายให้มาร่วมสโสมสรสันนิบาตในพิธีไหว้ครู เวลาเริ่มต้นในการแสดงทุกครั้งของคณะซุเชิดชานาญศิลป์จะต้องมีการรำไหว้ครูก่อน

จะเริ่มต้นด้วยการ โหมโรง เพลงหน้าพาทย์ดังนี้

- 1) สาธุการ เป็นการนอบน้อมบูชาพระพุทธ พระสงฆ์โดยตรง
- 2) ตระหญาปากคอก เป็นการเชิญชวนให้พุทธศาสนิกชนทั้งหลายน้อมจิตระลึกถึงพระศากยมุนีก่อนการตรัสรู้
- 3) ตระปลายพระลักษณะ เป็นการให้ระลึกถึงการบำเพ็ญเพียรในชาติสุดท้ายของพระศากยมุนีและพระองค์ทรงพิจารณาเห็นปลายที่สุดแห่งภพ คือ กฎแห่งไตรลักษณ์
- 4) ตระमारละม่อม คือเมื่อพระองค์พิจารณาเห็นพระไตรลักษณ์แล้ว ก็ทำให้มารหรืออัสวกิเลสทั้งหลายอ่อนกำลังลงและพ่ายแพ้ในที่สุด พระองค์จึงหลุดพ้นเป็นพระอรหันต์ และประกาศธรรม

จากการสัมภาษณ์นักดนตรีหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชานาญศิลป์ ได้ความว่า การทำเพลงเหล่านี้เพื่อเป็นการรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย เป็นสิริมงคล และขจัดหม่อมาร ดังเพลงรำซำปีไหว้ครูว่า

“ สิบนิ้วลูกจะยกขึ้นประนม
 ขอถวายบังคมเหนือเกศี
 ไหว้พระพุทธ พระธรรมล้ำโลกีย์
 โปยกัยอย่าได้มีมาปีทา ฯ ”

ส่วนเพลงหน้าพาทย์อื่น ๆ ต่อจากนี้เป็นการเชิญเทพยดาอารักษ์ทั้งหลายให้มาคุ้มเกรงรักษาอวยชัยให้พร

การโหมโรงถือเป็นการประกาศให้คนทั้งหลายรู้ว่าจะมีการแสดงมหรสพขึ้น และเร้าใจให้พากันมาดู

เมื่อโหมโรงแล้ว ดนตรีจะทำเพลงหน้าพาทย์ซำปี ต่อด้วยเพลงปิ่นตลิ่งนอก โดยจะให้ตัวเอกหรือตัวนายโรงเป็นผู้แสดง เมื่อรำไหว้ครูเสร็จจึงจะเริ่มเรื่อง เพลงประเภทนี้ไม่มีบทร้อง

บรรเลงแต่ทำนองอย่างเดียว มีลักษณะเช่นเดียวกับการแสดงหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็น คณะหุ่นนางชั้น สกอลแก้ว คณะหุ่นจักรพันธ์ คณะหุ่นสามพี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี คณะหุ่นแม่เขวง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นต้น จำเป็นต้องมีการรำไหว้ครูโดยใช้การบรรเลงเพลงหน้าพาทย์เช่นเดียวกันทุกคณะ และหลักการใช้เพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดงมีลักษณะเหมือนกับการแสดงโขนละคร เลยทีเดียว เช่น เพลงเชิด ใช้ประกอบการไป – มาในระยะไกลที่ค่อนข้างรีบร้อน และใช้ในการต่อสู้ เพลงกราวนอก กราวใน ใช้สำหรับการยกทัพ เพลงโล่ ใช้ประกอบการเดินทางทางน้ำ เช่น พระอภัยโดยสารเรือสำเภา หรือ เกาะหลังเงือกว่ายนน้ำหนีนางผีเสื้อสมุทร เป็นต้น ในส่วนของเพลงร้อง เป็นเพลงบรรเลงที่มีเนื้อร้องประกอบ ใช้ร้องประกอบอารมณ์ตัวละคร ซึ่งตัวละครต้องรำติดเท้าไปตามเนื้อความนั้น สำหรับการแสดงหุ่นกระบอกมีเพลงร้อง 2 แบบ คือ เพลงร้องที่มีลักษณะอย่างละคร และเพลงร้องที่มีเฉพาะในการเล่นหุ่น เรียกว่า “เพลงหุ่น” สำหรับเพลงร้องอย่างละครจะมีลักษณะเหมือนกับการร้องแสดงละครทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็นเนื้อเพลง หรือ ทำนองที่ใช้ประกอบ เช่น เพลงซำปี ใช้บรรยายบทบาทหรืออากัปกิริยาของตัวละครตัวเอกเมื่อออกมานั่งเมือง ส่วนใหญ่มักจะเป็นฉากแรกเวลาเริ่มเรื่อง เพลงนุชฉาย ใช้แสดงท่าทีเดินเอียงกริดกราย ไอ้วดของตัวละคร เมื่อแปลงกายหรือแต่งกายได้งดงาม เช่น นุชฉายเบญจกายแปลง เป็นต้น แต่สำหรับเพลงหุ่น จะเป็นเพลงเฉพาะสำหรับแสดงหุ่นกระบอกเท่านั้น เช่นเดียวกับเครื่องดนตรีซอด้วง ที่จะเล่นเฉพาะการแสดงมหรสพหุ่นกระบอก เพลงหุ่นร้องหลังจากไหว้ครูแล้ว เมื่อจะเริ่มเรื่องราวในการแสดงหุ่นกระบอกมักจะเริ่มด้วย เพลงหุ่นเกล้าซอด้วงเพื่อให้นักชอด้วงออกมาบรรยายเรื่องราวความเป็นมาและ คณะซุชเชิดชำนาญศิลป์มีทางร้องเพลงหุ่นเกล้าซอด้วงเป็นแบบเฉพาะตัวต่างไปจากคณะอื่น ๆ เช่น เพลงหุ่นในเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อ ที่ว่า

“ จะกล่าวกลับจับความไปตามเรื่อง

ถึงบาทเบื้องปรเมศพระเชษฐา

องค์อภัยมณีศรีโสภณ

ตกยากอยู่คูหามาช้านาน

กับด้วยนางอสุรีนิรมิต

เป็นบ่ซิดเชยชมสมสมาน

ต้องรักใคร่กันไปตามยามกันดาร

จนนางมารเกิดบุตรบุรุษชายฯ”

จะมีทางร้องที่ไพเราะแปลกไปจากที่ร้อง ๆ กันอยู่โดยมากจะสังเกตได้ตั้งแต่ เมื่อซอด้วงนำ และผู้ขับร้องเอื้อนก่อนจะเอ่ยกลอนแรกนั้นเรียกว่า “ร้องท้าว” ที่มีทำนองแปลกไปจากหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ จากการสัมภาษณ์อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน ได้เล่าว่า เป็นการร้องที่มีต้นแบบ

คือ แม่ครูเคลือบ ซึ่งเป็นครูหุ่นกระบอกของนายวงษ์ รวมสุข ดังนั้นน่าจะสันนิษฐานได้ว่าเพลงหุ่นของคณะ ชูเชิดชำนาญศิลป์นี้ได้มีการอนุรักษ์แบบโบราณไว้อยู่ ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ทำให้ท่วงทำนองการร้องแตกต่างไปจากหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ การร้องทำวนี้เพื่อจะนำไปสู่เนื้อความที่จะเริ่มกล่าวต่อไปในเนื้อเรื่อง พอถึงคำกลอนสุดท้ายที่เรียกว่า “ลง” เพลงหุ่นก็มี “ทางลง” อีกหลายทาง เช่น ลงโอด ลงเชิด ลงเจรจา ลงตลก ซึ่งเมื่อต้นเสียงทอดจะลงใกล้ท้ายคำอยู่แล้ว พวกลูกคู่จะต้องคอยรับโดยพร้อมเพรียงกัน โดยปกติในสมัยที่นายวงษ์ รวมสุขยังเป็นหัวหน้าคณะจะเป็นผู้ร้องเพลงหุ่น และเชิดหุ่นตัวนาง เช่นนางผีเสื้อสมุทร แต่ภายหลัง เมื่อนายวงษ์ รวมสุขถึงแก่กรรม และ นางกรรมิกา แก้วอ่อนมารับช่วงสืบทอดต่อคณะชูเชิดชำนาญศิลป์จึงเปลี่ยนเป็นเสียงผู้หญิงในการร้องเพลงหุ่นเกล้าชออุไป

เรื่องที่นิยมแสดง หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์นิยมแสดงมักเป็นเรื่องที่ละครนอกนิยมแสดงนั่นเอง เนื่องจากการดำเนินเรื่องรวดเร็ว สนุกสนานอันเป็นลักษณะเฉพาะตัวของหุ่นกระบอก เช่นเรื่องลักษณวงศ์ กาวี ขุนช้างขุนแผน พระปิ่นทอง พระศรีสุริยง มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว กุมารกายสิทธิ์ คนโธทอง ระกาแก้ว พระอภัยมณี เป็นต้น

ในบรรดาเรื่องต่าง ๆ ที่นำมาแสดงไม่มีเรื่องใดที่หุ่นกระบอกแสดงได้บ่อยครั้งเท่าเรื่องพระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ด้วยเหตุที่ลักษณะการดำเนินเรื่องรวดเร็วเป็นลักษณะการเล่าเรื่อง โดยใช้การขึ้นบทด้วยคำว่า “ฝ่าย” ซึ่งมีลักษณะแตกต่างไปจากบทละครในเวลานั้นที่มักจะขึ้นต้นด้วยคำว่า “เมื่อนั้น” “บัดนั้น” หรือ “ครานั้น” หากจะมาพิจารณาวิเคราะห์ว่าเหตุใดเรื่องพระอภัยมณีจึงเป็นเรื่องที่นำมาแสดงหุ่นกระบอกแล้วเกิดความประทับใจแก่ผู้ชมอย่างมาก แม้ในปัจจุบันเมื่อนึกถึงการแสดงหุ่นกระบอกบุคคลทั่วไปมักจะต้องนึกถึงเรื่องพระอภัยมณีเป็นส่วนใหญ่

พระอภัยมณี เป็นวรรณกรรมประเภทนิทาน ซึ่งประพันธ์โดยสุนทรภู่ เริ่มแต่งในรัชกาลที่ 3 (พ.ศ.2367-2394) และแต่งจบในรัชกาลที่ 4(พ.ศ.2394 – 2411) โครงเรื่องของพระอภัยมณีนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรัสว่าสุนทรภู่ไม่ได้เอาตามอำเภอใจ แต่ทรงพบข้อมูลเรื่องพระอภัยมณีอยู่ในเรื่องอาหรับราตรีฉบับเซอร์ริชชาตเบอร์ตัน และทรงสันนิษฐานว่าเมื่อสุนทรภู่แต่งเรื่องพระอภัยมณีนั้น อาจจะได้่านนิทานต่างประเทศเป็นอันมาก คำเรื่องคงได้มาจากอาหรับราตรีจากแขกที่มีค้าขาย แล้วจำเอาเรื่องซึ่งรู้จากที่ต่าง ๆ มาเลือกคิดติดต่อประกอบกับความสันนิษฐานของตน จึงแปลไปกว่านิทานไทยเรื่องอื่น นอกจากนั้นแล้วสุนทรภู่อยังตั้งใจแต่งทั้งเรื่องและถ้อยสำนวน เช่นการวางลักษณะของตัวเอกให้พระอภัยมณีชำนาญการเป่าปี่ ซึ่งแปลกกว่าวีรบุรุษในเรื่องอื่น ๆ ซึ่งเรื่องนี้มีเค้ามูลอยู่ในหนังสือพงศาวดารจีน เรื่องไซฮัน คือเตียวเหลียงเป่าปี่เมื่ออันฮ้อง รบกับพระเจ้าผ้อปาฮ้อง ส่วนศรีสุวรรณนั้นก็มีเค้าอยู่ในเรื่องไซฮันเช่นกัน คือพระเจ้าผ้อปาฮ้องเป็นนักรบวิเศษด้วยฝีมือกระบอง

ดังนั้นเรื่องพระอภัยมณีจึงมีเอกลักษณ์ที่โดดเด่นแตกต่างไปจากเรื่องอื่น ๆ เพราะพระเอกมิได้เป็นนักรบ เช่น พระราม หรือ อิเหนา แต่กลับเป็นศิลปิน และเนื้อเรื่องพระอภัยมณี มีความสัมพันธ์กันระหว่างเหตุการณ์ต่าง ๆ เป็นลักษณะลูกโซ่ คือ การดำเนินเรื่องนั้นผู้แต่งได้สร้างปมปัญหาขึ้นทีละน้อย เพื่อให้ตัวเองเป็นผู้แก้ไข ในขณะที่เดียวกันตัวละครตัวอื่นก็มีการดำเนินเรื่องไปพร้อม ๆ กันและพบปัญหาที่ต้องแก้ไขเช่นเดียวกัน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นก็ล้วนแต่มีความสัมพันธ์และโยงใยไปสู่ตัวเองคือพระอภัยมณีทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังเป็นเรื่องราวของการพลัดพรากจากกันระหว่างพ่อ แม่ ลูก และคนรัก ในระหว่างการติดตามหากันนั้นมีการผจญภัย มีการต่อสู้แสดงความสามารถ ซึ่งในลักษณะนี้พบเห็นได้ในวรรณคดีไทยหลายเรื่องที่มีความคล้ายคลึงกัน ทั้งเรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา สังข์ทอง เป็นต้น และเรื่องนี้ยังมีคติสอนใจซึ่งเป็นสัจธรรมของมนุษย์โลก โดยผู้แต่งได้ชี้ให้เห็นต้นตอของมนุษย์อันได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ทำให้เกิดความรัก ความหึงหวง ความโกรธ ความอาฆาต อันนำไปสู่การทำสงครามในที่สุด คติสอนใจดังกล่าวสอดแทรกอยู่ในคำประพันธ์ที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ ดังเช่นตอนที่สุตศากรโดนชิเปลือยหลอกผลัดตกลงไปในแหว แล้วพระฤาษีมาช่วย ได้สอนสุตศากรว่า

“แล้วสอนว่าอย่าไว้ใจมนุษย์	มันแสนสุดลึกล้ำเหลือกำหนด
ถึงเถาวัลย์พันเกี่ยวที่เลี้ยวลด	ก็ไม่คดเหมือนหนึ่งในน้ำใจคน
มนุษย์นี้ที่รักอยู่สองสถาน	บิดามารดารักมักเป็นผล
ที่พึ่งหนึ่งพึ่งได้แต่กายตน	เกิดเป็นคนคิดเห็นจึงเจรจา
แม้ใครรักรักมั่งชังชังตอบ	ให้รอบคอบคิดอ่านนะหลานหนา
รู้สิ่งไรไม่สู้รู้วิชา	รู้รักษาตัวรอดเป็นยอดดี”

หรืออีกตอนหนึ่งที่พระฤาษีเทศนากองทัพให้สงบศึก ได้ชี้ให้เห็นเหตุแห่งความทุกข์ ดังกลอนว่า

“ซึ่งบ้านเมืองเคืองเข็ญถึงเช่นนี้ เพราะโลกีย์ค้นหาพาภิหาย ”

ฉะนั้นจึงสามารถกล่าวได้ว่าเรื่องพระอภัยมณีเป็นเรื่องที่มีครบทั้งบทรัก รบ โศก สนุกสนาน การผจญภัยและลีลากลอนที่ไพเราะ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ในเกียรติคุณของสุนทรภู่ว่า

“...ในบรรดาหนังสือบทกลอนที่สุนทรภู่แต่งไว้ ถ้าจะลองให้ผู้อ่านชี้ขาดว่าเรื่องไหนดีกว่าเพื่อน ก็น่าจะยุติต้องกันโดยมาก ว่าเรื่องพระอภัยมณีเป็นดีที่สุด เพราะเป็นหนังสือเรื่องยาวแต่งดีทั้งกลอนทั้งความคิดที่ผูกเรื่อง...”

จากความเหมาะสมทั้งหลายของเรื่องพระอภัยมณีจึงทำให้หุ่นกระบอก นำเรื่องนี้ซึ่งได้รับคามนิยมนมาเป็นเครื่องสนับสนุนการแสดงทำให้เป็นที่นิยมของผู้ชมได้โดยง่าย เพราะ ความ

แปลกใหม่ของรูปแบบการแสดงที่ไม่เคยมีมาก่อน และเรื่องที่ใช้แสดงส่วนใหญ่เป็นบทละครนอกที่มีความกระชับ รวดเร็ว สนุกสนาน ส่วนเรื่องที่ไม่นิยมนำมาแสดงหุ่นกระบอกนั้น ได้แก่ เรื่องอิเหนา อุณรุท ด้วยเหตุที่เป็นละครใน ทั้งการดำเนินเรื่องที่ช้า และหุ่นกระบอกไม่สามารถทำท่าทางได้ครบตามกระบวนนาฏศิลป์ด้วยเนื่องจากข้อจำกัดของตัวหุ่น ซึ่งละครในจะเน้นในเรื่องกระบวนท่าของการรำรำเป็นหลักด้วย

สำหรับหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานาฏศิลป์เรื่องที่มักแสดงบ่อย ๆ ได้แก่ พระอภัยมณี และ ยังมีเรื่องที่คณะชูเชิดชำนานาฏศิลป์แสดงแตกต่างจากคณะอื่น ๆ ก็เป็นบทประพันธ์ที่นายวงษ์รวมสุข เป็นผู้ประพันธ์ขึ้นเอง เพื่อใช้ในการแสดงหุ่นกระบอกอีกมากมายหลายเรื่อง เช่น เรื่อง มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง ระกาแก้ว เรื่องกุมารกายสิทธิ์ เรื่องคนโททอง เป็นต้น

เรื่องที่แต่งขึ้นนั้นมีโครงเรื่องเหมือนกับละครนอกทั่ว ๆ ไป ต่างกันที่บทกลอน ดนตรี และความเข้มข้นของเนื้อเรื่องที่แตกต่างกัน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุป

การแสดงหุ่นกระบอกจำเป็นต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญนอกเหนือจากผู้เชิด นั่นคือ ตัวหุ่นกระบอก โรงหุ่นกระบอก และฉาก คนตรีและบทร้อง เรื่องที่นำมาแสดง โดยแต่ละส่วนต่างต้องมีความสัมพันธ์กัน และมีการควบคุมดูแลจัดการโดยหัวหน้าคณะนั่นเอง

ลักษณะตัวหุ่นกระบอกของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์มีขนาดใหญ่กว่าหุ่นกระบอกของคณะอื่น ๆ โดยทั่วไปเล็กน้อย ที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนคือศีรษะมีขนาดใหญ่กว่าศีรษะของหุ่นคณะอื่น ๆ และแกะจากไม้แคป้า หรือ ไม้ทองหลาง ลักษณะหุ่นกระบอกเครื่องประกอบการแสดงเป็นไปในลักษณะศิลปะแบบพื้นบ้าน ตัวหุ่นแต่ละตัวจะมีความแตกต่างกันไม่เหมือนกันทีเดียวแบบการสร้างหุ่นในปัจจุบันที่ใช้วิธีการสร้างพิมพ์ หุ่นแต่ละตัวโดยเฉพาะตัวพระ ตัวนาง สามารถที่จะนำมาเล่นซ้ำได้เมื่อมีการเปลี่ยนเรื่อง โดยการสลักถอดศีรษะไปใส่ชุดอีกชุดหนึ่ง หรือเปลี่ยนแค่อาวุธที่ถือในมือ

โรงหุ่นและฉากของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ยังคงใช้ฉากแบบโบราณอยู่ โรงหุ่นจะใช้ไม้กระดานในการสร้างเพราะมีความทนทานแข็งแรงกว่าแต่ถ้าเป็นสมัยโบราณจะใช้ไม้ไผ่ทั้งสิ้น ความยาวหน้าโรงประมาณ 3 วา 2 สอก (7 เมตร) ซึ่งเป็นขนาดมาตรฐาน ความสูงจากพื้นโรงถึงหลังคาโรงหุ่น ประมาณ 3.50 เมตร ความลึกจากหน้าโรงถึงหลังโรง อันเป็นที่นั่งของคนเชิดรวมทั้งคนตรีปีพาทย์และคนขับร้อง ตลอดคนสัมภาระต่าง ๆ ไม่ควรน้อยกว่า 5.00 เมตร โรงหุ่นจะสร้างขึ้นเป็นลักษณะรูปสี่เหลี่ยมจตุรัส ตามขอบหลังคาเมืองบนของโรงหุ่นกระบอกติดฝัาระบายปีกไหมทองเป็นลวดลาย และตรงกึ่งกลางฝัาระบายด้านบนมักจะติดชื่อคณะหุ่นกระบอกที่แสดงด้วย ฝัาระบายนี้มีความยาวเท่ากับความยาวของโรงหุ่น และมีความกว้างประมาณ 1 ฟุตครึ่ง ฉากที่ใช้แสดงมี 3 ฉากคือ ฉากเมือง ฉากป่า และฉากทะเล สามารถนำมาเล่นได้ในทุกเรื่อง ขึ้นอยู่กับตอนที่แสดงตอนนั้น ๆ ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร สถานที่ไหน ก็จะใช้ฉากรูปนั้น ๆ จึงเพื่อให้เข้ากับเนื้อเรื่อง และลักษณะเด่นของฉากจะเป็นไม้ซี่เล็ก ๆ มาร้อยยึดติดกันแบบมู่ลี่สูงราว 1 สอก ต่อกับชายฝั่าที่เป็นฉาก มีประโยชน์เพื่อให้คนเชิดมองลอดออกไปเห็นตัวหุ่นที่ตนกำลังยื่นแขนออกไปเชิดปรากฏอยู่หน้าจอได้ แต่ผู้ชมจะมองไม่เห็นผู้เชิด หรือถ้าเห็นก็เพียงแต่ลาง ๆ เท่านั้น

คนตรีและบทร้อง จะใช้วงปีพาทย์เครื่องห้าได้แก่ ระนาดเอก กลองทัด ตะโพน ฆ้องวงใหญ่ ปี่ใน กรับ ฉิ่ง บรรเลงประกอบการแสดงหุ่นกระบอก และมีซอฮู้สี่เค้ล้าไปกับการร้องเพลงหุ่น

การขับร้อง เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงหุ่นกระบอกมี 2 ประเภท คือ เพลงหน้าพาทย์ และ เพลงร้อง สำหรับเพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปกริยาของ

ตัวละครเวลาเริ่มต้นในการแสดงทุกครั้งของคณะซุเซิดชำนาญศิลป์จะต้องมีการรำไหว้ครูก่อน และจะใช้เพลงหน้าพาทย์ซ้ำปี ต่อด้วยเพลงปี่นดลิ่งนอก โดยจะให้ตัวเอกหรือตัวนายโรงเป็นผู้แสดง เมื่อรำไหว้ครูเสร็จจึงจะเริ่มเรื่อง สำหรับเพลงร้อง เป็นเพลงบรรเลงที่มีเนื้อร้องประกอบ ใช้ร้องประกอบอารมณ์ตัวละคร ซึ่งตัวละครต้องรำตีบทไปตามเนื้อความนั้น สำหรับการแสดงหุ่นกระบอกมีเพลงร้อง 2 แบบ คือ เพลงร้องที่มีลักษณะอย่างละคร และเพลงร้องที่มีเฉพาะในการเล่นหุ่น เรียกว่า “เพลงหุ่น” สำหรับเพลงร้องอย่างละครจะมีลักษณะเหมือนกับการร้องแสดงละครทุกอย่าง แต่สำหรับเพลงหุ่น จะเป็นเพลงเฉพาะสำหรับแสดงหุ่นกระบอกเท่านั้น เพลงหุ่นร้องหลังจากไหว้ครูแล้ว เมื่อจะเริ่มเรื่องราวในการแสดงหุ่นกระบอกจะต้องเริ่มด้วย เพลงหุ่นเกล้าช่ออยู่เสมอ เพื่อให้หุ่นออกมาร้องรำบรรยายเรื่องราวความเป็นมาและ คณะซุเซิดชำนาญศิลป์มีทางร้องเพลงหุ่นเกล้าช่อเป็นแบบเฉพาะตัวต่างไปจากคณะอื่น ๆ จะสังเกตได้ตั้งแต่ เมื่อช่ออุ้มน้ำ และผู้ขับร้องเอื้อนก่อนจะเอ่ยกลอนแรกนั้นเรียกว่า “ร้องท้าว” ที่มีทำนองแปลกไปจากหุ่นกระบอกคณะอื่น

เรื่องที่นิยมแสดง คงเหมือนกับหุ่นกระบอกทั่ว ๆ ไป คือนิยมเล่นละครนอกที่มีความกระชับ รวดเร็ว สนุกสนาน เรื่องลักษณะวงศ์ คาวิ ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน พระปิ่นทอง พระอภัยมณี เป็นต้น โดยเฉพาะเรื่องพระอภัยมณีจะนิยมแสดงบ่อยครั้ง นอกจากนั้นเรื่องที่คณะซุเซิดชำนาญศิลป์แสดงแตกต่างจากคณะอื่น ๆ คือเป็นบทประพันธ์ที่นายวงษ์ รามสุข เป็นผู้ประพันธ์ขึ้นเอง ได้แก่ เรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง ระกาแก้ว กุมารกายสิทธิ์ คนโททอง เป็นต้น ส่วนเรื่องที่ไม่นิยมนำมาแสดงหุ่นกระบอกนั้น ได้แก่ เรื่อง อิเหนา อุณรุท ด้วยเหตุที่เป็นละครใน ทั้งการดำเนินเรื่องที่ช้า และหุ่นกระบอกไม่สามารถทำท่าทางได้ครบตามกระบวนนาฏศิลป์ด้วยเนื่องจากข้อจำกัดของตัวหุ่น ซึ่งละครในจะเน้นในเรื่องกระบวนท่าของการรำรำเป็นหลักด้วย

องค์ประกอบดังกล่าวเหล่านี้จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการแสดงหุ่นกระบอกซึ่งถ้าหากขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไป คงไม่สามารถมีการแสดงหุ่นกระบอกให้ชมได้อย่างแน่นอน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 4

การดำเนินการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชำนาญศิลป์

โดยทั่วไปการแสดงหุ่นกระบอกจะมีทั้งแสดงคืนเดียว และแสดงหลายคืนติดต่อกัน ตามแต่จะมีผู้มาว่าจ้าง ซึ่งในการนำหุ่นกระบอกไปแสดงนั้นหัวหน้าคณะจะเป็นคนจัดการในทุก ๆ เรื่อง ตั้งแต่ขนสัมภาระทั้งตัวหุ่น ฉาก และอุปกรณ์การแสดง รวมทั้งคนเชิด ลูกคู่ นักดนตรี เครื่องดนตรี รถสำหรับการเดินทางไปแสดง เมื่อไปถึงสถานที่แสดง คนในคณะก็จะทำการติดตั้งฉาก เอาหุ่นออกจากหีบมาเสียบไม้ตั้งเรียงกันไว้ ตั้งเครื่องเป่าพาทย์ให้พร้อมเล่น จากนั้นจึงเริ่มพิธีกรรมก่อนการแสดง โดยทำการบูชาครู ทั้งครูพิณพาทย์ และครูหุ่น จากนั้นจึงเป็นการโหมโรง หลังจากนั้นจึงเริ่มการแสดง โดยจะมีการรำไหว้ครูเบิกโรงก่อน แล้วจึงเริ่มดำเนินเรื่องแสดง เมื่อจบการแสดงเป่าพาทย์จะทำเพลงกราวรำ เป็นอันจบการแสดง ซึ่งลำดับขั้นตอนการแสดงหุ่นกระบอกจะของคณะซุเชิดชำนาญศิลป์จะได้กล่าวโดยละเอียดดังนี้

4.1 พิธีกรรมก่อนการแสดง

ในการแสดงหุ่นกระบอก ก่อนที่จะเริ่มต้นการแสดงนั้นจะมีการทำพิธีกรรมตามความเชื่อ คือ การบูชาครู ซึ่งตัวหุ่นที่สำคัญที่สุดในคณะ คือตัว “ พระครูฤาษี ” หรือที่เรียกกันว่า “ พ่อแก่ ” ซึ่งถือว่าเป็นบรมครูทางด้านนาฏศิลป์

หุ่นพระครูฤาษี หรือ พ่อแก่ จะต้องนำไปตั้งบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียนทุกครั้งที่มีการแสดง หรือแม้ไม่มีการแสดงก็มักจะบูชาไว้บนหิ้ง หรือในที่อันสมควร

4.1.1 การบูชาครู

ก่อนการแสดงหุ่นกระบอกทุกครั้ง ตัวหุ่นพระครูฤาษี และหุ่นทุกตัวที่จะแสดงในวันนั้น ๆ จะถูกตั้งเสียบแกนไม้ไว้ทางขวามือของประตูขวาที่หุ่นจะออก อันเป็นที่ตั้งหุ่นประจำเพื่อความสะดวกในการหยิบตัวหุ่นมาเชิด ในการไหว้ครูนี้เจ้าภาพจะต้องเตรียม เงินก้านล 12 บาท , ดอกไม้ , ธูป , เทียน , เหล้า , บุหรี่ , หมาก , พลู 2 ชุด ไหว้ครูพิณพาทย์ 1 ชุด และ ไหว้ครูหุ่น 1 ชุด จะทำการไหว้ครูก่อนการโหมโรง โดยจะมีหัวหน้าคณะจุดธูป 3 ดอก ตั้งนะโม 3 จบ บูชาคุณพระรัตนตรัย ต่อจากนั้นจึงจุดเทียน 1 เล่ม ธูป 9 ดอก สักการะเหล้าเทวดา เทพเจ้าอันถือว่าเป็นบรมครูแห่งศิลปะ การแสดง และดนตรี อันได้แก่

- พระอิสวร
- พระนารายณ์

- พระครูฤาษี
- พระพิฆเนศ
- พระพิราพป่า
- พระครูทศกัณฐ์
- พระครูนายโรง
- พระครูเหม่ง
- พระครูแหน
- พระประโคนธรรม
- พระปัญญาสิทธิ์
- พระวิสุกรรม

ขอให้เทวดาแลครูบาอาจารย์ทั้งหลายนี้มาประสิทธิ์ประสาทให้เล่นได้ดี เป็นที่นิยมแก่คนทั่วไป จบแล้วจึงปักธูป ในการบูชาครูนี้ ผู้แสดงหรือผู้เชิดหุ่นทุกคนต้องจุดธูปคนละ 1 ดอกร่วมบูชาครูด้วย

นอกจากจะเป็นการบูชาครูของผู้ทำการเชิดหุ่นแล้ว ทางผู้เล่นดนตรีปี่พาทย์ก็จะมี การบูชาครูของวงดนตรีปี่พาทย์ก่อนการแสดงหุ่นด้วย โดยให้หัวหน้าวงจะจุดธูป 5 ดอก เทียน 1 เล่ม ดอกไม้ และเงินกำนัน 12 บาท ใส่พาน โดยให้หัวหน้าวงจับพานอธิษฐานบูชาครูเช่นกัน จากนั้นจึงนำดอกไม้ธูปเทียนเสียบข้างตะพาน ด้วยถือว่าตะพานเป็นสัญลักษณ์ของพระประ โคนธรรม เทพเจ้าแห่งการดนตรี และยังเป็นเครื่องกำกับจังหวะที่มีความสำคัญอีกด้วย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สถาบันวิทยบริการ
ภาพที่ 65 ภาพการบูชาศีรษะพระฤาษี
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 66 การบูชาครูของวงดนตรีปี่พาทย์ก่อนการแสดง

4.1.2 การโหมโรง

เป็นการน้อมรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัยและเป็นสิริมงคล ขจัดศัตรูหมู่มาร อีกประการหนึ่ง การโหมโรงนี้ก็เท่ากับเป็นการประกาศให้คนทั้งหลายรู้ว่าจะมีการแสดงมหรสพอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้น จะได้ร่ำใจให้พากันมาดู ฉะนั้น พวกปี่พาทย์จึงมักประชันแข่งกันในเรื่องเสียงของกลองทัด ที่เมื่อตีแต่ละตุ้ม จะได้ยินไปไกล จึงพิถีพิถันเลือกสรรคุณภาพของกลองแต่ละลูก ตลอดจนกระทั่งมีการเรียกสูตรลง “นะ” บนหน้ากลองเพื่อให้เกิดความขลัง สามารถสะกดเรียกผู้คนจากทุกสารทิศให้มาดูการแสดงของคณะตน

การโหมโรงนี้เริ่มต้นด้วยเพลง “สาธุการ” และเพลง “ตะสามตัว” ได้แก่ ตระหญาปากคอก ตระปลายพระลักษณ์ และตระमारละม่อม แล้วรวสามลา ทั้งหมดนี้หมายถึงการบูชาพระรัตนตรัยเป็นสามคำรบ แล้วจึงออกเพลงหน้าพาทย์อื่น ๆ ตลอดจนเพลงเกร็ดไปจนกว่าจะถึงเวลาแสดง

เพลงสาธุการ และเพลงตะสามตัวนี้ มีความหมายดังนี้

1. สาธุการ เป็นการนอบน้อมบูชาพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์โดยตรง
2. ตะหญาปากคอก เป็นการเชิญชวนให้พุทธศาสนิกทั้งหลายน้อมจิตระลึกถึงเมื่อพระศากยมุนีบรมโพธิสัตว์ทรงลาดพ่อนพญาทั้งแปดของโสคติยะพราหมณ์ลงยัง โคนไม้ศรีมหาโพธิ์ ในกาลก่อนตรัสรู้

3. กระจายพระลักษณะ เป็นการให้ระลึกถึง การบำเพ็ญเพียรในชาติสุดท้ายของพระ ศากยมุณี และพระองค์ทรงพิจารณาเห็นปลายที่สุดแห่งภพ คือ ไตรลักษณ์ (ตระนี้สันนิษฐานว่า อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าไตรพระลักษณะอันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็เป็นได้)

4. ธรรมารละม่อม คือ เมื่อพระองค์พิจารณาเห็นพระไตรลักษณ์แล้ว ก็ทำให้มารหรือ พญามารคืออัสวกิเลสทั้งหลายอ่อนกำลังลงและพ่ายแพ้ไป พระองค์จึงหลุดพ้นเป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วประกาศพระธรรม จนเกิดพระอริยสงฆ์สาวกสืบทอดกัน

4.2 รูปแบบการแสดงหุ่นกระบอก

4.2.1 การรำไหว้ครูเบิกโรง

ในการรำไหว้ครูนั้นโดยปกติจะใช้ตัวนายโรงออกมารำเพลงซ้ำปีไหว้ครู ผู้เชิดตัวนาย โรงจะนำหุ่นตัวเอกมาบริกรรมอีกครั้งก่อนจะออกจาก ทั้งนี้เป็นคำบริกรรมเฉพาะบุคคล สรุปใจ ความว่าให้การแสดงเป็นที่ติดตาต้องใจแก่ผู้ชมทั่วไป ปราศจากอุปสรรคใด ๆ เมื่อได้เวลาอันควร ปี่พาทย์จะทำเพลงวา และขออู่จะทำเพลงหุ่นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ของการแสดงหุ่นกระบอก แล้วปี่ พาทย์ทำเพลงเสมอให้ตัวนายโรง (ตัวพระ) ออกฉากมารำไหว้ครูเบิกโรงด้วยเพลงซ้ำปี ออกเพลง ปีนคลิ่งนอกจนจบแล้วปี่พาทย์ทำเพลงรวสามลา พอลาที่สามลง หุ่นจึงจะเข้าฉากไป สาเหตุที่การ รำไหว้ครูมักจะนำเอาตัวนายโรงหรือตัวเอกออกรำ ด้วยถือกันว่าจะทำให้ผู้ชมติดอกติดใจ เพราะทั้ง บทร้อง และทำที่รำรำมีเสน่ห์ชวนมอง และเป็นตัวละครตัวที่รู้จักอย่างดีของผู้ชมทั่วไป จึง สามารถดึงดูดใจผู้ชมให้ไม่ลุกหนีไปที่อื่น

จากการสัมภาษณ์อาจารย์กรรมิกา แก้วอ่อน และอาจารย์อภิชาติ อินทรีย์วงศ์ ผู้เคยร่วม เชิดกับนายวงษ์ รวมสุข ได้เล่าให้ฟังว่า มีบางงานที่แสดงติดต่อกัน 3 วัน ก็จะมีการรำไหว้ครูที่ พิเศษกว่าปกติ คือจะให้ตัวเอก 4 ตัวออกมารำ เช่น เรื่องพระอภัยมณี จะมีตัวพระ 2 ตัว , ตัวนาง และสินสมุทร ออกมารำพร้อม ๆ กัน เนื่องจากการแสดงมีติดกันหลายวันหากแสดงซ้ำแบบเดิมทุก วันผู้ชมอาจรู้สึกเบื่อ จึงเป็นการทำให้ผู้ชมสนใจดูการแสดงมากขึ้นเนื่องจากนำตัวเอกของเรื่อง ออกมารำรำ และประการสุดท้ายคือ นายวงษ์ ต้องการให้ผู้เชิดในขณะสามารถเชิดหุ่นรำไหว้ครู ได้ทุกคน จึงถือเอาว่าเป็นการฝึกซ้อมไปในตัว

ในเรื่องเพลง “วา” นี้ เข้าใจว่าแต่ก่อนคงไม่นิยมใช้ประกอบการเดินออกมานั่งเตียงของ โขนหรือละคอนเหมือนอย่างในปัจจุบัน เพราะเพลงวา เป็นเพลงหน้าพาทย์ชั้นสูงไม่ยิ่งหย่อนไป กว่า เพลงสาธการหรือเพลงตระทั้งหลาย จะเห็นได้จากเมื่อนักดนตรีหรือศิลปิน โขนละคอนพอได้ ยินเพลงวา ก็จะต้องยกมือขึ้นไหว้เป็นการสักการะ ทั้งท่วงทำนองของเพลงวานี้ก็งดงามสง่าผ่าเผย ควรแก่บุคคลในฐานะทั้งสามคือ

1. องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอย่างสูงสุด
2. เทพเจ้าชั้นสูงเป็นอย่างกลาง
3. พระมหากษัตริย์ผู้เปรียบด้วยสมมุติเทพเป็นอย่างต่ำ

ฉะนั้น ตัวโจนละคอนแต่ก่อน ถึงแม้จะสวมบทเทพเจ้าหรือกษัตริย์องค์ใดองค์หนึ่ง ก็จะไม่นิยมออกฉากด้วยเพลงวา หรือใช้เพลงวามาประกอบการร่ายนำตอนหนึ่งตอนใดเรื่องจึงมักใช้เพลง “เสมอ” เป็นการออกฉากหลังจากปีพาทย์ทำเพลง “วา” แล้ว

แต่ที่โจนละครมานิยมใช้เพลงวา เป็นเพลงสำหรับตัวโจนละคอนออกนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเล่าไว้ในลายพระหัตถ์บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ประทานพระยาอนุমানราชชนไว้ว่า

“...เหตุที่ทำให้เข้าใจผิดว่าเป็นเพลงละคอนออกนั้น มาแต่ละคอนหลวง ต้องคอยเสด็จลงละคอนจึงจะลงโรงได้ เมื่อเสด็จลงแล้วจะทำโหมโรงเสด็จมากอยอยู่ก็ไม่ได้ ต้องตัดทำเพลง “วา” ท้ายโหมโรงเท่านั้น หรือถ้าทำโหมโรงก่อนเสด็จลงถึง “วา” ก็ต้องไว้ ทำ “วา” ต่อเมื่อเสด็จลงจึงพาให้เข้าใจไปว่าเพลงวาเป็นเพลงทำให้ละคอนออก” ดังนี้

จากเหตุผลข้างต้น จะเห็นได้ว่าเพลงวานี้ เป็นเพลงที่สร้างขึ้นเป็นการเคารพสักการะ เอาฤกษ์เอาชัยพร้อมกับการประกาศเริ่มการแสดง นอกจากนี้เมื่อจบการแสดงยังมีการทำเพลง “วาลาโรง” เพื่อเป็นการเคารพสักการะอีกครั้ง ด้วยเหตุผลและความหมายอันเดียวกัน

ตัวอย่างบทไหว้ครู

ปีพาทย์ทำเพลงวา

ซออุ้งค์ทำนองหุ่น

ปีพาทย์ทำเพลงเสมอ

ผู้เซ็ดหุ่นรำไหว้ครูออก

ร้องเพลงซำป้อนอก

สิบนิ้วลูบจะยกขึ้นประนม
ไหว้พระพุทธพระธรรมล้ำโลกีย์

ขอถวายบังคมเหนือเกษีย

โพยภัยอย่าได้มีมาบีบา

เพลงปิ่นตลิ่งนอก

ไหว้คุณบิดามารดร
ไหว้ทั้งฝูงเทพเทวา

ครุพักอักษรทุกแหล่งหล้า

ของงมาชูช่วยอำนาจชัย

ปีพาทย์ทำเพลงรวสามลา

เพลง....ปิ่นตลิ่งนอก (ของเดิม)

ตะวันนั้นก็ย่ำค่ำแล้ว	รักเจ้าสาธิตาแก้วจะนอนไหน
มานอนด้วยเสียดกับพี่จะดีใจ	เหมือนดังได้ดอกไม้ลงมาเชย
ชายขึ้นรินรวยระทายทอด	ใครจะกอดอิงแอบแนบแขนย
หนาวน้ำค้างพร่างพรอมลมรำเพย	ใครจะเชยชมซิดเมื่อนิทรา
ใครใครเขาก็มาด้วยกันหมด	แม่ดอกประคูดุจรสไม่เห็นหน้า
ทั้งหญิงชายยัดเยียดเบียดกันมา	สัมมา สัมมา อย่าช้าที่...

ปี่พาทย์ทำเพลงร่ำสามลา

ผู้เชิดหุ่นไห้วครูเชิดตามเพลงแล้วเข้าโรง

ภาพที่ 67 การรำไห้วครูเบิกโรง

4.2.2 การดำเนินเรื่องแสดง

เมื่อหุ่นรำไห้วครูเบิกโรงเสร็จ จะมีตัวละครประจำคณะ คือ ทองปลิว ออกมาบอกเรื่อง เป็นการเล่าว่าจะมีการแสดงเรื่องอะไร ตอนอะไร และเล่าเรื่องย่อ เมื่อเล่าเสร็จก็จะเริ่มการแสดงเลย

แต่ในกรณีที่เวลามีจำกัด ตัวนายโรงที่ออกมารำหากเรื่องที่จะแสดงเป็นเรื่องพระอภัยมณี ก็จะใช้ตัวนายโรงแสดงต่อเลย ไม่ต้องมีตัวตลกมาแล้วเรื่องคันการแสดง

เรื่องราวที่หุ่นกระบอกนำมาแสดง โดยมากมักจะเป็นที่รู้จักกันคืออยู่แล้ว เช่นเรื่อง พระอภัยมณี และนอกนั้นจะเป็นเรื่องที่นายวงษ์ รวมสุขเป็นผู้แต่งไว้ เช่นเรื่อง ระกาแก้ว มงกุฎเพชร มงกุฎแก้ว ศรีสุริยง เป็นต้น ด้วยเป็นเรื่องนิทานคำกลอนพื้นบ้านที่ทั้งละคอนและลิเกก็นิยมนำมาแสดง คนที่ดูหุ่นแต่ก่อนมักไม่ใคร่ดู “เอาเรื่อง” กัน แต่จะดูบทบาทลีลาท่าที่ ชั้นเชิงและมุข จังหวะจะโคนของการเชิดการแสดงและฟังเพลงดนตรี ตลอดดูกลเม็ดของเครื่องประดับฉากว่า คณะใดจะทำได้สมจริงสมจังและพิสดารกว่ากัน อันรวมเรียกว่าดูเอารสชาติในศิลปะ

การ “ออกฉาก” และ “เข้าฉาก” ของหุ่นกระบอก ไม่ใช่การโผล่ออกมาที่อ ๆ หรือ ผลุบเข้าไปอย่างไม่มีลีลา การเข้าออกแต่ละครั้งของตัวเอก ๆ จะต้องมีลีลาอันนวยนาดเยื้องกราย เป็นสำคัญ การทิ้งตาหันหน้ามาชมม้ายกับคนดู พร้อมกับกระทบตัวนิคหนึ่งของหุ่น เมื่อกำลังจะแหวกม่านเข้าประตูไปก็เป็นกลเม็ดอย่างหนึ่งของหุ่นกระบอก ที่ล้วนแต่จะทำให้คนดูหลงใหลกับที่ทำเหล่านี้

ภาพที่ 68 การแสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอน พบสามพราหมณ์

ภาพที่ 69 การแสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอน หนีนางผีเสื้อสมุทร

ภาพที่ 70 การแสดงเรื่องระกาแก้ว

4.2.3 การลาโรง

เมื่อเสร็จสิ้นการแสดง ตัวตลกจะออกมาพูดปิดท้าย ให้ข้อคิดจากเรื่องที่ได้รับชม รวมทั้งอวยชัยให้พรผู้ชมที่มาชมการแสดง หลังจากนั้น ปีพาทย์จะทำเพลง “วา ลาโรง” เพื่อเป็นการเคารพสักการะอีกครั้ง แต่ในปัจจุบันบางโอกาสจะใช้เพลงสรรเสริญพระบารมีแทน ถือเป็นการเล่นสุดการแสดง

ภาพที่ 71 ตัวโขนยกประจำคณะ(ทองปลิว) ออกมากล่าวลาผู้ชม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุป

ในการแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ สามารถแบ่งการดำเนินการแสดงออกได้เป็น 3 ช่วงใหญ่ ๆ คือ

ช่วงก่อนการแสดง ช่วงแรก จะเป็นช่วงสำหรับทำพิธีกรรมต่าง ๆ โดยเริ่มตั้งแต่หัวหน้าคณะ หรือตัวโผ ออกมาทำพิธีการบูชาครู โดยจะใช้เงินก้านด 12 บาท ดอกไม้ รูป 3 ดอก เทียน 1 เล่ม เหล้า บุหรี่ หมาก พลุ ทั้งหมด 2 ชุด สำหรับไหว้ครูหุ่น และครูพิณพาทย์ หลังจากนั้นก็ หัวหน้าคณะ จะจุดรูป 9 ดอก เทียน 1 เล่ม เพื่อสักการะเทวดา เทพเจ้า บรมครูทางด้านการแสดง และดนตรี ช่วงก่อนการแสดง ช่วงที่ 2 จะเป็นการโหมโรง โดยวงดนตรีปี่พาทย์บรรเลงเพื่อน้อมรำลึกถึงคุณพระรัตนตรัย อันเป็นสิริมงคล และเป็นการประกาศให้คนทั้งหลายรู้ว่าจะมีการแสดงมหรสพเริ่มขึ้นแล้ว โดยจะเริ่มด้วยเพลง สาธุการ ตรีสามตัว และรั้วสามลา จากนั้นจึงต่อด้วยเพลงหน้าพาทย์อื่น ๆ

ช่วงที่สอง เป็นการดำเนินเรื่อง โดยเมื่อรำไหว้ครูเบิกโรงเสร็จ จะมีตัวตลก หรือ โฆษกประจำคณะออกมาเล่าเรื่องย่อ จากนั้นนายโรงจะออกมาแสดง เรื่องที่แสดงส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องแนวละครนอก เน้นการดำเนินเรื่องรวดเร็ว สนุกสนาน เช่น พระอภัยมณี สังข์ทอง ระกาแก้ว เป็นต้น ในการดำเนินเรื่องจะมีการร้อง สลับกับการเจรจาไปตลอดทั้งเรื่อง ใช้เวลาประมาณ 2 – 3 ชม.ในการแสดง

ช่วงสุดท้าย เป็นการลาโรง เมื่อจบเรื่อง จะมีตัวตลก หรือโฆษกประจำคณะออกมาพูดปิดท้าย ให้คิดสอนใจจากเรื่องที่แสดงจบไป พร้อมกับอวยชัยให้พรผู้ชม จากนั้น ปี่พาทย์จะทำเพลง “วาลาโรง” เพื่อเป็นการเคารพสักการะอีกครั้ง ในบางโอกาสจะใช้เพลงสรรเสริญพระบารมีแทนก็ได้ ถือว่าสิ้นสุดการแสดง

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

วิเคราะห์ลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชำนานุศิลป์

การแสดงหุ่นกระบอกเป็นการแสดงที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวและมีวิธีการเชิดที่แตกต่างจากการแสดงหุ่นประเภทอื่น ๆ เนื่องจากตัวหุ่นจะมีส่วนประกอบที่สำคัญคือแกนไม้กระบอกที่แทนลำตัวของหุ่น มีไว้เพื่อให้ผู้เชิดถือด้วยมือข้างซ้าย และตะเกียบที่ต่อกับมือทั้ง 2 ข้างของหุ่น ที่เป็นส่วนสำคัญที่ผู้เชิดจะต้องรู้จักเทคนิค วิธีการที่จะทำให้มือทั้ง 2 ข้างขยับได้เหมือนหุ่นรำละครจริง ๆ ดังนั้นในการแสดงหุ่นกระบอกที่จะทำให้ผู้ชมเกิดความสนใจได้นั้น ผู้เชิดจำเป็นต้องมีพื้นฐานการฝึกหัดที่ดี จนมีความสามารถที่จะบังคับตัวหุ่นให้เคลื่อนไหวได้ราวกับมีชีวิต ในบทนี้จะเป็นการวิเคราะห์ถึงลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกคณะซุเชิดชำนานุศิลป์ โดยแบ่งออกเป็นหัวข้อดังนี้คือ

1. ลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอก ซึ่งจะกล่าวถึงลักษณะการเชิดหุ่นกระบอกตั้งแต่ทำพื้นฐาน ทำรำเพลง และทำอาภักปกริยาเบ็ดเตล็ด ที่ใช้ในการดำเนินเรื่องแสดงหุ่นกระบอก
2. ลักษณะเด่นของการแสดงหุ่นกระบอก อันได้แก่ วิธีการเชิดที่เป็นลักษณะเฉพาะของคณะซุเชิดชำนานุศิลป์ รวมถึงตลกหุ่น และดนตรีที่ใช้ประกอบการแสดง ดังจะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไป

5.1 ลักษณะสำคัญของการแสดงหุ่นกระบอก

5.1.1 การเชิดหุ่นกระบอก

ผู้เชิดจะถือเอาวันพฤหัสบดี อันเป็นวันครูเป็นวันเริ่ม โดยนำดอกไม้ ธูปเทียน ขันโลหะ ผ้าขาว และเงิน 6 บาท (หรือมากกว่านั้นตามภาวะเศรษฐกิจ) มาไหว้ครูขอวิชา ในบางสำนักครูจะจุดธูปเทียนแจก นำกล่าวคำบูชาครูต่าง ๆ ให้ลูกศิษย์กล่าวตาม แล้วจึงส่งหุ่นตัวพระหรือตัวนาง อันถือเป็นตัวครูเช่นกัน ให้ศิษย์ “จับ” พอเป็นพิธี เป็นอันว่ายอมรับว่าเป็นศิษย์หุ่นครูหุ่นกัน

ส่วนมากผู้มาฝึกหัดเชิดหุ่น มักไม่ได้หัดเชิดกับตัวเอง คือตัวพระตัวนางที่สวมชฎา หรือรัดเกล้าทันที แต่จะหัดกับศิษย์หุ่นเป็นที่ตัวากหรือตัวประกอบไพร่พลธรรมดา ๆ โดยมีแต่หัวหุ่นเสียบกับไหล่หุ่นและมีไม้กระบอกที่จับเฉย ๆ ยังไม่มีเสื้อผ้าหรือมือหุ่นแต่อย่างใด ดังจะบรรยายการฝึกหัดตามลำดับดังนี้

1. **กล่อมตัว** การกล่อมตัวเป็นพื้นฐานของการเชิดหุ่นเช่นเดียวกับการหัดเขียน ก.ไก่ เมื่อหัดกล่อมไหล่หุ่นจากซ้ายไปขวา และจากขวาไปซ้าย (โดยหัดกับกระจก) ให้นุ่มนวลแล้ว หน้าหุ่นที่ตั้งอยู่บนไหล่จะไม่คว่ำไปหรือหงายไป แต่จะซ้อนหน้าเหมือนตัวละครกำลังกล่อมไหล่

2. **เชิดย้อนมือ** คือแทงมือจากขวาไปซ้าย และจากซ้ายไปขวา หรือเรียกว่าปวนไหล่ โดยระวังต้องขึ้นตัวหุ่นไม่ให้หน้าคว่ำไป หรือหงายไปเช่นกัน การเชิดย้อนมือนี้ จะเชิดในจังหวะ “ตุ๊ป – เเท่ง ตุ๊ป – เเท่ง”

3. **กระทบตัว** เหมือนจังหวะ “ยี่ด – ยูป” ในท่าราชของโขนละคร

4. **โยกตัว** ในจังหวะ “ด้อม ด้อมมา ด้อมด้อม...ตุ้ม ตุ้ม มา ตุ้ม ตุ้ม”

5. **เพลงเร็ว** หรือเรียกว่า “รำเพลง” ในจังหวะ “ตุ๊ป – ทิง...ตุ๊ป ทิง ทิง”

การหัดเหล่านี้ ในสมัยก่อน หัดโดยใช้ตะโพนกำกับจังหวะ ต่อมาเพื่อความสะดวกใช้ ปากร้องทำจังหวะเอาเอง ไม่ต้องใช้ตะโพน ที่สำคัญขึ้นอยู่กับการบังคับไม้กระบอกอันเป็นแกนกลางของลำตัวหุ่น ให้ยกเอียงได้ตั้งใจ เมื่อบังคับไม้กระบอก และหน้าหุ่นให้ “ไม่ตาย” แล้ว การบังคับตะเกียบมือหุ่นจะเป็นเรื่องรองลงไป

ในการเชิดหุ่น มือซ้ายของผู้เชิดจะถือกระบอกไม้ไผ่อันเป็นลำตัวหุ่น และจะถือตะเกียบมือหุ่นซ้ายขวาไว้ในมือขวาของผู้เชิด เมื่อมีการใช้บทบาทบางครั้ง ผู้เชิดจะเอานิ้วก้อยซ้ายหนีบตะเกียบซ้ายของหุ่นเอาไว้ เพื่อให้มือขวาทำบทบาทได้เต็มที่

การตั้งวงรำของหุ่นกระบอกไม่ว่า พระ นาง หรือยักษ์ มือขวาตัวหุ่นจะตั้งวงสูงกว่ามือซ้ายเสมอ และแขน (ถือผ้าที่เป็นเสื่อหุ่น) จะต้องตั้งอยู่เสมอด้วย ไม่มีการทำผ้าหย่อนอยู่เป็นอันขาด

พื้นฐานการหัดเชิดเหล่านี้ หลังจากหัดจนสามารถบังคับไม้ไผ่ได้ตั้งใจแล้ว ทำทีกลเม็ดต่าง ๆ ตลอดจนการใช้บทบาทก็จะตามมา อันล้วนเป็นท่าทีเฉพาะของหุ่นเท่านั้น

ท่าควัก (ม้วนมือ) ด้วยมือที่ถืออาวุธ ทำเฉพาะตัวยักษ์

ท่าจีบหลัง

ท่าฉายมือ – แทะมือ – ฟาดมือ – บดมือ

ท่าตีลังกา – ตบแมลงวัน ของลิง

ท่ารำซำปี

ท่าเสมอ

และท่ากริยาต่าง ๆ เช่น ทำยิ้ม ทำอาย ทำค้อน ทำโกธร ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีทำอื่น ๆ อีกมาก เช่น ท่า “ออกกราว” ของหุ่นตัวพระ ตัวยักษ์ และท่า “ออกฉาก – เข้าฉาก” ของหุ่นตัวเอก ๆ ที่ศิษย์จะต้องคอยสังเกต ให้ดี เพราะท่าทีบางอย่างของหุ่น สอนกันไม่ได้ นอกจากจะทำให้ดูตามความชำนาญของครูแต่ละคนเท่านั้น

สมัยก่อน คนเชิดหุ่นที่มีฝีมือดี มักจะไม่ให้วิชากับใครง่าย ๆ โดยเฉพาะคนอื่นที่ไม่ใช่ลูกหลานในวงศ์ตระกูล หากจะให้ ก็จะต้องสาบานตัวมีสัญญาสาปแช่งต่าง ๆ หรือเกรงว่าศิษย์จะคิดล้างครู หรือเล่นประชนออกตัญญู เป็นการแย่งอาชีพตัดหน้ากันด้วยประการต่าง ๆ เมื่อเห็นว่าศิษย์รักวิชานี้จริง ๆ ยอมสาบานตามกฎเกณฑ์ที่ตั้งขึ้นมาแล้วจึงจะยอมให้วิชา และถึงแม้ครูจะให้วิชาแก่ศิษย์จนหมดสิ้นแล้ว ก็ไม่ได้หมายความว่าศิษย์จะสืบทอดหรือถ่ายทอดความสามารถนั้น ๆ ไว้ได้ “ความรู้” เป็นสิ่งที่ให้กันได้ แต่ “ความสามารถ” เป็นสิ่งที่ประจักษ์ให้กันไม่ได้ เป็นเรื่องเฉพาะตัวบุคคล “ความสามารถ” ทางศิลปะแทบจะทุกแขนงแม้มีใช้ศิลปะการเชิดหุ่น จึงมักจะตายไปตามตัวศิลปิน

ท่าเชื่อม จากท่าหนึ่ง ไปอีกท่าหนึ่งของหุ่น ก็เป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องระวังไม่ให้เกิดอาการกระตุก คือไม่ให้มือหุ่นกระตุก หรือไม่ให้มือหุ่นตกจากวงร่าที่กำลังตั้งอยู่ การเชิดหุ่นตัวนางจะต้องพิถีพิถันให้อ่อนช้อยดูละเมียดละไมอยู่เสมอ ซึ่งที่ท่าเหล่านี้นอกจากจะเกิดจากการกล่อมไหล่ของหุ่นแล้ว การบังคับตะเกียบ และ “หนีบ” ตะเกียบให้ได้ทันท่วงทีกับท่าร่าของตัวหุ่น ก็จะทำให้การเชิดเป็นไปอย่างสวยงามกลมกลืนกับท่าร่า

อย่างไรก็ดี หุ่นกระบอกก็คือหุ่น ไม่ใช่โขนละครที่แสดงด้วยคนจริง ๆ ศิลปะของการเชิดหุ่นกระบอกก็คือท่าท่าทางการร่าต่าง ๆ ให้ง่ายขึ้น เน้นอารมณ์ และบทบาทการร่าร่าอันเป็นท่าที และลักษณะ โดยเฉพาะของหุ่น ขึ้นอยู่กับผู้เชิดที่ต้องมีความสามารถและความชำนาญในการเชิดหุ่นเป็นหลัก ดังนั้นผู้ที่ร่าละครได้สวยที่สุด ไม่ได้หมายความว่า จะเชิดหุ่นได้สวยที่สุดเหมือนเช่นการร่า ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความชอบ ทักษะ และความพยายามเป็นสำคัญ

5.1.2 กระบวนวิธีการเชิดหุ่นกระบอก

ท่าร่าของหุ่นกระบอกคัดแปลงมาจากท่าร่าอย่างละคร เพียงแต่ทำให้ง่ายขึ้น เนื่องจากความจำกัดของลักษณะ และโครงสร้างของตัวหุ่นที่บังคับอยู่ ดังนั้น หุ่นจึงไม่สามารถทำได้ทุกท่าเหมือนอย่างละคร เพราะหุ่นมีความเหมือนคนเพียงแก่ศีรษะ และมือ เท่านั้น ผู้เชิด รวมถึงผู้ชม จึงต้องใช้จินตนาการในการชมการแสดงหุ่นกระบอก ว่าตัวหุ่นกำลังร่าร่าทำอะไร เป็นการเดิน หรือการเหาะ เป็นต้น ที่สำคัญคือ ผู้เชิดต้องมีความสามารถ และชำนาญในการเชิดหุ่นเป็นอย่างดี จึงจะสามารถถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตนใส่ไปในหุ่น และทำให้ผู้ชมเกิดความรู้สึกคล้อยตาม สนุกสนาน เพลิดเพลิน ไปด้วย

ท่าเชิดหุ่นกระบอกของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ แบ่งออกได้เป็น 3 หมวดใหญ่ ๆ ดังนี้
ท่าพื้นฐานของหุ่นกระบอก หมายถึง ท่ารวมซึ่งเป็นท่าหลักของการเชิดหุ่นกระบอกทุกตัวไม่ว่าหุ่นพระ หุ่นนาง หุ่นยักษ์ หุ่นลิง หรือหุ่นตัวตลกอื่น ๆ ท่ารวมพื้นฐานเหล่านี้ได้แก่ การกล่อมตัว (หรือ โคลงตัว) กระทบตัว ท่าตั้งวงร่า และท่าป้อง

ทำรำเพลง เป็นทำรำประกอบเพลงของหุ่นกระบอก เพลงที่ใช้ในการรำนี้ส่วนมากเป็นเพลงหน้าพาทย์ (เพลงที่ประกอบการรำโดยไม่ต้องร้อง) ได้แก่ เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงเร็ว กราวนอก กราวใน เป็นต้น

ท่าอากัปกิริยา เบ็ดเตล็ด เป็นท่าแสดงกิริยาอาการ หรืออารมณ์ความรู้สึกของหุ่นกระบอกอัน ได้แก่ ตีใจ อาย โอด นอน ค้อน ตีลังกา เป็นต้น อนึ่งในกรณีอาการหรืออารมณ์ประเภทเดียวกัน หุ่นต่างตัวก็อาจมีกิริยาอาการแสดงต่างกันทั้งนี้เป็นไปตามธรรมชาตินิสัย และลักษณะของตัวละครของหุ่นนั้น ๆ เช่น ท่าทาง “อาย” ของหุ่นตัวนาง ย่อมต่างกันไปกับหุ่นตัวพระ หรือหุ่นลิง เป็นต้น

5.1.2.1 ทำพื้นฐานของหุ่นกระบอก ก่อนที่จะเริ่มเชิดหุ่นกระบอก ผู้เชิดจำเป็นจะต้องถือ หรือจับตัวหุ่นให้อยู่ในท่าที่ถูกต้อง และเอื้อต่อการเชิดหรือการรำทำต่าง ๆ เสียก่อน การจับตัวหุ่น ผู้เชิดจะใช้มือซ้ายถือไม้กระบอกที่แทนลำตัวหุ่น มือขวาถือไม้ตะเกียบทั้งสองที่เสมือนแขนซ้ายขวาของตัวหุ่นไว้ ในการรำบางท่านั้นผู้เชิดอาจปล่อยตะเกียบแขนหุ่นข้างที่ไม่ได้ใช้ในการรำก็ได้หรือถ้าใช้เพียงมือข้างขวาของหุ่นรำผู้เชิดก็อาจใช้นิ้วก้อยซ้ายหนีบตะเกียบซ้ายไว้ก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ความถนัดของผู้เชิดเป็นสำคัญ ที่สำคัญก็คือ ผู้เชิดต้องพยายามจับตัวหุ่นให้มั่นและตั้งตัวหุ่นในมือให้ตรงอยู่เสมอเมื่อผู้เชิดสามารถจับและถือตัวหุ่นมือได้อย่างถนัดแล้ว ก็เริ่มฝึกเชิดด้วยการกล่อมตัวหุ่น

- การกล่อมตัว การกล่อมตัวเป็นขั้นเบื้องต้นของการเชิดหุ่นกระบอก ถ้าผู้เชิดสามารถกล่อมตัวหุ่นได้อย่างสวยงามแล้ว การเชิดทำอื่น ๆ ของหุ่นก็จะเป็นไปได้ง่ายและงดงามด้วย เพราะไม่ว่าหุ่นจะรำหรืออยู่ในท่าทางใด ตัวหุ่นก็ต้องกล่อมตัวเป็นพื้นฐานอยู่เสมอ

การกล่อมตัวหุ่นนั้น ผู้เชิดต้องตั้งตัวให้ตรง (คือถือไม้กระบอกที่แทนลำตัวหุ่นให้ตั้งตรงนั่นเอง) และหน้าหุ่นต้องตรงด้วย ต่อจากนั้น ค่อย ๆ หมุนข้อมือซ้ายเอียงตัวตัวหุ่นไปทางซ้าย โดยสังเกตลำตัวของหุ่น และส่วนตัวต้นคอด้านหลังที่ค่อย ๆ หมุนไปจากนั้นก็บิดข้อมือกลับให้ตัวหุ่นเอียงตัวมาทางขวา คือ ไหล่ขวาของหุ่นจะค่อย ๆ ม้วนหมุนกลับมาทางขวา แล้วจึงบิดข้อมือเอียงหุ่นไปทางซ้าย – ขวา เช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนผู้เชิดสามารถบิดข้อมือบังคับหุ่นให้เอียงซ้าย – ขวาได้อย่างคล่องแคล่ว และงดงาม สิ่งที่ต้องระวัง คือหน้าหุ่นต้องตรงเสมอในขณะที่ทำท่ากล่อมตัวหุ่นเอียงไหล่ซ้าย – ขวาไปอย่างไรก็ตาม การกล่อมตัวจะกล่อมข้างไหนก่อนก็ได้ ถ้าจะกล่อมไหล่ขวา มาข้างซ้ายก็ต้องเอียงไหล่ข้างขวาเสียก่อนแล้วค่อย ๆ หันมาข้างซ้าย แล้วเอียงไหล่ซ้ายลงไปก่อนที่จะค่อย ๆ หันไหล่มาทางขวา การกล่อมตัวของหุ่นก็คล้ายกับการ “กล่อมไหล่” ของนาฏศิลป์นั่นเอง

- **การกระทบตัว** คือการกระทบจังหวะของตัวหุ่นตามเพลงคล้าย ๆ การยึด-ยุบของนาฏศิลป์ ตัวหุ่นจะกระทบจังหวะไปพร้อมๆ กับการกล่อมตัว เมื่อผู้เชิดเอียงตัวหุ่นไปทางซ้าย กล่อมตัวซ้ายแล้วก่อนที่จะกล่อมตัวหุ่นมาทางขวา ผู้เชิดจะกระทบตัวหุ่นขึ้นหรือสะคั้งขึ้นตามจังหวะเพลง (คือ กระดกข้อมือซ้าย หรือ “ฮัด” ขึ้นเล็กน้อย) แล้วค่อย ๆ หย่อนข้อมือลงมาเป็นจังหวะ “ยุบ” ในเวลาเดียวกับที่ตัวหุ่นเอียงตัวมาทางขวา แล้วกระทบตัวขึ้นเช่นเดิมพร้อมกับเอียงตัวกลับมาทางซ้ายกระทบตัวพร้อมกับเอียงขวา ถือว่าสำคัญเท่า ๆ กับการกล่อมตัว เพราะในการรำไม่ว่าเพลงอะไรตัวหุ่นจะต้องกระทบตัวให้ถูกต้องตามจังหวะของเพลงที่รำเสมอ โดยจะกระดกมือ 2 ครั้ง ใน 1 จังหวะ เรียกว่าการกระทบ 2 จังหวะ

ผู้ที่เริ่มหัดหุ่น โดยเฉพาะผู้ที่ไม่เคยมีพื้นฐานทางนาฏศิลป์หรือดนตรีหรือเพลงไทยมาก่อนจะพบว่า การหัดกล่อมตัวและการกระทบตัวหุ่นให้เข้าจังหวะเพลงนั้นเป็นเรื่องยาก น่าเบื่อ น่าท้อถอย แต่ถ้าผู้เชิดนั้นมีความตั้งใจมีความมานะอดทนและฝึกฝนอย่างตั้งใจและสม่ำเสมอแล้ว ก็ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ไม่เหลือวิสัยที่จะทำได้เลย และเมื่อใดที่ผู้เชิดสามารถกล่อมตัวหุ่นและกระทบตัวได้แล้วทำรำอื่น ๆ ของหุ่นที่จะหัดตามมานั้นก็จะไม่เป็นเรื่องยากอีกต่อไป

- **การตั้งวงรำ** คือ การตั้งแขนซ้าย - ขวาของหุ่นเพื่อเตรียมรำตามเพลงนั่นเอง

การตั้งวงรำในการเชิดหุ่นมีลักษณะเช่นเดียวกับการรำละครคือแบ่งการตั้งวงออกได้เป็น 3 ระดับ คือตั้งวงบน วงกลาง และวงล่าง ในการจับตะเกียบมักใช้มือขวาในการทำท่าตั้งวง แต่ก็มีส่วนที่ใช้มือซ้าย ขึ้นอยู่กับบทบาทในตอนนั้น ๆ ผู้เชิดจะยกตะเกียบลดหลั่นกันไปโดยคู่มือของหุ่นเป็นหลัก ถ้าวางบน มือหุ่นจะอยู่ระดับศีรษะ ถ้าวางกลาง มือหุ่นจะอยู่ระดับไหล่ และวงล่าง มือหุ่นจะอยู่ระดับเอว

การตั้งวงรำสำหรับเพลง “ซำปึ” (เพลงร้องไหว้ครูหรือเบิกตัวละครสำคัญครั้งแรก) ของหุ่นตัวพระนั้น แขนซ้ายจะตั้งอยู่ระดับไหล่ แขนขวากางตึงและยกสูงเพียงระดับหูสำหรับหุ่นยักษ์แล้ว จะตั้งวงสูงกว่า คือยกแขนขวาให้อยู่ในระดับที่สูงกว่าตัวพระการกระทบตัวเข้าจังหวะก็จะแรงกว่าด้วย)

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2 แสดงลักษณะท่าตั้งวงของหุ่นกระบอกตัวนาง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าตั้งวงบน (ตัวนาง)			มือซ้ายของผู้เชิดจับกระบอกไม้ ลำตัวหุ่น พร้อมทั้งเอียงกระบอกไม้ไปทางมือที่ตั้งวงบนเล็กน้อย มือขวาจับตะเกียบขวาของหุ่น หรือ หรือใช้มือขวาจับตะเกียบทั้งคู่ด้วยกันก็ได้ โดยโดยให้ปลายตะเกียบทั้ง 2 อยู่ในอุ้งมือของผู้เชิดไว้ กางแขนขวาของหุ่นออกยกให้ตึงและอยู่ในระดับที่สูงกว่าแขนซ้าย อยู่ระดับศีรษะของหุ่น ขึ้นอยู่กับว่าจะตั้งวงมือไหน ผู้เชิดจะดันตะเกียบมือข้างนั้นของหุ่นให้สูงกว่าอีกมือหนึ่งเสมอ
วงกลาง (ตัวนาง)			มืออยู่ในลักษณะเดียวกับท่าตั้งวงบน แต่ ลดวงของมือหุ่นให้อยู่ระดับไหล่
วงล่าง (ตัวนาง)			มืออยู่ในลักษณะเดียวกับท่าตั้งวงบน แต่ ลดวงของมือหุ่นให้อยู่ระดับต่ำกว่าไหล่เล็กน้อย

ตารางที่ 3 แสดงลักษณะท่าตั้งวงของหุ่นกระบอกตัวพระ

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าตั้งวงบน (ตัวพระ)			<p>มือซ้ายของผู้เซดจับกระบอกไม้ ลำตัวหุ่น พร้อมทั้งเอียงกระบอกไม้ไปทางมือที่ตั้งวงบนเล็กน้อย มือขวาจับตะเกียบขวาของหุ่น มือซ้ายใช้นิ้วก้อยหนีบตะเกียบข้างซ้ายไว้ ให้มือซ้ายอยู่ในลักษณะท่าตั้งวงล่าง (หรือใช้มือขวาจับตะเกียบทั้งคู่ด้วยกันก็ได้ โดยโดยให้ปลายตะเกียบทั้ง 2 อยู่ในอุ้งมือของผู้เซดไว้) กางแขนขวาของหุ่นออกยกให้ตั้งและอยู่ในระดับที่สูงกว่าแขนซ้าย อยู่ในระดับศีรษะของหุ่น</p>
วงกลาง (ตัวพระ)			<p>มืออยู่ในลักษณะเดียวกับท่าตั้งวงบน แต่ ลดวงของมือหุ่นให้อยู่ระดับไหล่</p>
วงล่าง (ตัวพระ)			<p>มืออยู่ในลักษณะเดียวกับท่าตั้งวงบน แต่ ลดวงของมือหุ่นให้อยู่ระดับต่ำกว่าไหล่เล็กน้อย ระดับเอว</p>

ตารางที่ 4 แสดงลักษณะท่าตั้งวงของหุ่นกระบอกตัวยักษ์

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าตั้งวงบน (ตัวยักษ์)			มือซ้ายของผู้เชิดจับกระบอกไม้ลำตัวหุ่น พร้อมทั้งเอียงกระบอกไม้ไปทางมือที่ตั้งวงบนเล็กน้อย มือขวาจับตะเกียบขวาของหุ่น มือซ้ายใช้นิ้วก้อยหนีบทะเกียบข้างซ้ายไว้ ให้มือซ้ายอยู่ในลักษณะตั้งวงล่าง (หรือใช้มือขวาจับตะเกียบทั้งคู่ด้วยกันก็ได้ โดยโดยให้ปลายตะเกียบทั้ง 2 อยู่ในอุ้งมือของผู้เชิดไว้) กางแขนขวาของหุ่นออกยกให้ตั้งและอยู่ในระดับที่สูงกว่าแขนซ้าย อยู่ระดับศีรษะของหุ่น
วงกลาง (ตัวยักษ์)			มืออยู่ในลักษณะเดียวกับท่าตั้งวงบน แต่ ลดวงของมือหุ่นให้อยู่ระดับไหล่
วงล่าง (ตัวยักษ์)			มืออยู่ในลักษณะเดียวกับท่าตั้งวงบน แต่ ลดวงของมือหุ่นให้อยู่ระดับต่ำกว่าไหล่เล็กน้อย ระดับเอว

ตารางที่ 5 แสดงลักษณะท่าตั้งวงของหุ่นกระบอกตัวลิง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าตั้งวง (ตัวลิง)			ผู้เซ็ดจับตะเกียบในลักษณะเดียวกับตัวอื่น ๆ คือมือขวาจับตะเกียบขวาของหุ่นท่าท่าตั้งวง มือซ้ายใช้นิ้วก้อยหนีบตะเกียบข้างซ้ายไว้ ให้มือซ้ายอยู่ในลักษณะตั้งวง แต่ปกคตินจะไม่ค่อยใช้ท่าตั้งวงเหมือนอย่างตัวพระ ตัวนาง ยักษ์

- ท่าป้อง เป็นอาภักปกริยาที่หุ่นพระ นาง หรือยักษ์ จะทำเหมือนกันเมื่อจบบทหรือจบการรำเพลงเซ็ด เพลงเสมอ เป็นต้น ตัวหุ่นจะใช้มือขวา หรือมือซ้าย “ป้อง” ก็ได้

ตารางที่ 6 แสดงลักษณะท่าป้องหน้าของหุ่นกระบอกตัวพระ นาง และ ยักษ์

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าป้องหน้า (ตัวพระ)			ถ้าป้องด้วยมือซ้าย มือซ้ายของผู้เซ็ดจับกระบอกล้มลำตัวหุ่น พร้อมทั้งเอียงกระบอกล้มไปทางซ้ายแล้วค่อย ๆ โบกปลายมือหุ่นขึ้นไว้ตรงหน้า โดยใช้มือขวาจับตะเกียบทั้งคู่ไขว้ทับกันเป็นมุมฉาก ดันตะเกียบข้างซ้ายขึ้นไปด้านหน้าตัวหุ่นเหมือนท่าตั้งวง แแต่จะอยู่ด้านหน้า และตะแคงมือซ้ายของหุ่นให้ปลายมือชี้ลงพื้น พร้อมทั้งกล่อมมือที่จับกระบอกล้มลำตัวหุ่นให้เอียงมาทางขวา

ตารางที่ 6 แสดงลักษณะทำป่องหน้าของหุ่นกระบอกตัวพระ นาง และ ยักษ์ (ต่อ)

ทำรำ	ภาพทำรำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ป่องหน้า (ตัวนาง)			ผู้เชิดทำท่าในลักษณะเดียวกับตัวพระ แต่มือขวาของหุ่นลงมาให้ต่ำอยู่ระดับไหล่
ป่องหน้า (ตัวยักษ์)			ผู้เชิดทำท่าในลักษณะเดียวกับตัวพระ แต่มือขวาของหุ่นจะตั้งวงสูงกว่าตัวพระ คือ คันตะเกียบให้สูงขึ้นไประดับศีรษะ หุ่นยักษ์ และกระทบตัวเข้าจังหวะจะแรงกว่าตัวพระด้วย

- **จิบส่งหลัง** เป็นการทำให้รำเลียนแบบอย่างการรำละคร แต่ลักษณะมือของหุ่นกระบอกจะเป็นมือตั้งวง หรือ กำมือ เท่านั้น ดังนั้น การจิบส่งหลังจึงเป็นการทำท่าที่ผู้ชมต้องจินตนาการตามว่าหุ่นกำลังทำท่าจิบอยู่ เพราะปกติหากทำท่าจิบเข้าอก ก็คือใช้มือหุ่นที่ตั้งวง มาแตะที่อก แสดงให้เห็นว่าเป็นการทำท่าจิบอยู่เช่นกัน มักใช้ทำนี้เวลารำแต่งตัว

ตารางที่ 7 แสดงลักษณะท่าจิบส่งหลังของหุ่นกระบอกตัวนาง

ทำรำ	ภาพทำรำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
จิบส่งหลัง (ตัวนาง)			ผู้เชิดใช้มือซ้ายจับไม้กระบอกลำตัวหุ่นพร้อมทั้งใช้นิ้วก้อยเกี่ยวไม้กระบอกมือข้างซ้ายของหุ่นให้มือหุ่นทำท่าตั้งวงค้างไว้ ส่วนมือขวาจับไม้ตะเกียบข้างขวา

ตารางที่ 7 แสดงลักษณะท่าจับส่งหลังของหุ่นกระบอกตัวนาง (ต่อ)

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
จับส่งหลัง (ตัวนาง)			คั่นไม้ตะเกียบไปด้านหน้า มือหุ่นจะทำท่าแทงมือไปด้านข้าง แบบละคร จากนั้นบิดตะเกียบให้มือหุ่นพลิกไขว้มาทางด้านหลัง ในลักษณะที่หันส่วนสันมือด้านนิ้วก้อยและกลางหลัง หันปลายมือออกด้านขวา

5.1.2.2 ท่ารำเพลง ในการออกท่าทางเคลื่อนไหว หรือแสดงอิริยาบถบางอย่าง อาทิเช่น ทำเดิน ทำหေး หรือต่อสู้ หุ่นก็เช่นเดียวกับนาฏศิลป์ที่ต้องมีเพลงหรือดนตรีประกอบแล้วรำไปตามทำนองเพลงนั้น เพลงประกอบอิริยาบถต่าง ๆ ของหุ่นกระบอกนั้นก็ใช้เพลงเช่นเดียวกับนาฏศิลป์ ท่ารำเพลงของหุ่นกระบอกที่รวบรวมไว้ในที่นี้ได้แก่ เพลงเชิด , เพลงเสมอ , เพลงพระยาเดิน , เพลงวรเชษฐ์ , เพลงเร็ว , เพลงร้ว , กราวนอก และ กราวใน

- เพลงเชิด หุ่นจะรำเชิดเวลาต้องไปไหนมาไหน โดยเฉพาะการไปมาที่ค่อนข้างรีบร้อน รวดเร็ว รุกเร้า หรือการรบ การต่อสู้ ท่ารำเพลงเชิดของหุ่นพระ หุ่นนาง หุ่นยักษ์ ไม่ต่างกัน แต่ท่ารำเพลงเชิดของหุ่นลิง ต้องให้ดูขึงขังกว่า สำหรับเพลงเชิดที่ใช้สำหรับการรบ การต่อสู้ของหุ่นนั้น หุ่นจะเริ่มการรำด้วยการแต่งตัวเป็นการเตรียมรบ

ท่าแต่งตัว ผู้เชิดยึดแขนทั้งสองข้างของหุ่นเข้าหากันตรงหน้า วาดมือขวาของหุ่นมาทางด้านหลังเหมือนไขว้หลังไว้ แบบท่าจับส่งหลัง ปล่อยมือขวา วาดมือซ้ายของหุ่นไขว้มาด้านหลังในลักษณะเดียวกัน เมื่อจบการแต่งตัวแล้ว ผู้เชิดใช้นิ้วก้อยหนีบตะเกียบซ้ายของหุ่นหันหุ่นคู่ต่อสู้เข้าหากัน

ท่ารบ ก่อนจะต่อสู้ ผู้เชิดควมมือขวาของหุ่น 1 ครั้ง แล้วหุ่นทั้งสองเข้ารำสวนมือกัน ให้มือ 2 ข้างของหุ่นทั้งคู่แตะกัน โดยแขนขวาจะยกสูงกว่าข้างซ้าย พร้อมกับย้ายและกระทบตัวตามจังหวะ 3 ครั้ง (ขวา-ซ้าย-ขวา) ก่อนที่จะผลัดออกจากกันและเข้าประชิดกันเป็นครั้งที่สอง ย้ายและกระทบตัวเช่นเดิม 3 ครั้ง ผลัดออกจากกัน เวลารบ ผู้เชิดมือขวาของหุ่นข้างที่ถืออาวุธไปมา แล้วตัวหุ่นทั้งคู่เข้า “ละ” กัน คือตีให้อาวุธกระทบกัน แยกออกจากกัน กระทบและตั้งท่า แล้วเข้า ละ กัน

แล้วแยกจากกันเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ ตามจังหวะเพลง การสิ้นสุดของการรบ จะเร็วหรือช้า ขึ้นอยู่กับบทและเรื่องที่แสดง

ตารางที่ 8 แสดงลักษณะท่ารำเพลงเชิดของหุ่นกระบอกตัวพระ นาง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าเชิด (ตัวพระ)			ผู้เชิดจับตะเกียบและไม้กระบองให้หุ่นอยู่ในท่าตั้งวงรำ หรือตั้งท่าเชิด (คือ แขนขวากางตึง และสูง กว่าแขนซ้าย) มือขวาจับตะเกียบทั้ง 2 อันให้ไขว้ทับกันเป็นมุมฉาก ดันมือขวาไปทางข้างขวา แล้วกระทบตัวตามจังหวะก่อนแล้วย้ายตัวหุ่นให้ลอยไปทางซ้าย (หรือขวา) ถ้าหน้าหุ่นหันซ้าย ตัวหุ่นจะหันขวา ใช้การบิดข้อมือซ้ายให้หุ่นเคลื่อนไปทางขวา ซ้ายตามเพลง ตัวหุ่นอาจเชิดหายเข้าไปในฉากเลยก็ได้ ซึ่งเรียกว่า “เชิดหาย” แต่ถ้าจบเพลงแล้วหุ่นมีบทที่จะต้องรำต่อ ก็จะจบเพลงเชิดด้วยท่าป็อง แล้วรำเพลงต่อไป
ท่าเชิด (ตัวนาง)			ท่าทำในลักษณะเดียวกับตัวพระ แต่ ระดับของมือที่ตั้งวงอยู่ในระดับที่ต่ำกว่า คืออยู่ระดับไหล่ของหุ่น

ตารางที่ 9 แสดงลักษณะท่ารำเพลงเซ็ดของหุ่นกระบอกตัวยักษ์ ลิง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าเซ็ด (ตัวยักษ์)			<p>ผู้เซ็ดทำท่าในลักษณะเดียวกับตัวพระ แต่ วงอยู่ในระดับที่สูงกว่า และกระทบจังหวะมือซ้ายแรงกว่าตัวพระ ให้เห็นการกระทบจังหวะที่ชัดเจน คู่ชิงข้าง นำเกรงขาม</p>
ท่าเซ็ด (ตัวลิง)	 		<p>ผู้เซ็ดเริ่มตั้งท่าเซ็ด (คือ แขนขวา กางตั้ง และสูง กว่าแขนซ้าย) มือขวาจับตะเกียบทั้ง 2 อันให้ไขว้ทับกันเป็นมุมฉาก ดันมือขวาไปทางข้างขวา แล้วกระทบตัวตามจังหวะก่อนแล้วย้ายตัวหุ่นให้ลอยไปทางซ้าย (หรือขวา) ถ้าหน้าหุ่นหันซ้าย ตัวหุ่นจะหันขวา ใช้การบิดข้อมือซ้ายให้หุ่นเคลื่อนไปทางขวา ซ้ายตามเพลงท่ารำเพลงเซ็ดของหุ่นลิง ต้องให้คู่ชิงข้างกว่าตัวอื่น ๆ โดยกระทบข้อมือที่จับไม้กระบอกให้แรงขึ้นกว่าธรรมดาขณะที่บังคับหุ่นให้เอียงซ้าย-ขวาตามเพลง</p>

- เพลงเสมอ หุ่นจะรำ “เสมอ” สำหรับแสดงการไป-มา อย่างธรรมดา หรือการไปมาใน ระยะทางใกล้ ๆ เช่น ตอนออกจากฉากมา การเดินไปข้างหน้าหรือเข้าวัง เป็นต้น ถ้าเพลงเสมอเริ่ม ตั้งแต่ตัวหุ่นยังอยู่ในฉาก “ท่าเสมอ” ของหุ่นก็จะเริ่มตั้งแต่ท่าเปิดฉากออกมา แต่ถ้าเป็นการรำ “เสมอ” ขณะที่หุ่นอยู่นอกฉากแล้วตัวหุ่นก็จะเริ่มรำ “เสมอ” ไปได้เลย

ท่ารำ “เสมอ” ของหุ่นตัวพระ และตัวนาง ก็เป็นแบบเดียวกัน เพียงแต่ท่ารำของนางต้อง นุ่มนวลกว่าตัวพระ บางครั้งจึงอาจใช้แทนกันได้ ต่างกันที่ว่า “พระยาเดิน” จะใช้กับตัวละครที่สูงศักดิ์เป็นเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน ในขณะที่ “เสมอ” มักจะใช้กับตัวละครที่เป็นคนธรรมดา คนชั้นกลาง

ตารางที่ 10 แสดงลักษณะท่ารำเพลงเสมอของหุ่นกระบอกตัวพระ และตัวนาง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
เสมอ (ตัวพระ)			<p>ผู้เซิด จับตะเกียบให้หุ่นอยู่ในท่า “ตั้งวงรำ” โดยมือขวาจับตะเกียบทั้ง 2 ซ้างให้ไขว้ทับกันเป็นมุมฉาก แล้วใช้มือซ้ายกล่อมตัวพร้อมกระทบตัวหุ่นค่อย ๆ โยกตัวหุ่นในท่าตั้งวงรำอยู่กับที่เข้ากับจังหวะปีพาทย์ (ประมาณ 9 ครั้ง) การโยกตัวอยู่กับที่ ถ้าหุ่นเอียงซ้ายหน้าหุ่นจะหันขวา มองมือขวาเมื่อกระทบตัวเอียงขวา หน้าหุ่นจะมองตรง</p> <p>เมื่อดนตรี “รวี” ก็หยุดโยกตัวหุ่น ให้หุ่นอยู่ในท่าเซิด แล้วย้ายตัวหุ่น (เหมือนรำเซิด) ไปทางซ้ายและขวา (ประมาณ 3 ครั้ง) พอดนตรีใกล้จบ ผู้เซิดก็ม้วนมือขวาของหุ่นยกขึ้นตั้งตัวหุ่นเอียงขวา ปล่อยตะเกียบมือขวา จับตะเกียบซ้าย ขณะที่ตัวหุ่นเอียงซ้ายค่อย ๆ ม้วนมือซ้ายขึ้นตั้ง</p>

ตารางที่ 10 แสดงลักษณะทำรำเพลงเสมอของหุ่นกระบอกตัวพระ และตัวนาง (ต่อ)

ทำรำ	ภาพทำรำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
เสมอ (ตัวนาง)			ตรง ๆ สูงระดับจมูกของหุ่นพร้อมกับให้ตัวหุ่นเอียงขวา เช่นเดียวกับทำป็อง เป็นการจบเสมอ ทำรำ “เสมอ” ของหุ่นตัวพระ และตัวนาง ก็เป็นแบบเดียวกัน เพียงแต่ทำรำของนางต้องนุ่มนวลกว่าตัวพระ

- เพลงพระยาเดิน เพลงพระยาเดิน ก็เช่นเดียวกับ “เสมอ” คือใช้กับการไป – มา ของทำเชิดหุ่นสำหรับ “เพลงพระยาเดิน” ในที่นี้เป็นทำรำที่ตัวหุ่นที่เป็นเจ้าเมืองหนึ่งจะออกมารับหุ่นเจ้าต่างเมืองที่มาหา

ตารางที่ 11 แสดงลักษณะทำรำเพลงพระยาเดินของหุ่นกระบอกตัวยักษ์

ทำรำ	ภาพทำรำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
พระยาเดิน	 		ผู้เชิด จับตะเกียบให้หุ่นอยู่ในท่า “ตั้งวงรำ” โดยมือขวาจับตะเกียบ ทั้ง 2 ข้างให้ไขว้ทับกันเป็นมุมฉาก แล้วใช้มือซ้ายกลมตัวพร้อมกระทบตัวหุ่น ค่อย ๆ โยกตัวหุ่นในท่าตั้งวงรำอยู่กับที่เข้ากับจังหวะปี่พาทย์ กระทบและโยกตัวซ้าย-ขวาให้เข้ากับจังหวะกลองที่ดี บางครั้งจะใช้เพลงนี้เวลายักษ์ 2 ต่างเมืองมาเจอกันก็จะเชิดตัวหุ่นเคลื่อนออกไปด้าน

ตารางที่ 11 แสดงลักษณะท่ารำเพลงพระยาเดินของหุ่นกระบอกตัวยักษ์ (ต่อ)

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
พระยาเดิน			<p>ข้างเวทีเรื่อย ๆ จนถึงตัวหุ่นอีกตัวหนึ่งรออยู่เมื่อหุ่นทั้งสองพบกัน ก็จะ โผสวมมือกอดกัน แล้วเอียงหน้าหอมแก้มซ้าย-ขวา (ตัวหุ่นที่เดินมาหา อาจตบมือดีใจก่อนเข้าสวมกอดหุ่นอีกตัวก็ได้) เมื่อหอมแก้มกันแล้ว หุ่นทั้งสองก็จะจูงแขนกันเดิน หรือย้ายตัวพร้อมกระทบตัวเข้ากับจังหวะดนตรีกลับมาที่เดิมหรือแทนที่นี้</p>

- วรเชษฐ เป็นท่ารำ แสดงการไป-มาของหุ่นนางยักษ์ (เช่น นางผีเสื้อสมุทรในเรื่องพระอภัยมณี) หรือหุ่นตัวตลก ท่ารำวรเชษฐ์นั้นอาจนำไปใช้ได้หลายแบบคือ

ตารางที่ 12 แสดงลักษณะท่ารำเพลงวรเชษฐ์ของหุ่นกระบอกตัวผีเสื้อสมุทร

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
วรเชษฐ์			<p>ผู้เชิดจับตะเกียบซ้าย ยกมือซ้ายของหุ่นให้ปลายนิ้วแตะคางกระทบตัวและเอียงตัวหุ่นพร้อมกับยกย้ายหน้าหุ่นให้เอียงไปทางขวา-ซ้าย ตามจังหวะ หรือผู้เชิดอาจ โยกและกระทบตัวหุ่นในจังหวะก้ม-เงย ก็ได้ โดยผู้เชิด</p>

ตารางที่ 12 แสดงลักษณะท่ารำเพลงวระเชษฐ์ของหุ่นกระบอกตัวผีเสื้อสมุทร

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
วระเชษฐ์			<p>กระตักข้อมือที่ถือไม้กระบอกตัวหุ่นไปหน้า-หลังตามจังหวะ ซึ่งจะทำให้ตัวหุ่นก้มและเงย ตามจังหวะมือที่กระตักไปด้วย ส่วนแขนขวาของหุ่นนั้น ผู้เชิดจับตะเกียบซักไปหน้า-หลังในทิศทางที่สวนกับการเอียงตัวของหุ่น เช่น ถ้าหุ่นอยู่ในจังหวะ ก้ม (ข้อมือของผู้เชิดคว่ำลง) มือขวาของหุ่นจะถูกดึงมาอยู่ข้างหลัง ถ้าตัวหุ่นอยู่ในจังหวะ เงยหน้า (ผู้เชิดหงายข้อมือ) มือขวาของหุ่นจะถูกเชิดยื่นออกไปข้างหน้า ที่สำคัญคือ ผู้เชิดจะต้องโยกตัว กระทบตัว หรือยกย้ายหน้าหุ่นให้ได้กับจังหวะเพลงและค่อนข้างแรง</p>

- เพลงเร็ว เป็นเพลงรำของตัวพระ ตัวนาง แสดงอารมณ์เบิกบาน หรือ การไป-มาที่เรื่อย ๆ ไม่รีบร้อน

ท่ารำเพลงเร็วของหุ่นตัวพระนางคล้ายกัน ต่างกันที่วงรำ วงรำของตัวนางจะแคบกว่าของตัวพระ คือมือขวาตั้งอยู่ในตำแหน่งที่ต่ำกว่า และมือซ้ายวางอยู่ใกล้ตัวมากกว่า

ตารางที่ 13 แสดงลักษณะท่ารำเพลงเร็วของหุ่นกระบอกตัวพระ และตัวนาง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
เพลงเร็ว (ตัวพระ)			<p>ผู้เชิดตั้งตัวหุ่น ใช้นิ้วก้อยซ้ายหนีบตะเกียบซ้ายของหุ่นไว้ในท่าที่มือข้างซ้ายวางห่างจากตัวออกมาเล็กน้อย ส่วนมือขวาของหุ่นตั้งและตั้งขึ้นสูงกว่ามือซ้าย การรำเพลงเร็วนั้นผู้เชิดจะหมุนตะเกียบมือขวาหุ่นคว่ำลงแล้วม้วนหางมือขวาขึ้นมากระทบตัวและเอียงตัวหุ่นให้เข้ากับจังหวะมือที่ม้วนคว่ำ-หาง คือเมื่อคว่ำมือลงตัวก็เอียงขวา เมื่อหางมือขึ้นก็เอียงซ้าย</p>
เพลงเร็ว (ตัวนาง)			

- เพลงเร็ว มักเป็นเพลงที่ต่อท้ายเพลงอื่น ราว ใช้ได้หลายตอนเช่น ตอนแปลงตัวแสดงฤทธิ์
การแปลงตัว เมื่อหุ่นจะแปลงตัวนั้น ตัวหุ่นจะอยู่ในท่าไหว สองมือประนมไว้ข้างหน้าผู้เชิดหุ่นไหว 3 ครั้ง คือ ไหวหน้าตรง ไหวซ้ายและขวา แล้วรำเพลงเร็ว

ตารางที่ 14 แสดงลักษณะท่ารำเพลงร้วของหุ่นกระบอกตัวพระ และ นาง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
เพลงร้ว (ตัวพระ)			<p>ผู้เซิดเซิดตัวหุ่นให้เคลื่อนไปทางขวา-ซ้าย แล้วหายเข้าไปในฉาก ในขณะที่จับตัวหุ่นย้ายไปนั้นผู้เซิดต้องเอียงตัวหุ่นในทางตรงกันข้ามกับทิศทางที่เคลื่อนหุ่นไปด้วย</p> <p>การย้ายตัวหุ่นไปทางไหนก่อนไม่มีกฎตายตัว เข้าใจว่าขึ้นอยู่กับทิศทางเข้าฉากของหุ่นตัวนั้น ๆ และความงาม ความเหมาะสมมากกว่า หลังจากนั้น ทำเพลงร้วมือขวาของผู้เซิดจับไม้ตะเกียบด้านขวาข้างลำตัว หมุนตะเกียบให้มือหุ่นพลิกขึ้นลง อยู่ทางด้านหน้าลำตัว ในขณะที่มือซ้ายกล่อมตัวหุ่นไปด้วย</p>
เพลงร้ว (ตัวนาง)			<p>เซิดในลักษณะเดียวกันกับตัวพระ แต่วงนางจะแคบกว่าเล็กน้อย</p>

ตารางที่ 15 แสดงลักษณะท่าร่าเพลงร้วของหุ่นกระบอกตัว ยักษ์ และ ลิง

ท่าร่า	ภาพท่าร่า(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
เพลงร้ว (ยักษ์)			<p>ผู้เชิดเชิดตัวหุ่นให้เคลื่อนไปทางขวา-ซ้าย แล้วหายเข้าไปในฉาก ในขณะที่จับตัวหุ่นย้ายไปนั้นผู้เชิดต้องเอียงตัวหุ่นในทางตรงกันข้ามกับทิศทางที่เคลื่อนหุ่นไปด้วย ในการทำเพลงร้ว มือขวาของผู้เชิดจับไม้ตะเกียบด้านขวาข้างลำตัว หมุนตะเกียบให้มือหุ่นพลิกขึ้นลง อยู่ทางด้านหน้าลำตัว ในขณะที่มือซ้ายกล่อมตัวหุ่นไปด้วย</p>
เพลงร้ว (ลิง)			<p>เชิดในลักษณะเดียวกันทั้งยักษ์และลิง</p>

- **กราวนอก** ตัวหุ่นที่เป็นมนุษย์จะรำเพลงกราวนอก เวลาที่จะยกพลหรือออกศึกสังทัพ การเชิดท่า “กราวนอก” เริ่มด้วยให้หุ่นอยู่ในท่าตั้งวง ให้แขนของหุ่นการดึงและมีมือขวาค่อนมาทางด้านหลังเล็กน้อย โยกสะคึ่ง (ไม่ต้องกล่อมตัว) หุ่นตามจังหวะพร้อมกับยกหน้าในลักษณะก้มเล็กน้อย แล้วเงยให้ได้กับจังหวะเพลงไปเรื่อย ๆ เมื่อกลองรัวและตะโพนตีผู้เชิดอาจย้ายหุ่นมา “เล่นตะโพน” โดยการม้วนหน้าหุ่น มาทางขวา แล้วหันหน้าตรง ตัวเอียงซ้ายเล็กน้อย แล้วยกตัวสะคึ่งขึ้นลงพร้อมกล่อมตัวซ้าย-ขวา ตามลูกเล่นของตะโพนที่ดี หนึ่งการเล่นตะโพนนี้ต้องเล่นกับปีพาทย์ที่ชำนาญ ถ้าปีพาทย์ไม่ชำนาญเล่นตะโพนไม่ได้ก็เล่นเพียงกราวเฉย ๆ แล้วตั้งท่าเชิดเลย

เมื่อหุ่น “เล่นตะโพน” เสร็จก็ตั้งท่าโดยยกแขนขวาขึ้นสูงในระดับหู ปีพาทย์ที่ชำนาญเมื่อเห็นหุ่นตั้งท่านี้ แล้วสังทัพโดยโบกมือขวาเข้า-ออก เสมือนพูดว่า “พร้อมแล้วยกทัพออกไปได้” เสร็จแล้วผู้เชิดก็ตั้งท่าหุ่นเพื่อรำ “เชิด” ต่อไป

- **กราวใน** เป็นท่ารำเวลายกพลออกศึกของตัวหุ่นที่เป็นยักษ์เท่านั้น กราวในเป็นตัวท่าที่ค่อนข้างยาก ผู้เชิดต้องมีความชำนาญในการเชิดมากจะเชิดให้ดีได้ตัวหุ่นจะเริ่มจากท่า “ตั้งวงรำ” และต้องให้มือขวาอยู่ก่อนไปข้างหลัง (หลังจากท่ากราวนอกของหุ่นพระ) แล้วผู้เชิดโยกตัวหุ่นทั้งตัวค่อนข้างเร็ว และแรงไปซ้าย-ขวา (โดยเอียงไม้กระบอกในมือไปซ้าย-ขวา) เวลาโยกและย้ายท่าหุ่นตามจังหวะผู้เชิดให้หันหน้าหมุนเอียงตามเล็กน้อยด้วย ทำหุ่นจะมีลักษณะเหมือนยื่นหน้าและตัวไปทางซ้ายที ขวาที

ในการเชิด “กราวใน” นี้ผู้เชิดอาจสลับเปลี่ยนท่าเชิดของหุ่นเป็นท่าอื่นไปบ้างก็ได้ เช่น พับมือขวาข้างที่ถืออาวุธเข้ามาตรง ๆ แล้วโยกตัวตามจังหวะแบบเดิมหรือพับมือขวาขึ้นมาแนบออกหรือยกมือขวาหุ่นขึ้นในท่าแยกอาวุธ แล้วโยกตัวต่อไปให้ได้จังหวะเช่นเดิมก็ได้ เมื่อเชิดและเปลี่ยนท่าจนหมดเพลงแล้ว ก็จบลงด้วยตั้ง “ท่าเชิด” เพื่อเตรียม “เชิด” ต่อไป

- **กราวรำ** ตัวหุ่นจะรำกราวรำ เวลารำเยาะเย้ยตัวละครตัวหนึ่งตัวใด

ผู้เชิดให้หุ่นอยู่ในท่าตั้งรำโยกและกล่อมตัวตามจังหวะ มือข้างหนึ่งของหุ่นอาจจะทำท่ากวักมือเรียก โบกมือไปมาเหมือนล้อเลียน พร้อมทั้งส่ายหน้ายั่วเย้าหรือตบมือล้อก็ได้

ผู้เชิดอาจเชิดท่า “โถ่งหลัง” ในกราวรำก็ได้ คือให้หุ่นในมือหันหลังให้หุ่นอีกตัวหนึ่งข้อมือซ้ายของผู้เชิดของผู้เชิดจับไม้กระบอกให้กระดกขึ้น ให้นำหน้าและตัวหุ่นอยู่ในท่าที่ก้มลงและเลื้อยหุ่นที่คลุมข้อมือผู้เชิดอยู่ถูกดันให้เลื่อนสูงขึ้นมา ดูเหมือนหุ่น “โถ่งหลัง” แล้วผู้เชิดยกย้ายตัวหุ่นไปทางโน้นทางนี้ ตามจังหวะเหมือนเย้ยเล่นสนุก ๆ

- ทำออกภาษา เมื่อหุ่นที่เชิดแทนตัวละครอนต่างชาติ ต่างภาษา ผู้เชิดก็ต้องเชิดหุ่นให้มีลักษณะท่าทางคล้ายคนชาตินั้น ๆ ไปด้วย อาทิ

ตารางที่ 16 แสดงลักษณะท่าร่างของหุ่นกระบอกตัวออกภาษา

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	คำอธิบาย
เพลงออกภาษา มอญ เช่น เพลง มอญชมจันทร์		ผู้เชิดต้องย้ายตัวหุ่นและเอียงหัวหุ่นให้มาก ๆ และให้เข้ากับจังหวะเพลง โดยมีซ้ายที่จับไม้กระบอกลำตัวหุ่น ให้เอียงมือไปทางขวาและซ้าย พร้อมกับกระทบข้อมือไปตามจังหวะ
พม่า เช่น เพลงพม่ารำ ขวาน		ตัวหุ่นพม่า เชิดในลักษณะท่าทางแบบรำละครขึ้นอยู่กับเพลงที่ใช้ จะเชิดให้ตัวหุ่นนั้นควงมือขวาไปมาหรือทำท่าทางเหมือนเดินกลองยาว คือให้มือทั้งสองข้างของหุ่นอยู่ข้างหน้า ให้มือขวาเบออก และอยู่สูงกว่ามือซ้าย ก้มหน้าเอนตัวหุ่นลงเล็กน้อย โยกและยกตัวหุ่นพร้อมกับชักมือเข้าออกและเอียงหน้า ซ้าย-ขวาเหมือนมองดูอาวุธในมือให้ได้กับจังหวะเพลงและกลองที่ดี หรือเชิดให้หุ่นยกหน้า สายหน้าไปเรื่อย ๆ ตามจังหวะดนตรีก็ได้

ตารางที่ 16 แสดงลักษณะทำร้ายของหุ่นกระบอกตัวออกภาษา (ต่อ)

ทำร้าย	ภาพทำร้าย(ด้านหน้า)	คำอธิบาย
<p>ออกภาษา จีน</p>		<p>ทำร้ายของหุ่นจีนนั้น มักจะเป็นท่า “ออกหื้อแห่” คือ ผู้เชิดควงมือขวาของหุ่น (ซึ่งมักจะถือพัด หรือแส้) แล้วโยกชักตัวหุ่นไปมา พร้อม ๆ กับชี้มือไปมาด้วยตามจังหวะเหมือนจิว</p>
<p>ฝรั่ง</p>		<p>ทำร้ายของหุ่นฝรั่ง ก็ขึ้นอยู่กับทำนองเพลง การเชิดไม่จำเป็นต้องให้อ่อนช้อยสำคัญที่โยกและกล่อมตัวเด่นที่ให้ได้จังหวะและเข้ากับเพลง</p>

อย่างไรก็ตาม ท่าต่างภาษาต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้น ไม่ใช่เป็นท่าเฉพาะท่าเดียวจะเชิดท่าทางใดนั้นสุดแล้วแต่ผู้เลียนและถ่ายทอดลักษณะของคนชาตินั้น ๆ ออกมาได้เพียงใด ที่สำคัญอยู่เพียงที่ว่าผู้เชิดต้องให้เข้ากับจังหวะเพลงดนตรีที่เล่น

5.1.2.3 ท่าอากัปกรณ์เบ็ดเตล็ด หุ่นกระบอกเช่นเดียวกับนาฏศิลป์ที่ใช้ “ภาษาท่าทาง” ในการสื่อความหมาย และแสดงออกถึงศิลปะทางนาฏกรรม บรรดาครูทางหุ่นกระบอกได้พยายามดัดแปลงภาษาท่าทางต่าง ๆ จากท่าของนาฏศิลป์ที่มีความวิจิตรพิศดารอยู่แล้วใช้ในการเชิดหุ่นกระบอก โดยพยายามให้สอดคล้องเหมาะสมกับลักษณะและโครงสร้างของหุ่นกระบอก นอกเหนือไปจากความงามทางศิลป์ที่เป็นหัวใจหลักของการแสดง

- การไหว้

ตารางที่ 17 แสดงลักษณะท่าไหว้หุ่นกระบอกตัวพระ นาง และลิง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าไหว้ (ตัวพระ)			ผู้เชิดรวบมือหุ่นสองข้างให้ประนมไว้ข้างหน้า โดยใช้มือขวาจับตะเกียบทั้งสองข้างอยู่ในอุ้งมือ เมื่อจะไหว้ก็ค่อย ๆ เอนไม้กระบอกตัวหุ่นลงในจังหวะพอดีกับที่ผู้เชิดยกตะเกียบมือสองข้างของหุ่นขึ้นให้ศีรษะหุ่นจรดมือหุ่นที่ยกขึ้นมา แล้วตั้งไม้กระบอกขึ้น พร้อมกับหย่อนตะเกียบลงถ้าต้องไหว้หลายครั้งต่อกันก็ทำเช่นครั้งแรก หุ่นทุกประเภท จะทำท่าไหว้ในลักษณะเดียวกัน
(ตัวนาง)			
(ลิง)			

- ท่านอน

ตารางที่ 18 แสดงลักษณะท่านอนหุ่นกระบอกตัวพระ นาง ยักษ์ และลิง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่านอน (ตัวพระ)			<p>ผู้เชิดจะเอนไม้กระบอกตัวหุ่นลงทางใดทางหนึ่งให้ศีรษะหุ่นวางบนมือขวาของหุ่นที่ยกขึ้นรองรับ ส่วนมือซ้ายของหุ่นอาจจะปล่อยไว้เฉย ๆ หรือจัดทำให้ดูงามอย่างไรก็ได้</p> <p>แต่ถ้าเป็นตัวพระมักจะใช้มือซ้ายรองศีรษะหุ่นเพราะตามธรรมเนียมมือซ้ายของหุ่นเป็นมือที่แบออก แต่มือขวามักจะทำอยู่ในลักษณะมือกำเพื่อไว้ถืออาวุธ หากใช้มือขวาจะดูไม่สวยงามเท่ามือซ้ายนั่นเอง</p>
(ตัวนาง)			
(ตัวยักษ์)			
(ตัวลิง)			

- อาย ส่วนใหญ่มักใช้กับหุ่นตัวนาง ในบทที่ถูกโลมหรือถูกเกี่ยว หุ่นตัวอื่น ๆ ไม่ค่อยมีบทบาทนี้เท่าไรนัก แต่หากจะต้องทำทำอายของหุ่นตัวอื่น ๆ ก็อาจแตกต่างกันไปตามลักษณะและนิสัยธรรมชาติของหุ่นนั้น

ตารางที่ 19 แสดงลักษณะทำอายหุ่นกระบอกตัวนาง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
<p>อาย (ตัวนาง)</p>			<p>(ถ้าหุ่นพระที่เกี่ยวอยู่ด้านซ้ายมือใช้มือซ้ายแตะที่แก้ม แต่ถ้าหุ่นพระอยู่ด้านขวาใช้มือขวาแตะที่แก้ม) ผู้เชิดจับตะเกียบมือขวาของหุ่นขึ้นแตะที่แก้มหุ่นแล้วเอียงไม้กระบอกลำตัวตัวค่อย ๆ ม้วนหน้าหนีมาอีกทางหนึ่ง โดยผู้เชิดเอนไม้กระบอกลงเล็กน้อย แล้วม้วนบิดข้อมือมาอีกด้านหนึ่ง ถ้าหุ่นพระยังตามเกี่ยวและตามประชิดตัว หุ่นนางอาจใช้สองมือผลักหุ่นพระออกมาก็ได้ทั้งนี้ก็ได้แต่บทหรือเรื่องที่แสดง</p>

- ตีใจ ใช้แสดงความรู้สึกตีใจ พอใจ ซึ่งหุ่นแต่ละประเภทอาจมีท่ายิ้มหรือ หัวเราะแตกต่างกันไปตามบทบาท และเนื้อหาของเรื่องนั้น ๆ

ตารางที่ 20 แสดงลักษณะท่าตีใจหุ่นกระบอกตัวพระ นาง ยักษ์ และลิง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ท่าตีใจ (ตัวพระ)			หุ่นใช้ภาษาท่าทาง แสดงความรู้สึกตีใจ พอใจ ด้วยการยกมือซ้ายขึ้น และไว้ข้างปากแล้วเอียงตัวไปมาการยิ้ม หรือหัวเราะ ของหุ่นก็ทำท่าทางเช่นเดียวกับอาการตีใจนี้
(ตัวนาง)			
(ตัวยักษ์)			
(ตัวลิง)			

- โอด เป็นการแสดงความเสียใจ ร้องไห้

ตารางที่ 21 แสดงลักษณะท่าโอดหุ่นกระบอกตัวพระ นาง ยักษ์ และลิง

ท่ารำ	ภาพท่ารำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ทำโอด (ตัวพระ)			<p>ผู้เชิดใช้มือขวาจับตะเกียบมือข้างซ้ายของหุ่นขึ้น ปิดอยู่ด้านหน้า และมือซ้ายจับกระบอกลำตัวหุ่น โยกตัวหุ่นในจังหวะขึ้น-ลงเหมือนสะอื้น พร้อมเอียงตัวซ้าย-ขวาด้วยเล็กน้อย หรือวาดมือซ้ายหุ่นออกไปแล้ววาดกลับเข้ามาพร้อมกับ ค่อย ๆ ก้มตัวหุ่นลงให้น้ำหุ่นแตะมือที่วาดเข้ามาตรงหน้าและสะอื้นตัวขึ้นลง ในลักษณะกำลังสะอื้นตามจังหวะเพลงโอดนี้ด้วย</p>
(ตัวนาง)			
(ตัวยักษ์)			
(ตัวลิง)			

- ทำเกา (ของหุ่นลิง)

ตารางที่ 22 แสดงลักษณะทำเกาในหุ่นตัวลิง

ทำรำ	ภาพทำรำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ทำเกา (ตัวลิง)			<p>ผู้เชิดอาจใช้มือซ้ายหรือ มือขวา เกาก็ได้ โดยมือซ้ายจับไม้ กระบอกลำตัวหุ่น และมือขวา จับไม้ตะเกียบข้างใดข้างหนึ่งของมือหุ่น ถ้าเกาด้วยมือซ้ายให้ หุ่นเอียงซ้าย ถ้าเกาด้วยมือขวา ตัวหุ่นก็เอียงขวา สามารถเกาได้ ทัวตัวหุ่น เช่น หน้า, ลำตัว, หลัง เป็นต้น</p>

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- ทำตีสั่งกา สำหรับหุ่นตัวลิง

ตารางที่ 23 แสดงลักษณะทำตีสั่งกาในหุ่นตัวลิง

ทำรำ	ภาพทำรำ(ด้านหน้า)	ลักษณะมือจับตะเกียบ	คำอธิบาย
ทำตีสั่งกา (ตัวลิง)			<p>การทำตีสั่งกาของหุ่นลิงนี้ สามารถตีสั่งกากลับไปกลับมาด้วยมือขวาสองจังหวะ ซึ่งผู้เชิดต้องใช้ความคล่องแคล่วรวดเร็วในการพลิกข้อมือเพื่อให้ดูสมจริง</p> <p>ขั้น ตอน แรก ผู้เชิดจับไม้กระบอกลำตัวด้วยมือข้างซ้าย โดยคว่ำมือลง หันหลังมือเข้าหาตัวให้ นิ้วโป้งอยู่ที่ปลายกระบอก ศีรษะหุ่นตั้งขึ้น จากนั้นหุ่นจะตีสั่งกาได้โดยผู้เชิด พลิกข้อมือไปทางซ้ายหงายหน้ามือออก โดยหัวหุ่นจะกลับมาตั้งศีรษะอย่างเดิม หากจะตีสั่งกาอีกตลบ ต้องใช้มือขวาช่วยจับกระบอก เพื่อที่จะใช้มือซ้ายตีสั่งกาใหม่</p> <p>ผังรูป</p>

5.2 ลักษณะเด่นของการแสดงหุ่นกระบอก

5.2.1 วิธีการเชิด

การเชิดหุ่นกระบอกของแต่ละคณะ แม้อายุ ๗ กัน แต่ก็ต่างสกุลกันไปตาม “ทาง” ของแต่ละคณะ หรือแม้แต่ละบุคคล ที่อาจอยู่ในคณะเดียวกันก็อาจเชิดต่างกันไปตามความถนัดของตัวเอง เช่น

หุ่นคณะนายวิง ผู้เป็นญาติผู้พี่ของนายเปือก (คือแต่งงานกับพี่สาวนายเปือกที่ชื่อควน) หุ่นคณะนายวิงเชิดด้วยมือขวา คือใช้มือขวาจับไม้กระบอกแกนลำตัวหุ่น และใช้มือซ้ายจับตะเกียบ ในขณะที่การเชิดหุ่นทั่ว ๆ ไปใช้มือซ้ายจับไม้กระบอก และมือขวาจับตะเกียบ

หุ่นแม่บุญช่วย เปรมบุญ แห่งจังหวัดนครสวรรค์ ผู้เป็นหลานของนายหน่ง ใช้ตะเกียบซ้ายของมือหุ่น พาดบนข้อมือซ้ายของผู้เชิด แทนที่จะใช้นิ้วก้อยของผู้เชิดหนีบเอาไว้ เช่น การเชิดของคณะอื่น ๆ เมื่อจะใช้บทมือซ้ายของหุ่น จึงจะผลัดตะเกียบซ้ายลงจากข้อมือคนเชิด

ครูชื่น สกุกแก้ว บุตรีนายเปือก ประเสริฐกุล มักจะให้ผู้เริ่มหัดเชิดหุ่นหาถ้วยมาวางไว้ที่พื้นตรงกับตัวหุ่นที่ผู้เชิดจับอยู่ เพื่อระวังบังคับไม่ให้หุ่นโยกเยกออกไปไกลรัศมีถ้วย ส่วนมากการเชิดหุ่นจะนั่งเชิดกับพื้น ขัดสมาธิ หรือพับเพียบก็ได้แล้วแต่ถนัด ด้วยการแสดงหุ่นกระบอกในอดีต จะไม่มีการยืนเชิด กระทั่งปัจจุบันจึงเปลี่ยนเป็นยืนเชิดบ้างเพื่อความสะดวก การบังคับด้วยถ้วยนี้ถือว่าหุ่นต้องยืนรำหรือนั่งรำอยู่บนเตียงอย่างละครไม่ได้วิ่งรำไปมา หากผู้เชิดไม่บังคับศูนย์กลางประคองตัวหุ่นเสียแต่แรกแล้ว หุ่นก็จะโยกไปทางโน้นที่ทางนี้ที่เหมือนคนเมา เช่น พม่า มอญ

ครูวงษ์ รวมสุข แห่งคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงครามเชิดหุ่นตัวหุนมาณให้ดีลังกากลับไปมาได้ด้วยมือขวา 2 จังหวะ โดยกระทุ้งติด ๆ กัน 2 ครั้ง และบทบาทของนางผีเสื้อสมุทรของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ ก็เชิดหกหน้าหกหลังตามจังหวะดนตรี เน้นความว่องไว กระแทบจังหวะที่แรง และ ชัดเจน รวมถึงเน้นความตลกของตัวหุ่นควบคู่ไปกับความครื้นครึกด้วย นอกจากนี้ในท่าเชิดพื้นฐานยังมีท่ากล่อมนอกกล่อมในพร้อมกับการกระแทบจังหวะมือ ซึ่งเป็นการเชิดที่ทำให้หุ่นดูเหมือนว่ารำละครจริง ๆ

ท่าเชื่อม จากท่าหนึ่งไปอีกท่าหนึ่งของหุ่น สิ่งสำคัญที่จะต้องระวังไม่ให้เกิดอาการกระตุก คือไม่ให้มือหุ่นกระตุก หรือไม่ให้มือหุ่นตกลงจากวงรำที่กำลังตั้งอยู่ การเชิดหุ่นตัวนางจะต้องพิถีพิถันให้ดูอ่อนช้อยอยู่เสมอ ซึ่งท่าเหล่านี้ นอกจากจะเกิดจากการกล่อมไหลของหุ่นแล้ว การบังคับตะเกียบ และ “หนีบ” ตะเกียบให้ได้สอดคล้องกับท่ารำของตัวหุ่นจะทำให้การเชิดเป็นไปอย่างเนบเนียนที่สุด

อย่างไรก็ดี หุ่นกระบอกก็คือหุ่น ไม่ใช่โขนละครที่แสดงด้วยคนจริง ๆ ศิลปะของการเชิดหุ่นกระบอกก็คือท่าทำที่เหล่านั้นให้ง่ายเข้า เน้นอารมณ์และบทบาท การรำรำอันเป็นท่าที่และ

ลักษณะโดยเฉพาะของหุ่น ดังนั้นคนเชิดหุ่นจึงมีบทบาทสำคัญต่อการแสดงเป็นอย่างมาก กล่าวกันว่าผู้ที่รำละครได้สวยที่สุด ไม่ได้หมายความว่า จะเชิดหุ่นได้สวยที่สุดเหมือนเช่นการรำ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความชอบ ทักษะ และความพยายามเป็นสำคัญ

5.2.2 ตลกหุ่น

ตลกหุ่นเปรียบเสมือนจะเป็นหัวใจของการแสดงหุ่นกระบอกที่ขาดไม่ได้ เพราะการแสดงตลกเป็นการแสดงที่จะต้องอยู่ในนาฏกรรมของไทยแทบทุกชนิด เช่น โขน หนังใหญ่ ละคร และลิเก เนื่องด้วยเป็นอุปนิสัยของคนไทยโดยทั่วไปที่ชอบตลก สิ่งบันเทิงใจ เป็นปกติอยู่แล้ว ดังนั้นสิ่งที่ดึงดูดความสนใจของผู้ชมนอกจากการเชิดที่สวยงามแล้ว การเชิดที่ดูแล้วตลก บทเจรจาที่ตลก ก็เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญให้ผู้ชมติดใจการแสดงหุ่นกระบอกขณะนั้น ๆ ด้วย

ในการแสดงหุ่นกระบอกจะมีการสอดแทรกตลกไว้อยู่ตลอดทั้งเรื่อง โดยเฉพาะในช่วงบทเจรจา ก็จะมีตลกออกมาแทรกก่อนที่จะเข้าสู่บทต่อไป

การเล่นตลกของหุ่นกระบอก ผู้เชิดมักยึดแนวการเล่นของพวกจำอวดและสวดคฤหัสถ์ เป็นแบบอย่าง เพราะนักสวดและจำอวดได้จัดวางแนวทางไว้ดีแล้ว คือการจัดวางตำแหน่งของบุคคลไว้ 4 ตำแหน่ง ตามความชัดเจนของแต่ละบุคคล ทั้งนี้เพื่อมิให้เกิดการ “ปิ่นเกลียว” กันหรือเล่น “ลอยดอก” จนออกนอกกลุ่มนอกทางและนอกเรื่องจนเกินควร หาทางวางลงไม่ได้ อย่างที่เรียกว่า “พาซ่า” คือพาให้เข้าเรื่องเข้าไปอย่างไม่เข้าเรื่อง

ดังนั้นรูปแบบการแสดงหุ่นกระบอกจึงได้นำเอาการเล่นของจำอวดและนักสวดมาเป็นแบบอย่าง โดยวางตำแหน่งบุคคลทั้ง 4 ไว้ดังนี้

1. ตัวตุ้ย คือหน้าที่เล่นตลกโดยตรง ต้องมีปฏิภาณฉับไวในการตอบการแก้ที่หลักแหลมมีมุขตลกที่ทันเหตุการณ์ในฟืด ตัวตุ้ยนี้ ถือเป็นตัวหลัก ขาดไม่ได้และมีมากไม่เกิน 1 ตัว ในขณะเชิดขำนาฏศิลป์ตัวตุ้ย มีชื่อว่าทองปลิว มีหน้าที่เป็นโฆษกประจำคณะ จะแสดงก่อนเริ่มเรื่อง และกล่าวปิดท้ายตอนจบเรื่อง หรือในบางครั้งอาจแสดงเป็นชาวบ้าน เสนา ทหารได้ด้วย

2. ตัวภาษา ทำหน้าที่เล่นตลกชิงไหวชิงพริบคู่กันไปกับตัวตุ้ย โดยมากนิยมออกเป็นตัวนาง (ใช้ผู้ชายเล่น) ที่สำคัญตัวภาษานี้ต้องเสียงดี ได้เพลงพอสมควร (จำพวกเพลงภาษา)

3. ตัวแม่คู่ ในการเล่นหุ่นกระบอก ก็มักได้แก่หุ่นตัวเอกหรือตัวเจ้านาย เช่น นางยี่สุ่น นางผีเสื้อสมุทร หรือดาตฤาณี ต้องฉลาดที่จะตั้งมุขปูทางตลอดจนชักใช้เพื่อให้ตัวตุ้ยและตัวภาษาออกดอกออกก้านกลเม็ดตลกต่างได้ และทำหน้าที่คอยดึงให้เข้าเรื่องเพื่อไม่ให้เล่นตลกออกไปนอกทาง

4. คอซอง ทำหน้าที่คอยช่วยแม่คู่ หรือคอยประสานคอยชักหรือยกสุภาษิตต่างๆ ตัวคอซองนี้ช่วยให้การเล่นตลกมีชีวิตชีวาขึ้น

ตัวตลกนี้มีความสำคัญเป็นทั้งตัวเล่าเรื่อง และ ตัวเชื่อมเรื่องเลยทีเดียว สำหรับการเล่นตลกนี้ จะเล่นสอดแทรกไปเกือบทุกตอนของเรื่อง สามารถเล่นลอยดอกออกนอกเรื่องได้ แล้วก็ต้องวนกลับมาในเรื่องให้ได้ ซึ่งตลกที่ดีควรจะต้องวนกลับมาในเรื่องให้ได้ คนเล่นเป็นตลกจะต้องพูดเก่ง และต้องพูดให้สัมพันธ์กับการเชิดด้วย ตัวที่พูดจะต้องเล่นหน้า ลอยหน้าไปด้วย จะได้ว่ากำลังพูด โดยปกติมักจะเตรียมมุขก่อนเริ่มการแสดง หรือถ้าผู้เชิดชำนาญก็มักจะเล่นมุขสดคือคิดในระหว่างที่แสดง ซึ่งก็จะทำให้ผู้ชมสนุกสนาน เพิ่มความน่าสนใจให้กับการแสดงอีกด้วย

ช่วงจังหวะการเล่นตลกของหุ่นกระบอก ที่มักเล่นกัน ถ้าเป็นเรื่องลักษณะวงศัมภ์จะแสดงตอนนางยี่สุน่ปรักษาหรือกับนางกำนัลจะทำอุบายกำจัดพราหมณ์เกษร ถ้าเป็นเรื่องพระอภัยมณีมักแสดงตอน ผีเสื้อสมุทรเรียกพวกผีพรายทะเล พวกผีก็มาร้องรำทำเพลง ปล่อยนางผีเสื้อหรือตอนผีเสื้อสมุทรทะเลาะกับพระฤาษีและพวกลูกศิษย์บนเกาะแก้ว ถ้าแสดงเรื่องระกาแก้ว ก็จะเป็นตอนกำเนิดระกาแก้ว เอาหมอดำแยมาทำคลอด เอาหมอมาคิด เอาหมอทำขวัญ หมอฟันมา, บทตลกของพวกเสนาอำมาตย์ตอนเอาไก่ไปทิ้งในป่า , บทกษัตริย์ต่างเมืองมาเลือกคู่ ถ้าเป็นเรื่องสังข์ทอง ตัวตลกเช่น เงาะ ท่าทีที่เป็น , เด็กเลี้ยงวัวเลี้ยงควาย , เสนา , กษัตริย์ต่างเมือง เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลให้เป็นตลกหุ่น ได้แก่

1. รูปร่างลักษณะตัวหุ่น ที่มีความลักษณะพิเศษเฉพาะตัวเด่นชัด เช่น หัวแบน หัวล้าน หัวโหนก หัวจุก หัวเกละ และชื่อหุ่นก็มักจะตั้งเรียกไปตามลักษณะของหุ่นนั้น ๆ ไป หุ่นประเภทนี้ได้แก่หุ่นตัวภาษา รวมไปถึงหุ่นผี ผีเสื้อสมุทร

2. ผู้เชิด เป็นผู้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการที่จะทำให้ผู้ชมคนดูตลกหรือไม่ เนื่องจาก ผู้ที่เชิดตัวตลกจะต้องเชิดหุ่นให้กระโดดกระเดก มีเด็งหน้า เด็งหลัง หกคะเมน และต้องเชิดให้สัมพันธ์กับบทร้อง หรือบทเจรจา ด้วย

3. บทหุ่น และเพลงที่ใช้แสดง เช่นเรื่องพระอภัยมณี จะมีร้องบทหุ่นที่ตลก หรือ การใส่เพลงตลก ๆ เช่นเพลง ไทรน้อย กระจงน้อย จังหวะเร็ว เวลาเชิดหุ่นก็จะเร็วกระเด็งหน้า กระเด็งหลัง ทำให้ดูสนุกสนาน

4. บทเจรจา มักจะมีบทเจรจากสุภาษิตที่ไม่เป็นโล้เป็นพาย เช่น
ยามรักน้ำดื่มผักก็ว่าหวาน พออยู่ไปนานๆน้ำล้างหัวล้านก็ว่าขม
หรือ

แม่นแผ่นดินสิ้นชายที่พึงเชย มีผิวเป็นกะเทยจะดีกว่า

หรือใช้บทเจรจาสัปดนสองغامสองแ่ง หรือบางครั้งก็ว่ากันหยาบโลนตรงๆสุดแต่กลุ่มชนที่ดู สถานที่ และโอกาส แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อสร้างความขบขันมิได้มีเจตนาสื่อในทางลามกอนาจารแต่อย่างใด

ในบางครั้งการเล่นตลกของหุ่นกระบอกตามงานถึงกับเล่นได้อยู่ครึ่งก่อนคืน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความพอใจของบุคคล และหากผู้เล่นเกิดติดลม เล่นไม่คิดซัดก็เล่นไปได้เรื่อยๆแล้วจึงจะวกเข้าเรื่อง

หุ่นตัวตลกนี้ ส่วนมากแทบทุกคณะ จะให้ความสำคัญไม่แพ้ตัวนายโรง โดยเฉพาะ “ตัวต้อย” หรือ “ตัวภาษา” ที่ขึ้นชื่อลือชาที่สามารถจะดึงดูคนดูได้ ถึงขนาดโผล่จากออกประตูมาคนเห็นก็ขำแล้ว ซึ่งนอกจากจะอาศัยความสามารถของคนเซตแล้ว จากคำบอกเล่าของคนโบราณตัวหุ่นยังมักนิยมลงอักขระประจุอาคมจำพวก “นะถาษา นะสา นะเฮ” หรือ “สาถิกาลีนทอง” สุดแท้แต่ครูบาอาจารย์จะทำกัน จึงนับถือหุ่นตัวตลกเป็นตัวครูอีกตัวหนึ่ง นอกจากตัวพระครูฤาษี และตัวนายโรงดังกล่าวแล้ว

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สรุป

การแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์มีลักษณะที่สำคัญ ที่ปรากฏประการแรก คือ ใน การเชิดหุ่นกระบอก ผู้เชิดจะต้องฝึกทำพื้นฐานก่อน คือการกล่อมตัว การเชิดข้อมือ การกระทบตัว การโยกตัว และการรำเพลงเร็ว ก่อนที่จะเรียนรู้กลเม็ดสำคัญในการเชิดหุ่นประการอื่นๆ ต่อไป โดยได้แบ่งท่าเชิดหุ่นกระบอกออกเป็น 3 หมวดใหญ่ ๆ คือ

1. ท่าพื้นฐาน อันได้แก่ การกล่อมตัว , การกระทบตัว , การตั้งวงรำ และ ท่าป้อง
2. ท่ารำเพลง อันได้แก่ เพลงเชิด , เพลงเสมอ , เพลงพระยาเดิน , เพลงวรเชษฐ์ , เพลงเร็ว , เพลงฉิ่ง, เพลงร้ว , กราวนอก , กราวใน , กราวรำ และท่าต่างภาษา
3. ท่าอากัปกิริยาเบ็ดเตล็ด อันได้แก่ ท่าไหว้ , ท่านอน , ท่าอาย , ท่าค้อน , ท่าดีใจ , ท่าเสียใจ , ท่าเกา และ ท่าดีลังกา

นอกจากนั้นลักษณะเด่นที่สำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกคือ วิธีการเชิดหุ่น และตลกหุ่น ซึ่งวิธีการเชิดหุ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์คือ การกระทบตัวของหุ่นจะกระทบข้อมือซ้อนกัน 2 ครั้ง (เหมือนกับการยัด-ยุบในละคร) แต่คณะอื่น ๆ จะกระทบจังหวะครั้งเดียว การกล่อมตัวมีทั้งกล่อมในกล่อมนอก มีการเชิดหกละเมนดีลังกา 2 ตลบ ในตัวถึง เช่น ตัวนิลเสนในเรื่องระกาแก้ว สามารถเชิดให้ดีลังกากลับไปกลับมาได้ด้วยมือซ้าย แล้วจึงใช้มือขวามารับไม้กระบอกอีกที หุ่นนางผีเสื้อจะเชิดหกหน้าหกหลังตามจังหวะดนตรีอย่างคึกคะนอง ไม่ได้เชิดแบบจ้าวสมุทรเพียงอย่างเดียว อีกประการที่เป็นลักษณะเด่นของการแสดงหุ่นกระบอก คือ ตลกหุ่น จะมีการสอดแทรกตลกไว้อยู่ตลอดทั้งเรื่อง โดยแบ่งออกเป็น 4 ตำแหน่งคือ ตัวคู่ย์ มักเป็นตัวตลกเอกประจำคณะ , ตัวภาษา ได้แก่ ตัวหุ่นชาติต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นลูกคู่กับตัวคู่ย์ , ตัวแม่คู่ เป็นตัวที่อยู่ในบทคอยรับมุขตัวคู่ย์กับตัวภาษา เช่น นางผีเสื้อสมุทร , คอสอง มีหน้าที่เป็นลูกคู่คอยช่วยแม่คู่

ตัวตลกจึงมีความสำคัญทั้งเป็นตัวเล่าเรื่องและตัวเชื่อมเรื่อง นับเป็นตัวสีสันในการแสดง และสามารถดึงดูดความสนใจจากผู้ชมคนดูได้เป็นอย่างดี ดังนั้นผู้แสดงเป็นตัวตลกที่ดีจะต้องสามารถเล่นนอกนอกเรื่องแล้ววนกลับเข้ามาในเรื่องให้ได้ มีไหวพริบปฏิภาณที่ดี จึงนับได้ว่ามีความสำคัญกับคณะหุ่นกระบอกไม่แพ้ตัวนายโรงเลยทีเดียว

บทที่ 6

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

การแสดงที่มีมาแต่โบราณของไทยอย่างหนึ่งคือการเชิดหุ่น จากการศึกษาพบว่ามีการตั้งแต่มัยอยุธยาตอนกลางราว พ.ศ. 2228 ใน แผ่นดินของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นมหรสพประเภทหนึ่งที่ใช้สำหรับแสดงในงานพระราชพิธีต่าง ๆ การแสดงหุ่นของไทยนั้นตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันมีอยู่ 4 ประเภท คือ หุ่นหลวง หรือหุ่นใหญ่ หุ่นวังหน้า(หุ่นไทย-จีน) หุ่นกระบอก และหุ่นละครเล็ก ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหุ่นกระบอก เนื่องจากตัวหุ่นมีลักษณะพิเศษ แตกต่างจากหุ่นประเภทอื่น และในปัจจุบันมีคณะหุ่นกระบอกที่ได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่อดีตมีความเป็นมายาวนานเกิน 45 ปี เหลืออยู่เพียงแค่ 2 คณะ คือคณะครูชั้น สกุกแก้ว และคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในคณะหุ่นกระบอกชูเชิดชำนาญศิลป์ เนื่องจากมีความเป็นมาอันยาวนาน ลักษณะตัวหุ่นมีความโดดเด่นเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่ไม่เหมือนหุ่นในปัจจุบัน และที่สำคัญคือปัจจุบันมีทายาทรับช่วงสืบทอดเพียงคนเดียวคือนางกรรณิกา แก้วอ่อน (ลูกสะใภ้) และยังไม่มียาทาทคนอื่น ๆ จะมารับช่วงต่อไปอีก แม้ว่านางกรรณิกา แก้วอ่อน จะได้เปิดสอนการเชิดหุ่นกระบอกที่โรงเรียนบ้านคนตรี วัดภุมรินทร์กุฎีทอง จังหวัดสมุทรสงครามเพื่อจะอนุรักษ์การแสดงชนิดนี้ให้คงอยู่ด้วยก็ตาม แต่ผู้ให้ความสนใจและมีความตั้งใจที่จะเรียนรู้อย่างจริงจังยังมีจำนวนน้อยมาก และต้องใช้ความอดทนสูงในการฝึกหัด หากไม่มีผู้อนุรักษ์การแสดงชนิดนี้ก็คงจะสูญไปในที่สุด โดยเฉพาะหุ่นกระบอกในเขตปริมณฑลหรือตามต่างจังหวัดที่ไม่ค่อยได้รับความสนใจจากสื่อต่างๆ ทำให้ไม่เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางเช่นในเขตกรุงเทพมหานคร จะรู้จักก็แต่เพียงในจังหวัดเดียวกันหรือจังหวัดใกล้เคียงเท่านั้น

ผู้วิจัยจึงมีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาประวัติความเป็นมา รูปแบบการแสดง องค์ประกอบ ตลอดจนการจัดการแสดงของหุ่นกระบอกพื้นบ้านคณะ ชูเชิดชำนาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อเป็นการอนุรักษ์ ส่งเสริม เผยแพร่และพัฒนาการแสดงหุ่นกระบอกให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางขึ้น โดยอาศัยแนวทางการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากคำบอกเล่า และการสัมภาษณ์บุคคลผู้มีความรู้ ความเชี่ยวชาญ และได้รับการสืบทอดในการแสดงหุ่นกระบอกของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ที่ยังคงเหลืออยู่ เป็นการบันทึกข้อมูลรวบรวมเป็นรูปเล่มวิจัย

ประวัติความเป็นมาของการแสดงหุ่นกระบอกที่มีหลักฐานอย่างเป็นทางการ คือในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 10 ร.ศ.113 หรือ พ.ศ.2437 ซึ่งตรงกับรัชสมัยของสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้กล่าวถึงการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ณ พระราชวังบางปะอิน แต่ในยุคแรกเริ่มนี้ใช้ชื่อเรียกว่า หุ่น (เลียนอย่าง)เมืองเหนือ ต่อมาในปี พ.ศ.2437 จึงได้มีการใช้คำว่า “หุ่น

กระบอก” เรียกการแสดงชนิดนี้อย่างเป็นทางการ ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 11 ได้กล่าวถึงการแสดงหุ่นกระบอกในงานพระเมรุพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอสิริยาภรณ์ และพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าลาวาดวรงค์

หุ่นกระบอกที่ใช้แสดงในปัจจุบัน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้น โดยอาศัยกรรมวิธีการสร้างหุ่นกระบอกตามแบบหุ่นของหม่อมราชวงศ์เถาะ ได้คิดประดิษฐ์ดัดแปลงขึ้น โดยหลังจากสร้างตัวหุ่นกระบอกเสร็จสมบูรณ์แล้ว หม่อมราชวงศ์เถาะได้หากคนมาแสดงในคณะ คนเชิดคนสำคัญ ได้แก่ แม่ครูเคลือบ และ นายเป็ยก ประเสริฐกุล ร่วมเชิดหุ่นอยู่ในโรงของหม่อมราชวงศ์เถาะ ซึ่งเริ่มออกโรงแสดง ราวปี พ.ศ.2436 จนกระทั่งมีชื่อเสียงเป็นที่นิยมของคนทั่วไป

แม่ครูเคลือบนอกจากจะเชิดหุ่นได้แล้วยังเป็นคนเก่งทางดนตรีไทยเกือบทุกอย่าง สามารถร้องเพลงรุ่นเก่า ๆ ได้แทบทุกเพลง เมื่อมีชื่อเสียงในการเชิดและร้องหุ่นกระบอกอยู่ในกรุงเทพฯ ฯ ในระหว่างนั้น จางวางต่อ ณ ป้อมเพ็ชร จางวางของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นวรวงศ์สุภากร ได้เริ่มสนใจหุ่นกระบอกบ้าง จึงจัดสร้างหุ่นกระบอกขึ้นแล้วเชิญแม่ครูเคลือบมาช่วยสอน เด็ก ๆ ในวงปีพาทย์ของท่านให้หัดเชิดหุ่น และนำออกแสดงจนมีชื่อเสียงคู่กันไปกับหุ่นกระบอกหม่อมราชวงศ์เถาะ เมื่อหม่อมราชวงศ์เถาะสิ้นชีวิตแล้ว แม่ครูเคลือบจึงมาเป็นผู้ควบคุมคณะหุ่นกระบอกของจางวางต่อไป หลังจากนั้นในช่วงบั้นปลายชีวิตแม่ครูเคลือบได้มาอาศัยอยู่กับศิษย์ คือ คุณยายสาหร่ายที่จังหวัดสมุทรสงครามอันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดคณะหุ่นกระบอกในจังหวัดสมุทรสงครามขึ้น เนื่องจากแม่ครูเคลือบได้ฝึกหัดหุ่นกระบอกให้ ได้แก่ หุ่นกระบอกแม่สาหร่าย และ หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนานุศิลป์ โดยมีนายวงษ์ รวมสุข เป็นเจ้าของคณะ

ในอดีตการแสดงหุ่นกระบอกนับได้ว่าเป็นการแสดงที่ใช้ประกอบเป็นอาชีพ ในขณะที่ปัจจุบันเป็นการแสดงในแนวทางการอนุรักษ์ และฟื้นฟูศิลปะประเพณีนี้ให้คงอยู่ โดยได้ผู้สืบทอดจากคณะหุ่นในยุคก่อน ๆ และจัดตั้งเป็นคณะหุ่นของตนเอง รับการแสดงตามงานต่าง ๆ ทั่วไป ซึ่งคณะที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบันนี้มีทั้งคณะที่ได้รับการสืบทอดมาตั้งแต่อดีต และคณะที่ตั้งขึ้นมาใหม่ในสมัยปัจจุบัน และยังคงเล่นตามโอกาสต่าง ๆ รวมแล้วมีประมาณ 14 คณะ คือ คณะครูขึ้น สกุลแก้ว , คณะจักรพันธ์ุ โปษยกฤต , คณะรอดศิรินิลศิลป์ , หุ่นกระบอกกรมศิลปากร , คณะสี่พี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี , คณะชูเชิดชำนานุศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม , คณะเพชรหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น , คณะแม่เขวง อ่อนละม้าย จังหวัดนครสวรรค์ , หุ่นกระบอกล้านนา คณะฮ้อบปีฮ้อ , คณะครูไก่อ สุรัตน์ จงดา , หุ่นกระบอกพะาะช่าง , หุ่นกระบอกคุณรัตน์ จังหวัดนนทบุรี , หุ่นกระบอกคณะบ้านคนตรี และหุ่นกระบอกโรงเรียนสุนทรภู่พิทยา

ประวัติความเป็นมาของคณะชูเชิดชำนานุศิลป์ เจ้าของคณะหุ่นกระบอกชูเชิดชำนานุศิลป์ คือ นายวงษ์ รวมสุข เกิดเมื่อวันที่ 17 ตุลาคม 2451 ในตอนปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นายวงษ์เกิดที่บ้านข้างวัดเพชรสมุทรวรวิหาร จังหวัด

สมุทรสงคราม มีพี่น้องรวมทั้งสิ้น 13 คน นายวงษ์เป็นบุตรคนที่ 6 ในบรรดาพี่น้องผู้ชาย 6 คน และพี่น้องผู้หญิง 7 คน บิดามารดาเป็นชาวไทยทั้งคู่ นายวงษ์ รวมสุข จึงนับได้ว่าเป็นคนแม่กลอง โดยกำเนิด และเป็นคนไทยแท้ ๆ ได้เริ่มการศึกษาการอ่านเขียนกับบิดาจนพออ่านออกเขียนได้ จึงเข้าศึกษาอย่างเป็นทางการตอนอายุประมาณ 20 ปี จนจบชั้นประถมปีที่ 4 ซึ่งเป็นระดับต้นของการศึกษาภาคบังคับ นายวงษ์ รวมสุขเรียนจบชั้นประถมปีที่ 4 ในปีพุทธศักราช 2475 ในเวลานั้นมีอายุ 24 ปี เมื่อนายวงษ์ รวมสุข อายุได้ 12 ปี ได้เริ่มฝึกหัดขีดหุ่นกระบอกโดยที่มีความสนใจ และรักในวิชาศิลปะการแสดง จึงได้ฝากตัวเป็นศิษย์ของคุณยายสาหร่าย ช่วยสมบุญ นับได้ว่าเป็นครูคนแรกที่จะช่วยฝึกสอนศิลปะการขีดหุ่นให้ เวลาที่เหมาะสมสำหรับการฝึกฝนศิลปะแขนงนี้คือ เวลาว่างจากงานในท้องไร่ท้องนา และงานในสวน เป็นช่วงระหว่างหลังการดำนาแล้ว และอีกช่วงหนึ่งคือหลังการเก็บเกี่ยวข้าวแล้ว ผู้คนว่างมีเวลามาสนุกกับงานฉลอง การละเล่นมหรสพต่าง ๆ ตลอดจนการใช้เวลาว่างฝึกฝนสร้างงานทางด้านศิลปะที่ตนชอบ หลังจากนั้นนายวงษ์ รวมสุขได้เรียนขีดหุ่นกับนางสาหร่าย ช่วยสมบุญผู้มองเห็นหน่วยก้าน หรือแวວความเป็นศิลปินในสาขาการแสดงนี้จึงส่งนายวงษ์ รวมสุข ไปเรียนศิลปะการขีดหุ่นกระบอกเพิ่มเติมกับแม่ครูเคลือบ ที่บ้านพระยาชำนาญอักษรในกรุงเทพมหานคร ต่อมาภายหลังท่านจึงได้ย้ายมาอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม

นายวงษ์ รวมสุข เมื่อได้มาฝึกหัดขีดหุ่นกระบอกกับแม่ครูเคลือบ ประมาจารย์ทางการเล่นหุ่นกระบอกก็สามารถรับการถ่ายทอดการสอนตลอดจนกลวิธีพลิกแพลงต่างๆ ในการขีดหุ่นกระบอกได้รวดเร็วเป็นที่พอใจของผู้เป็นครู ในระยะเวลาเพียง 2 ถึง 3 เดือน นายวงษ์ รวมสุข มีความสามารถมากจนได้ตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้น ชื่อ “คณะชูเชิดชำนาญศิลป์” ในขณะที่ยังเป็นศิษย์แม่ครูเคลือบ ด้วยความสามารถนายวงษ์ รวมสุขจึงได้เคยขีดหุ่นกระบอกร่วมกับแม่ครูเคลือบ ถวายหน้าพระที่นั่งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

หลังจากที่ได้ฝึกหัดขีดหุ่นกระบอกจนมีความสามารถในการขีดหุ่นกระบอกอย่างเชี่ยวชาญแล้ว ต่อมาภายหลังในปีพุทธศักราช 2475 คือปีที่นายวงษ์ รวมสุขสำเร็จการศึกษาภาคบังคับตามเกณฑ์ของกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น ได้มีผู้ชักชวนให้นายวงษ์ รวมสุขไปสอนขีดหุ่นที่ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม คือ นางจิบ เนติพัฒน์ ซึ่งมีใจรักหุ่นกระบอกมากเช่นกัน เป็นช่างทำทองมาเก่าจึงมีความสามารถในการเชิงช่างฝีมือและได้ลงทุนทั้งเวลาและทุนทรัพย์ถึงกับแกะหน้าหุ่นเองทั้งโรง ส่วนนายวงษ์ เป็นผู้หัดขีดหุ่นให้กับคนในคณะของนางจิบ จนสามารถออกเล่นรับงานได้และในที่สุดก็ตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเป็นของตัวเอง ในระยะแรก ๆ เป็นที่รู้จักกันในชื่อว่า “หุ่นนายวงษ์” หรือ “หุ่นดาวงษ์” ในภายหลังจึงตั้งชื่อใหม่เป็นคณะของตนเองขึ้นโดยให้ชื่อว่า “คณะชูเชิดชำนาญศิลป์” ในปี พ.ศ. 2495 และได้รับงานการแสดงทั่วไป แต่หลังจากนายวงษ์ ได้ถึงแก่กรรมก็มีผู้ทำหน้าที่สืบทอดการแสดงหุ่นกระบอกต่อในปัจจุบัน(พ.ศ.2544) คือ นางกรรณิกา แก้วอ่อน ลูกสะใภ้

หุ่นกระบอกของคณะนี้ถูกสร้างขึ้นครั้งแรกในปีพ.ศ.2461 จำนวน 9 ตัว เพื่อนำไปแสดงในงานฉลองสร้างโบสถ์และพระพุทธรูปจำลอง ที่วัด จังหวัดสมุทรสงคราม แสดงเรื่องสังข์ทอง ตอน พระสังข์ถูกถ่วง เป็นเรื่องแรก และหลังจากนั้นแสดงในงานประจำปีของวัดอีก 2 ครั้ง ก็ไม่ได้ไปแสดงอีกเนื่องจากไม่เป็นที่นิยมของผู้ชมท่ามหรสพประเภทอื่น จนในปีพ.ศ. 2467 มีการสร้างหุ่นเพิ่มอีก 13 ตัว เพื่อนำไปแสดงเรื่องพระอภัยมณีในงานกฐินที่ วัดคอนเริง จังหวัดราชบุรี และทยอยสร้างหุ่นเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2475 ได้สร้างหุ่นสำหรับแสดงเรื่องรามเกียรติ์เพิ่มคือ ตัว ทศกัณฐ์ และหนุมาน ในช่วงนั้นนายวงษ์ รวมสุขได้เข้ามาช่วยเชิดตัวหุ่นและสอนการเชิดหุ่นให้กับคนในคณะนางจิบ และเริ่มเป็นที่รู้จักของผู้ชม ชาวบ้านต่างเรียกหุ่นคณะนี้ว่า หุ่นนายวงษ์ หรือหุ่นดาวงษ์ จนในปี พ.ศ.2495 นายวงษ์จึงคิดป้ายชื่อคณะเป็นคณะของตนเองขึ้นใช้ชื่อว่า “ คณะชูเชิดชำนาญศิลป์ ” และรับงานแสดงเรื่อยมา นอกจากนี้ยังได้แต่งบทหุ่นกระบอกขึ้นมาใหม่ได้แก่เรื่อง ระกาแก้ว มงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง กุมารกายสิทธิ์ และคนโททอง เพื่อให้การแสดงแตกต่างจากหุ่นคณะอื่น ๆ และได้ให้นางจิบเป็นผู้สร้างหุ่นเพิ่มให้ นางอาบ และนางพัดทองเป็นคนเย็บปักชุดหุ่นเพิ่มเติมจากเดิมเช่น หุ่นตัวภาษา อีก 4 ตัว และได้รับงานแสดงในสถานที่ต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2496 เรื่อยมา จนกระทั่งปี พ.ศ.2537 ได้มีการนำหุ่นกระบอกมาแสดงเรื่องระกาแก้ว ที่ศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติ นับเป็นครั้งสุดท้ายของนายวงษ์ รวมสุข หลังจากนั้นเป็นต้นมาหุ่นกระบอกจึงตกทอดมาสู่อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อนเป็นผู้นำหุ่นกระบอกออกแสดงตามงานต่าง ๆ ที่มีการว่าจ้างหาไปแสดงจนกระทั่งถึงปัจจุบัน(พ.ศ.2544)

หุ่นกระบอกตัวที่นิยมแสดงบ่อยๆได้แก่ หุ่นตัวพระ หุ่นตัวนางและตัวหุ่นกระบอกที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงเรื่องพระอภัยมณีจะถูกนำมาแสดงบ่อยครั้งที่สุด รองลงมาคือเรื่องระกาแก้ว ตัวหุ่นกระบอกจะแบ่งเป็นประเภท ต่าง ๆ เช่นเกี่ยวกับการแสดงโจน ละคร คือ ตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ตัวลิง ตัวภาษา และตัวเบ็ดเตล็ด(ตัวประกอบ) และสีสันของ รูปร่าง หน้าตา เครื่องแต่งกายมีลักษณะเหมือนอย่างโจน ละครเพียงแต่เป็นการจำลองให้มีขนาดเล็กลงพอเหมาะกับตัวหุ่นกระบอก หุ่นที่ใช้แสดงสามารถนำมาแสดงซ้ำได้แม้ในเรื่องเดียวกัน แต่คนละตอนเพียงเปลี่ยนอาวุธที่ถือ หรือเปลี่ยนชุดที่ใส่ จึงเป็นการประหยัดตัวหุ่น แม้จะมีจำนวนน้อยตัว แต่ก็สามารถแสดงได้แทบทุกเรื่องของวรรณคดีไทย โดยเฉพาะเรื่องพระอภัยมณี สังข์ทอง

การแสดงหุ่นกระบอกจำเป็นต้องประกอบด้วยองค์ประกอบที่สำคัญนอกเหนือจากผู้เชิด นั่นคือ ตัวหุ่นกระบอก โรงหุ่นกระบอก และฉาก คนตรีและบทร้อง เรื่องที่นำมาแสดง โดยแต่ละส่วนต่างต้องมีความสัมพันธ์กัน และมีการควบคุมดูแลจัดการโดยหัวหน้าคณะนั่นเอง

ตัวหุ่นกระบอกของคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ จะมีขนาดใหญ่กว่าหุ่นกระบอกของคณะอื่น ๆ โดยทั่วไปเล็กน้อย ที่สังเกตเห็นได้ชัดเจนคือศีรษะมีขนาดใหญ่กว่าศีรษะของหุ่นคณะอื่น ๆ และแกะจากไม้แคป้า หรือ ไม้ทองหลาง ลักษณะหุ่นกระบอกเครื่องประกอบการแสดงเป็นไปใน

ลักษณะศิลปะแบบพื้นบ้าน ตัวหุ่นแต่ละตัวจะมีความแตกต่างกันไม่เหมือนกันทีเดียวแบบการสร้างหุ่นในปัจจุบันที่ใช้วิธีการสร้างพิมพ์ หุ่นแต่ละตัวโดยเฉพาะตัวพระ ตัวนาง สามารถที่จะนำมาเล่นซ้ำได้เมื่อมีการเปลี่ยนเรื่องโดยการสลับถอดศีรษะไปใส่ชุดอีกชุดหนึ่งหรือเปลี่ยนแค่อาวุธที่ถือในมือ

โรงหุ่นและฉาก ยังคงใช้ฉากแบบโบราณอยู่ โรงหุ่นจะใช้ไม้กระดานในการสร้าง เพราะมีความทนทานแข็งแรงกว่าแต่ถ้าเป็นสมัยโบราณจะใช้ไม้ไผ่ทั้งสิ้น ความยาวหน้าโรงประมาณ 3 วา 2 สอก (7 เมตร) ซึ่งเป็นขนาดมาตรฐาน ความสูงจากพื้นโรงถึงหลังคาโรงหุ่นประมาณ 3.50 เมตร ความลึกจากหน้าโรงถึงหลังโรง อันเป็นที่นั่งของคนเชิดรวมทั้งคนตรีปี่พาทย์ และคนขับร้อง ตลอดจนสัมภาระต่าง ๆ ไม่ควรมีน้อยกว่า 5.00 เมตร โรงหุ่นจะสร้างขึ้นเป็นลักษณะรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตามขอบหลังคาเบื้องบนของโรงหุ่นกระบอกติดฝักระบายปีกใหม่ทองเป็นลวดลาย และตรงกึ่งกลางฝักระบายด้านบนมักจะติดชื่อคณะหุ่นกระบอกที่แสดงด้วย ฝักระบายนี้มีความยาวเท่ากับความยาวของโรงหุ่น และมีความกว้างประมาณ 1 ฟุตครึ่ง ฉากที่ใช้แสดงมี 3 ฉากคือ ฉากเมือง ฉากป่า และฉากทะเล สามารถนำมาเล่นได้ในทุกเรื่อง ขึ้นอยู่กับตอนที่แสดงตอนนั้น ๆ ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับอะไร สถานที่ไหน ก็จะใช้ฉากรูปนั้น ๆ จึงเพื่อให้เข้ากับเนื้อเรื่อง และลักษณะเด่นของฉากจะเป็นไม้ซี่เล็ก ๆ มาร้อยยึดติดกันแบบมู่ลี่สูงราว 1 สอก ต่อกับชายผ้าที่เป็นฉาก มีประโยชน์เพื่อให้คนเชิดมองลอดออกไปเห็นตัวหุ่นที่ตนกำลังยื่นแขนออกไปเชิด ปรากฏอยู่หน้าจอได้ แต่ผู้ชมจะมองไม่เห็นผู้เชิด หรือถ้าเห็นก็เพียงแต่แสง ๆ เท่านั้น

คนตรีและบทร้อง จะใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้าได้แก่ ระนาดเอก กลองทัด ตะโพน ฉิ่งวงใหญ่ ปี่ใน กรับ ฉิ่ง บรรเลงประกอบการแสดงหุ่นกระบอก และมีซอฮู้สี่เต่าไปกับการร้องเพลงหุ่น การขับร้อง เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงหุ่นกระบอกมี 2 ประเภท คือ เพลงหน้าพาทย์ และ เพลงร้อง สำหรับเพลงหน้าพาทย์ เป็นเพลงที่ใช้บรรเลงประกอบอากัปภิกิริยาของตัวละครเวลาเริ่มต้นในการแสดงทุกครั้งของคณะซุเชิดชำนานศิลป์จะต้องมีการรำไหว้ครูก่อน ต่อด้วยเพลงหน้าพาทย์ซ้ำปี และเพลงปี่นคลิ่งนอก โดยจะให้ตัวเอกหรือตัวนางโรงเป็นผู้แสดง เมื่อรำไหว้ครูเสร็จจึงจะเริ่มเรื่อง สำหรับเพลงร้อง เป็นเพลงบรรเลงที่มีเนื้อร้องประกอบ ใช้ร้องประกอบอารมณ์ตัวละคร ซึ่งตัวละครต้องรำตีบทไปตามเนื้อความนั้น สำหรับการแสดงหุ่นกระบอกมีเพลงร้อง 2 แบบ คือ เพลงร้องที่มีลักษณะอย่างละคร และเพลงร้องที่มีเฉพาะในการเล่นหุ่น เรียกว่า “เพลงหุ่น” สำหรับเพลงร้องอย่างละครจะมีลักษณะเหมือนกับการร้องแสดงละครทุกอย่าง แต่สำหรับเพลงหุ่น จะเป็นเพลงเฉพาะสำหรับแสดงหุ่นกระบอกเท่านั้น เพลงหุ่นร้องหลังจากไหว้ครูแล้ว เมื่อจะเริ่มเรื่องราวในการแสดงหุ่นกระบอกจะต้องเริ่มด้วย เพลงหุ่นเกล้าซอฮู้เสมอเพื่อให้หุ่นออกมาร้องรำบรรยายเรื่องราวความเป็นมาและ คณะซุเชิดชำนานศิลป์มีทางร้องเพลงหุ่นเกล้าซอฮู้

เป็นแบบเฉพาะตัวต่างไปจากคณะอื่น ๆ จะสังเกตได้ตั้งแต่ เมื่อซอผู้นำ และผู้ขับร้องเอื้อนก่อนจะเอ่ยกลอนแรกนั้นเรียกว่า “ร้องท้าว” ที่มีทำนองแปลกไปจากหุ่นกระบอกคณะอื่น

เรื่องที่นิยมแสดง คงเหมือนกับหุ่นกระบอกทั่ว ๆ ไป คือนิยมเล่นละครนอกที่มีความกระชับ รวดเร็ว สนุกสนาน เรื่องลักษณะวงศ์ คาวิ ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน พระปิ่นทอง พระอภัยมณี เป็นต้น โดยเฉพาะเรื่องพระอภัยมณีจะนิยมแสดงบ่อยครั้ง นอกจากนั้นเรื่องที่คณะซุเชิดชำนาญศิลป์แสดงแตกต่างจากคณะอื่น ๆ คือเป็นบทประพันธ์ที่นายวงษ์ รวมสุข เป็นผู้ประพันธ์ขึ้นเอง ได้แก่ เรื่องมงกุฎเพชรมงกุฎแก้ว ศรีสุริยง ระกาแก้ว กุมารกายสิทธิ์ คนโททอง เป็นต้น ส่วนเรื่องที่ไม่นิยมนำมาแสดงหุ่นกระบอกนั้น ได้แก่ เรื่องอิเหนา อุณรุท ด้วยเหตุที่เป็นละครใน ทั้งการดำเนินเรื่องที่ช้า และหุ่นกระบอกไม่สามารถทำท่าทางได้ครบตามกระบวนนาฏศิลป์ด้วยเนื่องจากข้อจำกัดของตัวหุ่น ซึ่งละครในจะเน้นในเรื่องกระบวนท่าของการรำรำเป็นหลักด้วย

การดำเนินการแสดงหุ่นกระบอกของคณะซุเชิดชำนาญศิลป์ ก่อนที่จะเริ่มต้นการแสดงนั้นจะมีการทำพิธีกรรมตามความเชื่อ คือ การบูชาครู ซึ่งตัวหุ่นที่สำคัญที่สุดในคณะ คือตัว “พระครูฤาษี” หรือที่เรียกกันว่า “พ่อแก่” ซึ่งถือว่าเป็นบรมครูทางด้านนาฏศิลป์ จะมีการทำพิธีการบูชาครู ก่อนการแสดงหุ่นกระบอกทุกครั้ง ตัวหุ่นพระครูฤาษี และหุ่นทุกตัวที่จะแสดงในวันนั้น ๆ จะถูกตั้งเสียบแกนไม้ไว้ทางขวามือของประตูขวาที่หุ่นจะออก อันเป็นที่ตั้งหุ่นประจำเพื่อความสะดวกในการหยิบตัวหุ่นมาเชิด ในการไหว้ครูนี้เจ้าภาพจะต้องเตรียม เงินกำนล 12 บาท , ดอกไม้ , ธูป , เทียน , เหล้า , บุหรี่ , หมาก , พลู 2 ชุด ไหว้ครูพิณพาทย์ 1 ชุด และ ไหว้ครูหุ่น 1 ชุด จะทำการไหว้ครูก่อนการโหมโรง เพื่อเป็นการสักการะเหล่าเทวดา เทพเจ้าอันถือว่าเป็นบรมครูแห่งศิลปะ การแสดง และดนตรี โดยผู้เล่นดนตรีปีพาทย์ก็จะมีการบูชาครูของวงดนตรีปีพาทย์ก่อนการแสดงหุ่นด้วย โดยหัวหน้าวงจะจุดธูป 5 ดอก เทียน 1 เล่ม ดอกไม้ และเงินกำนล 12 บาท ใส่พาน โดยให้หัวหน้าวงจับพานอธิษฐานบูชาครูเช่นกัน จากนั้นจึงนำดอกไม้ธูปเทียนเสียบข้างตะโพน ด้วยถือว่าตะโพนเป็นสัญลักษณ์ของพระประโคนธรรพ เทพเจ้าแห่งการดนตรี และยังเป็นเครื่องกำกับจังหวะที่มีความสำคัญอีกด้วย หลังจากนั้นจะบรรเลงเพลงโหมโรง แล้วจึงดำเนินเรื่อง โดยปกติจะแสดง 3-4 ชม. จากนั้นจึงทำเพลงลาโรงเป็นอันสิ้นสุดการแสดง

ลักษณะการเชิดหุ่นกระบอก ของคณะซุเชิดชำนาญศิลป์ ผู้เชิดจะต้องฝึกทำพื้นฐานก่อน คือการกล่อมตัว การเชิดข้อมมือ การกระทบตัว การโยกตัว และการรำเพลงเร็ว ก่อนที่จะเรียนรู้กลเม็ดสำคัญในการเชิดหุ่นประการอื่น ๆ ต่อไป โดยได้แบ่งท่าเชิดหุ่นกระบอกออกเป็น 3 หมวดใหญ่ ๆ คือ

1. ทำพื้นฐาน อันได้แก่ การกล่อมตัว , การกระทบตัว , การตั้งวงรำ และ ท่าป้อง
2. ทำรำเพลง อันได้แก่ เพลงเชิด, เพลงเสมอ , เพลงพระยาเดิน , เพลงวรเชษฐ์ , เพลงเร็ว , เพลงฉิ่ง, เพลงรั้ว , กราวนอก , กราวใน , กราวรำ และท่าต่างภาษา

3. ทำอากัปกิริยาเบ็ดเตล็ด อันได้แก่ ท่าไหว้ , ท่านอน , ท่าอายุ , ท่าค้อน , ท่าคิใจ , ท่าเสียใจ , ท่าเกา และ ท่าดีลังกา

นอกจากนั้นลักษณะเด่นที่สำคัญของการแสดงหุ่นกระบอกคือ วิธีการเชิดหุ่น และตลกหุ่น ซึ่งวิธีการเชิดหุ่นที่เป็นเอกลักษณ์ของคณะซุเชิดชำนาญศิลป์คือ การกระทบตัวของหุ่นจะกระทบข้อมือซ้อนกัน 2 ครั้ง (เหมือนกับการยี่ด-ยุบในละคร) แต่คณะอื่น ๆ จะกระทบจังหวะครึ่งเดียว การกล่อมตัวมีทั้งกล่อมในกล่อมนอก มีการเชิดหกดะเมนดีลังกา 2 ตลบ ในตัวลิง เช่น ตัวนิลเสนในเรื่องระกาแก้ว สามารถเชิดให้ดีลังกากลับไปกลับมาได้ด้วยมือซ้าย แล้วจึงใช้มือขวามาจับไม้กระบอกอีกที หุ่นนางผีเสื้อจะเชิดหกหน้าหกหลังตามจังหวะดนตรีอย่างสนุกสนาน ไม่ได้เน้นการเชิดแบบจ้าวสมุทรเพียงอย่างเดียว อีกประการที่เป็นลักษณะเด่นของการแสดงหุ่นกระบอกคือ ตลกหุ่น จะมีการสอดแทรกตลกไว้อยู่ตลอดทั้งเรื่อง โดยแบ่งออกเป็น 4 ตำแหน่งคือ ตัวคู่ย์ มักเป็นตัวตลกเอกประจำคณะ , ตัวภาษา ได้แก่ ตัวหุ่นชาติต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นลูกคู่กับตัวคู่ย์ , ตัวแม่คู่ เป็นตัวที่อยู่ในบทคอยรับมุขตัวคู่ย์กับตัวภาษา เช่น นางผีเสื้อสมุทร , คอสอง มีหน้าที่เป็นลูกคู่คอยช่วยแม่คู่ ตัวตลกจึงมีความสำคัญทั้งเป็นตัวเล่าเรื่องและตัวเชื่อมเรื่อง นับเป็นตัวสัสันในการแสดง และสามารถดึงดูดความสนใจจากผู้ชมคนดูได้เป็นอย่างดี ดังนั้นผู้แสดงเป็นตัวตลกที่ดีจะต้องสามารถเล่นออกนอกเรื่องแล้ววนกลับเข้ามาในเรื่องให้ได้ มีไหวพริบปฏิภาณที่ดี จึงนับได้ว่ามีความสำคัญกับคณะหุ่นกระบอกไม่แพ้ตัวนายโรงเลยทีเดียว

จากการศึกษาพบว่าหุ่นกระบอกเป็นการแสดงที่มีกำเนิดมาจากชาวบ้าน ซึ่งเชื่อกันว่า นายแห่ง เป็นคนแรกที่คิดสร้างหุ่นชนิดนี้ขึ้นแล้วนำออกมาแสดงเลียนแบบละคร ลักษณะตัวหุ่นมีโครงสร้างง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน วิธีการแสดงจะดำเนินเรื่องรวดเร็ว มีบทตลกแบบชาวบ้าน เนื่องจากมีกำเนิดมาจากชาวบ้าน และแม้ว่าหุ่นกระบอกจะแพร่เข้าไปในวัง แต่ทว่ายังคงรักษารูปแบบการแสดงของชาวบ้านไว้อยู่ จึงทำให้ยังคงเป็นที่นิยมของชาวบ้าน และเป็นที่นิยมในวังด้วย ดังจะเห็นว่ามโหรีหุ่นกระบอกในราชสำนักตั้งคณะขึ้นมากมาย ในขณะที่เดียวกันชาวบ้านคนธรรมดาที่มีความรู้ความสามารถก็สามารถเป็นเจ้าของคณะหุ่นได้ ทำให้มีคณะหุ่นชาวบ้านเกิดขึ้นออกมารับว่าจ้างแสดงตามงานต่าง ๆ ทั้งงานมงคล และอวมงคล หลายคณะ จึงเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยทำให้หุ่นกระบอกเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง เมื่อเทียบกับการแสดงหุ่นหลวง และหุ่นกรมพระราชวังบวรฯ ที่จะเล่นเฉพาะงานในราชสำนักเท่านั้น

พัฒนาการของหุ่นกระบอกในช่วงต่าง ๆ ตั้งแต่แรกเริ่มจนถึงปัจจุบัน จึงแบ่งออกได้เป็น 3 ช่วงคือ

ช่วงที่หนึ่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2435 ถึงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ถือเป็นยุคเฟื่องฟูของการแสดงหุ่นกระบอก นับตั้งแต่ ม.ร.ว.ถนอม พยัคฆเสนา ได้นำหุ่นกระบอกเข้ามาเล่นในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรกนั้น ยังไม่มีการแสดงชนิดนี้ในกรุงเทพฯ คนทั่วไปรู้จักแต่การแสดงหุ่นหลวง ดังนี้เมื่อมี

หุ่นกระบอกที่มีรูปร่าง และการเชิดที่แตกต่างออกไป จึงเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับคนเมืองหลวง และเรื่องที่ใช้แสดงกระซิบรวดเร็ว ดังนั้นในเวลาไม่นานนักการแสดงหุ่นกระบอกจึงได้รับความนิยมแพร่หลายในหมู่คนทั่วไป ทั้งในราชสำนัก และชาวบ้าน

ช่วงที่สอง หลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงประมาณ ปี พ.ศ.2517 นับว่าเป็นระยะขบเซาของหุ่นกระบอก เนื่องจากภาวะที่แร้นแค้นของประเทศ ผู้คนจึงไม่นิยมว่าจ้างการแสดงหุ่นกระบอกไปแสดงเหมือนในอดีต

ช่วงที่สาม ประมาณปี พ.ศ.2518 ถึงปัจจุบัน ถือว่าเป็นช่วงการฟื้นฟูและอนุรักษ์ ในยุคนี้แม้ว่าจะมีการนำหุ่นกระบอกกลับมาแสดงใหม่อีกครั้ง แต่รูปแบบ จุดประสงค์การแสดงจะแตกต่างจากสมัยแรกที่เป็นยุคเฟื่องฟู นั่นคือ หุ่นกระบอกที่แสดงในสมัยนี้ผู้แสดงไม่ได้เน้นแสดงเป็นอาชีพ และไม่ได้เน้นความบันเทิงเหมือนดังอดีต หากแต่เป็นการแสดงเพื่อให้เห็นที่รู้จักถึงศิลปะแขนงหนึ่งของไทยที่กำลังจะหายไป ดังนั้นแม้หุ่นกระบอกจะได้รับการฟื้นฟู อนุรักษ์ แต่การขาดช่วงการถ่ายทอดจึงทำให้เกิดช่องว่างทางวัฒนธรรม และแม้ว่าปัจจุบันยังมีคณะหุ่นกระบอกอยู่หลายคณะ แต่โอกาสแสดงไม่ได้มีมากดังเช่นในอดีต จะมีแสดงหุ่นกระบอกมักเป็นโอกาสพิเศษ เช่น งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี พ.ศ.2525 , งานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ทรงครองราชย์ครบ 50 ปี พ.ศ. 2539 เป็นต้น

หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชานาญศิลป์ แม้ว่าผู้เชิดจะไม่ได้แสดงเป็นอาชีพเหมือนอย่างในอดีตสมัย นายวงษ์ รวมสุขเป็นหัวหน้าคณะ แต่ก็ไม่ได้งดรับงานการแสดง เพื่อให้คณะชูเชิดชานาญศิลป์ยังคงเป็นที่รู้จักแก่บุคคลทั่วไป และเมื่อนางกรรมิกา แก้วอ่อนรับช่วงต่อเป็นหัวหน้าคณะนอกจากจะไปแสดงยังที่มีการว่าจ้างแล้ว ยังได้เปิดสอนการเชิดหุ่นกระบอกที่โรงเรียนบ้านคนตรี เพื่อเป็นแนวทางหนึ่งที่จะช่วยฟื้นฟู และอนุรักษ์การแสดงหุ่นกระบอก ให้เป็นที่รู้จักของคนในสังคมทั่วไปมากขึ้น และทำให้เยาวชนคนรุ่นใหม่ได้รู้จัก ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการแสดงประเภทนี้

แม้ว่าการแสดงหุ่นกระบอกจะไม่เฟื่องฟูเท่ากับสมัยแรก แต่หุ่นกระบอกยังมีการแสดงเป็นระยะ ๆ ในโอกาสสำคัญต่าง ๆ อันเป็นการช่วยยื้อเตือนให้คนไทยรับรู้ว่ามีศิลปะการแสดงประเภทนี้อยู่ จึงควรช่วยอนุรักษ์ สืบทอดการแสดงหุ่นกระบอกให้คงอยู่ต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการที่ผู้วิจัยได้ศึกษาความเป็นมาและองค์ประกอบของการแสดงหุ่นกระบอก คณะชูเชิดชานาญศิลป์ จังหวัดสมุทรสงคราม ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อเป็นแนวทางและเป็นประโยชน์ในการอนุรักษ์ และพัฒนาศิลปะการแสดงชนิดนี้ให้คงอยู่สืบไป คือ

1. หน่วยงานราชการ องค์กรเอกชน หรือผู้สนใจในศิลปะการแสดงหุ่นกระบอก ควรให้การสนับสนุนเผยแพร่ และจัดให้มีการแสดงเป็นประจำทุกปี ไม่ใช่เฉพาะวันสำคัญ ๆ เท่านั้น เพื่อให้ประชาชนและบุคคลทั่วไปได้รู้จักการแสดงหุ่นกระบอกมากขึ้น
2. มีโรงเรียน หรือมีการถ่ายทอดวิชาการแสดงหุ่นกระบอก ตลอดจนการสร้างตัวหุ่นกระบอก แก่เยาวชน หรือผู้สนใจศาสตร์ทางด้านนี้ เพื่อเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่การแสดงหุ่นกระบอกให้เป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลาย
3. ผู้สนใจสามารถศึกษาหุ่นกระบอกของคณะอื่น ๆ วิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบในองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของการแสดง เพื่อจะได้มีข้อมูลทางด้านเอกสารวิชาการ อันเป็นประโยชน์ต่อคนรุ่นหลังสืบไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รายการอ้างอิง

กลอนอ่านเรื่องปาจิตตกุมาร เล่ม 5. เลขที่ 5 ตู๊ 115 ชั้น6/5 มัดที่ 28. ประวัตติ สมบัติเดิมของ
หอสมุด

กรรมกา แก้วอ่อน. หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกชูเชิดชำนาญศิลป์ปัจจุบัน. สัมภาษณ์, 1,12,17
สิงหาคม, 2,24,30 กันยายน 2544.

กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระสุทรน เล่ม 1. เลขที่ 90 ตู๊ 115 ชั้น6/4 มัดที่ 42. ประวัตติ เจ้าพระยามุขมนตรี
(อวย เปาโรหิตย์) ให้ พ.ศ. 2473.

กาพย์ (กลอนสวด) เรื่อง สุมินกุมาร เล่ม 1. เลขที่ 26 ตู๊ 114 ชั้น 1 / 2 มัดที่ 58. ประวัตติ ขุนประสิทธิ์ (อยู่)
ให้พ.ศ. 2484.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ. ชีวประวัติและผลงานของ นายวงษ์ รวมสุข. สมุทรสงคราม :
ศูนย์วัฒนธรรม จังหวัดสมุทรสงคราม, 2527.

จดหมายเหตุเรื่องรับเสด็จแลสมโภชพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อเสด็จกลับจาก
ยุโรปคราวแรกในพุทธศักราช2440. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466.

จักรพันธ์ โปษยกฤต. หุ่นไทย. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาสหประชาชาติ.
กระทรวงศึกษาธิการ, 2529.

จ้านง ทองประเสริฐ. พจนานุกรมไทย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2518.

ฉันทเรื่อง ปุณโณวาท เลขที่ 26 ตู๊ 113 ชั้น 6/5 มัดที่ 17. ประวัตติ สมบัติเดิมของหอสมุด

ชำนาญโวหาร, พระ. โคลงสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก. พระนคร:
โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2471.

ชั้น สกฤตแก้ว. ศิลปินแห่งชาติ สาขาศิลปะการแสดง (หุ่นกระบอก) ปี 2529. สัมภาษณ์,
3 พฤศจิกายน 2544.

ชนิด อยู่โพธิ์. โขน. พระนคร : กรมศิลปากร, 2511.

ชนิด อยู่โพธิ์. เครื่องดนตรีไทย. พระนคร : กรมศิลปากร, 2523.

นงคันนุช ไพรพิบูลย์กิจ. หุ่นกระบอก. กรุงเทพฯ : เอส.ที.พี.เวิลด์ มีเดียจำกัด, 2541.

นริศรานุวัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. สาสน์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เล่ม1. เล่ม 9. พระนคร : องค์การคำครุสภา,
2504.

ประทุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค 1. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2512.

ประทุมพงสาวดารเล่ม 8. พระนคร: องค์การคำของครุสภา, 2507.

ประนอม ยันต์นาวา. ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะชูเซ็ดชำนาญศิลป์. **สัมภาษณ์**, 7 กันยายน 2545, 30,31 ธันวาคม 2545.

ประนอม อินทรเนตร. หัวหน้าหุ่นกระบอกคณะสี่พี่น้อง จังหวัดเพชรบุรี. **สัมภาษณ์**, 28 มิถุนายน 2545.

ประมุล เนติพัทธ์. บุตรชายนางจิบ เนติพัทธ์ผู้สร้างหุ่นคณะชูเซ็ดชำนาญศิลป์. **สัมภาษณ์**, 30 กันยายน 2544.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. **อิเหนา**. พระนคร : แพร่พิทยา, 2514.

พุ่ม เพยเผ่าเย็น. นักดนตรีประจำคณะชูเซ็ดชำนาญศิลป์. **สัมภาษณ์**, 7 กันยายน, 31 ธันวาคม 2545.

ไพรินทร์ เดชกรรจจ์. ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะชูเซ็ดชำนาญศิลป์. **สัมภาษณ์**, 7 กันยายน, 30, 31 ธันวาคม 2545 .

มานะ เจริญเปลี่ยน. ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะชูเซ็ดชำนาญศิลป์ .**สัมภาษณ์** , 7 กันยายน 2545 .

มาลี ทองมา. นักร้องประจำคณะหุ่นกระบอกชูเซ็ดชำนาญศิลป์. **สัมภาษณ์**, 7 กันยายน,31 ธันวาคม 2545.

ราชกิจจานุเบกษา 10 (ร.ศ. 112), 2436.

ราชกิจจานุเบกษา 11 (ร.ศ. 113), 2437.

ราชกิจจานุเบกษา 12 (ร.ศ. 114), 2438.

ศรีทะนไนไชย (สำนวนกาพย์), จากหนังสืองานฉาบปกกิจศพ นายชิต สุภสิทธิ์. พระนคร : ศรีเมืองการพิมพ์, 2511.

ศักดิ์ ปั้นแห่งเพชร. การศึกษาวิวัฒนาการหุ่นกระบอกไทยในภูมิภาคตะวันตก. กรุงเทพฯ : สิริวัฒนา, 2535.

ศิริธรรมบริรักษ์, พระยา. **กาพย์ (กลอนสวด) เรื่องพระเนมิราช** สมุดไทยขาว, 2460.

สน สีมাত্রัง, สมบัติ พลายน้อย และ สาคร ยังเขียวสด. **หุ่นละครเล็กสี่สีลาศิลป์ สืบทอดจิตวิญญาณไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : แพลนพรีนติ้ง จำกัด, 2540.

สน สีมাত্রัง. **หุ่นไทย**. กรุงเทพฯ ฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2521.

สวน ผ่องแผ้ว. หัวหน้าหุ่นกระบอกคณะเพชรหนองเรือ จังหวัดขอนแก่น. **สัมภาษณ์** , 21 กรกฎาคม 2545.

สายสมร ทองเผือก. หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกรอดศิรินิลศิลป์. **สัมภาษณ์**, 18 กรกฎาคม 2545.

สุขสันต์ พ่วงกลัด. อาจารย์ประจำวิชาสังคมไทยนิยมและดนตรีไทย วิทยาเขตพะเยา. **สัมภาษณ์**, 3 พฤศจิกายน 2544.

สุพร พลสุจริต. ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะชูเซ็ดชำนานฤศิลป์ .**สัมภาษณ์**, 7 กันยายน, 30,31 ธันวาคม 2545 .

สุรพล วิรุฬห์รักษ์. **วิวัฒนาการนาฏศิลป์ไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2323 – 2477** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2543.

สุรัตน์ จงดา. อาจารย์สอนโขน วิทยาลัยนาฏศิลป์ กรมศิลปากร และเป็นหัวหน้าคณะหุ่นกระบอกครูไก่อ. **สัมภาษณ์**, 3 พฤศจิกายน 2544.

เสงี่ยม กิจหวัง. ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะชูเซ็ดชำนานฤศิลป์. **สัมภาษณ์**, 24 กันยายน 2545.

เสวานิต วิงวอน. **ละครเล็ก ใน จักรพันธ์ โปษยกฤต “หุ่นไทย”**. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการแห่งชาติว่าด้วยการศึกษาฯ สหประชาชาติ, กระทรวงศึกษาธิการ, 2529.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 3. จุลศักราช 1200. เลขที่ 2 คู่ 118 ชั้น1/1 มัดที่ 2. ประวัติกรมหมื่นไชนนาทประทาน พ.ศ. 2458.

หมายรับสั่งรัชกาลที่ 5. จุลศักราช 1247. เลขที่ 6 มัดที่ 1. ประวัติ สมบัติเดิมของหอสมุด.

อภิชาติ อินทร์ยงค์. ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะชูเซ็ดชำนานฤศิลป์. **สัมภาษณ์** , 2, 24 กันยายน 2544.

อ้วน หนูแก้ว. นักดนตรี ประจำคณะชูเซ็ดชำนานฤศิลป์. **สัมภาษณ์**, 7 กันยายน 2545.

อินทิรา ฉลาดปรุ. **การนำเสนอแนวทางเพื่อออกแบบนิทรรศการหุ่นวังหน้า.** วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษามหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2544.

อุทิศ นาคสวัสดิ์. **ดนตรีไทย อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพ คุณครูทองดี วัลลิสุต.** กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสภา , 2512.

อุบลรัตน์ วิจิตรโชติ. ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะชูเซ็ดชำนานฤศิลป์. **สัมภาษณ์**, 7 กันยายน, 30, 3 ธันวาคม 2545 .

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ก

ประวัติหุ่นกระบอกคณะต่างๆ ในอดีต¹

หุ่นครูเห่ง

ในคำบูชาครูหุ่น เมื่อเวลาพิธีไหว้ครูประจำปีของทุกคณะ หรือเมื่อเวลาหุ่นจะออกแสดง จะได้ยื่นหัวหน้าคณะออกชื่อครูเห่ง – ครูแห่น ให้ประสิทธิ์ประสาท ปกป้องคุ้มครองการแสดงทุกครั้งไป ไม่ทราบว่าเป็นผู้ใด จะเป็นน้องครูเห่งหรือเป็นสร้อยคำให้คล้องจองหรือไม่ทราบได้

ตามประวัติจากคำบอกเล่าของคุณบุญช่วย เปรมบุญ ผู้เป็นหลานของครูเห่ง เล่าว่า ครูเห่งเป็นคนนครสวรรค์ อยู่หมู่บ้านบางมะฝ่อ อำเภอโกรกพระ มีชื่อจริงว่า “นายริน” เป็นช่างฝีมือดีทั้งทางแกะสลัก เขียนรูป และมีความสามารถทางแกะหน้าบ้าน ได้หลบหนีการจับกุมของบ้านเมือง เนื่องจากมีผู้ว่าจ้างให้แกะแม่พิมพ์เหรียญเงินปลอม โดยใช้หินแกะเป็นแม่พิมพ์ประกบกันสองข้างใช้ตะกั่วแทนเงิน อันเป็นการผิดกฎหมาย มีโทษถึง斬斬เนาะตอกเล็บ จึงต้องหลบหนีลงไปทางใต้และได้เห็นการแสดงหุ่นจีนไหหลำ เกิดติดใจจึงคิดแกะหัวหุ่นขึ้นเป็นหุ่นไทยและทำตัวหุ่นเลียนแบบจีนไหหลำ ในตอนแรกหัวหุ่นแกะด้วยมันเทศไม่ถาวร พอหัวหุ่นเน่าเสีย ก็แกะขึ้นเล่นใหม่ได้ทันที เพราะนายรินมีฝีมือทางช่างแกะสลักอยู่แล้ว เมื่อขึ้นมาอยู่เมืองสุโขทัย ใช้ชื่อว่านายเห่ง ด้วยเป็นคนศิระล้าน ไม่ทราบว่าระยะอยู่สุโขทัย นายเห่งทั้งเซ็ดทั้งร้องหุ่นกระบอกด้วยตนเองหรือว่ามีเป็นคณะแต่หุ่นกระบอกนายเห่งก็เป็นที่รู้จักกันดีแล้วว่า ถือกำเนิด ณ เมืองสุโขทัยนี้

คุณบุญช่วย เปรมบุญเล่าว่า ครูเห่งมีบุตรสาวสามคน ชื่อ กุน สุน และเปลื้อง เป็นละครทั้งสามคน ครูเห่งได้ให้บุตรสาวเซ็ดหุ่นกระบอกโดยเลียนแบบท่ารำจากละคร และออกรับงานเล่นตามบ่อนอยู่ชานาน กระทั่งย้ายมาแสดงที่ศาลเจ้าปากคลองบางมะฝ่อ อำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ จนครูเห่งถึงแก่กรรม บุตรสาวทั้งสามก็ยังคงยึดอาชีพแสดงหุ่นกันต่อไป

ในสมัยหลังเหลือแต่แม่เปลื้องและลูกๆ ที่ยังยึดอาชีพเล่นหุ่นอยู่ และได้ย้ายมาอยู่ปากน้ำโพ ที่สาวทั้งสองเสียชีวิตไปแล้ว จนหลังสงครามโลกครั้งสอง แม่เปลื้องก็เสียชีวิตลงอีกคน เหลือแต่บุตรของแม่เปลื้องมีคุณบุญชู และคุณบุญช่วย เป็นต้น ที่ยังรับมรดกหุ่นสืบต่อมาจนทุกวันนี้

¹ จักรพันธ์ โปษยกฤต, หุ่นไทย (กรุงเทพฯ : อรุณอมรินทร์การพิมพ์, 2529), หน้า 125-166.

นี้ แต่ไม่ได้ยึดเป็นอาชีพจริงจัง อย่างไรก็ตามคุณบุญช่วย หลานครุหนึ่งผู้บอกเล่าเรื่องราวเหล่านี้ไว้ให้ในราวปี 2518 – 2519 ก็ได้ถึงแก่กรรมไปเมื่อปี 2522

วิธีการเชิด

คุณบุญช่วย เปรมบุญ ได้เคยเชิดหุ่นกระบอกตามทางของครุหนึ่ง ที่สืบต่อกันมาว่ามีวิธีการแตกต่างไปจากหุ่นกระบอกคณะอื่นอยู่บ้าง กล่าวคือ พวกตะเกียบข้างซ้ายของมือหุ่นไว้บนแขนผู้เชิดข้างซ้ายที่จับไม้กระบอกแกนลำตัวหุ่น แทนที่จะใช้นิ้วก้อยหนีบตะเกียบซ้ายเอาไว้ ขณะที่ตะเกียบขวากำลึงทำบทบาทเช่นเดียวกับการเชิดหุ่นของคณะอื่นๆ คุณบุญช่วยบอกว่า การพาดตะเกียบไว้บนแขนผู้เชิดดังนี้ เพื่อให้มือซ้ายของหุ่น “ตั้งวง” อยู่เสมอ ไม่ตกลงมาเหยียดมืออยู่ข้างๆ ตัวดูไม่สง่าผ่าเผย

ลักษณะหุ่น

หุ่นครุหนึ่ง ที่เหลือเป็นมรดกตกทอดมาจนทุกวันนี้มีทั้งหุ่นเก่าและหุ่นใหม่ ศิระษะหุ่นแกะด้วยไม้เนื้อเบา เครื่องสวมศิระษะไม่เหลือเค้าให้เห็นลวดลายหรือกระจังใดๆ ทั้งสิ้น เนื่องจากได้รับการตกแต่งซ่อมแซมทับถมกันมาหลายฝีมือ และหลายสมัย จึงมีลักษณะแตกต่างไปจากหุ่นกระบอกที่เห็นโดยทั่วไป

ปัจจุบันหุ่นครุหนึ่ง หรือหุ่นแม่บุญช่วยในความดูแลของ “แม่เขวง” ผู้เป็นหลานอายุ 70 ปี (252545)

หุ่นตาตัด ยายหลี พิจิตร

หลังจากที่สืบไปสืบมาอยู่พักหนึ่ง ทราบว่า ทางเมืองพิจิตร มีหุ่นกระบอกอยู่คณะหนึ่ง แต่เวลานี้หมดคนเล่นแล้ว เหลือแต่หัวหุ่น เรียกกันว่า “หุ่นตาตัด” เพราะนายตัดเป็นเจ้าของ นายตัดคนนี้มีชีวิตในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นคนร่วมสมัยกับนายหนึ่ง เพราะลูกหลานเล่าว่า ตาตัดเคยไปเชิดหุ่นอยู่กับนายหนึ่งพักหนึ่ง แล้วต่อมาจึงตั้งคณะหุ่นของตัวเองขึ้นที่เมืองพิจิตรเก่า (ห่างตัวจังหวัดปัจจุบันไปอีก) แรกๆ ชาวบ้านยังเรียก “หุ่นตาหนึ่ง” ตามคนต้นคิดก่อน แล้วภายหลังคนพิจิตรจึงเรียกว่า “หุ่นตาตัด”

ตาตัดมีเมียชื่อ ยายเปรม เล่นหุ่นด้วยกัน คนรับช่วงถัดมาก็เป็นลูก คือ ยายหลี เลยเรียกเป็น “หุ่นยายหลี” แทน ยายหลีนอกจากจะเชิดหุ่นเก่งแล้ว ยังรำสวยด้วย เพราะเป็นทั้งหุ่น ลิเก ละคร

ยายหลีเล่นหุ่นเป็นครั้งสุดท้ายเมื่อราว พ.ศ. 2492 เป็นงานหลวงพ่อเพชร วัดท่าหลวง (พระพุทธรูปคู่วัด) แล้วจากนั้นก็เลิกไป ไม่มีคนรับช่วงต่อ เหลือตัวหุ่นทิ้งไว้ ลูกสาวเอาไปเก็บจนเสื้อผ้าขาดเปื้อย พอลูกสาวตายลูกเขยไม่กล้าเก็บหุ่นไว้ในบ้าน จึงส่งจากเชียงใหม่กลับคืนมาให้ลูกยายหลีอีกคนหนึ่งชื่อเมืองพิจิตร คือ “อาจารย์ดริณ เปรมาคณ” ปัจจุบันอายุ 81 ปี (252545) อาจารย์ดริณเก็บหุ่นเอาไว้เป็นอย่างดี หัวหุ่นเหล่านี้แกะไม้ได้สวยงาม น่าชม ส่วนมากแกะไว้เล่นเรื่องพระอภัยมณี ยังมีตัว สุวรรณมาลี สินสมุทร และตัวตลกบางตัวเหลืออยู่ให้เห็น นับเป็นหุ่นที่แกะได้เด่นที่สุดหนึ่ง

สำหรับตาดัด อาจารย์ดริณเล่าว่าตายเมื่ออายุ 80 ปีพอดี ตนเองยังเป็นเด็กอยู่ ส่วนยายหลีเสียชีวิตเมื่ออายุ 68 ปี ราว พ.ศ. 2500

หุ่นคุณเถาะ

คุณเถาะ หรือ หม่อมราชวงศ์เถาะ พัยคณเสนา ได้ชื่อว่าเป็นผู้ริเริ่มการแสดงหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ เป็นคณะแรก เมื่อ พ.ศ. 2436 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในหนังสือศาสน์สมเด็จ ซึ่งเป็นลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงเขียนได้ตอบกันและได้มีรับสั่งถึง “หุ่นกระบอก” ดังจดหมายลายพระหัตถ์ของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ลงวันที่ 12 กันยายน พ.ศ. 2479 จากตำหนักปลายเนินคลองเตย มีความดังนี้

“มีเรื่องเกล้ากระหม่อมบวชซึ่งติดจะขัน จะเก็บมาเล่าถวายอีกเรื่องหนึ่ง คือ เมื่อเกล้ากระหม่อมบวชนั้นได้ตั้งใจรักษา กาย วาจา ใจ ให้เป็นพระพื้นอาบัติทั้งปวง ความปฏิบัติก็เป็นที่สมปรารถนา แต่มาวันหนึ่งเจ้ากรรมจริงๆ เดินกลับจากบิณฑบาตพอถึงแถวหน้าศาลเจ้าพ่อเสือกก็พบคนขอทานตาบอด นั่งร้องเองซีซอเองอยู่ข้างถนน ตามที่ควรแล้วเป็นคนตรีของขอทานนั้นควรจะไม่น่าฟัง แต่ที่ไหนได้ นี้อะไรมันช่างเพราะดีเสียเหลือเกิน ตั้งแต่เกิดมาไม่เคยพบการเล่นดนตรีไพเราะจับใจเหมือนคราวนั้นเลย เล่นเอาลืมนสติหย่อนไฟเท้าก้าวเดินช้าๆ ฟังเสียงสำเนียงการบรรเลงจนพันมาด้วยความเสียใจ โขยเอาอาบัติไปพอแรง จะกราบพูลได้อย่างง่าย ๆ ว่า คนคนที่เล่นเพลงพาลืมตัวไปได้นั้นคือตาคนที่ มีชื่อลือชาเรียกกันโดยสมญาว่า “ตาสังขารา” นั้นแล ทำนองร้องของแกก็ไพเราะไปในทางร้องและความดีด้วย ส่วนทางขอของแกก็ไพเราะไปในทางคนตรีอีกทางหนึ่ง แต่ทั้งสองเข้ากันสนิทสนมกลมเกลียวดีเหลือเกิน คิดใจจนกระทั่งสึกออกมาแล้วลองทำดูบ้างไม่ยักได้ ถ้าซีซอเหมือนร้องแล้วทำได้แต่ร้องไปทางร้อง ซีซอไปทางขอทำไม่ได้ ทำให้รู้สึกใจว่า ตาสังขารานั้นเป็นคนเลิศประเสริฐมนุษย์ แยกแบ่งใจให้เป็นสองภาค เล่นสองอย่างพร้อมกันได้ เราแบ่งไม่ได้จึงเล่นไม่ได้ ทางที่แกเล่นก็คือหุ่นกระบอกเรานี่เอง แต่เวลานั้นหุ่นกระบอกยังไม่เกิด หุ่นกระบอกก็เอาอย่างตาสังขารานั้นเองไปเล่น แต่

หุ่นกระบอกนั้นไม่พลาดเพราะคนหนึ่งร้องคนหนึ่งสีซอเป็นของทำได้ง่าย ไม่เหมือนดาสังขาราซึ่งร้องเองสีซอเองเล่นยากเหลือเกิน...”

และสมเด็จพระยาดำรงฯ ก็ได้ทรงกล่าวถึงหุ่นกระบอกไว้เช่นกันในจดหมายลายพระหัตถ์ทรงตอบขณะประทับที่บ้านชินนามอนปีนัง ลงวันที่ 17 กันยายน พ.ศ. 2479 ดังนี้

คนตาบอดสีซอขอทานที่ท่านตรัสถึงนั้น หม่อมฉันรู้จักดีทีเดียว เคยเรียกกันว่า “ดาสังขารา” เพราะแกชอบขับเรื่องปลงสังขารกับเรื่องพระยาฉันทันต์ รู้สึกไพเราะจับใจมาก ประหลาดอยู่ที่ไปพบคนเช่นนั้นที่เมืองพม่า เมื่อหม่อมฉันขึ้นไปบูชาพระมหาธาตุสิงคโปร์ที่เมืองแปร มีคนขอทานตาบอด 2 คนนั่งอยู่ที่ร้านข้างทาง คนหนึ่งขับลำนำและสีซออยู่อีกคนหนึ่งตีระนาด (ไทย) ประสานกันไปฟังไพเราะจับใจ เสียแต่ไม่เข้าใจคำขับ ถึงกระนั้นก็ต้องหยุดยืนฟังทั้งเมื่อขาขึ้นและขาลง จะพูดเลยไปถึงเรื่องหุ่นกระบอก เพราะเรื่องประวัติเกี่ยวข้องกับตัวหม่อมฉันเองมากอยู่ เมื่อ พ.ศ. 2435 ปีที่หม่อมฉันเข้าว่าการกระทรวงมหาดไทย ถึงเดือนตุลาคม หม่อมฉันขึ้นไปตรวจหัวเมืองเหนือ ครั้งนั้นลูกชายกลางอิทธิดำรง (น้องรองจุลดิศ) อายุได้สัก 5 ขวบ ดิดหม่อมฉันจึงตามไปด้วย หม่อมราชวงศ์เถาะ (เป็นทหารมหาดเล็กอยู่ก่อน ท่านคงรู้จัก) รับอาสาไปเป็นพี่เลี้ยง เมื่อไปถึงเมืองอัครดิศสามนครนชัย เวลานั้นเป็นพระยาสุโขทัยให้หุ่นกระบอกมาเล่นให้ดู ได้เห็นเป็นครั้งแรก แกเล่าให้ฟังว่าหุ่นกระบอกนั้นเกิดขึ้นที่เมืองสุโขทัย ด้วยคนจื๊ยาคคนหนึ่งชื่อ “เหน่ง” ซึ่งเที่ยวอาศัยอยู่ตามวัด เห็นหุ่นจีนไหหลำจึงเอาอย่างมาคิดทำเป็นหุ่นไทย และคิดกระบวนร้องตามรอยหุ่นไหหลำมีคนชอบจึงเลยเที่ยวเล่นหากิน ลูกชายกลางของหม่อมฉันได้เห็นหุ่นชอบเป็นกำลังสามนครนชัยจึงไปขอเขามาให้เธอตัวหนึ่ง แต่เวลาเดินทางหม่อมฉันให้เขาทำวอป่าให้เขอนั่งมา ก็เล่นเชิดหุ่นกับคุณเถาะเรื่อยมาตลอดทาง แต่เมื่อกลับถึงกรุงเทพฯ ได้สักหน่อยหนึ่ง ชายกลางป่วยสิ้นชีพ คุณเถาะเกิดความคิดจะเล่นหุ่นขี้มเงิน หม่อมฉันได้ลงทุนทำ ก็เกิดมีหุ่นกระบอกขึ้นในกรุงเทพฯ ราว พ.ศ. 2436 แต่แรกมันเรียกว่า “หุ่นคุณเถาะ” ด้วยประการฉะนี้...”

สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงมีลายพระหัตถ์ตอบสมเด็จพระยาดำรงฯ ในเรื่องเกี่ยวกับหุ่นกระบอกลงวันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2479 อีกดังนี้

“เรื่องหุ่นกระบอก เรียกว่าหุ่นคุณเถาะนั้น เก้ากระหม่อมทราบดี คนเล่นก็ทราบว่าชื่อนางเคลือบ ตัวคุณเถาะเองก็รู้จักดีเป็นคนเลี้ยงชายกลาง ตัวชายกลางก็คุ้นกับเก้ากระหม่อม ทั้งเกรงใจด้วยเก้ากระหม่อมเป็นผู้มีหน้าที่ปลอบให้กินยา หุ่นคุณเถาะนั้นได้เห็นเป็นครั้งแรกที่ไหนด ฝ่าพระบาทนำไปเล่นถวาย ดูเหมือนที่บางปะอิน จะเป็นงานอะไร

ก็ล้มไปเสียแล้ว ฝ่าพระบาทได้กราบบังคมทูลถึงประวัติหุ่นว่านายหนึ่งเป็นต้นคิด แปรมาจากหุ่นไหหลำ และจำทำนองร้องเดินเรื่องมาจากเพลงตาสังขารา...”

“งานบางปะอิน” ที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ทรงเอยถึงนี้ ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา เล่ม 10 แผ่น 27 วันที่ 1 ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก 112 หน้า 285 ได้แจ้งไว้ว่าการเฉลิมพระชนมพรรษาที่พระราชวังบางปะอิน

วันที่ 18 กันยายน รัตนโกสินทร์ศก 112 เป็นวันเริ่มการพระราชพิธี มหามงคลสมัญเฉลิมพระชนมพรรษา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการแลมีการต่างๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้

วันที่ 19 กันยายน รัตนโกสินทร์ศก 112 เวลาบ่ายค่ำ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกพระที่นั่งวโรภายพิมาน ประทับที่ปราจีนน้ำข้างตพานเสด็จ โปรดเกล้าฯ ให้เรียกเรือแข่ง...

เมื่อแข่งเรือแล้ว เริ่มมีการเล่นที่ลาน ที่พระที่นั่งวโรภายพิมาน แลในสระมีแตรวงพิณพาทย์ แลเพลงแคนต่างๆ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทอดพระเนตรหุ่น (เลียนอย่าง) เมืองเหนือจนเวลาทุ่มเศษ เสด็จขึ้นประทับในพระที่นั่งวโรภายพิมาน...

หุ่น “เลียนอย่าง” เมืองเหนือนี้ สันนิษฐานว่าก็คือ หุ่นของ ม.ร.ว.เถาะนั่นเอง ดังความที่ว่า “หุ่นกระบอกนั้นเกิดขึ้นที่เมืองสุโขทัย...” แต่ในราชกิจจานุเบกษานั้นยังไม่ได้บันทึกคำว่า “หุ่นกระบอก” อาจจะเป็นด้วยยังไม่เป็นที่นิยมเรียกกัน และจากลายพระหัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ ที่ทรงเอยว่า “...ฝ่าพระบาทนำไปเล่นถวาย...” นั้นฝ่าพระบาทคือสมเด็จพระยาดำรงฯ ก็คงจะนำหุ่นกระบอกของ ม.ร.ว.เถาะไปเล่นถวายตัวด้วยคุณเถาะก็เป็นคนของสมเด็จพระยาดำรงฯ อยู่แล้ว และที่เพิ่งจะริเริ่มตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นในปี พ.ศ. 2436 ซึ่งก็ตรงกับรัตนโกสินทร์ศก 112 นั่นเอง

หุ่นกระบอกของ ม.ร.ว.เถาะ หรือที่เรียกว่าหุ่นคุณเถาะนี้ เป็นที่รู้จักล่ำลือกันในสมัยนั้น เพราะถึงแม้ว่าหุ่นกระบอกตามหัวเมืองจะมีเล่นกันก่อนหน้านี้อีกแล้ว แต่หุ่นคุณเถาะก็เป็นของใหม่สำหรับคนกรุงเทพฯ ทั้งคงจะสร้างตัวหุ่นและฉากประกอบการแสดงได้งดงามกว่าหุ่นกระบอกที่เล่นตามบ้านนอกเป็นแน่ คนทั่วไปจึงนิยมดูกันมาก เป็นเหตุให้เกิดหุ่นกระบอกคณะอื่นๆ ตามมาอีกหลายคณะในยุคเดียวกัน

ม.ร.ว.เถาะได้เคยสร้างหุ่นกระบอกขึ้นถวายสมเด็จพระบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ และประทับอยู่ “ที่บน” ในพระบรมมหาราชวัง ปราภฏว่าเป็นที่โปรดปรานของทูลกระหม่อมอัษฎางค์เป็นอย่างยิ่ง สันนิษฐานว่าหุ่นที่ทำขึ้น

ถวายนี้อาจจะไม่ได้สร้างถวายเป็นทั้งโรง แต่คงจะสร้างถวายเฉพาะตัวหุ่นที่สวยงาม เช่น ตัวพระ ตัวนาง เป็นต้น

ประวัติของ มรว.เถาะ

ม.ร.ว.เถาะ เป็นบุตรของ ม.จ.จักษ์จั่น ปาลกวงศ์ ผู้เป็นโอรสของกรมหมื่นนราเทเวศร์ (ปาล) ผู้เป็นต้นสกุลปาลกวงศ์ และม.จ.หญิงมะเดื่อ ผู้เป็นพระธิดาของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิทักษ์ (จ๋วย) อันเกิดจากสมเด็จพระเจ้าตากสินฯ และกรมหลวงบาทบริจาสนอน ปู่ของ ม.ร.ว.เถาะ คือ กรมหมื่นนราเทเวศร์นี้ เป็นโอรสในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุขาวดี (สา) พระเชษฐภคินีขององค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

จากคำบอกเล่าของ คุณวราห์ โรจนวิภาต ซึ่งเป็นหลานยื่นยันว่า ม.ร.ว.เถาะ มิได้ใช้ชื่อสกุลว่า “พยัคฆเสนา” ดังที่ได้บรรยายไว้ในหนังสือ “การละเล่นของไทย” ของนายรัฐมนตรี ตรีตรา โมท หากมีนามสกุลว่า “ปาลกวงศ์” ตามสกุลที่สืบมา ดังนั้นเรื่องนามสกุลของคุณเถาะยังไม่อาจเอาเป็นที่ยุติลงได้แน่นอน จึงบันทึกไว้เป็นหลักฐานทั้งสองนัย

คุณตาของคุณวราห์ โรจนวิภาต เป็นบุตรของหม่อมราชวงศ์เถาะ ชื่อ “ม.ล.ทัง ปาลกวงศ์” นับว่าเป็นนักดนตรีและครูคนตรีมีชื่ออยู่เหมือนกัน มีพวกเจ้านายวังหน้าจะเอาตัวไปปรับราชการเป็นจางวางแต่ ม.ล.ทังไม่ต้องการ เพราะคิดฝัน และถึงแก่กรรมเมื่ออายุไม่มากนัก ม.ล.ทังนี้เกิดจากภรรยาเดิมของ ม.ร.ว.เถาะ

คุณยายของคุณวราห์ ผู้เป็นภรรยาของ ม.ล.ทัง ชื่อ คุณยาย “เจียม คงหิรัญ” ก็เป็นคนเชิดหุ่นคนหนึ่งในคณะหุ่นคุณเถาะเล่าว่า คุณเถาะมีภรรยาผู้เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงสำคัญในคณะหุ่นกระบอก ชื่อ “คุณทิพย์” บ้านคุณเถาะ อยู่แถววัดเสาประโคน (วัดคูสิดาราม) ปากคลองบางกอกน้อย อันเป็นแถบนิवासของพวกสกุลเจ้านายวังหลัง

คนเชิดหุ่นในคณะ

คนเชิดหุ่นคณะคุณเถาะที่มีชื่อเสียงเลื่องลือเป็นที่รู้จักกันดีคือ “แม่เคลือบ” หรือที่นักดนตรีไทยทั้งหลายเรียกกันว่า “แม่ครูเคลือบ” เพราะนอกจากจะเชิดหุ่นได้งดงามและร้องเพลงได้ไพเราะแล้ว เพลงไทยอีกหลายเพลงก็ถือกันว่ามีมาจากแม่ครูเคลือบ ที่แน่คือเพลงกล่อมনারี และยังมีอีกหลายเพลง เช่น พัดชา ขอมกล่อมลูก เทวาประสิทธิ์ หนีเสือ เขมรกำปอ นเรศวรชนช้าง สามไม้ในสามไม้นอก สามไม้กลาง แม่ครูเคลือบนี้ต่อมาได้ใช้ชีวิตบั้นปลายอยู่จังหวัดสมุทรสงคราม อำเภออัมพวา และได้หันให้คนแถบนั้นเชิดหุ่นกระบอก จนตั้งเป็นคณะและกุมกันออกแสดง ปัจจุบัน ผู้ที่

เคยร่วมแสดงหุ่นร่วมคณะกับแม่ครูเคลือบ และยังคงเป็นคณะอยู่ที่อำเภออัมพวา คือ หุ่น “คณะชูเชิดชำนาญศิลป์” ของนายวงษ์ รวมสุข

คนเชิดหุ่นคนสำคัญอีกคนหนึ่งของคุณเถาะก็คือ “นายเปี้ยก ประเสริฐกุล” ด้วยเป็นเด็กอยู่ในบ้านของคุณเถาะมาแต่เล็ก หัดเชิดหุ่นด้วยความมานะพยายามจนเชิดได้ทั้งตัวตลก ตัวพระ ตัวนาง และตัวยักษ์ เมื่อครั้งหุ่นคุณเถาะเล่นถวายตัวเป็นครั้งแรกที่พระราชวังบางปะอินในงานเฉลิมพระชนมพรรษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2436 หุ่นเล่นเรื่องขุนช้าง – ขุนแผน ตอน “แต่งงานพระไวย” นายเปี้ยกซึ่งขณะนั้นอายุ 16 ปี เชิดตัวขุนช้างเป็นตัวตลก ปรากฏว่าบทเจรจาเป็นที่ต้องพระทัยพระเจ้าอยู่หัว และข้าราชการที่ตามเสด็จ จึงพระราชทานเงิน 1 ถู่งเป็นรางวัลพิเศษสำหรับบทตลก ต่อมาเมื่อมีคณะหุ่นกระบอกเกิดขึ้นอีกหลายคณะ และผู้ที่มาว่าจ้างหุ่นคณะต่างๆ เหล่านี้ไปแสดง ต่างก็เจาะจงให้ “หา” นายเปี้ยกไปร่วมเชิดด้วย จึงจะเป็นที่ชื่นชมของคนดู นายเปี้ยกจึงออกรับงานเชิดหุ่นตามหุ่นกระบอกคณะต่างๆ อีกแทบทุกคณะ จนในที่สุดได้ตั้งคณะหุ่นกระบอกขึ้นเอง เมื่อ พ.ศ. 2442

การแสดงหุ่น

เรื่องที่เล่าต่อๆ มาเกี่ยวกับการแสดงหุ่นของคุณเถาะ คือ เมื่อเล่นประชันกับโจนเจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ซึ่งกำลังเป็นที่นิยมในยุคนั้นเช่นเดียวกับหุ่นคุณเถาะ ปรากฏว่าคนดูละจากโจนฮือมาดูหุ่นเกือบหมด ทำให้เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ รัววิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน ภูษธรฯ) ชัดเคืองใจ อยากจะรู้ว่าใครเป็นคนเชิดหุ่นที่กำลังเล่นประชันกันอยู่ จึงปิ่นหน้าโรงขึ้นไปดูขณะนั้นคุณเถาะกำลังเชิดหุ่น และก็รู้ว่าผู้ที่ปิ่นขึ้นมา นั่นคือใคร จึงตะโกนคำ (แม่) ลงไปว่า ใครจะมาปิ่นโรงกู เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ท่านโกรธมาก จึงไปฟ้องสมเด็จพระยาดำรงฯ สมเด็จพระยาดำรงฯ จึงยุติเรื่องด้วยยอมเสียเงินของพระองค์ท่านเองทำขวัญให้เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ไป ทั้งนี้เพราะคุณเถาะเป็นคนของสมเด็จพระยาดำรงฯ

อย่างไรก็ตาม จากคำบอกเล่าของคุณครูชั้น สกุลแก้ว บุตรีของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ยืนยันจากที่นายเปี้ยกได้เคยเล่าให้ฟังว่า คุณเถาะเชิดหุ่นกระบอกเองไม่เป็น เป็นแต่ตัวโผเท่านั้น และยังเล่าต่อไปว่านอกจากหุ่นแล้วคุณเถาะยังมีโจนและเครื่องโจนออกรับงานและให้เช่าเครื่อง ทั้งนี้เพราะเดิมนายเปี้ยกซึ่งเป็นเด็กอยู่ในบ้านคุณเถาะ ก็ทำหน้าที่คุมเครื่องโจนของคุณเถาะอยู่ด้วย ตัวทศกัณฐ์ของโจนคุณเถาะชื่อนายฮวด เป็นตัวทศมีชื่อคนหนึ่ง และต่อมาก็มีคณะโจนของตัวเองออกรับงานได้ นายฮวดผู้นี้มีบ้านอยู่แถววัดคอกหมูอันเป็นที่แต่ก่อนพวกโจนละครอยู่กันเป็นจำนวนมากต่อมาเมื่อภรรยาคุณเถาะ คือ คุณทิพย์ถึงแก่กรรม กิจการหุ่นก็ซบเซาลง คุณเถาะจึงขายหุ่นต่อให้ผู้อื่นไป และหลังจากเลิกเล่นหุ่นไม่นาน คุณเถาะก็ถึงแก่กรรม นอกจาก ม.ล.ทั้ง บุตรที่เกิดจาก

ภรรยาเดิมแล้ว คุณเถาะมีบุตรบุญธรรมอีกคนหนึ่ง คือ ม.ล.จัน เป็นบุตรของน้องชาย เนื่องจากคุณทิพย์ไม่มีบุตรกับคุณเถาะ

ในปัจจุบันไม่อาจสืบทราบได้ว่า หุ่นกระบอกของคุณเถาะตกอยู่แก่ผู้ใด

หุ่นพระองค์สุทศน์ฯ

มหาอำมาตย์ตรี พระราชวรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าสุทศน์นิภาธร เป็นพระราชโอรสองค์ที่ 14 ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ และเจ้าจอมมารดา ม.ล.นวม ปาลกวงศ์

จากคำเล่าประทานของหม่อมเจ้าหญิงดารารัตน์ สุทศนีย์ พระธิดาของพระองค์เจ้าสุทศน์ฯ ประสูติจากหม่อมผัน สุทศนีย์ ณ กรุงเทพ และคำบอกเล่าของคุณยายชูป มนัสช่วง ผู้เป็นพี่เลี้ยงของ ม.จ.ดารารัตน์ และเคยอยู่ในวังของพระองค์เจ้าสุทศน์ฯ ในสมัยที่มีหุ่นกระบอก จนกระทั่งหมดสมัย มีดังนี้

หุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าสุทศน์ฯ หรือที่เป็นที่รู้จักกันดีว่าหุ่นพระองค์สุทศน์ฯ นั้น เป็นหุ่นร่วมสมัยเดียวกับหุ่นคุณเถาะ หุ่นจางวางต่อ หุ่นจางวางสอน และหุ่นนายวิง ฯลฯ และถ้า ม.ร.ว.เถาะ พยัคฆเสนา เป็นผู้ริเริ่มหุ่นกระบอกขึ้นเป็นโรงแรกในกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2436 ดังที่ได้มีบันทึกเอาไว้ว่า “สาส์นสมเด็จ” แล้วหุ่นพระองค์สุทศน์ฯ ก็คงจะเริ่มหลังหุ่นคุณเถาะสักหน่อยหนึ่ง หลังจากย้ายวังจากวังริมคลองหลอด อันเป็นนิวาสสถานของพวกเจ้านายวังหน้า คือ ตั้งแต่วัดพระแก้ววังหน้าไปตามถนนพระอาทิตย์ มายังวังเจริญพาสน์ ธนบุรี อันเป็นกรมช่างทหารเรือในปัจจุบัน

หุ่นพระองค์สุทศน์ฯ เป็นหุ่นคณะใหญ่ สามารถจะรับงานได้พร้อมๆ กันสองงานในคราวเดียว ผู้เป็นกำลังสำคัญของหุ่นพระองค์สุทศน์ฯ คือ “หม่อมบัวและหม่อมผัน” ซึ่งนอกจากจะเป็นละครแล้วยังเชิดหุ่นได้เป็นอย่างดี และได้หัดให้คนในวังให้เชิดได้ ตลอดจนการปักสะดึงขึ้นล้อมเครื่องแต่งตัวหุ่น และโขนละคร เนื่องจากเจ้านายวังหน้าในสมัยนั้นต่างมีโขนละครอยู่ในความอุปถัมภ์ เช่น โขนของพระองค์ฉายฯ (พระราชวรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าฉายลักษณ์มีหิรัญพรรณ) ผู้เป็นเชษฐภคินีของพระองค์สุทศน์ฯ และละครของพระองค์เจ็ด โนม ซึ่งเป็นขนิษฐภคินีของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ

ลักษณะหุ่น

หุ่นกระบอกของพระองค์สุทศน์ฯ มีขนาดเท่ากับหุ่นกระบอกทั่วๆ ไป โดยประมาณ หน้าหุ่นจากค้ำลอคเล่าของคุณยายชูป มนัสช่วง ว่าแกะด้วยไม้หุ่นด้วยฝีมือของสามิคุณยาย คือ “นาย

ชั้น มนต์ช่วง” ก็มี และทำด้วยวิธีปิดกระดาษแล้วผ่าข้างในกลางก็มี ทั้งนี้ไม่อาจบอกได้ว่านายชั้น
แกะหัวหุ่นตัวตลกหรือตัวพระด้วนาง ซ่างทำหน้าที่หุ่นฝีมือเอกอีกสองคน คือ

1. ขุนรจนามาศ (คำ)
2. หลวงสลัปลีสวรรค์ (แส)

เป็นที่รำลือว่าท่านทั้งสองนี้ เขียนหน้าหุ่นกระบอกได้งดงาม น่ารักเหมือนมีชีวิต
วิญญูณจริงๆ นอกจากทำหน้าที่หุ่นแล้ว ยังเขียนฉากหุ่นอันวิจิตร ให้แก่หุ่นพระองค์สุทัศน์ฯ อีกด้วย

หุ่นกระบอกพระองค์สุทัศน์ฯ โดยเฉพาะตัวเอง จะมีสองตัว เช่น ทศกัณฐ์มีสองตัว
พราหมณ์เกสร ผีเสื้อสมุทร ตลอดจนตัวพระด้วนางที่เป็นตัวเอกจะมีสองตัวทั้งสิ้น สำหรับสามารถ
จะรับงานได้พร้อมกันสองแห่งในคราวเดียว นอกจากตัวหุ่นกระบอกที่เวลาแสดงโผล่ขึ้นมาจาก
ขอบเวทีให้คนเห็นแค่ครึ่งตัวแล้ว ยังมีหุ่นขนาดเดียวกันที่ทำให้เห็นทั้งตัว ใช้สำหรับเวลาชักออก
เช่น เมื่อพระพรหม เหาะมาอุ้มศพพราหมณ์เกสร หรือเวลาตัวละครรบกันกลางอากาศ ก็ใช้หุ่นที่
เห็นทั้งตัวนี้ชักออกและมีสายระโยงระยางชักจากข้างบนเพื่อให้หุ่นเคลื่อนไหวได้

ตามธรรมดาเมื่อไม่มีการแสดง หัวหุ่นและตัวหุ่นจะแยกกันเก็บเข้าหีบ ตัวหุ่นที่เห็นทั้ง
ตัวก็จะถูกถอดหัวเก็บงำไว้อย่างดีเมื่อจะมีการแสดง จึงจะนำออกมาแต่งตัว

ลักษณะฉากและโรงหุ่น

ฉากหุ่นพระองค์สุทัศน์ฯ เปลี่ยนได้ตามท้องเรื่อง โดยมีวนทั้งฉากมาจากข้างบน
เป็นต้นว่า เมื่อเล่นเรื่องลักษณวงศ์ตอนฆ่าพราหมณ์เกสรแล้ว ก็มีแห่โกศ พอแห่แล้วก็เปิดฉาก มี
โกศตั้งทั้งโต๊ะเตียงเครื่องบูชาเหมือนของจริงทุกอย่าง เพียงแต่ย่อส่วนลง ฉากโกศก็มีเพ็ญห้อยเป็นท
อง รถศพที่จะแห่ศพพราหมณ์เกสรของหุ่นคณะอื่น (หุ่นนายวิง) ใส่ราชมณฑปเท่านั้น แต่หุ่นของพระ
องค์สุทัศน์ฯ อัญเชิญใส่พระยานุมาศปิดทองจริงๆ มีเทวดานั่งประคองพระโกศอยู่สองข้าง

เข้าใจว่าโรงหุ่นพระองค์สุทัศน์ฯ คงมีขนาดใหญ่กว่าโรงหุ่นที่เห็นในสมัยนี้ เพราะส่วน
บนของโรงจะต้องมีทางเดินสำหรับเปลี่ยนฉากและชักออกตัวหุ่นที่เหาะได้ ซึ่งจะไม่เห็นในการ
แสดงหุ่นในสมัยปัจจุบันเลย สำหรับด้านหน้าของโรงหุ่นเหมือนเช่นตามประเพณีนิยมของโรงหุ่น
กระบอกทั่วไป กล่าวคือ มีประตูสำหรับหุ่นเข้าออก และมีเวทีสำหรับบังคับมือคนเชิดเป็นรูป
เขียนปิดทองใส่กรอบกระจกเรียกกันว่า “กระจกบังแขน” หรือ “กระจกบังมือ” ประตูหุ่นคณะนี้มี 2
อย่าง คือ ประตูปิดด้วยด้ายดินเลื่อมพื้นเขียว และประตูเขียนลายพื้นแดง เหนือฉากมีระบายห้อย ปัก
ไหมสีงดงาม สั่งมาจากเมืองจีน

อย่างไรก็ตาม มักเป็นที่ยืนยันจากหุ่นทุกคนว่าประตูเข้าออกของหุ่นจะต้องมีสองประตู สำหรับหุ่นเข้าออก และอีกสองประตูอยู่ริมโรงเสมอ แต่จากรูปถ่ายในงานเมรุพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรุณวงศ์รัชสมโภช และสมเด็จพระปิยมมาวดีศรีพัชรินทรมาตา ที่วัดเบญจมมพิตร เมื่อพ.ศ. 225453 มีรูปโรงหุ่นกระบอกคณะใดไม่ปรากฏ ปลูกอยู่ด้านข้างพระเมรุ ปรากฏว่ามีประตูตรงกลางอีก 1 ประตู และจากที่ ม.จ.คาราจรัส พระธิดาของพระองค์สุทนต์ฯ ได้เล่าประทานทรงยืนยันว่าหุ่นพระองค์สุทนต์มีสามประตู

คนเชิดหุ่น

มีทั้งคนในและคนนอก คนในคือคนในวัง เป็นต้นว่าหม่อมบัว หม่อมผัน ตลอดจนข้าหลวงมหาดเล็กที่สามารถเชิดหุ่นได้ ส่วนคนนอก หรือคนหา (มาเชิด) นั้น โดยมากเป็นผู้มีฝีมือสำคัญในการเชิดหุ่นจนคนติด เช่น

1. แม่เกลือบ (แม่ครูเกลือบ) ถนัดเชิดตัวนางตลาด เช่น นางยี่สุน นางคันธมาลี หรือนางสุวรรณกำภูในเรื่องลิ้นทอง สามารถเล่นให้คนดูหมั่นไ้ นางยี่สุนได้ทั้งเมือง แม่เกลือบเป็นคนหุ่นคณะคุณเกาะ

2. แม่หวล เป็นละครของพระองค์เจ้าดวงประภา และพระองค์เจ้าสุภาวสวรรค์เชิดตัวพระและตัวเอกได้ทุกตัว แม่หวลเป็นผู้มีความสามารถทั้งโจนละคร ไม่เคยเล่นเป็นหนูมาน ตัวแต่งเครื่องมียอด ตอนชุกท่องดวงใจ สามารถหกคะเมนดีลังกาได้ยอดชญาไม่ติดพื้น เป็นที่โปรดปรานของเจ้านายมาก

3. แม่สาตี เชิดตัวนางเอก

4. นายเปี้ยก ประเสริฐกุล คนเชิดหุ่นของคุณเกาะ ไม่เป็นละครเลย แต่เชิดตัวพระ ตัวยักษ์ โดยเฉพาะตอนขึ้นข้างขึ้นม้าได้สวยที่สุด ไม่ทราบว่าเป็นระยะนั้นนายเปี้ยกได้สร้างหุ่นเป็นของตนเองหรือยัง แต่โดยมากเมื่อหุ่นคณะอื่นรับงานก็มา “หา” คนเชิดที่มีฝีมือไปช่วยงานเช่นนี้ทุกคณะ

5. ตาจ้อง ตาเอี่ยม และนายเปี้ยว เป็นมหาดเล็ก เชิดตัวตลก นอกจากนี้ก็มีตาพิณ มีภรรยาชื่อแม่บาง มักเข้ามาช่วยงานหุ่นของพระองค์สุทนต์ฯ เสมอ เป็นคนนอกที่หามาช่วยแต่เชิดไม่ได้ดีทั้งสามภรรยา ตาพิณไม่ยอมจับตัวตลก อยากจะเชิดแต่ตัวเอก และอยากจะตั้งตัวเป็นครูสอนเชิดหุ่น แต่หม่อมบัวหม่อมผันไม่กล้าปราบ เพราะเวลาขาดคนจะ ได้ใช้ขาดตาพิณไปพลาง

อัตราค่าจ้างคนเชิดหุ่นมีดังนี้ ตัวเอก 6 บาท ตัวรอง 4 – 3 บาท

การบรรเลงและขับร้อง

ใช้ปี่พาทย์เครื่องห้า คือ ระนาดเอก ระนาดทุ้ม ปี่ ฉิ่งวงใหญ่ ตะโพน – กลอง – ฉิ่ง – โหม่ง และเครื่องประกอบการร้องหุ่น คือ ซออู้ กลองต๋อก และแต้ว ผู้บรรเลงมีทั้งคนในวังและคนนอกที่หามา สำหรับผู้ขับร้อง จากคำบอกเล่าของคุณชายชูบ มนัสช่วง เล่าว่า ผู้เชิดร้องเพลงหุ่นเข้าซอเอง เช่น แม่เคลือบ เป็นต้น คือ เชิดเอง ร้องเอง แต่เมื่อเป็นเพลงร้องอื่นๆ เช่น ร้องร้ายหรือเพลงที่ใช้ลูกคู่อื่นๆ คนเชิดไม่ได้ร้องเอง จะมีคนบอกบท และมีต้นเสียงรับลูกคู่ แต่อย่างไรก็ตามไม่อาจบอกได้ว่า สำหรับคนเชิดที่เป็นผู้ชายจะร้องเพลงหุ่นเข้าซอด้วยตนเองหรือไม่ เพราะในสมัยหลังไม่ปรากฏว่ามีเพลงหุ่นร้องด้วยผู้ชาย มีแต่ใช้ผู้หญิงร้องทั้งสิ้น

อัตราค่าตัว คนระนาดได้ 2 บาท คนตะโพนรวมค่ากำนนด้วยได้ 3 บาท กลอง 2 บาท ฯลฯ คนร้องต้นเสียงได้ 4 บาท ลูกคู่ได้ 2 บาท หรือบาทเดียว หรือหนึ่ง หรือสองสลิกสำหรับเด็กๆ

การแสดงและเรื่องที่ใช้แสดงหุ่น

การหาหุ่นไปแสดง โดยมากมักจะเป็นงานศพหรืองานมงคลต่างๆ อัตราค่าแสดงแต่ละครั้ง 120 – 150 บาท สัมภาระทั้งหลายขนใส่หีบลงเรือใหญ่ไป บางครั้งเจ้านาย ถึงแม้ไม่มีงานอะไร แต่อยากดูหุ่น ก็มาหาหุ่นไปแสดงเพื่อดูเฉยๆ ก็มี เช่น ที่วังกรมหลวงปราจิณกิติบดี อยากจะทอดพระเนตรหุ่นเรื่องลักษณวงศ์ ตอนฆ่าพราหมณ์ พระองค์สุทัศน์ฯ ก็เคยจัดหุ่นไปแสดงถวาย

เมื่อเริ่มแสดง หุ่นตัวพระเอกจะออกมารำไว้ครู่ด้วยเพลงซ้ำปี่ และปี่นตลิ่ง ร้องเต็มเพลงไว้ครู่หุ่นกระบอกนี้ใช้เนื้อและทำนองเหมือนกันหมดทุกคณะหุ่น บางครั้งรำไว้ครู่เสร็จตัวพระเอกไม่เข้าฉากก็มี จับเรื่องต่อไปเลย เช่น เรื่องวงศ์สวรรค์จับทวาตจับตอนจินดาสมุทรจะหนีแม่หรือเรื่องพระอภัยมณีตอนหนีนางผีเสื้อ พอไว้ครู่เสร็จ พระไม่เข้าโรง นางแปลงออกฉากทันที เรื่องที่นิยมเล่นหุ่นก็มี ลักษณวงศ์ ตอนฆ่าพราหมณ์ พระอภัยมณีหนีผีเสื้อ หรือตอนสินสมุทรตีเมืองอารบโจรสูหรั่ง และตอนเป่าปี่เกี่ยวนางละเวง

หุ่นพระองค์สุทัศน์ฯ มีหัวหุ่นजूที่สั่งมาจากเมืองจีนสำหรับเล่นजूโดยเฉพาะ พอजूจบจึงเริ่ม โขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอนสามทหารยก คือ ตอนหนุมาน องคต และชมพูพานไปลงกา บางครั้งก็ตัดตอนที่หนุมานไปพบนางบุษยามาลีแล้ว โขนขึ้นสวรรค์ และตอนลงฤทธิ์กับมหาฤทธิยาออกเสีย ตัดไปถึงเข้าลงกาพบค่านางผีเสื้อเลย พอหุ่นนางผีเสื้อทำตัวใหญ่หนีมาออกจาก คนคู่ก็ฮือมาสนใจดูหุ่นกระบอก หนุมานตัวชักรอกจะต้องเหาะเข้าปากนางผีเสื้อ แล้วลากใส่ออกมาทางท้อง พอท้องนางผีเสื้อแตก มีนกพิราบบินออกมา 1 ตัว นกกระจอก 1 ตัว คนคู่ตื่นตื่นกันมาก หุ่นพระองค์สุทัศน์ฯ นี้เคยเล่นตอน “ฆ่าพราหมณ์” ประชันกับหุ่นนางประวิง ซึ่งก็เล่นตอน “ฆ่าพราหมณ์”

เช่นเดียวกัน แต่เมื่อมีโขนในงานเมรุพราหมณ์เกษร คณะนายวังจะเล่นโขนตอน “นางลอย” ทุกครั้งไป หุ่นพระองค์สุทนต์ฯ นี้เคยเล่นประชันมหรสพอื่นๆ เช่น เคยประชันกับโขนเจ้าพระยาเทเวศร์ ประชันกับเพลง ประชันกับสวดคฤหัสถ์ ฯลฯ ถ้ารู้ว่าจะประชันต้องเตรียมมุขก้านเด็ดๆ ไว้เรียกคนดูได้มากกว่าถือว่าชนะประชัน

การแสดงหุ่นกระบอก เริ่มแสดงตั้งแต่สองทุ่ม จนถึงสองยาม บางครั้งแสดง 4 คีนติดต่อกัน อุปสรรคในการแสดงมีอยู่อย่างเดียว คือ ฝน ครั้งหนึ่งเคยไปเล่นที่วัดสามปลื้ม พอหุ่นออกไหว้ครูฝนก็เริ่มพริ้ว และตกหนักจนไม่มีคนดู ก็เล่นไม่ได้ ต้องเลิกไปโดยปริยาย

หุ่นพระองค์สุทนต์ฯ มีพิธีไหว้ครูเดือนสี่ของทุกปี มักจะไหว้พร้อมกับคณะโขนละครของพระญาติเจ้านายวังหน้าด้วยกัน เวลาตัวโขนละครรำถวายมือ จะมีข้าวตอกดอกไม้ซัดผู้คนแยกกันเอาข้าวตอกมากิน เชื่อกันว่ากินแล้วไม่ประหม่า อีกอย่างหนึ่งคือ น้ำล้างหน้าตะโพน ถือว่าดื่มกินแล้วไม่ประหม่าเช่นกัน เพราะครูท่านประสาทให้ คุณยายซุบเล่าว่าจับหุ่นหัดเชิดต้องส่องกระจกหัดกับตะโพน ตูบทิ้ง... ตูบทิ้ง คนเชิดไม่เป็น หุ่นไม่ “ยัก” ตัวแข็งทื่อ ยักแต่ตัวคนเชิด คือ หุ่นไม่ยอมไปไปแต่ตัวคนเชิด อันเป็นเรื่องสำคัญที่จะดูรู้ว่าคุณไหนเป็นหรือไม่เป็นเมื่อหุ่นจะรำเพลง คนตีตะโพนจะซัดตะโพน เนื่องจากคนตีอยู่ข้างหลังคนเชิด คนตีจะคอยดูจังหวะเยื้องยักกระทบตัวหุ่นจากคนเชิด หากคนเชิดไม่ประสาทกระทบจังหวะไม่ลงกับคนตีจะเป็นที่หัวเราะของพวกคนตี ถือเป็นเรื่องอับอาย

ต่อมาเมื่อพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร สิ้นพระชนม์ ในปีวอก พ.ศ. 2561 คณะหุ่นพระองค์สุทนต์ฯ ก็เลิกเล่นไปด้วย และเนื่องจากไม่มีผู้ใดทะนุบำรุงรักษา หม่อมฉันก็จึงยกหุ่นให้นายเบี้ยวบ้านอยู่แถววัดพญาฯ ผู้เคยเป็นมหาดเล็กอยู่ในวัง และเป็นคนเชิดตัวตลก แต่ไม่สามารถเชิดตัวดีฯ ได้ จึงเกิดหุ่นคณะ “นายเบี้ยว” ขึ้นอีกคณะหนึ่ง โดยได้รับมรดกจากหุ่นของพระองค์สุทนต์ฯ ดังกล่าวแล้ว

จากคำบอกเล่าของคุณครูชั้น สกุลแก้ว ผู้เป็นบุตรของนายเปี้ยก ประเสริฐกุล เล่าว่า ตัวคุณครูเองและพ่อ คือ นายเปี้ยก ได้เคยถูกหามาเชิดหุ่นคณะ “นายเบี้ยว” หลายครั้ง เพราะนายเบี้ยวเป็นแต่ได้โผ มีแต่ตัวหุ่น คนเชิดไม่มี และตัวเองก็เชิดตัวดีไม่ได้ รับงานแต่ละที จึงต้องเที่ยวตามคนเชิดหุ่นตัวดีฯ จากคณะอื่นที่เคยชอบพอกัน มาช่วยเชิด ครูชั้นเล่าว่าบ้านนายเบี้ยว อยู่ที่ที่เดี๋ยวนี้นี้เป็นมหาวิทยาลัยศิลปากร คือ อาศัยอยู่ในวังท่าพระ นั่นเอง

ในปัจจุบัน ไม่ทราบว่ามีหุ่นของพระองค์สุทนต์ฯ และหุ่นนายเบี้ยว จะตกอยู่ที่ใดหรือกระจัดกระจายไปอยู่ที่ไหน ไม่มีแม่แต่รูปถ่ายของตัวหุ่น ฉาก หรือโรง พอจะเป็นหลักฐานสำหรับค้นคว้าต่อไปได้เลย นอกจากคำบอกเล่าของคนเก่าๆ เท่านั้น

ข้อสังเกตอันหนึ่งที่ ม.จ.คาราจรัส สุทัศนีย์ฯ ได้เล่าประทานก็คือ หน้าหุ่นกระบอกของ พระองค์สุทัศนีย์ฯ สำหรับตัวนายโรงจะมีอย่าง “หน้าหนุ่ม” และ “หน้าแก่” หน้าหนุ่มก็ได้แก่ตัวพระเอกนายโรงที่ใช้เล่นเป็นพระอภัย พระสังข์ เป็นต้น ส่วนหน้าแก่นั้นใช้เล่นเป็นตัวพ่อ เช่น ตัวท้าวสามนต์ ฯลฯ และเมื่อข้าพเจ้าได้ไปขอบันทึกภาพศิระหุ่นกระบอกอันเป็นสมบัติของ ม.ร.ว.ทิวฤทธิ์ ปราโมช เมื่อ พ.ศ. 2521 ได้เห็นหัวหุ่นตัวพระใหญ่หัวหนึ่งทำหน้าที่รีวรอยเป็นหน้าคนแก่ ดูแปลกจากหัวหุ่นที่ได้เคยเห็นจากที่อื่นๆ ที่มักไม่ทำหน้าที่ใส่ชฎา หากจะเล่นเป็นตัวพ่อ เช่น ท้าวสามนต์ก็ทำแว่นตาใส่เพียงให้เห็นว่าแก่ อย่างหุ่นคณะนายเปี้ยกเท่านั้น ข้าพเจ้าได้เรียนถาม ม.ล.รองฤทธิ์ ปราโมช ม.ล.รองฤทธิ์ เล่าว่า ศิระหุ่นชุดนี้ได้มาจากคุณหญิงบุญริบ พินิจชนคดี ผู้เป็นป้า ไม่ทราบว่าตกทอดหรือซื้อต่อมาจากผู้ใด หรือจากคณะใดไม่ปรากฏ

หุ่นพระองค์เจ้าอนุสรฯ

พระบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์ เป็นพระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่เจ้าจอมมารดาเกสร (ม.ร.ว.เกสร สนิทวงศ์) เมื่อ 21 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2434 และสิ้นพระชนม์เมื่อ 6 พฤษภาคม พ.ศ. 2443 พระชนมายุเพียง 9 พระชันษา

หุ่นกระบอกของพระองค์เจ้าอนุสรฯ นี้ มิได้เล่นออกกรับงานเป็นคณะอาชีพเช่นหุ่นทั่วไป เหตุแห่งการมีหุ่นนี้ เกิดขึ้นจากเมื่อพระองค์เจ้าอนุสรฯ ยังทรงพระเยาว์อยู่มาก ราว 3 – 4 พระชันษา ได้ทอดพระเนตรหุ่นกระบอกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าองค์เจ้าบุรฉัตรไชยากร (กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน) ซึ่งคงจะมีผู้ทำถวาย ไว้เป็นของเล่นสำหรับเจ้านายพระองค์เล็กๆ พระองค์เจ้าอนุสรฯ โปรดหุ่นและต้องประสงค์ที่จะมีไว้เป็นของพระองค์เองเป็นกำลัง หม่อมเจ้าหญิงกระจ่าง สนิทวงศ์ ผู้เป็นอาของเจ้าจอมมารดาเกสรจึงคิดสร้างหุ่นกระบอกขึ้นถวายทั้งโรงโดยร่วมกับหม่อมเจ้าหญิง ชมนาด สนิทวงศ์

ลักษณะหุ่น

หุ่นนี้มีขนาดย่อม แต่วิจิตรประณีตด้วยฝีมือช่าง เนื่องจาก ม.จ.หญิงกระจ่าง ทรงเป็นช่าง จึงปั้นหน้าหุ่นเองด้วยดิน มีตัวหุ่นครบ มีตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ทั้งนางละเวงและตัวประกอบอื่นๆ อีกมาก ตัวนางใส่เสื้อสมุทรทำเป็นหน้าคนมีหัวยักษ์ครอบอยู่ข้างบนอย่างละครนอกเล่น หน้ายักษ์ต่างๆ นี้ ม.จ.กระจ่างมิได้ทรงปั้นเอง แต่ช่างช่างฝีมือทางปั้นหน้าโขนให้สร้างให้ เสื้อผ้าหุ่นปักด้วยด้ายดินเลื่อม มือหุ่นปั้นด้วยดินแต่นี้ทำด้วยกระดาษม้วนค้ำให้อ่อนอย่างมือละคร

ลักษณะฉากและโรงหุ่น

จากคำบอกเล่าของคุณยายเขื่อน รัตนชัย (สิทธิแสง) ผู้เคยเป็นข้าหลวงของพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเป็นผู้ขับกล่อมพระบรรทมของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์ เล่าว่า

ถึงแม้จะเป็นของเล่นของพระเจ้าลูกเธอ แต่หุ่นโรงนี้ก็มีฉากและเวทีอย่างจริงจัง ระบายห้อยด้านบนโรงปักไหมทองและไหมสีเป็นลายมังกรคั่นเมฆบนผ้าสีน้ำเงิน ฉากเขียนเป็นวิมานมีจีเมฆมีประตูและม่านแหวกสำหรับให้หุ่นออก เขียนและสร้างอย่างวิจิตรด้วยฝีมือช่างหลวง ส่วนที่เป็นกระจกบังมือนั้นทำด้วยผ้ากั้นจึงดี ไม่มีรูปเขียนใส่กระจกเป็นรูปๆ อย่างโรงหุ่นทั่วไป

โอกาสที่แสดงหุ่น

หุ่นกระบอกรองนี้ นอกจากจะเล่นที่ตำหนักเจ้าจอมมารดาแล้ว ยังเล่นตามตำหนักต่างๆ ที่อยู่ในหมู่เดียวกัน ในพระบรมมหาราชวังด้วย หากเจ้านายต่างตำหนักต้องพระประสงค์จะทอดพระเนตรหุ่นก็มาหาไป ทั้งนี้เล่นไม่เป็นวาระและไม่เนื่องในโอกาสอะไรแต่เล่นสนุกๆ ตั้งโรงในห้องหรือในตำหนักก็ได้ หรือจะเล่นหน้าตำหนักก็ได้ ปรากฏว่ามีผู้มาดูมาก เจ้านายองค์เล็กๆ ก็เสด็จ และบรรดาข้าหลวงที่อยู่ในนั้นก็ตามเสด็จมาดูกันเนืองแน่น บางครั้งก็เล่นเก็บสตางค์ หากดูใกล้ๆ ก็คนละ 3 หรือ 4 บาท หากดูไกลๆ ก็คนละ 1 บาท แล้วนำเงินเหล่านั้นมาประทานแก่บรรดาข้าหลวงที่เป็นผู้เชิดหุ่น ผู้บรรเลง และขับร้องโดยทั่วหน้ากัน

ระยะเวลาที่หุ่นกระบอกลงโรง มักจะราว 2 หุ่น จนถึง 2 ยาม

เรื่องที่ใช้แสดงหุ่น

หุ่นกระบอกรองของพระองค์อนุสรฯ นี้ เคยเล่นเรื่องพระอภัยมณี ตอน “หนีผีเสื้อ” และตอน “ตีด่านดงตาล” คือ ตอนศรีสุวรรณกับสินสมุทรตีด่านดงตาล และเล่นเรื่องสังข์ทองตอน “ถ่วงสังข์” คุณยายเขื่อน รัตนชัย เล่าว่า พระองค์เจ้าอนุสรณ์ฯ ทรงเชิดเป็นพระสังข์ทองด้วยพระองค์เอง ซึ่งขณะนั้นก็ยังทรงพระเยาว์มาก เมื่อพระสังข์จะถูกถ่วงน้ำก็ทรงกันแสงกันจริงๆ คือร้องไห้กัน โสๆ คุณยายเขื่อนเองขณะนั้นยังเป็นเด็กแต่อายุมากกว่าพระองค์เจ้าอนุสรณ์ฯ ก็ร่วมเชิดด้วย แต่ต้องมีเบาะหุ่นรองกันให้สูง ตัวหุ่นที่จับเชิดจะได้สูงโผล่พ้นขอบเวทีขึ้นมา ในบางครั้งพระองค์เจ้าอนุสรณ์ฯ ก็ทรงจับหุ่นปรากฏพระองค์ทรงยืนขึ้นมาจากขอบเวทีอยู่หน้าฉาก ด้วยความสนุกสนานอย่างเต็มที่

เรื่องละครที่คณะหุ่นกระบอกรับไป ไม่นิยมนำมาแสดง ด้วยถือว่าเป็นเรื่องละครใน คือ เรื่อง “อุณรุท” แต่หุ่นกระบอกรับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าพระองค์เจ้าอนุสรศิริประสาธน์นำมาแสดงในตอนนี้นางศุภลักษณ์อุ้มพระอุณรุทพาหะไปหาทางอุษาที่เมืองรัตน

การบรรเลงและขับร้อง

ในการแสดงหุ่นแต่ละครั้ง ม.จ.หญิงกระจ่างจะทรงปรึกษาเรื่องเพลงการบรรเลงและขับร้อง ทั้งใช้ปี่พาทย์ของพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าอลังการทั้งปวง เป็นปี่พาทย์เครื่องใหญ่ แต่เป็นชุดเล็กอย่างปี่พาทย์เข้ววมโหรี ผู้บรรเลงล้วนเป็นสตรี ส่วนผู้ขับร้องก็ล้วนสตรีเช่นกัน ด้วยเจ้านายแต่ก่อนต่างก็มีละครอยู่ในพระอุปถัมภ์เป็นส่วนมาก จึงไม่เป็นการยากที่จะหาผู้มีความสามารถทั้งต้นเสียงและลูกคู่ที่เจนจัดอยู่กับการร้องละครมาร้องถวายในการแสดงหุ่นกระบอกรับของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าอนุสรฯ นี้

ข้อที่แปลก คือ แม้จะเล่นเป็นหุ่นกระบอกรับก็ตาม แต่ไม่มีการร้องเพลงหุ่นเข้าชออยู่ดังเช่นการเล่นหุ่นกระบอกรับทั่วไป มีการร้องเพลงหุ่นเข้าชอเป็นเอกลักษณ์ หากเล่นเป็นละคร การบรรเลงและขับร้องทุกอย่างเป็นไปอย่างละครหมด แม้แต่เล่นเรื่องพระอภัยมณีอันเป็นเรื่องที่หุ่นนิยมเล่น ก็บรรเลงและขับร้องอย่างละครทุกประการ

ต่อมา พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอนุสรฯ ได้สิ้นพระชนม์ลง หลังจากที่เจ้าจอมมารดา ม.ร.ว.เกสรได้ถึงแก่อนิจกรรมไปก่อนไม่นานนัก คุณยายเขื่อนจึงเป็นผู้ขับร้องอยู่ในตำแหน่งของพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ โดยมีหน้าที่ขับร้องถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทุกวัน จนกระทั่งเสด็จสวรรคต

คุณยายเขื่อนได้ทูลลาออกมาทำการสมรสกับคุณหลวงศรีบูรินทร์ (สุวรรณ รัตนชัย) และเมื่อ ม.จ.หญิงกระจ่าง สนิทวงศ์ ผู้ได้เคยเลี้ยงคุณยายเขื่อน เสมือนบุตรบุญธรรม ได้ถึงชีพิตักษัยลงหุ่นกระบอกรับทั้งสิ้นจึงตกเป็นของคุณยายเขื่อน รัตนชัยทั้งหมด

แต่เนื่องจากญาติทางฝ่ายสามีเห็นว่าหุ่นกระบอกรับเหล่านี้เป็นของ “มีครุ” คนไทยแต่ก่อนถือกันว่าเป็นของ “ร้อน” เอาเก็บไว้ในบ้านไม่ได้ จึงนำหีบที่เก็บศิระหุ่นและเครื่องแต่งตัวหุ่นทั้งหมดไปฝากพระไว้ที่วัดตะเคียน (วัดมหาพฤฒาราม) ด้วยไม่กล้าเก็บไว้ในบ้าน

และต่อมาในที่สุดได้ขายให้แก่คนจีนที่มีอาชีพค้าของเก่าไปทั้งหมดในราคา 30 บาท

หุ่นนายวิง

หุ่นนายวิง เป็นหุ่นกระบอกร่วมสมัยเดียวกันกับหุ่นคุณเถาะ หุ่นพระองค์สุทนต์ และ หุ่นจางวางต่อ ตัวนายวิงเองเป็นพี่เขยของนายเป็ยก ประเสริฐกุล ด้วยภรรยาคือ นางต่วน เป็นพี่สาวแท้ๆ ของนายเป็ยก

นายวิงมีบุตรและบุตรกับนางต่วน คือ 1. บุญ 2. ปุก 3. ตาบ

และบุตรทั้งสองของนางวิง คือ เติบ และตาบ นี่เองที่เป็นหัวเรียวหัวแรงในการหุ่นด้วยนางวิงเป็นตัวโผเจ้าของคณะ เชิดหุ่นเองไม่เป็น ลักษณะพิเศษของหุ่นคณะนายวิง คือ เป็นหุ่นกระบอกคณะเดียวที่เชิดด้วยมือขวา คือใช้มือขวาของคนเชิดจับแกนไม้กระบอก และใช้มือซ้ายของคนเชิดจับตะเกียบ ในขณะที่การเชิดหุ่นกระบอกทั่วไป ใช้มือซ้ายของผู้เชิดจับแกนไม้กระบอก และใช้มือขวาของผู้เชิดจับตะเกียบ

หุ่นกระบอกของนายวิงนี้ นับงานเล่นตามโรงบ่อนเบี้ยประจำ เรียกกันว่า “งานเหมา” คือเหมาเล่นเป็นเดือน บางครั้งสิบห้าวันก็จ่ายค่าตัวกันเสียที ด้วยแต่ก่อนตามโรงบ่อนมีมหรสพให้คนดู เช่น จี๊ว ลีเก ละคร และหุ่นกระบอก เป็นต้น การแสดงก็ไม่ต้องพิธีพิธีอันอะไรนัก สักแต่ว่าเล่นได้เป็นเรื่องราวก็พอ สาเหตุที่มีมหรสพให้คนดู ก็เพื่อดึงดูดให้คนไปเที่ยวโรงบ่อนกันมากๆ คุณมหรสพแล้วก็เลยเล่นการพนัน เช่น แทงถั่วไปในโรงบ่อนนั้นเสียเลย หรือบางครั้งเด็กที่ติดไปกับพ่อแม่หรือยาย ครั้นผู้ใหญ่ไปเล่นการพนัน ก็ทิ้งเด็กไว้ให้ดูการมหรสพเพื่อเด็กจะได้ไม่ตามกวนสมาธิ มหรสพที่แสดงตามโรงบ่อนนี้ แสดงวันละสองเวลา คือ ตอนบ่ายเวลาหนึ่งราวๆ บ่าย 2 โมง ถึงบ่าย 4 โมงเวลาหนึ่ง หลังจากหยุดพักรับประทานอาหารแล้ว จึงเริ่มแสดงอีกราว 2 ทุ่ม จนถึง 2 ยาม จึงเลิก

นายเป็ยก ประเสริฐกุล เอง ก่อนที่จะสร้างหุ่นตั้งขึ้นเป็นคณะหุ่นนายเป็ยกฯ ก็เคยเชิดหุ่นให้กับหุ่นคณะนายวิงผู้เป็นพี่เขยมาก่อน แล้วเลยฝากเงินค่าตัวที่ได้ไว้กับนางต่วนพี่สาวผู้เป็นภรรยา นายวิง ด้วยยังไม่มีครอบครัว ครั้นนายเป็ยกฯ มีครอบครัว คิดจะตั้งคณะหุ่นเป็นของตนเอง ไปขอเงินฝากที่ฝากสะสมไว้สิบซ่งก่อนนายวิง นายวิงกลับอดใจไม่ยอมให้ทั้งหมด กลับไปบ้างดึงเอาไว้บ้าง ทั้งประมาทนายเป็ยกฯ ว่าไม่มีวันจะสร้างหุ่นขึ้นไว้เป็นคณะของตนเองได้ นายเป็ยกฯ จึงได้ลั่นวาจากับนายวิงว่า หากตั้งคณะหุ่นขึ้นได้จริง ก็จะทำประตูปั้นเพชร และเมื่อนายเป็ยกฯ ได้ตั้งหุ่นคณะนายเป็ยก ประเสริฐกุลขึ้นแล้ว ก็ได้ทำประตูปั้นเพชรเป็นขุมเรือนแก้วคาดด้วยกำมะหยี่น้ำเงินประดับด้วยเพชรกันตัดมีเรือนทำด้วยเงินแท้ ผิดกับขุมประตูปั้นสำหรับหุ่นเข้าออกของหุ่นคณะอื่นๆ ที่มักจะทำขุมเรือนแก้วเขียนสีไม้ประดับด้วยลายกระดาดทองน้ำตะโกจล หุ่นคณะนายเป็ยกฯ จึงได้รับสมญาอีกอย่างหนึ่งว่า “หุ่นนายเป็ยกประตูปั้นเพชร”

ต่อมา เมื่อทางการได้เลิกโรงบ่อนเบี้ย หุ่นคณะนายวิงก็หมดทางหาเงินไปอีกทางหนึ่ง แต่ก็ยังคงเล่นรับงานหา เช่นเดียวกับคณะหุ่นต่างๆ ไปในยุคเดียวกัน และนอกจากจะมีหุ่นแล้ว นายวิงก็ยังสร้างปีพาทย์ไว้เป็นของตนเองด้วย นับว่าเป็นผู้มีฐานะดีคนหนึ่ง ภายหลังนายวิงได้เจ็บป่วย ทูพพลภาพลงจนถึงวิกฤตชีวิต ต้องจับล่ามโซ่เอาไว้ กิจการละเล่นหุ่นกระบอกก็เลยต้องล้มเลิกไป จนกระทั่งนายวิงได้เสียชีวิตลง นายบุญผู้บุตรซึ่งติดฝิ่น จึงเอาศิระหุ่นและเครื่องดนตรีปีพาทย์ออกจำนำกับร้านคนจีนที่เวียงนครเกษมทีละชิ้นสองชิ้นเพื่อเอาเงินไปสูบฝิ่น จนในที่สุดไม่เหลือศิระหุ่นแม้แต่หัวเดียว

ในปัจจุบันไม่ทราบว่ามีศิระหุ่นคณะนายวิง ตกอยู่กับผู้ใด

หุ่นพระยาสุนทรฯ

พระยาสุนทรเทพพระบ๋า (เปลี่ยน สุนทรนัฏ) เป็นปลัดกรมมหรสพ ในสมัยรัชกาลที่ 6 มหรสพที่พระยาสุนทรจะต้องดูแลรับผิดชอบก็คือหนังใหญ่ แต่ก็มีคณะหุ่นกระบอก และโจนละคร อยู่ในอุปถัมภ์ เป็นของส่วนตัวเป็นคณะใหญ่ ถึงขนาดสามารถจะรับงานโจนได้สองงานในคราวเดียวกัน

มารดาของพระยาสุนทรฯ ชื่อเอม มีความรู้ความสามารถในทางโจนละครเช่นเดียวกัน ส่วนภรรยา คือ คุณทิพย์ (พลงกูร) สุนทรนัฏ ไม่ได้เป็นโจนละคร แต่รอบรู้ในเรื่องนาฏศิลป์ ใครรำดี รำไม่ดีหรือผิดถูกอย่างไร ท่านบอกได้หมด

จากคำบอกเล่า ของคุณสนั่น วัฒนโธ ผู้เป็นหลานของคุณหญิงทิพย์ สุนทรนัฏ และเคยอยู่ในบ้านของพระยาสุนทรฯ มาตั้งแต่เล็กเล่าว่า

หุ่นกระบอกของพระยาสุนทรฯ นี้ เมื่อคุณสนั่นเข้ามาอยู่ในบ้านพระยาสุนทรฯ ไม่เคยเห็นออกแสดงแล้ว หรือจะแสดงแต่คุณสนั่นยังเด็กมากจำไม่ได้ก็เป็นได้ แต่ก็เห็นมีอยู่ 1 โรง ทั้งฉาก ประตู่ และกระฉากบังมืออยู่ครบ เมื่อมีพิธีไหว้ครูประจำปี คือ เดือน 6 วันพฤหัสบดี ข้างขึ้น จะต้องไหว้ครู โจน ละคร หุ่นกระบอก และหนังใหญ่ รวมกันทั้งหมด ที่บ้านพระยาสุนทรฯ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ตั้งของศาลาสันติธรรม คุณสนั่นเล่าว่า พระยาสุนทรฯ ทูลขอเมื่อรัชกาลที่ 6 รับสั่งกับพระยานัฏกานูรกิจ ว่าใครๆ เขาก็ขอกัน แต่อ้ายเปลี่ยน (พระยาสุนทรฯ) ไม่ยกขอ พระยาสุนทรจึงขอที่ดิน (ที่เป็นศาลาสันติธรรมในปัจจุบัน) สำหรับอยู่อาศัย “ชั่วชีวิต” เมื่อพระยาสุนทรฯ เสียชีวิตลง เมื่ออายุราว 90 ปี คุณหญิงทิพย์จึงต้องย้ายมาอยู่ที่ตึกดิน พร้อมทั้งเครื่องโจนละคร หนังใหญ่ หุ่นกระบอก และดนตรีปีพาทย์ทั้งวงของพระยาสุนทรฯ ได้ถูกระเบิดเสียหายหมดทั้งวงเมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง ในขณะที่ละครคณะหนึ่งมาขอเข้าไปบรรเลง ต่อมาเครื่องโจนละครเหล่านี้ได้

กระจัดกระจายสูญหายไปสิ้น ซึ่งเกิดจากการเข้ายืมแล้วไม่ส่งคืน และจากการย้ายที่อยู่ของคุณหญิงทิพย์หลายครั้ง เหลือแต่หุ่นกระบอกเท่านั้นที่ยังอยู่

ลักษณะหุ่น

ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ที่พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย มีหุ่นกระบอกพระอภัยมณีและนางเงือกจารึกไว้ว่า “พระยาสุนทรเทพระบำให้” ที่น่าสังเกต คือ มือหุ่นข้างซ้ายของพระอภัยฯ อันเป็นมือที่ตั้งวงรำและทำด้วยไม้แกะ มีนิ้วสี่นิ้ว คือ นิ้วกลาง นิ้วนาง นิ้วชี้ และนิ้วก้อย ทำเป็นนิ้วที่กระดกได้แยกจากนิ้วโป้ง ในขณะที่หุ่นกระบอกคณะอื่นๆ ทำเป็นมือนิ่งตั้งวงเลขๆ นิ้วไม้กระดกทั้งนี้ไม่นับมือหุ่นหลวงและนิ้วมือหุ่นละครเล็กคณะนายแระ ซึ่งทำนิ้วกระดกได้

หุ่นกระบอกพระยาสุนทรฯ มีขนาดย่อมกว่าหุ่นกระบอกคณะนายเปียกฯ เล็กน้อย จากปลายมือถึงปลายมือหุ่นตัวพระยาวราว 14-18 นิ้ว และจากตีนผ้าเสื้อหุ่นถึงไหล่หุ่นราว 13 นิ้ว ทับทรวงทำด้วยผ้าปักดินเลื่อมลูกปัด กรองคอปักดินเลื่อมขลิบริมด้วยครุยเงินห้อยลงมายาว อินทรธนูปักมีโครงซบในทำด้วยใบลาน เสื้อหุ่นปักดินเลื่อมบนกำมะหยี่บ้าง ผ้าไหมแพรบ้าง มือหุ่นแกะด้วยไม้ทั้งสองข้าง

ศีรษะหุ่นของพระยาสุนทรฯ แกะด้วยไม้ทั้งสิ้น ไม่มีทำด้วยวิธีปิดกระดาดผ้าแม่แต่หัวเดียว ไม้เนื้อเบาเหล่านี้เมื่อแกะแล้วแตงนุ่นด้วยรัก แล้วจึงปิดกระดาดเขียนสี เครื่องประดับศีรษะประดับด้วยกระจังกระแหนะรัก ปิดทองประดับกระจก มีปืนจุเหรีจหุ่น 2 อัน ที่ยังเหลืออยู่เป็นสมบัติของคุณสนั่น วัฒนโธ ทำด้วยหนังจริงๆ ประดับด้วยลวดลายและกระจังรักกระแหนะ ปิดทองประดับกระจกละเอียดลอมมาก แสดงให้เห็นถึงฝีมืออันสูงของช่างในยุคนั้น

นอกจากนี้ยังมีหัวหุ่นแหม่มและฝรั่งแกะด้วยไม้ทั้งหัวมีตาเป็นแก้วสีน้ำเงิน และหัวจิ้งหัวเจ้าเงาะ ตลอดจนหัวตัวกาก็อีกหลายหัว หัวตัวตลกบางหัวทำปากให้อ้าให้หุบได้ มีไม้ยาวท่อนหนึ่งแกะเป็นโครงกระดูกเปเรต ซึ่งก็คงจะเป็นเปเรตตัววันทอง แสดงว่าหุ่นกระบอกพระยาสุนทรฯ นี้ สามารถจะเล่นเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ตอนที่นิยมดูกัน คือ ตอน “พระไวยยก” ได้ และจากหัวหุ่นเก่าเหล่านี้ เช่น หัวแหม่ม หัวเจ้าเงาะ ก็แสดงให้เห็นว่า นอกจากเรื่องพระอภัยมณีที่นิยมเล่นเป็นหุ่นแล้ว ละครนอกเรื่องอื่นๆ เช่น สังข์ทอง ก็ยังนิยมเล่นเป็นหุ่นกระบอกเช่นเดียวกัน

ข้อที่น่าสังเกต คือ กรองคอหุ่นตัวพระของหุ่นกระบอกในสมัยนี้ เช่น หุ่นของพระยาสุนทรฯ หุ่นของจางวางทั่วๆ มักติดครุยเป็นเหมือนดินเงินขนาดใหญ่ห้อยลงมารอบๆ และดูเหมือนขนาดของมือหุ่นพระยาสุนทรฯ ที่แกะด้วยไม้จะมีขนาดค่อนข้างแข็ง

ลักษณะฉากและโรงหุ่น

จากคำบอกเล่าของคุณสนั่น วัฒน โฉม เล่าว่า ฉาก (หรือระบายข้างบนฉาก) ปักเป็นลวดลายจีน มีตัวจิว มังกรเป็นตัวๆ ปักด้วยไหมสีและไหมทองวิจิตรพิสดาร ยังเก็บมาจนสมัยหลังผ้าได้ผุพังขาดไป เหลือแต่ตัวจิวที่ปักเป็นตัวๆ และสูญหายไปในที่สุด ปรากฏว่าฉากหลังตัวหุ่นที่ใช้คนบังเคนเซิด (จากคำบอกเล่าของคุณสนั่น) ใช้มู่ลี่ห้อยแทนที่จะเป็นผ้าโปร่ง เช่น หุ่นคณะนายเปี้ยก และหุ่นคณะอื่น โดยมากหุ่นสมัยปัจจุบัน (2525-45) ที่เห็นยังใช้มู่ลี่เป็นฉากบังระหว่างตัวคนเซิดและหุ่น คือ หุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์ ของนายวงษ์ รวมสุข แห่งอัมพวา สมุทรสงครามผู้เป็นศิษย์แม่ครูเคลือบ

กระฉากบังมือที่ใช้เป็นเวทีหุ่นกระบอกพระยาสุนทรฯ มีจำนวน 8 ชั้น เป็นรูปเขียนปิดทอง ขนาด 2545 – 30 เซนติเมตร เขียนเป็นเรื่องสุวรรณหงส์ อันเป็นเรื่องละครนอกที่นิยมเล่นกันมาทุกสมัย สันนิษฐานว่าเรื่องสุวรรณหงส์นี้ คงจะนิยมเล่นเป็นหุ่นกระบอก จึงนำมาเขียนเป็นภาพกระฉากบังมือ เช่นเดียวกับหุ่นกระบอกคณะนายเปี้ยกฯ นำเรื่องลักษณะวงศ์อันเป็นเรื่องที่นิยมเล่นหุ่นมาเขียนเป็นกระฉากบังมือเช่นกัน

หุ่นจางวางต่อ

จางวางต่อ ณ ป้อมเพชร เป็นน้องพระยาไชววิชิตลิตธิศักดา (นาค ณ ป้อมเพชร) และเป็นหลานเจ้าจอมมารคามาตย์ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เจ้าจอมมารคามาตย์นี้เป็นหลานของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเล็กจางวางต่อฯ อยู่ในพระอุปถัมภ์ของพระราชวรรังค์เธอ พระองค์เจ้าดวงประภา และพระองค์เจ้าสุภาววรรค์ พระธิดาของเจ้าจอมมารคามาตย์ เนื่องจากบิดาถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่ยังเยาว์

ตามประวัติกล่าวว่า จางวางต่อ เป็นจางวางของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนรวัฒนสุภาการ (พระองค์เจ้าเฉลิมลักษณวงศ์) พระราชโอรสองค์ที่ 35 ในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และเจ้าจอมมารดาขลิบ จึงนับว่าจางวางต่อ เป็นคนของ “วังหน้า” โดยแท้ โดยมีผู้ที่ได้รับตำแหน่ง “จางวาง” นี้ ถึงแม้จะเป็นที่ทราบว่ามีไม่ใช่ตำแหน่งที่เป็นพระบรมราชโองการตั้ง ดังเช่นตำแหน่ง เจ้ากรมปลัดกรม ทนายตามลำดับ แต่เจ้านายที่ “ทรงกลม” เท่านั้นจึงจะมี “จางวาง” ได้ และผู้ที่ได้ตำแหน่ง “จางวาง” นี้จะเป็นผู้ที่ได้รับใช้ใกล้ชิดสนิทสนมหาต่อเจ้านายยิ่งกว่าตำแหน่งอื่น

จากคำบอกเล่าของคุณเดิบศรี (ณ ป้อมเพชร) วีระไวทยะ ผู้เป็นหลานของจางวางต่อฯ เล่าว่า

จางวางต่อๆ มีภรรยาชื่อ “ทองคำ” เป็นธิดาคหบดีอำเภอนครชัยศรี และคุณทองคำนี้เป็นคนงาม ถึงกับเป็นนางเอกละครของเจ้าจอมมารดาคล้าย ด้วยเข้ามาถวายตัวฝึกหัดรำละครตั้งแต่วัยเล็ก จางวางต่อๆ และคุณทองคำ มีบุตรธิดาด้วยกันคือ 1. ดาด 2. ต่าย (ขุนนารณิกกร ผู้เป็นบิดาคุณเดิมศรี) 3. ต่วน

จางวางต่อๆ ได้รับมรดกจากเจ้าจอมมารดาคล้าย เป็นโฉนดละครและข้าทาสบริวารทั้งได้บ้านคือ “ตึกคลองคราม” เป็นที่อยู่อาศัย เดิมบ้านจางวางต่อๆ อยู่ตรงที่ที่เป็นพระแม่ธรณีบีบมวยผมเชิงสะพานผ่านฟ้าในปัจจุบัน เมื่อทางการทำถนนตัดผ่านข้ามคลองไหลอดมายังทุ่งพระเมรุจึงย้ายมาอยู่ที่ท่าช้างวังหน้าเป็นที่หลวงมิดีกใหญ่สามหลังอยู่หลังวัดพระแก้ววังหน้า

แต่แรก จางวางต่อๆ มีแต่โฉนดละครและวงดนตรีปีพาทย์เป็นคณะใหญ่ด้วยมีผู้บริวารมากมาย ต่อมาจึงสร้างหุ่นกระบอกขึ้นออกเล่นรับงานทั่วไป นับเป็นคณะหุ่นกระบอกที่เป็นที่นิยมกันในสมัยนั้นเช่นเดียวกับหุ่นคุณเกาะและหุ่นพระองค์สุทัศน์ฯ

ลักษณะหุ่น

ศรีษะหุ่นกระบอกของจางวางต่อๆ แกะด้วยไม้เนื้อเบาทั้งแท่งทุกหัว ไม่มีหัวที่ปิดกระดาษาข้างในกระโหลกกลงเลข ไม้แกะเหล่านี้ปั้นแต่งด้วยรักเพื่อเน้นลักษณะหน้าให้คมชัดแล้วจึงปิดกระดาษาเขียนสี ช่างทำศรีษะหุ่นเหล่านี้จากคำบอกเล่าของคุณเดิมศรี วีระไวทยะ เล่าว่า ได้ทันเห็นการทำและการซ่อมหัวที่ออกแสดงแล้วเกิดซำรุด โดยหัวหุ่นเหล่านี้สร้างและซ่อมในบ้านจางวางต่อๆเอง มิได้จ้างให้ทำมาจากช่างอื่น ช่างทำหัวหุ่นคือ

1. นายมิ่ง หรือคุณต้ามิ่ง
2. นายเรือง หรือตาเรือง เป็นผู้ช่วย

ศรีษะหุ่นกระบอกของจางวางต่อๆ ที่ยังอยู่ในครอบครองของคุณเดิมศรีนี้มีอยู่ประมาณ ๕๐ ศรีษะ นับว่ายังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ เนื่องจากหลังจากจางวางต่อๆ เลิกเล่นหุ่นก็ไม่ได้มีการสืบทอดการละเล่นหุ่นนี้มาถึงรุ่นลูกหลาน หัวหุ่นถูกเก็บไว้เฉยๆ ไม่มีการเขียนสีทับบนหน้าหุ่นครั้งแล้วครั้งเล่าเช่นหน้าหุ่นที่เอาออกแสดงบ่อย ๆ

สำหรับหัวหุ่นพระ – นาง ปั้นเป็นหน้าคนธรรมดา เขียนคิ้ว ตาและระบายสีปากเหมือนอย่างตัวละครในสมัยนั้น ไม่เขียนเส้นสอและพรายปากหรือทำหน้าทรงมะตูมอย่างหุ่นหลวงหรือหุ่นใหญ่แต่หากเป็นหัวหุ่นในเรื่องรามเกียรติ์แล้ว ก็ทำหน้าทรงมะตูม เขียนเส้นสอ มีพรายปากอย่างหน้าโขน ตัวพระ เท้าที่เห็นมีหน้าพระวิสุกรรม พระลักษมณ์หน้าทอง หน้าพระอินทร์ (หรือพระราม) สีเขียวเฉพาะหัวพระหน้าเขียวนี้มีขนาดเล็กกว่าหัวหุ่นอื่น ๆ ในชุดเดียวกัน เข้าใจว่าจะเป็นหัวหุ่นสำหรับหุ่นตัวซักรอกหรือตัวเหาะที่ทำให้เห็นทั้งตัว

นอกจากนี้ก็มีหัวทศกัณฐ์หน้าเขียว-หน้าทอง หัวสหัสเศษะ พิเภก สัทธาสูร อินทรชิต และยักษ์ยอครระหนก ฯลฯ ศรีษะลิงมีหัวหนุมาน 2 หัว นอกนั้นก็เป็นสุครีพ องคต และอื่น ๆ นอกจากนี้ก็ยังมีหัวสินสมุทรหน้าทอง และนางผีเสื้อสมุทรหน้าเขียวและหน้าสีจันทร์และหัวแก้วหน้าม้าปิดทองสำหรับใช้สวมบนหัวหุ่นตลอดจนหัวช้าง หัวม้า สำหรับสวมบนหัวหุ่นอีกทีอย่างละคร ใช้สวม และหัวตัวตลก ตัวภาษา และตัวกากอื่น ๆ อีกมาก อุบะสำหรับหัวหุ่นตัวพระตัวนางใช้ดอกมะละกอร้อยเป็นอุบะ ทัดดอกชบาหนู

ลักษณะฉากและโรงหุ่น

ฉากหุ่นกระบอกของจางวางต่อๆ เขียนเป็นปราสาทราชวัง เสาไม้รวกที่เป็นเสาโรงมีตั้งกะสีดัดโค้งเป็นรูปครึ่งวงกลมคาดด้วยผ้าแดง ประดับด้วย “กระดาดทองน้ำตะโก” ฉลุเป็นลวดลายประกบไว้ที่เสาไม้รวก ๖ ต้น ด้านบนและด้านล่างของเสาเป็นลายกรวยเชิงอันวิจิตร ระบายผ้าที่ห้อยหน้าฉากข้างบนตลอดความยาวของโรงเป็นผ้าแดง ประดับกระดาดทองน้ำตะโกเป็นลายเฟื้อง มีครุฑใหม่เป็นพู่ห้อยตลอด มีโคมทำด้วยผ้าแดงใบเล็ก ๆ ประดับกระดาดทองน้ำตะโก กัน โคมมีพู่ห้อย โคมนี้แขวนเป็นระยะตลอดความยาวของโรง

ประตูสำหรับหุ่นเข้าออกจะมี ๔ ประตู หรือ ๒ ประตู ยังไม่เป็นที่ยืนยัน แต่ม่านประตูเป็นผ้าสีแดงเข้ม ประดับกระดาดทองน้ำตะโก ฉลุเป็นลวดลายพุ่มข้าวบิณฑ์ เวทีหรือกระฉากบังมือเป็นรูปเขียนแบบวิจิตรกรรมไทยประเพณีแต่ไม่ทราบว่าเป็นเรื่องอะไร

สำหรับผู้ผู้กลวดลายกระดาดทองน้ำตะโก และเป็นช่างฝีมือเอกของหุ่น โรงนี้คือ หลวงสลัปลีสวรรค์ (แส) ซึ่งเมื่อมีการสร้างหรือตกแต่งฉากหุ่น คุณหลวงสลัปลี จะถูกเชิญมาทุกครั้ง คุณเดิมศรีเล่าว่าเคยเห็นหลวงสลัปลีเขียนลวดลายต่าง ๆ ลงบนกระดาดทองน้ำตะโกที่ทับซ้อนกัน ไว้ดีแล้ว เมื่อกำหนดลายแล้วจึงใช้เครื่องมือตอกฉลุกระดาดทะลุถึงแผ่นล่างสุด พอตีกระดาดออกมา ก็จะเห็นลวดลายอย่างที่กำหนดเหมือนกันหมดทุกลาย แล้วจึงนำแป้งเปียกมาไล้กระดาดทองน้ำตะโกนี้ติดตรึงลงไปบนพื้นผ้าแดง

คนเชิดหุ่น

คนเชิดหุ่นคณะจางวางต่อๆ นี้เป็นคนที่ “หา” มาทั้งสิ้น อันได้แก่นักเชิดหุ่นกระบอกที่มีความสามารถในสมัยนั้น เช่น

1. แม่เคลือบ หรือ “แม่ครูเคลือบ เชิดได้ทั้ง พระ นาง ยักษ์ ลิง มีความสามารถทางดนตรี คือ สีซอ ตีระนาด ตีฆ้อง เป่าปี่ได้ นอกจากนี้ยังเป็นต้นเสียง มีเสียงดังได้ยินไปไกล ด้วยสมัยก่อนยังไม่มีไมโครโฟนใช้ แม่เคลือบสามารถร้องตั้งแต่หัวค่ำถึงดึกโดยเสียงไม่ตก แม่เคลือบเป็น

คนอำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา มีฝีมือล้ำ รูปร่างสูงใหญ่ แม่ครูเคลือบนี้เป็นหัวหน้าเรื่องการแสดงของคณะ

2. **นายเปียก ประเสริฐกุล** เป็นคนเข็ดคนสำคัญอีกเช่นกัน ตัวตลกที่นายเปียกเป็นคนเข็ดและเป็นที่ติดใจและรู้จักกันดี ชื่อ “อาเหยก” หรือ “ไอ้หยก” เป็นตัวแจ็ก ไว้หางเปีย อาเหยกนี้เมื่อนายเปียกสร้างหุ่นเป็นของตนเองและตั้งคณะหุ่นนายเปียกฯ ก็มีตัวตลกชื่อ “อาเหยก” เป็นแจ็กไว้หางเปียเช่นกัน นอกจากตัวตลกแล้ว นายเปียกก็เข็ดได้ทั้ง พระ นาง และยักษ์ ลิง

3. **นายไท** เป็นคนเข็ดตัวดี ๆ เช่น พระ นาง ยักษ์ ลิง เช่นกัน นายไทจะมีอายุแก่กว่านายเปียก

4. **แม่เวียน** เข็ดหุ่นได้ และเป็นลูกคู่ได้ด้วย

5. **แม่วัง** น้องแม่เวียน เป็นลูกคู่

6. **นายเพน** เป็นคนบอกบท ทั้งยังเป็นคนคุมเครื่องฉาก สรรพสิ่งของโรงหุ่น ตลอดจนคุมตัวหุ่น กำกับการสร้างโรงแขวนฉาก และเมื่อจะเล่นหุ่นเรื่องอะไร นายเพนนี่จะเป็นคนจัดตัวหุ่นไปนหีบและเก็บลงหีบเมื่อเล่นเลิกแล้ว ตลอดจนเตรียมหนังสือบทต่าง ๆ สำหรับการแสดง

การบรรเลง

เนื่องจากจางวางต่อฯ มีเครื่องดนตรีเป่าพาทย์อยู่ในครอบครอง จึงเพียงแต่หาผู้บรรเลง เช่น ผู้ตีระนาดเอก คือ

1. **นายผล** บ้านอยู่วัดเสาประโคน

2. **นายแกร** (ไม่ทราบว่าเป็นบรรเลงเครื่องมืออะไร)

เท่าที่ คุณเดิมศรี วีระไวทยะ จำได้ ได้เล่าว่า ตามปกติเป่าพาทย์ของจางวางต่อฯ นี้เมื่อจัดไปบรรเลงประกอบการแสดงหุ่นมักไม่ค่อยพิถีพิถัน แต่หากมีการบรรเลงเป่าพาทย์ประชันวงในงานต่างๆ ระหว่างคณะของเจ้านายต่างวัง ต่างสำนัก ก็จะเลือกเฟ้นนักดนตรีและซำกซ้อมกันอย่างจริงจัง

การแสดงและเรื่องที่ใช้แสดง

ในการแสดงหุ่นกระบอกทุกครั้ง ภรรยาของจางวางต่อฯ คือ คุณทองคำ จะต้องเป็นผู้คุมไปด้วยทุกครั้ง โดยมากมักจะเป็นการเดินทางโดยทางเรือ เมื่อนักคนเข็ดนักดนตรีมาพร้อมกันและขนเครื่องสัมภาระต่าง ๆ ลงเรือหมดแล้ว จึงจะออกเดินทาง มีแม่ครัวลงเรือไปด้วยเพื่อทำอาหารเลี้ยงคนทั้งหมด คนแจวเรือและเป็นลูกมือประกอบฉากหุ่นด้วย ชื่อ นายแพน กับ นายเพ็ญ เครื่องประกอบโรงหุ่นของจางวางต่อฯ มีตัวเลขกำกับไว้หมด พอถึงที่คนงานก็จัดการประกอบกันขึ้นเป็นโรงและฉากและเริ่มสูบตะเกียง โดยใช้ตะเกียงวอชิงตันพอแขวนตะเกียงเสร็จก็เริ่มโหมโรง

เรื่องที่โชว์แสดงก็คือเรื่องละครนอกที่นิยมเล่นเป็นหุ่นกระบอก เช่น พระอภัยมณี ไชยเชษฐ์ แก้วหน้าม้า ฯลฯ และยังเล่นหุ่นเรื่องรามเกียรติ์ด้วย มีราชรถปิดทองประดับกระจกสำหรับทั้งฝ่ายมนุษย์และฝ่ายยักษ์ มีกลดสำหรับกางเวลาจะออกตรวจพล เรื่องรามเกียรติ์ตอนที่เคยเล่นมีตอนนางลอย สีดาหาย และทำวมาลีราชว่าความ เป็นต้น เรื่องขุนช้างขุนแผนก็มีตอน จับเสนห์สร้อยฟ้า และตอนวันทองห้ามทัพ หรือที่เรียกกันว่า “พระไวยยก” ม้าสีหมอกของขุนแผนหรือม้าสีจันของพระไวย ทำด้วยหนังตัดเป็นรูปม้าแล้วเขียนสีปิดทองเป็นม้าแผ่น ใช้บังอยู่หน้าตัวหุ่นให้เป็นเหมือนคนขี่ม้า บางครั้งก็มีการเหาะเหินเดินอากาศโดยใช้หุ่นชักกรอกขึ้นไป แต่หุ่นจางวางต่อๆ คูเหมือนจะไม่มีการเปลี่ยนฉาก

ในการแสดงหุ่นทุกครั้ง ผู้หญิงจะเป็นต้นเสียง ครั้นเวลาลูกคู่รับรับได้กันทั้งโรง ทั้งคนเซ็ดหญิงและชาย ไม่มีการถือเอาถือเราทำให้การแสดงสนุกสนานและแน่นแฟ้นด้วยความสามัคคี หากมีการประชันยิ่งจะแสดงกันเต็มที่ โหมทั้งดนตรีและลูกคู่ เสียงกลองก็ดังสนั่นเพื่อเรียกคนดู บางครั้งถึงกับมีการตีปี่ตีฆ้องให้อีกทีเพื่อชมขวัญฝ่ายตรงข้าม เมื่อมีการประชันทุกครั้งนายเพนคนบอกรบและกุมเครื่อง จะถูกจางวางต่อๆ คาคันไม่ให้แพ้ประชันได้แม้แต่คนเดียว ครั้นพอการแสดงจบลงคนเซ็ดจะไม่แตะตัวหุ่นแม้แต่บ่อย แต่จะนั่งกินหมากพูดคุยพักผ่อนกันเฮฮาเพราะหมดหน้าที่และเหนื่อยจากการเซ็ดมาแล้วคนงานก็จะจัดการเก็บหุ่นและสัมภาระลงหีบตามหน้าที่

ตัวจางวางต่อๆ เองไม่เคยเดินทางไปกับการแสดงหุ่นกระบอกแม้แต่ครั้งเดียวให้คุณทองคำผู้ภรรยาคุณไปเท่านั้น นอกจากหากมีการแสดงในกรุงเทพฯ บางครั้ง ก็จะไปดูอยู่ทางหน้าโรงเช่นคนดูธรรมดาทั่วๆ ไป เพื่อสังเกตว่าแสดงดีหรือบกร่องควรแก้ไขประการใด

เมื่อจางวางต่อๆ เข้าสู่วัยชราที่ย้ายจากบ้านหลวงหลังวัดพระแก้ววังหน้า มาอยู่ที่บ้านริมแม่น้ำเจ้าพระยาดัดกับวัดเทวราชกุญชร ด้วยเจ้าคุณเทพประสิทธิ์ินายก เจ้าอาวาสวัดเทวราชฯ เมื่อสมัยเด็กเคยคุ้นเคยนับถือกัน จึงจัดที่ให้ท่านจางวางต่อๆ มาปลูกบ้านอยู่ใกล้กันกับท่านเจ้าคุณฯ ที่วัด เนื่องจากทางราชการต้องการที่อยู่เดิมที่ทำช่างวังหน้า ในระยะนี้ โขนละคร ปี่พาทย์ และหุ่นกระบอก ไม่มีการแสดงอีกแล้ว

การแสดงหุ่นกระบอกครั้งสุดท้ายของคณะจางวางต่อ เมื่อย้ายบ้านมาอยู่วัดเทวราชฯ แล้วมีอยู่เพียงครั้งเดียว คือแสดง “ไชยเชษฐ์” ถวายที่วังพระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินีนาฏ หรือที่เรียกกันว่า “วังแดง” อันเป็นวังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระวิมาดาเธอฯ ปัจจุบันวังแดงเป็นที่ทำการทรัพย์สินฯ

หลังจากนั้น หุ่นกระบอกทั้งโรงก็ถูกเก็บลงหีบ ทั้งเครื่องดนตรีปี่พาทย์ทั้งเครื่องห้า เครื่องใหญ่ตลอดจนปี่พาทย์มอญทั้งวง ทั้งจากหุ่น หัวโขน เครื่องแต่งตัว โขนละครทั้งสิ้นถูกเก็บขึ้น ไม่มีใครดูแลรักษา กระทั่งจางวางต่อถึงแก่กรรมเมื่ออายุราว ๘๖ ปี สิ่งของมีคุณค่าทางศิลปะเหล่านี้

ก็ถูกปลวกและหนูกัดทำลายไปมากต่อมาก ระบายจากหุ่นทำด้วยผ้าแดงปิดลวดลายกระดาษทองน้ำ
ตะไคร้ที่ม้วนเก็บเอาไว้ ก็ต้องโยนทิ้งทั้งม้วนระบายเพราะแมวเข้าไปขุดคาบอยู่ข้างใน

เมื่อขุนนารณิก (ตาย ณ ป้อมเพชร) ผู้เป็นบิดาของคุณเดิมศรี และคุณตาผู้เป็นป้า
และคุณตาผู้เป็นอาถึงแก่กรรม หุ่นกระบอกจึงเป็นสมบัติของคุณเดิมศรี (ณ ป้อมเพชร) วีระไวท
ยะ ผู้เป็นหลาน จางวางต่อๆ ดังนี้

หุ่นจางวางทั่ว

จางวางทั่ว พาทย์โกศล เป็นบุตรของครูทับ หรือหลวงกัลยาณมิตาวาส (ทัย พาทย์
โกศล) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ ที่บ้านข้างวัดกัลยาณมิตร ฝั่งธนบุรี เมื่อต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ตระกูล
พาทย์โกศลนี้เป็นตระกูลเก่าแก่ซึ่งสืบทอดการดนตรีไทยมาช้านาน

ตำแหน่ง “จางวาง” นี้ เป็นตำแหน่งจางวางของวังบางขุนพรหม อันเป็นวังของสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระราชโอรสในพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระนางเจ้าสุขุมมัลย์มารศรี พระอัครราชเทวี ด้วยสมเด็จพระ
เจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์ฯ โปรดการดนตรี จางวางทั่วฯ จึงเป็นครูดนตรี ของวง
วัง บางขุนพรหมอันเป็นวงดนตรีที่นับว่าเป็นหนึ่งในบรรดางานดนตรีของเจ้านายอีกหลายวงที่ขึ้น
ชื่ออยู่ในยุคนั้น เพลงที่จางวางทั่วฯ ได้แต่งเอาไว้มีมากมาย เช่น เพลงพม่าห้าท่อนเถา เพลงสี่บท เพลง
บังใบเถา เพลงอาถรรพ์เถา เพลงกัลยามิตร ฯลฯ จึงนับว่าท่านเป็นปรมาจารย์ทางดนตรีไทย
อาวุโสอีกท่านหนึ่งที่มีผลงานและชื่อเสียง ตลอดจนมีลูกศิษย์ลูกหาอีกมาก

จางวางทั่วฯ มีบุตรที่เกิดจากขงปลั่ง พาทย์โกศล ๘ คน แต่ได้ถึงแก่กรรมเสียแต่ยัง
เยาว์เสีย ๖ คน เหลือเพียง ๒ คน คนที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีต่อมา คือ นาวทewaประสิทธิ์ พาทย์
โกศล (ถึงแก่กรรมเมื่อ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๖) และคุณหญิงไพฑูริย์ กิติวราณ ผู้เป็นพระอาจารย์
ทางดนตรีไทยท่านหนึ่งของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี

เนื่องจากนางปลั่งเสียชีวิตลงตั้งแต่บุตรยังเล็ก ๆ บุตรและบุตรทั้งสองจึงอยู่ในความดูแล
ของนางเจริญ พาทย์โกศล ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในนามของ “หม่อมเจริญ” ผู้ขับร้องเพลงไทย และ
ครูฝึกหัดขับร้องเพลงไทยที่มีชื่อเสียงเป็นเอก ลูกศิษย์ที่สืบทอดการขับร้องเพลงไทยในทางของ
ท่านมาจนทุกวันนี้ได้แก่ คุณครูอุษา (ทับ) สุคนธมาลัย เป็นต้น

นอกจากจะมีวงดนตรีปี่พาทย์ “พาทย์โกศล” แล้ว จางวางทั่วฯ ยังมีหุ่นกระบอกอยู่ใน
คณะออกเล่นรับงานในระยະที่หุ่นกระบอกกำลังเป็นที่นิยมดูกัน นับว่าเป็นคณะหุ่นที่มีชื่อเสียงร่วม
สมัยเดียวกันกับหุ่นของจางวางต่อๆ หุ่นพระองค์สุทัศน์ฯ ฯลฯ

ลักษณะหุ่น

หุ่นของจางวางทั่วๆ มีทั้งหุ่นเรื่องรามเกียรติ์ พระอภัยมณี และเรื่องละครอื่น ๆ ที่ใช้เล่นได้ เช่น พระปิ่นทอง (แก้วหน้าม้า) สังข์ทอง หรือขุนช้าง – ขุนแผน ขนาดของศีรษะหุ่นจะเล็กกว่าของหุ่นคณะอื่น ๆ เล็กน้อย ไม่ทราบว่ามีใครเป็นผู้เป็นช่างทำศีรษะหุ่นเหล่านี้ แต่เข้าใจว่าคงทีหลายฝีมือ หัวหุ่นที่ใช้เล่นในเรื่องละคร เช่น หน้าลาว หน้ากุมาร และอีกหลายหน้า เป็นสกุลช่างเดียวกันกับหุ่นของผู้ใหญ่ปั้นที่โรงเรียนวัดนายโรง ทั้งการเขียนสีผิวและเขียนหน้าตา คล้ายกับว่าทำมาจากช่างช่างเดียวกัน

หัวยักษ์ในเรื่องรามเกียรติ์อีกหลายหัวของจางวางทั่วๆ ก็เป็นฝีมือเดียวกับช่างที่ทำหัวหุ่นยักษ์ให้กับหุ่นคณะนายเปี้ยกฯ ช่างทำนี้คือ “ครูศิริ” ช่างทำหัวโขนมีชื่อในยุคนั้น ครูศิรินี้เป็นตาแท้ๆ ของ “คุณครูชิต แก้วดวงใหญ่” ช่างทำหัวโขนมีชื่อในปัจจุบัน ส่วนหัวลิงอีกหลายหัวของจางวางทั่วๆ มีฝีมือครูศิริ แต่เป็นฝีมือช่างอื่น ซึ่งไม่สามารถจะสืบสวนมาบรรยายไว้ ณ ที่นี้ได้

เสื้อหุ่นของจางวางทั่วๆ ก็เช่นเดียวกับหุ่นของจางวางต่อๆ และหุ่นคณะอื่น ๆ ร่วมสมัยเดียวกันกล่าวคือปักเย็บด้วยด้นเลื่อมลงบนผ้าไหมแพรวหรือผ้าควนแพรว และกำมะหยี่อย่างวิจิตร ลักษณะพิเศษที่เห็นได้ชัดในหุ่นร่วมสมัยเดียวกันนี้ คือครุยเป็นด้นเงินที่ห้อยรอบๆ นวมคอตัวพระ ตัวยักษ์ และตัวลิง หรือบางครั้งห้อยยาวลงมาทับทรวง ซึ่งหุ่นทุกคณะนิยมแต่งตัวเช่นนี้เหมือนๆ กันหมด เสื้อของหุ่นตัวลิงในเรื่องรามเกียรติ์ของหุ่นจางวางทั่วๆ ปักเลื่อมเป็นลายกันหอยเหมือนอย่างเสื้อลิงที่ใช้ในการแสดงโขน

มือหุ่นของหุ่นจางวางทั่วๆ แคะด้วยไม้ทั้งสองมือ มือลิงก็แคะด้วยไม้ทำทำดั่งวงเหมือนอย่างที่ทำกวางตัวลิงทำในการแสดงโขน ส่วนมือตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์ ก็เช่นเดียวกับหุ่นกระบอกทั่วไป คือ มือซ้ายตั้งวงรำ มือขวาถืออาวุธ ยกเว้นหุ่นตัวนางที่ตั้งวงรำทั้งสองมือ มือหุ่นที่แคะด้วยไม้นี้จะหนาและมีขนานเชิงเล็กน้อย เมื่อเทียบกับสัดส่วนของศีรษะและสัดส่วนของตัวหุ่น

คนเชิดหุ่น

คนเชิดหุ่นของคณะจางวางทั่วๆ ก็เป็นชุดเดียวกันกับที่เชิดในหุ่นคณะต่าง ๆ ในสมัยเดียวกัน เพราะจางวางทั่วๆ นั้น เป็นเจ้าของคณะหุ่นหรือ “ตัวโผ” เท่านั้น มิได้มีคนเชิดหุ่นอยู่ในสังกัดคณะ เมื่อจะแสดงหุ่น ก็จะต้องหากคนเชิดมาเชิด ซึ่งได้แก่

1. แม่เคลือบ
2. นายไท
3. นายเปี้ยก

และคงจะมีคนเซ็ดหุ่นที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับท่านที่เอ่ยนามมาทั้งสามนี้ มาร่วมเซ็ดด้วยอีกคว้านในสมัยที่หุ่นกระบอกกำลังเป็นที่นิยม ก็ดูเหมือนจะมีคนเซ็ดหุ่นที่มีความชำนาญอยู่เพียงกลุ่มเดียวนี้เท่านั้น ที่รับงานเซ็ดหุ่นให้กับหุ่นทุกคณะที่มา “หา” ไปเซ็ด ไม่ได้สังกัดอยู่ในคณะหนึ่งคณะใด โดยเฉพาะเป็นการจำกัด

จากคำบอกเล่าของ “คุณครูเอื้อน การณ์เกษม” ซึ่งเป็นศิษย์ครูจางวางทั่วๆ ได้เล่าว่าที่บ้านครูจางวางทั่วๆ นี้ คนปีพาทย์สำหรับทำหุ่น กับคนปีพาทย์สำหรับทำเพลงประชัน เป็นคณะละวงกันเนื่องด้วยมีความสันทัดชัดเจนไปคนละแนว ผู้ที่จะทำเพลงประกอบการแสดงหุ่นหรือโขนละคร จะต้องแม่นเพลงหน้าพาทย์ มีปฏิภาณไหวพริบที่จะบรรเลงสอดแทรกอารมณ์ให้กับการแสดง ตลอดจนการเชื่อมต่อระหว่างเพลงต่าง ๆ ให้ประสานกลมกลืนกัน ข้อดีในการบรรเลงไม่จำเป็นจะต้องโลดโผนวิจิตรพิสดารนัก ส่วนผู้ที่ทำเพลงประชันประเภทเพลงเดี่ยวเพลงเถาต่าง ๆ ก็จะต้องมีปฏิภาณไหวพริบไปในการอวดหนทางและฝีมือลายมือซึ่งกันและกัน

อย่างไรก็ดี นักดนตรีที่มีความสามารถพิเศษบางท่าน ก็อาจจะบรรเลงได้ดีทั้งสองทาง เช่น คุณครูพริ้ง คนตรีรส (ถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2524) และ คุณครูบุญยงค์ เกตุคง เป็นต้น

ในปัจจุบัน หุ่นกระบอกของจางวางทั่วๆ ยังคงอยู่ครบบริบูรณ์ และถูกเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี ณ บ้านพาทย์โกสธ ข้างวัดกัลยาณมิตร ฝั่งธนบุรี โดยแยกศิระษะกับตัวไว้คนละตู้ พวกลิงไว้ตู้หนึ่ง หัวยักษ์ไว้ตู้หนึ่ง หัวที่ใช้เล่นเรื่องละคร ไว้อีกตู้หนึ่ง และยังมีหีบสำหรับเก็บพวกเสื้อผ้าและศิระษะของตัวประกอบอีกหลายหีบ

ศิระษะหุ่นเหล่านี้ยังอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์พอสมควร ถึงจะชำรุดหักพังไปบ้าง แต่ก็ไม่ถึงปนเปื้อนเสียจนไม่เหลือเค้าเดิม จากคำบอกเล่าของ “คุณป้ายุพา พาทย์โกสธ” ผู้เป็นภรรยาของนายเทวาประสิทธิ์ พาทย์โกสธ เล่าว่า หลังจากจางวางทั่วๆ ได้ถึงแก่กรรมแล้ว หุ่นกระบอกของท่านยังได้แสดงต่อมาอีกสองสามครั้ง ในงานปีที่ท้องสนามหลวงแล้ว ก็เลิกไปในที่สุด ด้วยไม่มีคนเซ็ดเพราะคนเซ็ดพากันล้มหายตายจากไปหมดสิ้น หุ่นและฉากหุ่นจึงได้ถูกเก็บไว้ตั้งแต่บัดนั้นจนบัดนี้ ยังไม่เคยได้ออกแสดงอีกเลย

หุ่นนายเปี้ยก

หุ่นกระบอกคณะ นายเปี้ยก ประเสริฐกุล ดูเหมือนจะเป็นคณะหุ่นกระบอกที่เป็นที่รู้จักกันดีที่สุดในช่วงยี่สิบปีที่ผ่านมา

ตามประวัติของนายเปี้ยก ที่คัดจากหนังสืองานฉาบนกิจศพนายเปี้ยก ประเสริฐกุล ณ วัดเครือวัลย์วรวิหาร เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๐๓ ได้กล่าวไว้ว่า นายเปี้ยกเป็นบุตรเกิดด้วยนายนุ้ยและนางอิม เมื่อเดือนพฤศจิกายน ๒๔๒๐ มีมีครอบครัวเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ กับ น.ส. มิ่ง และมีบุตรธิดารวมกัน ๖ คน แต่ได้ถึงแก่กรรมเสียตั้งแต่ยังเยาว์ คงเหลือแต่เพียงธิดา เพียง ๒ คน คือ

1. น.ส. หว่า ประเสริฐกุล
2. นางชูศรี (ซิ่น) สุกุลแก้ว

ในปัจจุบันยังคงเหลือแต่คุณครูซิ่น อายุ 95 ปี (252545) เท่านั้น ที่ยังคงสืบต่อการเล่นหุ่นนี้อยู่เนื่องจาก น.ส. หว่า ได้ถึงแก่กรรมไปเมื่ออายุได้ 64 ปี จากคำบอกเล่าของคุณครูผู้เป็นทายาทของนายเปี้ยกเล่าว่า เดิมนายเปี้ยกเป็นคนคุมเครื่องโขนของคุณเถาะ ตั้งแต่คุณเถาะยังไม่ได้สร้างหุ่นกระบอกเป็นแต่ได้โขนมีเครื่องให้เช่า ผู้ที่ทำหัวโขนและซ่อมหัวโขนให้แก่คุณเถาะคือ “พระครูเหลี่ยม” อยู่วัดเสาประ โคนหรือวัดคูลีคาราม ร่ำลือกันว่า พระครูเหลี่ยมมีฝีมือทำหน้าทศกัณฐ์ได้งามสง่าคุณขลังเมื่อ “นายฮวด” ผู้เล่นโขนเป็นตัวทศกัณฐ์ชื่อในสมัยนั้น ได้สวมใส่หัวโขนทศกัณฐ์ของพระครูเหลี่ยม ก็สามารถออกรายรำไ้ดังดงามจริงจึงเป็นที่ติดเนื้อต้องใจของคนดูทั่วไป และพระครูเหลี่ยมองค์นี้ คือ ผู้ที่เปลี่ยนชื่อเสียงเรียงนามให้แก่นายเปี้ยกเพราะเดิมนายเปี้ยกมีชื่อว่า “ไสว” แต่เนื่องจากเป็นคนมีอัธยาศัยมารยาทนุ่มนวลเรียบร้อย เป็นที่รักใคร่เอ็นดูของพระครูเหลี่ยม ท่านจึงเปลี่ยนชื่อให้ใหม่ว่า “เปี้ยก”

นายเปี้ยกหัดเชิดหุ่นกับใคร ไม่ปรากฏ แต่เมื่อคุณเถาะสร้างหุ่นนานเปี้ยกก็หัดเชิดจนเป็นกับคณะคุณเถาะนี้ โดยเชิดเป็นตัวตลกก่อน และพยายามหัดเชิดตัวพระ นางและยักษ์ได้ดีทั้งที่อายุยังน้อย คนเชิดหุ่นที่อยู่ในคณะคุณเถาะและเป็นญาติผู้พี่กับนายเปี้ยก ก็คือ “แม่เคลือบ” หรือป้าเคลือบนอกจากคณะหุ่นคุณเถาะแล้ว เมื่อหุ่นคณะอื่นที่อยู่ร่วมสมัยเดียวกันกับคุณเถาะมาหาไปเชิด นายเปี้ยกก็ไป เช่น หุ่นพระองค์สุทนต์ฯ หุ่นจางวางต่อ หุ่นจางวางทั่ว หุ่นนายวิง ฯลฯ โดยที่นายเปี้ยกยังไม่ได้สร้างหุ่นเป็นของตนเอง

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๐ นายเปี้ยกได้มีครอบครัวกับ “แม่มีง” ผู้เคยเป็นละครของพระองค์เชิด โคมฯ พระธิดาในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว นายเปี้ยกจึงได้คิดสร้างหุ่นกระบอกขึ้นเป็นของตนเอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ขณะนั้นอายุ ๒๒ ปี แรกที่เริ่มสร้างหุ่นต้องแอบสร้างมิให้คุณเถาะผู้เป็นเจ้านายทราบ ด้วยคนแต่ก่อนถือว่าเป็นการแข็งข้อหรือ “ตั้งตน” เอาใจออกห่างเจ้านาย

อย่างไรก็ตามเมื่อคุณเถาะเห็นว่านายเปี้ยกมีความตั้งใจจริง และรักในอาชีพและศิลปะการเล่นหุ่นกระบอก ถึงแม้จะด่าว่าในระยะแรก แต่ต่อมาก็อนุโมทนาและนิยมนิด

หุ่นกระบอกคณะนายเปี้ยกฯ จึงเป็นหุ่นคณะล่าสุดในบรรดาคณะหุ่นร่วมสมัยเดียวกัน อันเป็นที่รู้จักและเป็นที่นิยม ทั้งแม่มีงผู้ภรรยาซึ่งเป็นละครก็นำท่าทางของละครมาพลิกแพลงให้เข้ากับหุ่นจึงทำให้หุ่นกระบอกของนายเปี้ยกฯ ได้สะดวกคล้ายละคร เป็นที่ติดอกติดใจของคนดู

ประมาณปี ๒๔๕๖ คือ ๒๕ ปีหลังจากที่ได้สร้างหุ่นกระบอกชุดแรกขึ้นมา นายเปี้ยกเห็นว่าหุ่นกระบอกที่ใช้แสดงอยู่ขณะนั้น ถึงจะมีความสวยงามก็จริงอยู่ แต่มีขนาดเล็กอยู่มาก ดูแต่

ไกลไม่มีใครเห็น จึงได้ลงมือสร้างหุ่นขนาดเขื่องขึ้นอีกชุดหนึ่งมีแขนขาและแต่งเครื่องเหมือนตัวละครจริงๆ เรียกกันว่า “ละครเล็ก”

เมื่อสร้างละครเล็กเสร็จ เป็นขณะสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ญี่ปุ่นขึ้น มีการพรางไฟจึงต้องเก็บละครเล็กไว้พักหนึ่ง เมื่อเหตุการณ์สงบลง จึงได้นำละครเล็กออกแสดงจนเป็นที่นิยม และตั้งแต่สร้างละครเล็กขึ้น หุ่นกระบอกชุดแรกก็เก็บลงหีบ ไม่ได้เอาออกแสดงอีกเลย

จนกระทั่งในราวปี พ.ศ. ๒๔๕๘ สถานีไทยโทรทัศน์ได้เปิดดำเนินการขึ้นระยะแรก ๆ หุ่นกระบอกชุดเล็กชุดแรกของคณะนายเปือก ประเสริฐกุล ก็ได้ไปออกแสดงติดต่อกันในเรื่อง “พระอภัยมณี” เป็นเวลานานจนจบ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ ก็ได้กลับไปแสดงทางโทรทัศน์อีกด้วย เรื่อง “พระอภัยมณี” เช่นเดิมอีกระยะหนึ่ง

ลักษณะหุ่น

คุณครูชั้น สกุดแก้ว เล่าว่า หุ่นกระบอกชุดแรกของนายเปือกผู้บิดา สร้างขึ้นก่อนคุณครูชั้นจะเกิดหลายปี คือเมื่อเกิดมาก็ได้เห็นหุ่นชุดนี้อยู่แล้ว ผู้สร้างศิระหุ่นชุดนี้ คือ

1. **क्रमणी** เป็นสตรีและเป็นช่างปั้น – หล่อพระอยู่แถบบ้านช่างหล่อ
2. **ครูศิริ** เป็นช่างทำหัวโขนมีชื่อมากและเป็นตาแท้ ๆ ของคุณครูชิต แก้วดวงใหญ่ ช่างทำหัวโขนมีชื่อในปัจจุบัน

ศิระหุ่นกระบอกของนายเปือกที่เป็นหัวพระหัวนาง หัวพราหมณ์เกสร หัวกุมาร หัวอุสุเรน ที่เป็นหน้าอย่างหน้าละคร ล้วนเป็นฝีมือक्रमणीทั้งสิ้น

พระครูฤาษีที่เป็นหุ่นกระบอกนายเปือก มีอยู่ ๓ องค์ เป็นฝีมือक्रमणी ๑ หัว และฝีมือครูศิริ ๒ หัว หัวพระครูฤาษีของक्रमणीเล่ากันว่าปั้นด้วยหัวปลวก ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ส่วนหัวพระครูฤาษีฝีมือครูศิริรวมทั้งหัวยักษ์ – ลิง มีทศกัณฐ์ อินทรชิต หนุมาน ฯลฯ ล้วนแกะด้วยไม้สักทั้งแท่ง ปั้นแต่งด้วยรักและปิดกระดาษเขียนสี แต่หัวหุ่นฝีมือ “क्रमणी” เป็นกระดาษข้างในกะโหลกกลงใช้ขี้ผึ้งผสมชันปั้นแต่งแล้วจึงปิดกระดาษเขียนสี ชื่อน่าสังเกตคือ หุ่นกระบอกฝีมือक्रमणीชุดนี้เป็นหน้ามนุษย์ ไม่ทำหน้า “ทรงมะตูม” อย่างหุ่นโบราณ หากปั้นเหมือนหน้าคนจริง ๆ กำลึง “ยิ้มละไม อยู่ในหน้า” เมื่อออกแสดงทำให้คนติดอกติดใจกว่าหุ่นที่เขียนหน้าอย่างโบราณ นอกจากหน้ามนุษย์ ยังมีหน้านางผีเสื้อสมุทร ลินสมุทร และนางแก้วหน้าม้า อันเป็นฝีมือक्रमणीทั้งสิ้น เฉพาะหน้านางผีเสื้อक्रमणी เป็นหน้าหุ่นที่ขลังและมีชีวิตชีวาอย่างยิ่ง

ส่วนเสื้อหุ่นและมือหุ่น “แม่มีง” ภรรยานายเปือกเป็นผู้สร้างขึ้นเอง มีหุ่นคณะนายเปือกมือขวาของตัวพระที่ถืออาวุธแกะด้วยไม้ แต่มือซ้ายที่ตั้งวงรำทำด้วยหนัง คือใช้หนังวัวหรือความที่ขูดขนออกสิ้น แล้วมาแช่น้ำอยู่หลายอาทิตย์จนหนังนุ่ม จึงเอามาตัดเป็นรูปมือนิ้ว นิ้ว จึงเอา

ลวดพันคัตจนงอเหมือนกำลังรำนำไปตากแดดให้คงที่ เมื่อแกะลวดออกแล้วปิดกระดาษทาสีฝุ่นสีขาว มือของ “ละครเล็ก” ก็ประคิษฐ์ด้วยไม้และหนังเช่นเดียวกัน แต่มีขนาดโตกว่า

สำหรับศีรษะหุ่น “ละครเล็ก” ดูเหมือนจะมีฝีมือ “ครุมนิ” ประปนอยู่บ้าง สังเกตได้จากหน้าพรหมณ์เกสร และหัวหุ่นที่สวมปั้นจุเหรีจ แต่ก็มีฝีมือช่างอื่นอยู่หลายหัว ไม่ใช่ฝีมือครุมนิคนเดียวลักษณะหัวหุ่นเป็นวิธีปิดกระดาษแล้วผ่า ข้างในกระโหลกกลวง ปั้นเต็มแต่งด้วยผงขี้กบผามรักหรือขี้ผึ้ง แล้วจึงปิดกระดาษเขียนสี ตัวหุ่นเป็นกระดาษข้างในกลวงมีไม้ไผ่เป็นแกนข้างใน เช่นเดียวกับหุ่นกระบอก ไม้ไผ่นี้นยาว โผล่ออกมาทางก้นสำหรับให้คนเชิดจับ โครงกระดาษที่เป็นตัวหุ่นนี้ทำแค่ส่วนหน้าอกกับสะโพก ส่วนตรงกลางลำตัวที่เป็นลวดขดเพื่อให้เอวชักได้สะดวก มีขาทำด้วยไม้เนื้อเบาแบ่งเป็นสองท่อนเพื่อให้เข่งอได้ เข็บต่อลงมาจากสะโพกด้วยผ้าดิบ อย่างไรก็ตามขาทั้งสองข้างของ “ละครเล็ก” ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการรำรำ ห้อยต้องแต่งอยู่อย่างนั้น และเมื่อออกมาแสดงก็มี “กระจกบังมือ” บังส่วนล่างของหุ่นเอาไว้ โผล่แค่ส่วนบนให้คนดูเห็นแค่ครึ่งตัวเหมือนหุ่นกระบอกทุกประการ

ส่วนที่เคลื่อนไหวได้ของ “ละครเล็ก” คือแขนทำด้วยลวดขดเหมือนลวดสปริง ดันแขนเข็บติดกับไหล่หุ่น ส่วนปลายแขนมีมือและก้านเหล็กเล็ก ๆ ต่อจากมือเป็นตะเกียบสำหรับจับเชิด ขอนำสังเกตุคือตะเกียบของละครเล็กนี้ ข้างขวาจะยาวกว่าข้างซ้าย เพื่อเป็นการสะดวกเมื่อหุ่นตั้งวงรำ ซึ่งมักนิยมให้มือที่ถืออาวุธ ตั้งวงสูงกว่ามือซ้ายเสมอ ตัวละครเล็กนี้มีความสูงวัดจากปลายยอดชฎาถึงเท้าหุ่นไม่เกินหนึ่งเมตร

หุ่นกระบอกชุดเล็กอันเป็นชุดแรกของคณะนายเปี้ยกฯ มีขนาดใหญ่กว่าหุ่นกระบอกของพระยาสุนทรเทพระบำ และหุ่นกระบอกของจางวางทั่ว พาทยโกศล เล็กน้อย กล่าวคือ วัดจากปลายแขนข้างหนึ่งถึงปลายแขนอีกข้างหนึ่งของหุ่นตัวพระอยู่ในราว ๒๐ - ๒๑ นิ้ว และจากปลายเสื้อถึงไหล่หุ่น ราว ๑๕ นิ้ว

ลักษณะฉากและโรงหุ่น

ฉากหุ่นละครนานเปี้ยกฯ เป็นผ้าห้อยลงมาทำผืนติดกันเขียนเป็นปราสาทราชวังที่แปลกไปจากหุ่นคณะอื่น ๆ คือที่ฉากผืนกลางต้องเขียนเป็นพระที่นั่งจักรีเสมอ ประตูมีสี่ประตู สองประตูอยู่ก่อนมาด้านในไว้สำหรับหุ่นเข้าออกตามปกติ และอีกสองประตูอยู่ก่อนไปทางริมโรงซ่ายขวา ไว้สำหรับเวลาหุ่นออกมาเต็มโรงเวลามีกระบวนแห่ เช่น แห่ศพพรหมณ์เกสรในเรื่องลักษณะวงศ์ เป็นต้น ประตูหุ่นคณะนายเปี้ยกฯ มีลักษณะพิเศษตรงที่เป็นประตูเพชร กล่าวคือ บุด้วยผ้ากำมะหยี่สีน้ำเงินเข้มเกือบดำ ประดับด้วยเพชรกันตัดมีเรื่องทำด้วยเงินแท้เป็นดอกดวงลวดลายประจำยามสวยงามมากจนได้รับสมญาว่า “นายเปี้ยกประตูเพชร”

คุณครูชั้น สกุลแก้ว เล่าว่า ตามธรรมเนียมหุ่นละครนายเปี้ยกฯ จะไม่มีการเปลี่ยนฉาก นอกจากจะมีการเล่นประชัน จึงจะเปลี่ยนฉาก ฉากที่เปลี่ยนโดยมากมีสองฉาก คือ ฉากป่า กับฉาก

วิมาน โดยม้วนฉากกลางที่เขียนเป็นพระที่นั่งจักรีอันหน้าสุดขึ้น เผยให้เห็นฉากข้างในที่จัดไว้เป็นต้นว่าฉากวิมานก็มีผ้าห้อยเป็นเมฆซ้อน ๆ กันเข้าไปจนถึงสุดแขวนวิมานเอาไว้ คนเชิดหุ่นเป็นตัวเทวดาอยู่ในวิมานต้องยืนเชิดจึงจะพอดี

ระบายนางบนโรงปักไหมทองเป็นลายมังกรตั้งเมฆบนผ้ากำมะหยี่สีดำฝีมือปักช่างจีนแขวนตลอดความยาวของโรง มีม่านพื้นแดงลายฉลุด้วยกระดาษทองน้ำตะโกห้อยรอบไว้ที่เสาหัวโรงทั้งสี่ต้นกระจกบังมือหน้าเวทีเขียนเป็นรูปเรื่อง “ลักษณะวงศ์” ปิดทองตัดเส้นแบบภาพจิตรกรรมศิลปะประเพณีในยุคหนึ่ง มีทั้งหมดเจ็ดรูป

คนเชิดหุ่น

นอกจากนายเปือกและแม่มีงผู้ภรรยาแล้ว คนเชิดหุ่นคณะนายเปือกฯ ก็ยังมี

1. แม่เกลือ หรือแม่ครูเกลือ คุณครูชั้นเรียก “ป้าเกลือ” ด้วยนับถือเป็นญาติผู้พี่ของนายเปือก ป้าเกลือเห็นหน้าลูกสาวนายเปือกไม่ได้เป็นต้องเรียกมาหัดกระทบจังหวะหุ่นโดยตัวเอง ตีตะโปน ตู้บึง...ตู้บึง...และหัดให้ออกกราวนอก - กราวใน

2. นายไท เชิดได้ดีทุกตัว โดยเฉพาะตัวพระและตัวยักษ์

3. แม่ครู ภรรยา นายไท เชิดหุ่นได้และเสียงดีร้องเพลงได้ด้วย

4. แม่เกลี้ยง เป็นน้องแม่ครู เชิดหุ่นได้

5. นายอยู่ เชิดตัวตลก

6. นายเฟื่อน เป็นลูกแม่ทรัพย์พี่สาวนายเปือก เชิดหุ่นตัวนางและตัวพราหมณ์ได้ สะสวยนุ่มนวลที่สุด โดยนายเปือกเป็นผู้สอนให้ในตอนแรก ต่อมาเมื่อมีงานแสดงหุ่นของนายเปือกฯ พร้อม ๆ กับหุ่นคณะอื่น นายเฟื่อนซึ่งเชิดหุ่นได้ดีจนคนคิดแล้ว ก็ไม่มาเชิดให้กลับไปรับงานของหุ่นคณะอื่น ทำให้นายเปือกโกรธมาก ถึงกับสาบานว่าจะไม่สอนวิธีการเชิดหุ่นให้แก่ใครอีก

7. แม่หว่า หรือ น.ส. หว่า ประเสริฐกุล บุตรีนายเปือกและแม่มีง แม่หว่าไม่เชิดตัวนาง ตลาดหรือนางยักษ์ เพราะอายเนื่องจากเป็นนางสาว จะเชิดแต่ตัวพระและตัวนางหรือพราหมณ์ อันเป็นบทบาทสง่าภาคภูมิเท่านั้น

8. คุณครูชั้น (ประเสริฐกุล) สกุลแก้ว เมื่อยังเด็กเป็นลูกคู่ ดิกรับ ได้ค่าตัวหนึ่งหรือสองสลึงเชิดหุ่นครั้งแรก เชิดบทนางกำนัลรำเพลง “ซุบ” ตอนนางยี่สุนใช้กำนัลให้ไปตามพราหมณ์เกสร ต่อมาเมื่อแม่ถึงแก่กรรม เมื่ออายุได้ 56 ปี ครูชั้นจึงเข้ารับนางตลาด เช่น นางยี่สุน นางมณฑา และนางผีเสื้อสมุทร ซึ่งเดิมแม่มีงเป็นผู้เชิด ครูชั้นเล่าว่าบทบาทเหล่านี้แม่มีงไม่ได้สอนให้โดยตรง แต่เป็นเพราะคุ้นเคยได้เห็นอยู่จนเจนตา และเป็นการเชิดแบบ “ครูพักลักจำ”

ต่อมาในสมัยหลังเมื่อนายเปือกชราลงและตาทั้งสองข้างเป็นโรคต้อหิน จนกระทั่งบอดทั้งสองข้างเมื่อ พ.ศ. 2498 อายุได้ 78 ปี แต่ก็ยังออกเชิดหุ่นได้ด้วยตัวเองโดยคลำประตูทาง

ออก และคำหน้าหุ่นเอา ก็สามารถขีดได้เหมือนกับคนตาดี ๆ โดยเฉพาะหุ่นตัวตลกคู่มือนายเป็ยก ชื่อ “ไอ้เหยก” เป็นแจ็กไว้หางเป็ยก ที่นักดูหุ่นรู้จักดี

ในสมัยหลังนี้ได้มีคนขีดหุ่นเพิ่มขึ้นไปอีก คือ

1. แม่พร้อม นักระนาดเป็นพี่สาวครูเหือด นักระนาด เดิมแม่พร้อมเป็นละครแล้วมาเป็นลูกคู่ มาขอหัดขีดหุ่นกับนายเป็ยกในสมัยหลังเมื่ออายุมากแล้ว แต่ก็ขีดได้ดีและไม่เคยขาดงาน โดยมากมักขีดหุ่นตัวเบา ๆ เช่น ตัวกุมาร เพราะแม่พร้อมพอมเล็กมาก

2. นายบุญรอด ประกอบนิล เริ่มหัดหุ่นกับ น.ส.หว่า ประเสริฐกุล จนขีดได้และมาขีดหุ่นกับคณะนายเป็ยกฯ ในสมัยหลังทุกครั้ง จนกระทั่ง น.ส.หว่าถึงแก่กรรม บุญรอดจึงตั้งคณะหุ่นขึ้นเองชื่อ “คณะรอดศิริ นิลศิลป์” ออกรับงานเล่นทั่วไป แต่ก็ยังมาขีดหุ่นกับคณะนายเป็ยกฯ ที่อยู่ในความควบคุมของ คุณครูชื่น สกุลแก้ว เสมอเมื่องาน

นอกจากนี้ ในระยะหลัง ๆ เนื่องจากคนขีดหุ่นเก่า ๆ พากันล้มหายตายจากไปเกือบหมดคุณครูชื่นจึงได้หาพวกละครชาตรีมาช่วยงาน มี

1. แม่เรือง เข็ดพระ – นาง
2. นายเพิ่ม เรื่องนนท์ เข็ดตัวตลก
3. แม่สมโภช เรื่องนนท์ บอกบท

การบรรเลงและขับร้อง

หุ่นคณะนายเป็ยกฯ ใช้ปี่พาทย์หลายคณะ เช่น คณะ “นายชื่น” คณะ “นายหงส์” ซึ่งใช้ลูกหลานเป็นผู้หัดบรรเลงทั้งวง คณะนายหงส์นี้อยู่บางอ้อ และ “นายเย็น” หรือบางครั้งเจ้าภาพที่มาหาหุ่นไปเล่นงานศพ ก็ใช้ปี่พาทย์ที่บรรเลงในงานศพนั่นเองมาช่วยบรรเลงในการแสดงหุ่นด้วย

คุณครูชื่นเล่าว่า ในสมัยแรก ๆ ปี่เคลือบทั้งร้องเป็นต้นเสียงและร้องหุ่น แม่มีงผู้เป็นมารดา คุณครูชื่นก็ร้องได้ทั้งเป็นต้นเสียงและร้องหุ่น เมื่อครูชื่นโตขึ้นได้ตัวดี ๆ ก็ร้องหุ่นได้เองทุกครั้ง แต่ น.ส.หว่าเข็ดอย่างเดียว ไม่ร้อง ต่อมาสมัยหลังเมื่อนายเป็ยกถึงแก่กรรมแล้ว และคณะหุ่นอยู่ในความดูแลของ น.ส.หว่า และคุณครูชื่น มีต้นเสียงชื่อแม่กบจนระยะหลังสุดผู้ขับร้องหญิง คือ คุณอนงค์ ศรีไทยพันธุ์ และคุณครูจำเนียร ศรีไทยพันธุ์ บิดาคุณอนงค์ เป็นผู้ขับร้องฝ่ายชาย ส่วนปี่พาทย์ใช้ปี่พาทย์

การแสดง และเรื่องที่ใช้แสดง

เมื่อหุ่นตัวนายโรงออกรำซ้ำปีไหว้ครู ตามเนื้อร้องเดิมที่หุ่นทุก ๆ คณะก็ใช้เนื้อร้องและทำนองนี้เหมือนกับหมด แต่หุ่นคณะนางเป็ยกฯ จะต้องร้องว่า “ลิบเอ็ดนี้ว่าลูกจะยกขึ้น

ประนม...) แทนที่จะร้องว่า “สิบนี้อูจะยกขึ้นประนม...” เนื่องจากเนื้อเดิมนี้อีกกันว่า ม.ร.ว.เกา
เป็นผู้แต่งขึ้นเป็นคนแรก ต่อมาหุ่นกระบอกคณะอื่น ๆ พวกนี้นิยมร้องตาม แต่ด้วยคุณเกาเป็นคน
เจ้าอารมณ์และปากจัด หากหุ่นคณะใดขึ้นไหว้ครูว่า “สิบนี้อู...” คุณเกาเองจะไปตะโกนด่าอยู่หน้า
โรงหุ่นคณะนั้น ๆ ไม่ให้มาเอาอย่างลอกเลียนแบบคณะตน แต่ถ้าหุ่นคณะอื่นร้องว่า “เก้านี้อู...” คุณ
เกาก็จะไม่ว่า แม้เนื้อตอนต่อไปจะเหมือนกันก็ตาม

ดังนั้น หุ่นคณะนายเปือกๆ เมื่อคุณเกายังมีชีวิตอยู่ เวลาออกไหว้ครูทุกครั้ง จะต้องเริ่ม
ซ้ำไปด้วย “สิบเอ็ดนี้...” ทุกครั้งไป จึงจะเป็นที่สบอารมณ์คุณเกา

เรื่องที่ใช้แสดงหุ่น ก็ใช้เรื่องละครนอกเช่นเดียวกับหุ่นคณะอื่น ๆ ที่นิยมกันมากที่สุดคือ
ลักษณะวงศ์และ พระอภัยมณี มีอยู่สองเรื่องที่คุณนายเปือกๆ ไม่ยอมเล่น คือเรื่อง “รามเกียรติ์”
และเรื่อง “อิเหนา” ด้วยถือว่าเป็นโจนและละครใน เรื่องรามเกียรติ์มีเพลงหน้าพาทย์มาก หุ่นรำทำท่า
ได้ไม่ครบกระบวนรำและไม่กลอง ส่วนเรื่องอิเหนาเป็นละครในต้นตำรับเรื่องซ้ำไม่เหมาะกับการ
แสดงหุ่น ที่ควรจะฉับไวคล่องแคล่วทันอกทันใจคนดู

อย่างไรก็ตาม ศิระหุ่นคณะนายเปือกๆ ก็มีห้วงชัย เช่น ทศกัณฐ์หน้าทอง อินทรชิตหน้า
ทอง ยักษ์สวมมงกุฎยอดกระหนก ยักษ์โล้น และห้วงชัย เช่น หัวสุครีพ องคต และหนุมาน จากคำขียน
ยันของคุณครูชั้น บอกว่าไม่เคยเห็นหุ่นเหล่านี้แสดงเรื่องรามเกียรติ์เลยตั้งแต่เกิดมา แต่เป็นประเพณี
ที่ว่าเมื่อได้โผหุ่นสร้างสำหรับหุ่น ก็จะต้องสร้างหัวหุ่นให้ครบ เช่น หัวพระครุฑาภิ ห้วพระครุพิราพ
ป่า หัวพระวิสุกรรม และห้วงชัยต่าง ๆ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ออกเล่นเลยก็ตาม

แต่เรื่องหุ่นที่ใช้ห้วงชัย ลิง มาร่วมเล่นด้วย ถึงแม้จะไม่ใช้เรื่องรามเกียรติ์ ก็มี เช่นเรื่อง
“ไศรินรินทร์” โดยใช้ตัวอินทรชิตเป็นตัวร้ายสมุทร และตัวหนุมานเป็นตัวภาณุราช โดยมีตัวพระเอก
ชื่อจักรเพชร และตัวทศกัณฐ์หน้าทองเป็นพญายักษ์พ่อของพรายสมุทร นอกจากนี้ก็ยังมีเรื่อง สุริยัน
ตะเพียนทอง มาลัยทอง โกมินทร์ อันเป็นเรื่องที่มีการรบทัพจับศึกทั้งสิ้น และห้วงชัยและลิงก็จะมี
โอกาสได้เอาออกมาใช้มากมายในเรื่องเหล่านี้

เรื่องที่นิยมเล่นกันเมื่อมีการประชันหุ่น มักจะเป็นเรื่องรบ ๆ เช่น พระอภัยมณี ตอน
“ศึกเก้าทัพ” หรือขุนช้างขุนแผน ตอน “จับเถรวาด” หรือ ตอน “จับเสน่ห์สร้อยฟ้า เสียงกลองทัดที่
ตีตม ๆ เป็นเสียงเรียกคนดูได้ดีเสมอ ส่วนเรื่องหลักที่นิยมเล่นกันทุกคณะ หุ่นคือเรื่องลักษณะวงศ์
ตอนยี่สิบขึ้นหึ่งและตอนฆ่าพราหมณ์ คุณครูชั้นเล่าว่า เล่นหลายครั้งจนจำได้จนจบ บทหุ่นที่ใช้เล่น
เรื่องลักษณะวงศ์ นอกจากลบทกลอนที่สุนทรภู่แต่งแล้ว ยังมีบทกลอนเรื่องลักษณะวงศ์อีกสำนวน
หนึ่ง ที่นิยมใช้เล่นกัน สำนวนกลอนอันนี้ที่คนมักจะเอามาร้องเล่นจนจำกันได้ในงาน “ร้องเหยย”
คือ ตอนที่นางยี่สิบร้องเหยยพระลักษณะวงศ์เมื่อหลงพราหมณ์เกสรว่า

ร้องเย้ย

ชิชะพระองค์ดำรงราช
 มาหลงเล่นลูกสาวคิน่าบัดสี
 ถ้าเป็นพระเถรหรือเณรชี่
 ป่านนี้จะต้องเป็นกองกลาง
 นำหัวร่อพ่อพราหมณ์งามแจลัม
 ทั้งสองแถมแดงกำดั่งน้ำฝาง
 นำอคสุผู้ชายกลายเป็นนาง
 ชะเจ้าช่างปรนนิบัติได้หัดปรือ
 ประทานโทษโปรดปรานเถิดผ่านเกล้า
 จะเป็นเจ้าปักกิ่งจริงจริงหรือ
 ไพรบ้านพลเมืองจะเลื่องลือ
 ได้อิงอ้ออ้ออายุชายพักตรา
 ฤาจะเอาเจ้าพราหมณ์เป็นห้ามเอก
 อภิเษกเป็นชายฤาฝ่ายขวา
 เมื่อไรจะได้แต่งการวิวาห์
 จะได้ฟังพาพระบารมีฯ

และอีกตอนหนึ่งเมื่อพราหมณ์เกสรถูกคุมตัวไปประหาร อันถือกันว่าเป็นตอนกินใจ
 เรียกน้ำตาคนดูให้สงสารพราหมณ์ได้มากอีกตอนหนึ่งอันเป็นสำนวนกลอนของสุนทรภู่ เมื่อร้อง
 “ท้าว” ตอนต้นแล้ว ก็มี “กรวณู” ทอดระยะให้พูดพร่ำพรรณนาไปต่าง ๆ แต่ ซออุ๋ นิ่ง กรับ ยังตีอยู่
 พูดพรรณนาแล้วก็ร้องต่อไปอีกสลักกันไปดังนี้

ร้องหุ่น (ท้าว)

ปางองค์ทรงภพสบสมัย
 สถิตในครรภ์พราหมณ์งามระหง
 อันชีวิตมิ่งแม่จะปลิดปลง
 ไหว้พระองค์ไกรสรสะท้อนครรภ์
 พระมารดาร้องหวีดสะอื้นหวาด (ร้องหวีดแล้วพรรณนา)
 เพียงจะขาดชลชี่พอสัญญ
 โศกสะอื้นป่นป่วนรำจวนครรภ์
 โอ้อพ่อขวัญน้อยเนตรของมาตร
 เจ้าจะแกลิ่งแม่แล้วหรือแก้วแม่
 พ่อยอดมิ่งนิ่งแน่เถิดดวงสมร

ขอให้แม่ภาวนาสถาพร (พรรณนา)

จงเอ็นดูมาตรเกิดดวงใจ

นางประนมเทวัญทุกชั้นฟ้า

อันตัวข้าซื่อสัตย์นั้นจะตัดภัย

ไม่มีผิดท่านจะฟังให้บรรลย์

ขอเทพไทจงเป็นทิพ (เอือน) พยานยล

นายประกาศเทวาฝูงอารักษ์

ได้ประจักษ์เห็นทั่วไม่ขัดสน

เพชฌฆาตเห็นนั่ง (เอือน) ไม่ดิ่งตน

ละลานลน (เอือน) เดินเรียง (เอือน) เข้าเคียงพราหมณ์ (ลงเชิด)

ทำเงื่อง่าท่าทาง (เอือนตลก) ย่างขยับ

เสียงฆาตฉับเกล้ากลิ้ง (เอือนตลก) กลางสนาม

ชีวิตดับกลับร่าง (เอือน) เป็นนางงาม

พระนงราม (เอือน) ก็ประสูติ (เอือน) กุมารา (ลงเชิด)

- ออกเพลงนั่ง เพชฌฆาตร้าดาบ -

บทพราหมณ์เกสรตอนนี้ เมื่อสมัยที่แม่มีภรรยา นายเปือกยังมีชีวิตอยู่ เป็นผู้ขับร้อง นอกจากนี้ก็ยังมีกรร้องหุ่นแบบตลก ที่มักใช้บทตลกๆ หรือตลกในเรื่องพระอภัยมณี เช่น บทตลกตลกดังนี้

ค่อยเขยื้อนเลื่อนลูก (เอือนตลก) ขึ้นทั้งเจ็บ

ยังมีนเห็นบ่นอมประณต (เอือนตลก) บทศรี

ขอผ่านเกล้าเจ้าฟ้า (เอือนตลก) ในชาติรี

ขอชีวิตไว้ (เอือนตลก) อย่าให้ตาย (โอย โอย... โอย โอย)

ทางร้านหุ่นแบบตลกนี้ นายเปือกเป็นผู้คิดขึ้นเอง โดยแต่เดิม ลูกคู่รับว่า “โอย โอย... โอย โอย” อย่างจีน แต่ต่อมาคุณครูชั้นได้เปลี่ยนให้ลูกคู่ร้องรับเป็น “โอย โอย... โอย โอย” สำหรับบทตลกตลกทางร้องนี้ หุ่นคณะอื่นได้จำไปร้องบ้าง เช่น หุ่นบุญรอด และหุ่นของกรมศิลปากร เป็นต้น

หุ่นกระบอกคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล นี้ ภายหลังจากนายเปี้ยกถึงแก่กรรมเมื่อ พ.ศ. 2502 อายุได้ 82 ปี หุ่นก็ตกอยู่ในความดูแลของ น.ส.หว่า ประเสริฐกุล ผู้เป็นบุตร ต่อมา น.ส.หว่า ถึงแก่กรรม เมื่ออายุ 64 ปี หุ่นกระบอกก็มาอยู่ในความควบคุมของคุณครูชั้น สกุดแก้ว

เมื่อ พ.ศ. 2519 คุณครูชั้น ได้ขายหุ่นกระบอกชุดเล็กอันเป็นชุดแรกให้แก่ จักรพันธ์ โปษยกฤต เนื่องจากหุ่นกระบอกชุดนี้ไม่เคยได้นำออกแสดงเลย นอกจากที่สังคีตศาลา และ ทางโทรทัศน์เป็นครั้งคราวเพราะตามปกติเมื่อรับงานแสดงทั่วไป ก็ใช้แต่หุ่นชุดใหญ่ คือ “ละครเล็ก” ทุกครั้ง เพราะตัวโตกว่ามองเห็นได้ชัดในระยะไกล

หลังจากคุณครูชั้น ได้ขายหุ่นกระบอกชุดแรกของนายเปี้ยกแล้ว ปรากฏว่าคนกลับมา นิยมหุ่นกระบอกกันอีก คุณครูชั้นจึงถอดหัวละครเล็กออกมาและทำสื่อเป็นหุ่นกระบอกขนาดใหญ่ ให้เหมาะกับหัวละครเล็ก และออกรับงานตามความต้องการของคนดู จึงเกิดหุ่นกระบอกขนาดใหญ่ โดยใช้ศีรษะละครเล็กสวมแทนขึ้นอีกในระยะนี้พักหนึ่ง

ต่อมาใน พ.ศ. 2522 คุณครูชั้น ได้ขายหัวละครเล็กซึ่งค่อนข้างชำรุดชุดเดิมและตัว ละครเล็ก ซึ่งไม่ได้ใช้เล่นรับงานแล้วให้แก่ ม.ร.ว.รศมี ดิศกุล นันทาภิวัฒน์ และได้ว่าจ้างให้ อาจารย์วรวิทย์ หิรัญมาส แห่งแผนกทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมประจำชาติ วิทยาลัยเพาะช่าง ทำ ศีรษะละครเล็กขึ้นใหม่เพื่อนำมาใช้กับตัวหุ่นกระบอกขนาดใหญ่

เมื่อต้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2524 แผนกศิลปการละคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ซื้อหุ่นกระบอกชุดใหญ่ที่คุณครูชั้นสร้างขึ้นใหม่นี้ทั้งหมด รวมทั้งฉากและกระจกบังมอดตลอด จนบทหุ่นที่เคยใช้แสดง เข้าเป็นสมบัติของมหาวิทยาลัย และได้เชิญคุณครูชั้น สกุดแก้ว เข้าเป็น อาจารย์พิเศษ ของแผนกศิลปการละคร สอนวิชาเชิดหุ่นกระบอกให้นักศึกษาที่สนใจในบ่ายวัน จันทร์ พุธ ศุกร์ ในปีการศึกษาถัดไปอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม คุณครูชั้นยังเก็บหุ่นชุดเล็กชุดแรกเอาไว้ 3 ตัว ไม่ยอมขายให้ผู้ใดคือ พระครูฤทธิฝีมือครุณี 1 ตัว พระครูฤทธิฝีมือครุศิริ 1 ตัว สนิสมุทรหน้าทองฝีมือครุศิริ 1 ตัว และยัง เก็บหุ่นละครเล็กตัวพระครูฤทธิไว้อีก 1 ตัว เพื่อเป็นที่ระลึกสำหรับลูกหลานต่อไป

นับว่าหุ่นกระบอกคณะนายเปี้ยก ประเสริฐกุล นี้ เป็นคณะหุ่นที่สามารถดำรงรักษาศิลปการแสดงหุ่นสืบต่อกันมาได้ยืนยาวที่สุดคณะหนึ่ง

หุ่นนายเปี้ยว

หุ่นนายเปี้ยวคงจะเป็นหุ่นรุ่นกลางหุ่นคุณเถาะ หรือหุ่นพระองค์สุทนต์ฯ และหุ่น จางวางต่อฯ ด้วยสันนิษฐานว่านายเปี้ยวซึ่งเป็นมหาดเล็กของเจ้านายวังหน้า คงจะได้รับมรดกหุ่น จากพระองค์สุทนต์ฯ หลังจากที่พระองค์สุทนต์ฯ ได้สิ้นพระชนม์ลง เมื่อ พ.ศ. 2462 (จากที่

ม.จ.หญิงคาราจรัส สุกตัญญู ซึ่งเป็นพระธิดาของ พระราชวรวงศ์เชอพระองค์เจ้าสุทนต์นิภาธร ได้เล่าประทานว่า หลังจากสิ้นพระชนม์ลง ไม่มีผู้ใดดูแลรักษาหุ่่น หม่อมฉันในพระองค์สุทนต์ฯ จึงได้ยกให้แก่นายเบี้ยวทั้งโรง)

จากคำบอกเล่าของคุณครูชั้น สกกุลแก้ว ผู้เป็นบุตรของนายเปือก ประเสริฐกุล ได้เล่าว่า หุ่่นกระบอกคณะนายเบี้ยวนั้น เคยหาให้นายเปือกฯ และคุณครูชั้นเมื่อยังอยู่ในวัยรุ่น อายุในราว 19 ปี ให้ไปเช็ดหุ่่นให้แก่นายเบี้ยว ด้วยนายเบี้ยวเป็นแต่ “ตัวโผ” มีแค่ตัวหุ่่น ไม่มีคณะคนเช็ด ไม่มีปีพาทย์ ต้องหาเอาจากแหล่งอื่นทั้งสิ้น

นิวาสสถานของนายเบี้ยวนั้นคืออยู่ในวังท่าพระ อันเป็นวังของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาสุริยราชานุวัตรดิวงส์ในขณะนั้น เมื่อเข้าประสูติวังท่าพระไปเสียไปทางขวา จะเป็นที่อยู่ของพวกข้าหลวงและคนในวัง เป็นเรือนไม้เดียว ๆ

เดิมนายเบี้ยวเป็นมหาดเล็กของกรมหมื่นนรวิวัฒนศุภากร (พระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าเฉลิมลักขณวงศ์ ทรงเป็นพระโอรสองค์ที่ 35 ของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวกับเจ้าจอมมารดาขลิบ) ด้วยนายเบี้ยวเป็นเด็กที่เกิดในวังหน้ามาแต่เล็ก บ้านก็อยู่ริมเขื่อนในวังหน้านั้นเอง เมื่อโตขึ้นก็จึงเป็นข้าราชการบริพารของเจ้านายวังหน้ามาตั้งแต่นั้น

นายเบี้ยวมีภรรยาชื่อแม่ทรัพย์ เป็นข้าหลวงของพระองค์สุทนต์ฯ พระธิดาในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ นายเบี้ยวซึ่งเป็นมหาดเล็กของพวกเจ้านายวังหน้าก็จึงไป ๆ มา ๆ ในระหว่างวังเจ้านายเหล่านั้น เช่น เวลาพระองค์สุทนต์ฯ มีการแสดงหุ่่น นายเบี้ยวก็จะมาค้ำช่วยเรื่องการหุ่่นที่วังพระองค์สุทนต์ฯ ทุกครั้งทุกครั้ง (จากที่ ม.จ.หญิงคาราจรัส เล่าประทาน) และในขณะเดียวกัน นายเบี้ยวก็ได้ไปช่วยงานที่บ้านของจางวางต่อ ณ ป้อมเพชร (จางวางของกรมหมื่นนรวิวัฒนศุภากร) ซึ่งจางวางต่อฯ ก็มีหุ่่นกระบอกอยู่ในอุปถัมภ์ นายเบี้ยวเรียกภรรยาจางวางต่อฯ คือ คุณทองคำว่านายแม่ (จากคำบอกเล่าของคุณเดิสมศรี (ณ ป้อมเพชร) วีระไวทยะ ผู้เป็นหลานจางวางต่อฯ)

ต่อมาเมื่อกรมหมื่นนรวิวัฒนศุภากร สิ้นพระชนม์ลงเมื่อ พ.ศ. 225456 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว นายเบี้ยวก็ยังคงเป็นข้าราชการบริพารของเจ้านายวังหน้าจนกระทั่งพระองค์สุทนต์ฯ ได้สิ้นพระชนม์ลง เมื่อ พ.ศ. 2562 นายเบี้ยวจึงได้มาอยู่ที่วังท่าพระกับภรรยา ซึ่งเป็นระยะ ที่นายเบี้ยวเป็นตัวโผหุ่่น และหาขายเปือก ๆ กับคุณครูชั้นไปเช็ดหุ่่นดังกล่าวมาแล้ว (ประมาณราว พ.ศ. 2470 – 71)

นายเบี้ยวจะอาศัยอยู่ในวังท่าพระอยู่ช้านานเพียงใดไม่ทราบได้ เพราะปรากฏว่าต่อมา นายเบี้ยวและภรรยาชื่อแม่ทรัพย์ ได้ไปเช่าบ้านอยู่แถววัดพญาไย และจะยังเป็นตัวโผหุ่่นกระบอกอยู่หรือได้เลิกสัมกิจการไป ก็ไม่อาจสืบทราบได้เช่นกัน

เนื่องจากนายเปี้ยวไม่มีบุตรหรือธิดา จึงไม่ทราบว่าบัดนี้หุ่นกระบอของนายเปี้ยวตก
อยู่แก่ผู้ใด หรือสูญหายไปข้างไหน

หุ่นนายปิ่น

ที่โรงเรียนวัดนายโรง หรือวัดสัมมัมชผล อันเป็นวันที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยผู้
สร้างวัดคือ “นายกรับ” เจ้าของคณะละครและครูละครมีชื่อในสมัยรัชกาลที่ 3 – 4 เป็นผู้สร้าง มี
ศิระหุ่นอยู่สำหรับหนึ่ง เป็นหุ่นของนายปิ่น สีทอง เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ 5 ตำบลบางบำหรุ มีชีวิตอยู่
ร่วมสมัยเดียวกับนายเปือก ประเสริฐกุล แต่อ่อนวัยกว่า

จากคำบอกเล่า ของนายเขียน สีทอง อายุ 82 ปี (252545) บุตรชายของนายปิ่นเล่าว่า
นายปิ่น บิดาเป็นตัวโผหุ่นกระบอ โดยจ้างช่าง (ไม่ปรากฏนาม) ทำหัวหุ่น หัวละ 4 บาท ส่วนการ
ปักสะดึงดินเลื่อมทำเครื่องแต่งตัวหุ่น นายปิ่นและครอบครัวทำเองทั้งหมด เพราะแม่ยายของนาย
ปิ่นเดิมเป็นละครชาตรีของเจ้ากรับ คงจะมีความสามารถทางเย็บปักเครื่องแต่งตัวละครอยู่แล้ว ฉาก
หุ่นกระบอของนายปิ่นก็เขียนเองเพราะนายปิ่นเป็นช่างเขียนเคยช่วยเขียนภาพที่ผนัง โบสถ์วัดรอกบาง
บำหรุ ที่ถนัดคือเขียนภาพพวกตัวตลก ตัวกากที่เป็นชีวิตชาวบ้าน เข้าใจว่านายปิ่นคงจะถนัดขีดหุ่น
ตัวตลกได้เช่นเดียวกัน

ลักษณะหุ่น

ศิระหุ่นคณะนายปิ่น แปลกไปกว่าศิระหุ่นกระบอคณะอื่น ๆ คือปั้นด้วยดินดิบทั้ง
หัวมีแกนตรงคอเป็นไม้เนื้อเบา เนื่องจากกาลเวลาทำให้หัวหุ่นชำรุด กระจายที่ปิดบนผิวหน้าเพื่อ
เขียนสีลอกออก ทำให้เห็นเนื้อในว่าเป็นดิน บางหัวดินแตกออกทั้งหัว เห็นว่าเป็นดินดิบล้วน มีแกน
ไม้อยู่ตรงกลางเท่านั้น เครื่องประดับศิระกระแหแนวรักเป็นกระจิงและลวดลายปิดทองประดับ
กระจก งามวิจิตร เช่นเดียวกับหุ่นของจางวางทั่ว พาทยโกศล และของนายเปือก ประเสริฐกุล

สำหรับตัวหุ่นไม่มีเหลือให้เห็นแล้ว คุณลุงเขียน สีทอง เล่าว่า เมื่อไม่สามารถจะเก็บ
รักษาตัวหุ่นทั้งหมดไว้ได้ ถึงแม้จะมีคนจีนพ่อค้าขายของเก่ามาขอซื้อ แต่ก็ไม่ยอมขาย จึงยกให้เป็น
สมบัติของโรงเรียนวัดนายโรงทั้งหมด เพราะคุณลุงเขียนทำงานเป็นภารโรงอยู่ที่โรงเรียนนี้ ในสมัย
แรกที่หุ่นมาอยู่ที่โรงเรียน ยังมีตัวหุ่นครบ แต่เนื่องจากไม่มีใครดูแลรักษา เด็กนักเรียนได้เอามาซิด
เล่นกันจนหัวหุ่นแตกหักชำรุด ทั้งเสื้อหุ่นก็ชำรุดเสียหายไม่มีเหลือ กว่าจะตระหนักและนำมาเก็บ
รักษาไว้เป็นที่ทางก็เหลือแต่หัวหุ่นชำรุดอยู่เพียงเท่าที่เห็นในปัจจุบันเพียงไม่กี่หัวเท่านั้น

การแสดงหุ่น

ไม่ทราบว่าหุ่นคณะนายปิ่นจะเว้นการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ เช่นเดียวกับหุ่นคณะนาย
เปือกหรือไม่ แต่หัวหุ่นที่เหลือให้เห็น ไม่มีศิระถึงแม้แต่หัวเดียวมีแต่ศิระ พระ นาง และยักษ์
ตลอดจนหัวละครหุ่นอื่น ๆ เป็นต้นว่า พระอินทร์ กุมารหน้าทอง พรหมมณีนางกำนัล หัวลาว และ
ตัวตลก ไพร่พลต่าง ๆ

คุณลุงเขียนเล่าว่า นายเปี้ยก ประเสริฐกุล และบุตรทั้งสอง คือ คุณหว้า และคุณครูชั้น ก็เคยถูกหามาเชิดหุ่นคณะนายปิ่น เข้าใจว่านายปิ่นจะเป็นเพียงตั้งโผ หรือเชิดแต่ตัวตลก เมื่อรับงานแสดงก็ต้อง “หา” ผู้เชิดตัวดี ๆ ที่มีชื่อเสียงมาเชิด เช่นเดียวกับเจ้าของคณะหุ่นกระบอกอีกหลายคณะในยุคนั้น

การบรรเลง

หุ่นคณะนายปิ่น หาปีพาทย์ของพระเพลงไพเราะ (โสม สุวาทิต) พระเพลงฯ เป็นครูดนตรีที่มีชื่อเสียงโด่งดังท่านหนึ่ง ได้พระราชทานบรรดาศักดิ์นี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 ราลือกันว่าพระเพลงฯ ติระนาคได้เพราะที่สุด นอกจากนี้ยังมีความสามารถทางเครื่องหนังอีกด้วย

หุ่นแม่สังวาลย์ อิมเอิบ จังหวัดตาก

หุ่นคณะนี้แทนที่จะเล่นในเมืองตาก เจ้าของหุ่นกลับบอกว่า มักเล่นต่างจังหวัด เช่น ที่ สวรรคโลก สุโขทัย เสียเป็นส่วนมาก เพราะคนเมืองตากเองไม่ค่อยรู้จักหรือไม่สนใจก็ไม่ทราบ

เชื้อสายของแม่สังวาลย์เป็นคนเมืองสุพรรณ ขึ้นไปค้าไม้ ขาดทุน จึงอยู่ที่ตากเสียเลย ตาของแม่สังวาลย์ชื่อจั้น ขายชื่อพัด ชอบทางการเล่น เคยแกะหุ่นขึ้นเอง แล้วเกิดเสียขายไม่ยอมให้ หุ่นของตัวสูญหายไป อยากให้ลูกหลานได้เห็น จึงตั้งเป็นคณะเล่นจริงจังขึ้น

ตัวแม่สังวาลย์ ก่อนเล่นหุ่นก็เคยเป็นลิเกมาก่อน เล่นที่ไรเขาก็ให้เป็นตัวนางยักษ์ นางมารตัวอิจจา เพราะออกท่าออกทางเก่ง ต่อมา สามปีไม่ยอมให้ออกหน้าจาก จึงแกะหุ่นเพิ่มเติมขึ้น แล้วให้มาเล่นหุ่นแทน เป็นอันว่าเล่นหลังจากไม่ต้องแสดงตัวให้ใครเห็น ก็เล่นหุ่นเรื่อยมา “แม่สังวาลย์” อายุ 88 ปี (252545) หุ่นของแม่สังวาลย์เป็นหุ่นกระบอก สีสันสดใส ปัจจุบันไม่ได้รับงานแสดงแล้ว

หุ่นคณะรอดศิรินิลศิลป์

นายบุญรอด ประกอบนิล เจ้าของคณะหุ่นรอดศิริฯ เกิดเมื่อ พ.ศ. 2482 ที่บ้านขมื่น ธนบุรี อายุ 42 ปี (2524) บิดาชื่อสอน มารดาชื่อเต็ม บิดาเป็นช่างหล่อพระอยู่บ้านช่างหล่อ ต่อมา บิดาตาเสียมองอะไรไม่เห็น และมารดาก็ถึงแก่กรรมลง

เมื่อเป็นเด็กเรียนหนังสืออยู่ที่ โรงเรียนวัดวิเศษการ และบ้านของบุญรอดก็อยู่ข้างบ้าน นายเปี้ยก ประเสริฐกุล ได้คุ้นเคยและติดตามไปดูการแสดงหุ่นของคณะนายเปี้ยกเสมอ บางครั้งก็ติดตามไปในคณะ โดยเป็นเด็กช่วยตีกรับบ้าง ขนเครื่องบ้าง ด้วยใจรักในการละเล่นหุ่นกระบอกมาแต่เล็ก

หัตถ์เชิดหุ่น

บุญรอด ได้ขอหัตถ์เชิดหุ่นกับคุณครูว่า ประเสริฐกุล บุตรีของนายเป็ยก โดยก่อนจะประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ คุณครูก็ขอให้ศิษย์คือบุญรอดสาบานตนก่อนว่าจะไม่ตั้งคณะหุ่นขึ้นเป็นของตนเองและออกเล่นรับงานจนกว่าครูว่า จะหาชีวิตไม่แล้ว

เนื่องจากคลุกคลีอยู่ในคณะหุ่นของนายเป็ยกฯ มานาน บุญรอดจึงเชิดหุ่นได้เป็นอย่างดี และทุกครั้งที่หุ่นนายเป็ยกฯ รับงานออกแสดง ก็จะต้องมีบุญรอดร่วมเชิดอยู่ในคณะเสมอจนราวอายุ 31 ปี บุญรอดจึงได้คิด สร้างหุ่นกระบอกขึ้นเป็นของตนเอง เพราะก็มีฝีมือทางช่างอยู่แล้ว ด้วยรับจ้างปิดทอง หรือปั้นตักแต่งประดับกระจกหน้าบ้าน โบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญเป็นอาชีพหลัก แต่ไม่เคยเอาหุ่นที่สร้างออกเล่นรับงานเลย ตามสัญญาที่ได้ให้ไว้กับครูบาอาจารย์อย่างเคร่งครัด จนกระทั่งคุณครูว่า ประเสริฐกุล ได้ขึ้นแก่กรรมลงในวันที่ 20 มีนาคม พ.ศ. 2513 บุญรอดจึงได้ตั้งคณะหุ่นขึ้นเป็นของตนเอง ตั้งชื่อว่าคณะรอดศิรินิลศิลป์ ออกเล่นรับงานทั่วไป แต่คนทั่วไปก็รู้จักกันในนามของหุ่นบุญรอด แม้บุญรอดจะมีคณะหุ่นเป็นของตนเองแล้ว แต่เมื่อหุ่นกระบอกคณะนายเป็ยกฯ ซึ่งต่อมาตกอยู่ในความควบคุมของคุณครูขึ้น รับงานแสดงที่ใดก็ตามบุญรอดก็ไม่เคยขาดที่จะมาช่วยร่วมเชิดหุ่นให้กับคณะนายเป็ยกฯ อยู่เสมอ

ต่อมาในปี 2522 กรมศิลปากรได้ก่อตั้งคณะหุ่นกระบอกของกรมศิลปากรเอง เพื่อส่งไปแสดงใน “งานแสดงระหว่างประเทศทางมรดกหุ่นของในประเทศเอเชีย” ณ เมืองทัชเคนท์ สหภาพโซเวียตในระหว่างวันที่ 25-31 ตุลาคม 2522 บุญรอด ประกอบนิล ก็ได้เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับเชิญจากกรมศิลปากร ให้ร่วมคณะไปในการเดินทางครั้งนี้ด้วย และทำหน้าที่เชิดตัวนางผีเสื้อสมุทรอันเป็นตัวเอกของเรื่อง ในการแสดงหุ่นกระบอกเรื่อง พระอภัยมณี ตอน “หนีนางผีเสื้อ” ที่ทางกรมศิลปากรจัดไป

หุ่นคณะรอดศิรินิลศิลป์ หรือหุ่นบุญรอดนี้ มีทั้งหุ่นกระบอกและละครเล็ก โดยสร้างและมีสัดส่วนเช่นเดียวกับหุ่นกระบอก และละครเล็กคณะนายเป็ยก ประเสริฐกุล ทุกประการ

ภาคผนวก ข

ภาพหัวหน้าคณะ และการแสดงหุ่นกระบอกคณะต่างๆ ในปัจจุบัน

ภาพที่ 72 นางฉิ้น สุกุลแก้ว หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกครูฉิ้น สุกุลแก้ว

ภาพที่ 73 การสาธิตวิธีการจับหุ่นกระบอกก่อนเจ็ด โดยนางฉิ้น สุกุลแก้ว
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ วันที่ 3 พฤศจิกายน 44.

ภาพที่ 74 ลักษณะตัวหุ่นกระบอก แสดงเรื่องพระอภัยมณี
ของคณะครูชั้น สกุดแก้ว

ภาพที่ 75 ลักษณะตัวหุ่นกระบอกเรื่องสังข์ทอง ตอนรจนาเลี้ยงพวงมาลัย
ของคณะครูชั้น สกุดแก้ว

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
20 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 76 อาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤตกำลังเชิดหุ่นจูล่ง แสดงเรื่องสามก๊ก ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย มกราคม 2532

ภาพที่ 77 หุ่นกระบองขงเบ้ง กวนอู เล่าปี่ เตียวหุย จูล่ง ของคณะจักรพันธ์ โปษยกฤต

ที่มา : ประกันชีวิตAIA.,ปฏิทิน หุ่นกระบอง เรื่องสามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือ , 2546.

ภาพที่ 78 การแสดงเรื่องสามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือ
แสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย มกราคม 2532
ที่มา : ประกันชีวิตAIA.,ปฏิทิน หุ่นกระบอก เรื่องสามก๊ก ตอนโจโฉแตกทัพเรือ , 2546.

ภาพที่ 79 ลักษณ์หุ่นกระบอกตัวพระ ตัวนาง ตัวยักษ์
ของคณะจักรพันธ์ุ โปษยกฤต
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
20 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 80 หุ่นกระบอกคณะกรรมศิลปากร แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนพบสามพราหมณ์

ภาพที่ 81 หุ่นกระบอกคณะกรรมศิลปากร แสดงเรื่องพระอภัยมณี
ตอนพบสามพราหมณ์ถึงหนีนางผีเสื้อสมุทร

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
20 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 82 นางสาวสมร ทองเผือก หัวหน้าหุ่นกระบอกคณะรูดศิรินิลศิลป์
กำลังไหว้ครูก่อนเริ่มการแสดง

ภาพที่ 83 โรงหุ่นกระบอกคณะรูดศิรินิลศิลป์ แสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
18 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 84 การแสดงหุ่นกระบอกเรื่องพระอภัยมณี ตอนหนีนางผีเสื้อสมุทร คณะรอดศิรินิลศิลป์

ภาพที่ 85 ลักษณะการแสดงหุ่นกระบอกของคณะรอดศิรินิลศิลป์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
18 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 86 ภาพนักร้องประจำคณะรอดศิรินิลศิลป์

ภาพที่ 87 วงดนตรีประจำ คณะรอดศิรินิลศิลป์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
18 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 88 อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน หัวหน้าคณะครูเชิดชำนานาฏศิลป์ปัจจุบัน
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ วันที่ 20 มกราคม 2545.

ภาพที่ 89 การแสดงหุ่นกระบอกเรื่องระกาแก้ว ของคณะครูเชิดชำนานาฏศิลป์
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ แสดง ณ สนามหลวง 30 ธันวาคม 2545

ภาพที่ 90 นักร้อง ประจำคณะซุเซิดชำนาญศิลป์
แสดง ณ อุทยานเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 2 จ.สมุทรสงคราม กุมภาพันธ์ 2543.

ภาพที่ 91 นักดนตรีประจำคณะซุเซิดชำนาญศิลป์
แสดง ณ อุทยานเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 2 จ.สมุทรสงคราม กุมภาพันธ์ 2543.

ภาพที่ 92 กลุ่มผู้เซ็ดหุ่นกระบอกคณะสี่พี่น้อง จ.เพชรบุรี
ได้แก่ นางประนอม อินทรเนตร , นางประกอบ เล้าโลมวงษ์ ,
นางวิเชียร สุวรรณราษฎร์ ,นางสาหร่าย เริ่มคิดการณ์

ภาพที่ 93 ผู้เซ็ดสาธิตวิธีการเซ็ดหุ่นกระบอก ของคณะสี่พี่น้อง

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ จังหวัดเพชรบุรี 30 มิถุนายน 2545.

ภาพที่ 94 ลักษณะตัวหุ่นกระบอกตัวต่าง ๆ ของคณะสี่พี่น้อง

ภาพที่ 95 หุ่นรูปม้า ไม้ประกอบในการแสดง ของคณะสี่พี่น้อง

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ จังหวัดเพชรบุรี 30 มิถุนายน 2545.

ภาพที่ 96 ผู้วิจัยถ่ายภาพร่วมกับหัวหน้าคณะ ผู้เชิดหุ่นกระบอกคณะชะเวง หลานแม่บุญช่วย
ได้แก่ นางอรุณ เอี่ยมวิไล , นางสะอาด คุ้มเขต และนางเล็ก หงส์ทอง

ภาพที่ 97 การแสดงหุ่นกระบอกของคณะชะเวง หลานแม่บุญช่วย จ.นครสวรรค์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย ประภาศรี ศรีประดิษฐ์ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

21 กรกฎาคม 2545

ภาพที่ 98 ด้านหลังฉาก และวงดนตรีของคณะชะเวง หลานแม่บุญช่วย จ.นครสวรรค์

ภาพที่ 92 ลักษณะตัวหุ่นกระบอกของคณะชะเวง หลานแม่บุญช่วย จ.นครสวรรค์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย

21 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 100 นายสวน ผ่องแผ้ว หัวหน้าหุ่นกระบอบกีสาน คณะเพชรหนองเรือ
ถ่ายเมื่อ 22 มิ.ย. 2545

ภาพที่ 101 นายสวน ผ่องแผ้ว หัวหน้าคณะเพชรหนองเรือ ทำพิธีบูชาครูก่อนเริ่มการแสดง
ที่มา : ถ่ายภาพโดยวรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย 21 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 102 ลักษณะเวที และการแสดงหุ่นกระบอกลีसान คณะเพชรหนองเรือ

ภาพที่ 103 ลักษณะการเชิด และพากย์หุ่นกระบอก โดย นายสวน ฟ่องแก้ว

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย 21 กรกฎาคม 2545

ภาพที่ 104 ลักษณะตัวหุ่นกระบอกอีสาน คณะเพชรหนองเรือ

ภาพที่ 105 วงดนตรีหุ่นกระบอกอีสาน คณะเพชรหนองเรือ
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย 21 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 106 อาจารย์วีลาวัณย์ เสวตเสรีณี หัวหน้าหุ่นเมืองเหนือ คณะศิลปศึกษา

ภาพที่ 107 วิธีการเชิดหุ่นกระบอเมืองเหนือ คณะศิลปศึกษา
ที่มา : อนุสาร ปีที่ 42 ฉบับที่ 3 (ฉบับเดือน ตุลาคม, 2544) หน้า 41.

ภาพที่ 108 การแสดงหุ่นกระบอกเมืองเหนือ คณะฮ้อบปี่ฮัท เรื่องกนิรี ชูงคำ
ที่มา : อนุสาร ปีที่ 42 ฉบับที่ 3 (ฉบับเดือน ตุลาคม, 2544) หน้า 41.

ภาพที่ 109 การแสดงหุ่นกระบอกเมืองเหนือ คณะฮ้อบปี่ฮัท เรื่องเหยียนลี่ ปีสางน้ำเต้า
ที่มา : อนุสาร ปีที่ 42 ฉบับที่ 3 (ฉบับเดือน ตุลาคม, 2544) หน้า 41.

ภาพที่ 110 โรงหุ่นกระบอกคณะพะาะช่าง แสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ถ่ายเมื่อ 19 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 111 วงปี่พาทย์และนักร้องประจำหุ่นกระบอกคณะพะาะช่าง
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ถ่ายเมื่อ 19 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 112 โรงหุ่นกระบอกคณะพะาะช่าง แสดงเรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสินสมุทร

ภาพที่ 113 การแสดงหุ่นกระบอกคณะพะาะช่าง เรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสินสมุทร
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ แสดง ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์)
วันที่ 22 กันยายน 44

ภาพที่ 114 ผู้เซ็ดหุ่นกระบอกละปะชะแงง เรื่องพระอภัยมณี ตอนกำเนิดสินสมุทร

ภาพที่ 115 นักดนตรีและนักร้องประจำหุ่นกระบอกละปะชะแงง
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ แสดง ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม(วัดโพธิ์)
วันที่ 22 กันยายน 44

ภาพที่ 116 อาจารย์สุรัตน์ จงดา หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกครูไถ่ ทำพิธีบูชาครูก่อนการแสดง

ภาพที่ 117 โรงหุ่นกระบอกคณะครูไถ่ (สุรัตน์ จงดา)

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ แสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
วันที่ 18 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 118 ผู้เชิด นักดนตรี คนบอกบท ประจำคณะครูไก่ (สุรัตน์ จงดา)

ภาพที่ 119 การแสดงหุ่นกระบอกเรื่องสังข์ทอง ตอน พ้อบน คณะครูไก่

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ แสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
วันที่ 18 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 120 การแสดงหุ่นกระบอกเรื่องไกรทอง ตอน พ้อบน คณะครูไก่อ

ภาพที่ 121 การแสดงหุ่นกระบอกเรื่องไกรทอง ตอน พ้อบน คณะครูไก่อ

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ แสดง ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
วันที่ 18 กรกฎาคม 2545.

ภาพที่ 122 อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน ผู้ริเริ่มตั้งคณะหุ่นกระบอกโรงเรียนบ้านคนตรี
กำลังสอนนักเรียนหัดเชิดหุ่นกระบอก ที่โรงเรียนบ้านคนตรี จังหวัดสมุทรสงคราม
ถ่ายเมื่อ 10 กันยายน 44

ภาพที่ 123 การแสดงหุ่นกระบอกคณะบ้านคนตรี เรื่องพระอภัยมณี
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ โรงเรียนบ้านคนตรี
จังหวัดสมุทรสงคราม วันที่ 13 มีนาคม 2544.

ภาพที่ 124 การแสดงหุ่นกระบอกคณะบ้านคนตรี เรื่องระกาแก้ว

ภาพที่ 125 นักเรียนจากโรงเรียนบ้านคนตรี เชิดหุ่นกระบอกแสดงเรื่องระกาแก้ว
ในงานวันเกียรติยศครูผู้ดวงใจเด็ก

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ เมืองทองธานี วันที่ 7 กันยายน 2545.

ภาพที่ 126 หุ่นที่ใช้สำหรับฝึกซ้อมในการเรียนเชิดหุ่นกระบอก
ของโรงเรียนบ้านดนตรี จังหวัดสมุทรสงคราม

ภาพที่ 127 โรงเรียนบ้านดนตรี สอนดนตรีไทย และการเชิดหุ่นกระบอก
อยู่ในบริเวณโรงเรียนวัดกุฎีทอง อ. อัมพวา จ. สมุทรสงคราม

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ โรงเรียนบ้านดนตรี
จังหวัดสมุทรสงคราม วันที่ 13 มีนาคม 2544.

ภาพที่ 128 ผู้วิจัยถ่ายภาพร่วมกับคุณศิริรัตน์ ปานเสน หัวหน้าคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์
ที่มา : ถ่ายภาพโดย มานิต อินทรคง ณ บ้านคุณรัตน์ 7 เมษายน 2546.

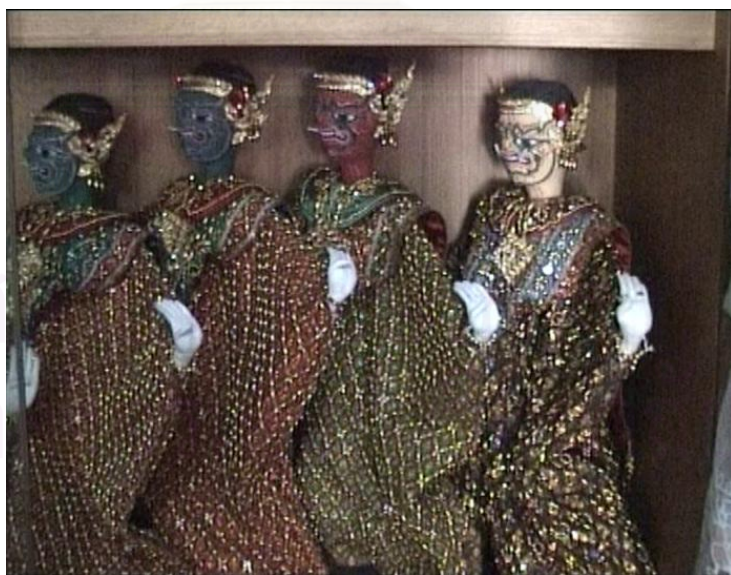

ภาพที่ 129 หุ่นกระบอกตัวนาง ของคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ บ้านคุณรัตน์ 7 เมษายน 2546.

ภาพที่ 130 หุ่นกระบอกตัวพระ ของคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์

ภาพที่ 131 หุ่นกระบอกยักษ์ตัวต่างๆ ของคณะหุ่นกระบอกคุณรัตน์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ ณ บ้านคุณรัตน์ 7 เมษายน 2546.

ภาพที่ 132 ลักษณะโรงหุ่นกระบอกคณะคุณรัตน์

ภาพที่ 133 โรงหุ่นกระบอกและหุ่นกระบอกตัวต่าง ๆ คณะคุณรัตน์
ที่มา : ถ่ายภาพโดย วรกมล เหมศรีชาติ วันที่ 7 เมษายน 2546.

ภาพที่ 134 การเชิดหุ่นกระบอกจีนไหหลำ
แสดงแก่นบน ณ ศาลเจ้าแม่ทับทิม (จู้โบเนี้ยว) เจิงสะพานซังฮี้ ฝั่งพระนคร

ภาพที่ 135 นักดนตรี และผู้เชิดหุ่นกระบอกจีนไหหลำ ภายในโรงหุ่นกระบอก

ที่มา : วารสารสารคดี ฉบับที่ 197 (กรกฎาคม 2544): 137.

ภาพที่ 136 ส่วนประกอบภายในตัวหุ่นกระบอกรจีนไหหลำ

ภาพที่ 137 หุ่นกระบอกรจีนไหหลำตัวพระ และตัวนาง
ที่มา : วารสารสารคดี ฉบับที่ 197 (กรกฎาคม 2544): 137.

ภาพที่ 138 การแสดงหุ่นกระบอกจีนไหหลำ เรื่องตา ฉิน เซ (สามพี่น้อง)
แสดงแก่นบน ณ ศาลเจ้าแม่ทับทิม (จู้โยเนี้ยว) เชียงสะพานซังฮี ฝั่งพระนคร

ที่มา : วารสารสารคดี ฉบับที่ 197 (กรกฎาคม 2544): 137.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ค

บทประพันธ์สำหรับแสดงหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์

บทประกอบการแสดงหุ่นกระบอก

เรื่อง ระกาแก้ว

คณะชูเชิดชำนาญศิลป์

โดย ครูวงษ์ รวมสุข

บทไหว้ครู

ปี่พาทย์ทำเพลง เสมอ รัว

ผู้เชิดหุ่นรำไหว้ครูออก

ร้องเพลงช้าปีนอก

สิบนิ้วลูบจะยกขึ้นประนม

ไหว้พระพุทธพระธรรมล้ำโลกีย์

เพลงปี่นตลิ่งนอก

ไหว้คุณบิดามารดร

ไหว้ทั้งผู้เฒ่าคุณ

ขอถวายบังคมเหนือเกษี

โพยภัยอย่าได้มีมาบีฑา

ครูพักอักษรทุกแหล่งหล้า

ของมาชูกช่วยอำนาจชัย

(รัวสามลา)

เพลง.....ปี่นตลิ่งนอก (ของเดิม)

ตะวันนั้นก็ย่ำค่ำแล้ว

มานอนด้วยเสียดกับพี่จะดีใจ

ชายขึ้นรินรวยระทวยทอด

หนาน้ำค้างพร่างพรอมลมรำเพย

ใครใครเขาก็มาด้วยกันหมด

ทั้งหญิงชายยัดเยียดเบียดกันมา

รักเจ้าสาธิตาแก้วจะนอนไหน

เหมือนดั่งได้ดอกฟ้าลงมาเชย

ใครจะกอดอิงแอบแนบแขนย

ใครจะเชยชมชิดเมื่อนิทรา

แม่ดอกประคู่ชูรสไม่เห็นหน้า

สัมมา สัมมา อย่าช้าที...

ฉากที่ 1

ตัวละคร พิณรัตน์

เพลง หุ่นกระบอก

เมื่อนั้น

ครอบครองพาราผาสุขใจ

ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทั้งหลาย

กับสาวน้อยสร้อยมาลีกัลยา

พระถนอมจอมขวัญจวนครรภ์แก่

พระระวิงกังวลเป็นพันไป

พิณรัตน์จวบพิภพไหว

ภวนัยเป็นสุขทุกเวลา

แสนสบายเป็นบรมสุขา

พระราชาก็สวาสไม่คลาดคลาย

ไม่ท้อแท้มีวามองต่อยพ่องใส

อยู่แต่ในแท่นที่ศรีไสยา

(เจริญ)

เพลง ร่าย

คิดแล้วจัดแจงตกแต่งเครื่อง

จับพระแสงสิทธิ์ศักดิ์หลักสุธา

อร่ามเรื่อน่ารักเป็นหนักหนา

เสด็จมายังท้องพระโรงชัย

(เพลง.....เชิด)

ฉากที่ 2

ตัวละคร สร้อยมาลี สาวใช้

เพลง เกสรตำอาน

เมื่อนั้น

อยู่ในปรางแก้วรจนา

นางกลิ้งเกลือกสำเนียงโหย

ร้องเรียกนางสาวใช้ให้ช่วยกัน

สร้อยมาลีเวยวอดเส่นหา

กัลยาปวดป่วนรัญจวนครรภ์

ดินโดยแทบชีวะจะอาศัย

ไปทูลองค์ทรงธรรมให้ลงมา

(เจริญ)

เพลง ร่าย

บัดนั้น

ก้มเกล้าคุชฎีชฎีลีลา

สาวใช้รับสั่งใส่เกศา

วิ่งไปทูลราชายังปรางใน

(เชิด)

(สร้อยมาลี สาวใช้ เข้าจากคนละฝาก)

ฉากที่ 3

ตัวละคร พิณรุذنีสาวใช้ ออกคนละฝาก

เพลง ทองหย่อน

ฟังเอยสองศรี
เสด็จจากแท่นสุวรรณอันอำไพพิณรุذنียินดีจะมีไหน
ตรงไปยังปรางนางเทวี

(เชิด)

ฉากที่ 4

ตัวละคร พิณรุذنีสร้อยมาลี สาวใช้ หมอตำแย ไก่

เพลง แยกต้อยหม้อ

ครั้งถึงจึงประคองนางโคมยงค์
พระตรัสสั่งนางกำนัลช่วยพิควีเมื่อย่าทรงกรรแสงเลยโคมศรี
ทั้งสาวศรีไปตามหมอตำแยมา

(เจรจา)

(สาวใช้รับคำ รีบไปตามหมอตำแยมา.....หมอต่าง ๆ ก็ออกมาเล่นตลก)

เพลง แยกบรเทศ

ถึงฤกษ์งามยามปลอดคลอดโอรส
ด้วยเป็นกรรมของนางได้สร้างมานางกำสรดคืนโดยให้โหยหา
ลูกยากลับกลายเป็นไก่ไป

(รัว.....โอด)

(ไก่ออกมาขัน - เจรจา)

เพลง ร่ำ

เห็นลูกรัก

ความอายสาวสรรกำนัลน้อย
ลูกอะไรจึงเป็นเช่นนี้
จับพระแสงฤทธิ์ไกรไขว่คว้า

พระทรงศักดิ์เคืองขัดเพียงดักยัย

พระทรงชัยกระบี่บาทตะวาดมา
ช่างอัปปริยชัยพัคตร์เป็นหนักหนา
จะเข่นฆ่าชีวิตให้บรรลัย

(เชิด - โอด)

เพลง หุ่นกระบอก

เมื่อนั้น

ทรงเข้ากอดบาทาศากาลัย
จะเข่นฆ่าลูกชายเจ้าไก่แก้ว
เพราะเวรกรรมที่ได้ทำแต่ก่อนมา
โอ้วว่าอนิจาพระลูกเอ๋ย

สร้อยมาลีมัวหมองไม่ฟ้องใส

ภูวนัยยกโทษโปรดน้องชา
ตายแล้วก็ไม่หายความขายหน้า
จะเข่นฆ่าชีวิตก็บรรลัย
เป็นกรรมเคยก่อสร้างแต่ปางไหน

เจ้าเกิดมามีได้อยู่ในเวียงชัย

ต้องอยู่ไพรองค์เดียวเปลี่ยวเอนา

แม่จะให้แหวนผูกหัตถ์ลูกรัก

เพื่อประจักษ์สืบสายไปภายหน้า

พลางก็ถอดแหวนผูกให้ลูกยา

นางโศกามีได้สมประจักษ์

(โอด)

เพลง กล่อมพระยา

เห็นเมียรัก

พระทรงศักดิ์เคঁใจคังไฟจี

ว่าแม่สาวน้อยสร้อยมาลี

มาหลงลูกเช่นนี้ได้อย่างไร

เหวี่ยงเหวี่ยงเสนาอย่าซ้ำที (ซ้ำ)

จงพาลูกกาลิอุบาทใหญ่

เอาไปปล่อยเสียที่ในกลางไพร

อย่าให้เข้ามาได้พวกเสนา

(เจรจา)

ตัวละคร เสนาออก

เพลง ร่ำ

บัดนั้น

เสนารับสั่งใส่เกศา

เข้ากอดกุมอุ้มเจ้าไก่อมา

บังคมลาออกจากพระโรงชัย

(เชิด)

เพลง นาคราช

มาถึงยังซึ่งหิมเวศ

ขอบเขตเนินผาในป่าใหญ่

แล้วเอาเจ้าไก่อน้อยปล่อยไป

เสนาในริบมายังธานี

(เชิด)

ฉากที่ 5

ตัวละคร เทวดา ไก่อ กุมารระกาแก้ว

เพลง ยานี

จะกล่าวถึงเทวาวะราฤทธิ

สถิตย์ในวิมานทองอันส่องใส

ให้เดือดเนื้อร้อนใจไม่สมประดี

โกษิผันแบรแล้วแลไป

(เจรจา)

เพลง ร่ำ

แลเห็นสกุณนัยเจ้าไก่อแก้ว

มาขันแจ้วอยู่ที่ในป่าใหญ่

จะไปช่วยมิให้ม้วยซึ่งบรรลัย

คิดแล้วเทพทัยกี่เหาะมา

(กลม)

- เพลง ร่าย
คิดเอยคิดแล้ว
จึงร่ายเวทเป่าพลุไปทันใด
(รำ)
พระจักรแก้วยินดีจะมีไหน
กุมารไก่อเป็นมนุษย์สุดโสกา
- เพลง แจกไทร
รูปไก่อหายกลายร่างเป็นมนุษย์
จึงขอรวอนไหว้พระเทวา
(เจริญ)
บริสุทธินำรักเป็นหนักหนา
กุมาราไก่อถามเนื้อความไป
(เทวดาเล่าความให้ฟังว่าเป็นลูกใคร เป็นมาอย่างไร แล้วตั้งชื่อให้ว่า ระกาแก้ว ให้จักรเป็น
อาวุธ)
- เพลง ร้อยรำ
ครั้นเล่าเรื่องเบื้องหลังให้ฟังสั้น
ก็หายวับกับตาในป่าวัล
(รำ)
อัมรินทร์ปรีเปรมเกษมสันต์
ไปสู่ยังวิมานสำราญใจ
- เพลง ทอย
ฝ่ายว่ากุมารระกาแก้ว
เห็นเทวาเหาะกลับลับเมฆไป
เดินพลางโศกพลางมากกลางดง
สะอื้นอ้อนถอนฤทัยอยู่ไปมา
(โอด.....เซ็ด)
เป็นกรรมแล้วต้องอยู่ในป่าใหญ่
ภูวนัยเปลี่ยวเปล่าเสร์วิญญา
คิดถึงบิตูรงค์ที่จากหน้า
กุมาราโศกคัดพันทวี

ฉากที่ 6

- ตัวละคร นิลเสน
เพลง ลิงโลด
มาจะกล่าวบทไป
ได้พรพระสมมฤดี
มีแว่นแคว้นแดนยาวสิบเก้าโยชน์
เป็นใหญ่กว่าฝูงสัตว์ที่ในไพร
(เจริญ)
ถึงนิลเสนฤทธิไกรชาญไชยศรี
ใครเช่นฆ่าชีวีไม่บรรลัษ
สิงขรโหดเขาเงินเนินไสล
ฤทธิไกรใครไม่รอมมาต่อตี

เพลง ร่าย
 วันเมื่อเทพเจ้าเข้าคลใจ
 คบแต่งกายไม่ซ้ำที่
 (เชิด)

เมื่อจะได้พบองค์พระทรงศรี
 เหาะรีไปเที่ยวชมพนมไพร

ตัวละคร นิลเสน กุมารระกาแก้ว
 เพลง ร่าย
 เหาะมา
 นิลเสนเคื่องขัดในหฤทัย
 เข้าขวางหน้าว่าเหวยกุมารน้อย
 มิ่งไม่กลัวที่จะม้วยซึ่งชีวา
 (เจรจา)

แลเห็นกุมารในป่าใหญ่
 แล้วแผ่นโผนโจนไปด้วยฤทธา
 กระจ้อร่อยมาเยือนที่ในป่า
 ล้วงแดนกุมารจะว่าไร

เพลง ทะเลบัว
 ฟังเรื่อง
 จึงตอบคำลึงไพรมิได้ซ้ำ
 เห็นว่าเราเป็นเด็กก็เหล็กเพชร
 เราเดินป่ามิได้มาทำไมใคร
 (เชิด)

ระกาแก้วแก่นเคื่องเป็นหนักหนา
 อหังกาเกินตัวไม่กลัวใคร
 จะคร้ามเข็ดความร่อย่างสงสัย
 จะหมายใจคิดขู่จะกลัว

เพลง ร่าย
 ต่างเทียมต่างหาญอุทยานยุทธ์
 ต่างคนต่างดีมีวิชา
 (เชิด.....เจรจา)

อูดลุดหวดซ้ายป่ายขวา
 พนาวาเลื่อนลั่นสนั่นไป

เพลง เชิดนึ่ง
 เมื่อนั้น
 พระทรงชรอรอนราญไม่บรลัย
 แล้วรำลึกถึงองค์เทวฤทธิ์
 เสร็จแล้วขว้างไปในเมฆา
 (รัว.....เชิดนอกออกเดี่ยว)

ระกาแก้วถาจบพิภพไหว
 พระหนือทัยจับจักรอันศักดิ์คา
 ขอให้สมดังจิตต์ปรารถนา
 เป็นนาคาพันพิขมีฤทธา

เพลง สุดใจชั้นเดียว

บัดนั้น
เห็นนาครัศมีคัลลิตั้งอินทรี
แล้วจึงร้องขอโทษโปรดเกษ
อย่าพึงให้ขำม้วยซึ่งชีวา

(เจริญ)

นิลเสนร่อนใจคังไฟจี
ขุนกระบี่แทบจะตายวายชีวา
พระทรงเดชยกโทษโปรดเกษ
ขอเป็นข้าทรงธรรมจันบรรลัย

เพลง ร่าย

คิดแล้วก็ชวนวานรดง
ทั้งสองศรีเดินเรียงเคียงกันไป

(เชิด)

เสด็จลงลีลาหาข้าไม่
กรั้นหนื่อยอ่อนครรรไลขึ้นเมฆา

ฉากที่ 7

ตัวละคร ท้าวพรหมทัต - รัชนี

เพลง หุ่นกระบอก

เมื่อนั้น

ครอบครองเขตฉันทเสมา
ท้าวมีองค์อัครณาษา
มีบุตรงามช่วงดั่งดวงใจ
ชันษาเจ้าก็ได้สิบห้าปี
ถนอมไว้ในปรากรรณา
ท้าวให้เราร้อนในฤทัย
มีคู่จะได้ครองซึ่งธานี

(เจริญ)

ท่านท้าวพรหมทัตนาถา
ไพร่ฟ้าเป็นสุขสำราญใจ
โสภางามล้ำดั่งแขไข
ชื่อทราวม้วยแวมณิศรีโสภา
พิวณวีดั่งเทพเลขา
มิได้มีโรคาหมายยัย
อยากจะทำให้ลูกรักเจริญศรี
พระภูมิตรีสปรักษากัลยา

เพลง ร่าย

ฟังเรื่อง

จับพระขันต์สิทธิศักดิ์หลักรุษา

(เสมอ)

พระมิ่งเมืองแสนโสมนัสสา
เสด็จมายังท้องพระโรงชัย

เพลง ขึ้นพลับพลา

ลดองค์ลงนั่งบัลลังค์อาสน์
แล้วจึงมีสิงหนาทประกาศไป

(เจริญ)

พร้อมอำมาตย์เฝ้าแน่นไสว
เสนาในเร่งรัดไปจัดการ

เพลง ร่าย

บัดนั้น
ศิโรราบกราบลาไม่ช้านาน

พวกเสนาค่านับแล้วรับสานส์
ออกปล้นทวารวังแล้วรีบไป

(เชิด.....ทำเพลงฝรั่ง)

ฉากที่ 8

ตัวละคร ยูโฟซาล (ฝรั่ง)

เพลง มาร์ชชิงทูกอเจีย

จะกล่าวฝ้ายนายยูโฟซาลชาญชัยเกิด
ได้รับสานส์แสนสำราญในฤทัย
ชั้นษาเจ้าก็ได้อิบบห่าปี
จึงตรัสสั่งบ่าวไพร่มิได้ช้า

ครอบครองเมืองอังกฤษมานานหลาย
อยากจะได้คู่ชมภิรมย์ยา
ยังไม่มีคู่เรียงมาเคียงหน้า
มึงจงอยู่พาราภูจะไป

(เจริญ)

เพลง โยสลัม

ครั้นสั่งเสร็จขึ้นชมสมสมาน
ออกจากเคหาภิรมย์คลาไคล

ยูโฟซาลยินดีจะมีไหน
ตรงไปยังเมืองไทยมิได้ช้า

(เชิด.....ทำเพลงแขก)

ฉากที่ 9

ตัวละคร อาบูหะซัน

เพลง กระวีตีปัด

จะกล่าวฝ้ายนายมลายูอาบูหะซัน
ได้รับสานส์ของท้าวพรมทัด

ครอบครองเขตจันทร์เมืองชวา
ให้เร่งรัดรีบไปทวยปัญหา

(เจริญ)

เพลง แยกคู่

จึงตบแต่งกายไม่ช้าพลัน
พอเสร็จจรจรพ้ออาวูรสำหรับกาย

อาบูหะซันยินดีจะมีไหน
ครั้นได้ฤกษ์รีบไปมิได้ช้า

(เชิด.....ทำเพลงลาว)

ฉากที่ 10

ตัวละคร หนานแก้ว

เพลง สร้อยลำปาง

จะกล่าวถึงเจ้าลาวชาวเวียงจันทร์
ได้รับสานส์กษัตริย์ธิบตี
ตามในสานส์จะให้เราทวยปัญหา
พอทราบความแสนสำราญทุกข์

(เจริญ)

ครอบครองเขตชั้นท์เป็นสุขศรี
เจ้าลาวก็เป็นทีสำราญใจ
ถ้าทวยถูกก็จักยกราให้
ด้วยอยากได้เป็นคู่ครองพระธิดา

เพลง ลาวเจียง

จึงตรัสสั่งเสนาให้เตรียมพล
จะไปเมืองพรมทนต์ครา
ว่าแล้ว บ่ ซ้ำที
แต่พอได้ฤกษ์เบิกพลไกร

(เชิด.....ทำเพลงจีน)

เลือกล้วนแต่คนที่แก่ล้า
ต้องยกโยธาในทันใด
ตบแต่งกายงามวิไล
สั่งยกทัพใหญ่ออกจากเวียง

ฉากที่ 11

ตัวละคร จีน (กิมเหล็ง)

เพลง ไปยั้งเหล็ง

จะกล่าวกลับจับความไปตามเรื่อง
ชื่อกิมเหล็งเก่งกล้าสง่าดี

(เจริญ)

ถึงเจ้าเมืองเซียงไฮ้ชาญชัยศรี
ไพรีมิได้รอดต่อศกคา

เพลง จีนหน้าเรือ

สั่งเสร็จเท่านั้นด้วยทันใจ
ออกจากเซียงไฮ้ไม่อยู่ช้า

(เชิด)

เจ้ากิมเหล็งดีใจเป็นหน้าหนา
ตรงไปพาราเจ้าเมืองไทย

ฉากที่ 12

ตัวละคร การะเวก (ยักยี)

เพลง สิงห์โตเล่นหาง

เมื่อนั้น
ครอบครองเขตชั้นท์สวรรค์ยา
วันเมื่อถึงคราวจะบรรลัย
จะไปเที่ยวในป่าพนาลี

(เจริญ)

การะเวกสิทธิ์ศักดิ์ยักยี
ชื่อพาราโรมจักรหลักธานี
ให้เราร้อนฤทัยท้าวยักยี
ไปจับเนื้อเสือสิงห์ที่ในไพร

เพลง กราวใน
 คิดแล้วจัดแจงตบแต่งเครื่อง
 เยาวรัตน์รุ่งเรืองงามเชิดฉาย
 กรกุมคธาแก้วอันแพรวพราว
 ราพร้ายเหาะไปในอารัญ
 (กราวใน.....เชิด)

ฉากที่ 13

ตัวละคร ฝรั่ง แยก ลาว จีน ยักษ์
 เพลง ร่าย
 แลเห็นพวกหน่อกษัตรา
 ยกพวกพลมาในไพรสัจญ
 จึงเข้าไปไต่ถามเนื้อความพลัน
 ยกพวกพลขันต์ไปแห่งใด
 (เจรจา)

เพลง สมิททองมอญ
 ครั้นว่าได้แจ้งแห่งกิจจา
 อสุรายินดีจะมีไหน
 กษัตริย์ร้อยเอ็ดพาคลาไคล
 ราพร้ายก็ตามไปในพารา
 (เชิด)

เพลง ร่าย
 ครั้นถึงจึงเข้าเสนาใหญ่
 ต่างคนดีใจเป็นหนักหนา
 เราจะขอเข้าเฝ้าเจ้าพารา
 จะโปรดปราณหรือว่าประการใด
 (เจรจา)

เพลง นั้บแกละ
 บัดนั้น
 เสนาผู้มีอิชฌาลัย
 ต่างคนลีลาคลาไคล
 เข้าทอ้งพระโรงชัยในทันที
 (เชิด)

(ท้าวพรหมทัตออก เสนาออก.....เจรจา)

ฉากที่ 14

ตัวละคร ท้าวพรหมทัต สาวใช้ แวมณี
 เพลง สารถี
 ฟังเรื่อง
 พระมิ่งเมืองปรีเปรมเกษมศรี
 จึงตรัสสั่งสาวใช้ไม่ช้าที
 จงไปตามบุตรีให้จั้นมา
 (เจรจา)

เพลง ร่าย
 บัดนั้น สาวใช้รับสั่งใส่เกษา
 ก้มเกล้าขลุ่ยชู้ชูลีลา ไปปรารภปราสาทนางทรมวย

(เชิด)

(สาวใช้.....พรมทัดเข้าจาก แววมณี.....สาวใช้ออกคนละฝาก)

(เจริญ)

เพลง กล่อมনারี
 เมื่อนั้น แววมณีเขายอดพิศมัย
 แจ้งว่าพระบิดาให้พาไป อรทัยเข้าที่ทรงพระคงคา
 สรงเสร็จค่อยเสด็จลีลาศ กำเนิดนางแวดล้อมทั้งซ้ายขวา
 ดั่งดาวล้อมจันทร์กระจ่างกลางนภา เสด็จมาเฝ้าองค์พระทรงธรรม์

(เพลงเร็ว.....เชิด)

เพลง รื้อร่าย
 ครั้นถึงจึงตรงขึ้นไปเฝ้า พระจอมเจ้านิเวศเขตชั้นที่
 หมอบอยู่ตรงหน้าพระทรงธรรม์ นางจอมขวัญบนอบพระภูวนัย

(เจริญ.....มหีสื่ออก)

ตัวละคร ท้าวพรมทัด มเหสี แววมณี

เพลง ร่าย
 ครั้นพร้อมแล้วตรัสชวนมเหสี กับบุตรสาวสรรทงน้อยใหญ่
 แล้วเสด็จล่องเลยมาเกษัย ตรงไปพลับพลาหน้าบุรี

(เชิด)

ฉากที่ 15

ตัวละคร ฝรั่ง แหก ลาว จีน ยักษ์ ท้าวพรมทัด แววมณี

เพลง เทพทอง
 เมื่อนั้น พวกร้อยเอ็ดปริเปรมเกษมสันต์
 ต่างน้อมกายถวายอภิวันท์ คอยฟังคำทรงธรรม์เจ้าธานี
 พรมทัดจึงตรัสตั้งปัญหา ถ้ามมาตามพวกเจ็ดกรุงศรี
 ทั้งสามข้อที่ตั้งมาครั้งนี้ ใครถูกดีจะให้ครองพระเวียงชัย

(เจริญ)

เพลง การะเวก

การเวกยื่นฟังแล้วนั่งคิด
เราอยากแก้ปัญหาบ้างจะเป็นไร

เห็นสมจิตต์จึงทูลเฉลยไข
ถ้าบุญไซ้จะ ได้ครองทั้งสองรา

เพลง ร่าย

ฟังยักษ์ตรัส
จึงตอบความตามตรงไม่สงกา
อันตัวท่านนั้นก็เป็นยักษ์
เราให้सानส์แก่พวกเจ็ดธานี

พรมที่ตั้งนั่งกดคประหม่า
ว่าดูราเถิดท่านอสุรีย์
ไม่ควรทวยปัญหาของทรงศรี
ตัวท่านนี้ใครเชิญให้เข้ามา

(เจริญ)

เพลง ร่าย

ต่างคนต่างทายกันไม่ได้
บ้างชี้นิ้วกริ้วกราดตวาดมา
เราทายถูกกลับว่าผิดจิตไม่ตรง
บ้างโกรธาเป็นดั่งแสงไฟ

ให้อึดอึดจิตใจเป็นหนักหนา
ช่างพูดจากลับกลอกออกอภิปราย
เป็นถึงจอมจักรพงษ์พุดเหลวไหล
เข้าเลียวไล่สัพยุทธ์ยุทธนา

(เชิด)

เพลง

ปากท้อซันเดียว

เมื่อนั้น

ความกลัวตัวสันตันอุรา
แต่มานะกษัตริย์ไม่ย่อท้อ
ว่าพลาถาโถมโถมเข้าไป

แวมณีเขาวยอดเสน่หา
กัลยาอันอันให้จงใจ
จะแทนคุณท่านพ่อให้จงได้
ราพร้ายขวางหน้าเข้าราวี

(เชิด)

เพลง

ร่าย

เมื่อนั้น

คิดพลางจะพานางเทวี
จึงขอรณมัสการอ่านพระเวทย์
ให้มีดมัวทั่ว ไปทั้งจักรวาล

การเวกเสถียรศักดิ์ชัย
ไปสู่ยังที่ทิพย์วิมาน
กำลังเดชดั่งเจ็ดช้างสาร
เข้าอุ้มเอาเขาวมาลย์แล้วหายไป

(รวี.....เจริญ)

เพลง

สาริกาแก้ว

ฟังเอยฟังเรื่องทั้งผอง

หักอารมณ์พรมทัดให้จิตใจ
จึงตรัสสั่งพลพลโยธี

ชลเนตรคลอคลองลงนองไหล
ดีแล้วเป็นไรได้เห็นกัน
ทั้งร้อยเอ็ดธานีรีบผายผัน

ไปติดตามลูกยาในป่าวัลย์

(เชิด)

เจ้าเขตชั้นที่นำหน้าแล้วคลาไคล

ฉากที่ 16

ตัวละคร การะเวก แววมณี

เพลง เบ้าหลุ่ชั้นเดียว

พอวางนุชนางหลุ่เข้ารบยักษ์

วรพัคตร์รับรองหาต้องไม่

สู้พลางหนีพลางมากกลางไพร

ราพร้ายไล่ติดประชิดมา

(เชิด)

ฉากที่ 17

ตัวละคร ระกาแก้ว นิลเสน การะเวก แววมณี

เพลง ร่าย

เมื่อนั้น

ระกาแก้วฤทธิทั่วทิศา

กับวานรหะไปโนนภา

พระราชาร่าร้อนในฤทัย

(เจรจา)

เพลง ร่าย

เหลือบเขม้นแลเห็นอสุรี

ไล่กษัตริมาในกลางไพร

จะไปช่วยมิให้ม้วยซึ่งบรรลัย

คิดแล้วภูวนัยก็หะมา

(เชิด.....เจรจา)

เพลง สังขรา

ฟังคดี

อสุรีแค้นใจเป็นหนักหนา

จึงตอบคำมนุษย์สุดศักดิ์ดา

อสุราริ้วกราดตวาดไป

ว่าหะยหะยมนุษย์กับลิงป่า

ช่างไม่กลัวชีวะจะคักขัย

มาขึ้นขวางทางจรภูวาไร

จะส่งนางมาให้เสียโดยดี

(เจรจา)

เพลง ร่าย

ฟังวาจา

พระราชาดอบคำทำวักขี

ท่านมารรับกับสตรี

อสุรีช่างไม่อายชายพัคตรา

อวดดีมีฤทธิ์มารบหญิง

ดูชั้นจริงช่างไม่อายนีกชายหน้า

ถึงแม้ว่ากล้าดีมีฤทธา

มายุทธนาถันกับชายไม่อายกัน

(เจริญ)

เพลง สิงโลด

 ฟังวาจา
 แกว่งกระบองดาโถมเข้าโจมตีฟัน
 แล้วแผ่นซันเหยียบเข่าน้ำวเสียร
 ยักษ์สะบัดขวานกระเด็นไป

 อสุราเคื่องซุ่นให้หุนหัน
 วานรหันรับรองด้วยว่องไว
 หันเหียนเปลี่ยนท่าอชฌาศัย
 กวนน้อยขวางหน้าเข้าราวี

(เชิด)

เพลง สิงลาน

 เมื่อนั้น
 เห็นมมนุษย์แกลัวกล้าเข้าราวี
 จำจะฆ่าเสียให้ตายวายชีวิต
 แล้วอัศจรรย์เวทย์มหิมา

 การะเวกฤทธิไกรชาญชัยศรี
 อสุริย์ครองในใจอยู่ไปมา
 ที่มันคิดชิงมิตรขนิษฐา
 เป็นนาคาพันพิชฤทธิไกร

(รัว.....เชิด)

เพลง แผละ

 เมื่อนั้น
 เห็นนาคาพรั่งพร้อมล้อมองค์ไว้
 แล้วนี่ก็องค์เทวฤทธิ
 ขอให้เป็นสุบรรณอันฤทธา

 ระกาแก้วนิกพะวงให้สงสัย
 กวนน้อยจับจักรอันศักดิ์ดา
 ขอให้สมจิตปรารถนา
 พระราชาว้างไปในพงพี

(รัว.....แผละ.....เชิด)

เพลง ร้าย

 แล้วขว้างจักรศักดิ์ดาวะราฤทธิ
 เข้าตัดกรซ่ายขวากระเด็นไป

 หมายประหารชีวิตให้ตัดภัย
 ราพร้ายลี้มผางกลางสุธา

(รัว)

เพลง ทะขอยญวน

 เมื่อนั้น
 กรขามมิได้คิดซึ่งกายา
 จะร้ายเวทสักเท่าไรก็ไม่คิด
 ถ้าขึ้นอยู่สู่มันจนบรรลัย

 การะเวกเทพชีวังจะสังขา
 อสุราร้ายเวทฤทธิไกร
 ศุดคิดรู้ว่าจะตัดภัย
 ราพร้ายหนีไปในพงพี

(เชิด.....เจริญ)

ฉากที่ 18

ตัวละคร ระกาแก้ว แวมณี นิลเสน

เพลง กระบอกทอง

ฟังวาจา

จึงตรัสชวนน้องแก้วแวมณี

ตั้งหน้าตรงไปยังนคร

รีบเสด็จให้ถึงนครา

พระราชปรีเปรมเกษมศรี

ขุนกระบี่ทหารชาญศักดา

เจ้าวานรคลาไคลออกนำหน้า

ลัดเลาะมาในป่าพนาวัลย์

(เชิด)

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทประกอบการแสดงหุ่นกระบอก

เรื่อง สังข์ทอง

ตอน รจนาเลือกคู่

คณะชุดชำนาญศิลป์

โดย ครูวงษ์ รวมสุข

ฉากที่ 1

เพลง.....เสมอ.....รัว (ห้องพระโรง ท้าวสามนต์ นางมณฑา)

เพลง หุ่นกระบอก

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสามนต์เรื่องศรี
เสวยราชสมบัติสวัสดิ์	ในบุรีสามนต์พระนคร
อันเอกองค์อัครชายา	ชื่อมณฑาทิวศรีสมร
มีธิดานารีร่วมอุทร	ทั้งเจ็ดนามกรต่างกัน
น้องนุชสุดท้องชื่อรจนา	โสภาก็ียงนางในสวรรค์
พรั่งพร้อมพระสนมกำนัล	เป็นสุขทุกนิรันดรวันคืน

(เจริญ)

(ท้าวสามนต์ นางมณฑา ปรีกษาเรื่องการเลือกคู่ให้รจนา จะให้มีการส่งทูตถือสาสน์ไปยังกษัตริย์เมืองต่าง ๆ ทั้งร้อยเอ็ดเจ็ดนคร ให้ส่งบุตรชายมาเข้าพิธีเลือกคู่ จึงร้องเรียกเสนาให้มาเฝ้ารับคำสั่ง)

เพลง ขึ้นพลับพลา

ลดองค์ลงนั่งเหนือเก้าอี้	ตรัสสั่งเสนาผู้ใหญ่
แต่บรรดาเมืองขึ้นของเราไซ้	ทั้งร้อยเอ็ดเวียงชัยเคยไปมา
ผู้ใดมีโอรสรูปงาม	แต่ในสามสิบเศษชันษา
ที่ยังไม่มีภริยา	ให้จัดแจงแต่งมาทุกธานี

(เสนาออกมารับคำสั่ง)

เพลง ตะลุ่มโปงชั้นเดียว

บัดนั้น	อำมาตย์รับสั่งใส่เกศ
จึงถวายบังคมคัลลัญชภิ	มาแต่งตราตามมีพระบัญชา
แล้วจัดเสนากว่าร้อย	เคยใช้สอยคล่องแคล้วแคล้วกล้า
ต่างรีบผายผันกันไคลคลา	ไปยังพาราร้อยเอ็ดพถน

(เชิด)

(ปี่พาทย์ทำเพลงลาว)

ตัวละคร ลาว เสนา

เพลง ลาวเสียง

จะกล่าวถึงเจ้าลาวชาวเวียงจันทร์	เป็นสุขสันต์เมื่อได้รับศาสนศรี
เฝ้าฝืนถึงรจนายอดนารี	ให้เป็นที่สำราญทุกข์
จึงแต่งองค์ทรงภูษาอร่ามเรือง	พร้อมเครื่องประดับยศศดไส
เสด็จออกขุนนางหน้าเวียงชัย	ทั้งชาวเมืองน้อยใหญ่เหล่าเสนา

(เจริญ)

เพลง ลาวเจียง

ตรัสสั่งเสนาให้เตรียมพล	เลือกล้วนแต่คนทั้งงามสง่า
เราจะไปสามนต์นครา	จงเตรียมโยธาเร็วไว
ด้วยอยากจะพบประสบพัศตร์	ยอดรกรจนานำพิศมัย
ครั้นได้ฤกษ์ให้เบิกพลไกร	รีบยกทัพใหญ่ออกจากเวียง

(เชิด)

(ปี่พาทย์ทำเพลงจีน)

ตัวละคร จีน

เพลง ไป่ยกแห่ง

จะกล่าวกลับจับความไปตามเรื่อง	ถึงเจ้าเมืองเซียงไฮ้ชาญชัยศรี
ชื่อกัณฑ์แห่งก่งกล้าปัญญาดี	ไพรมิได้รอต่อศักดา
ครั้นได้อ่านสาส์นก็ทราบเรื่อง	ด้วยเจ้าเมืองสามนต์นาถา
จะจัดเลือกคู่ครองให้รจนา	จึงเชื้อเชิญกษัตราทุกธานี

(เจริญ)

เพลง จีนหน้าเรือ

เสด็จสั่งราชการในทันใด	เจ้ากัณฑ์ดีใจเป็นหนักหนา
ออกจากเซียงไฮ้มิได้ช้า	ตรงไปพาราท้าวสามนต์

(ฮอเฮ.....เชิด)

ฉากที่ 2

(ปี่พาทย์ทำเพลงฝรั่ง)

ตัวละคร ฝรั่ง ทหาร

เพลง โยสลัม

จะกล่าวถึงเจ้าฝรั่งเมืองอังกฤษ
ได้รับสาส์นแสนสุขสำราญกาย
ชั้นยาเจ้าได้ยี่สิบห้าปี
จึงตรัสเรียกพวกบ่าวเหล่าเสนา

(เจริญ)

เป็นมิ่งมิตรชาวประชามานานหลาย
ด้วยหมายได้คู่หมกกรรม์ยา
ยังไม่มีคู่กรรม์?สมหน้า
ให้อยู่พาราตัวข้าจะรีบไป

เพลง มาร์ชชิงทวยเอเชีย

ครั้นตั้งเสร็จขึ้นชมสมमान
จัดขบวนคับคั่งแล้วคลาไคล

(เชิด)

(ปี่พาทย์ทำเพลงแขก)

ตัวละคร อานูสะฮัน ทหาร

เพลง แยกฮินดูลูกคู่

จะกล่าวฝ่ายมาลาอานูสะฮัน
ฝรั่งพร้อมประชาชนมนตรี
ได้รับสาส์นบอกข่าวท้าวสามนต์
เจ้าจงอยู่บริหารราชการ

(เจริญ)

ครองเขตชั้นที่กรุงชวาบุรีศรี
ทั้งบุรีสนุกสุขสำราญ
จึงรวมพลแจ้งข่าวเหล่าทหาร
ตัวเราไปไม่นานจะรีบมา

เพลง แยกคู่ลูกคู่

ครั้งตั้งเสร็จแต่งกายไม่ซ้ำพลัน
เหล่าล้อมพร้อมทหารคู่ใจ

(เชิด)

อานูสะฮันยินดีจะมีไหน
ออกจากเวียงชัยธานี

ฉากที่ 3

ตัวละคร ท้าวสามนต์ นางมณฑา กษัตริย์เมืองต่าง ๆ

เพลง.....เสมอ.....รัว

เพลง หุ่นกระบอก

เมื่อนั้น
จึงชวนเมียรักร่วมใจ
เห็นหนอกษัตริย์ที่มานั้น
คนข้างหลังลาดเลาเป็นเจ้าชู้
คนโน้นรูปร่างกะจ้อยร่อย

ท้าวสามนต์อึ้งแ้มแจ่มใส
ออกไปทอ้งพระโรงแลดู
หน้าตาคมสันขยับอยู่
ตาหูดุชอบกลเจ้ามณฑา
หนุ่มน้อยน่ารักเป็นนักหนา

คนนี่ที่ถัดกันลงมา
 คูพลางทางสั่งเมียรัก
 จงเร่งรัดจัดแจงแต่งกาย

หน้าตาเป็นประมาณนะ โจมฉาย
 อย่าช้านักเลยเจ้าจะจวนสาย
 บุตรีโถมฉายขึ้นมา

(เจริญ)

(ท้าวสามนต์...สั่งให้นางมณฑาเรียกลูกธรรมาให้ขึ้นมาไวไวแล้วทักทายบรรดากษัตริย์?มา.....

ร้องเรียกลูกธรรมาเข้า รจนานอก)

ตัวละคร ท้าวสามนต์ รจนานางมณฑา เจ้าเมืองต่าง ๆ

เพลง เงินขายอ้อย

เมื่อนั้น

จึงตรัสแก่ธิดาใจ

นางเยาว์เจ้าจงไปเลือกคู่

ถ้าแม่นประกอบชอบวิญญาณ์

ท้าวสามนต์อิมย่องส่องใส

พอให้ประทุมกษัตริ

ที่สมควรเป็นคู่เสนาหา

จงทิ้งมาลัยให้สวามี

ตัวละคร รจนานาง

เพลง กล่อมনারี

เมื่อนั้น

ผูกคิ้วนี้หน้าไม่คลาไคล

ให้หนักอภัยสอคอย

ยังคิดยั้งเงินเงินพัดตรา

รจนานารีศรีใส

ก้มแกะเสื้อตันไตไปมา

จะไปเลือกผู้ชายหน้าขานหน้า

กัลยาจึงค่อยจรลี

(ปี่พาทย์ทำเพลงฉิ่ง)

ตัวละคร กษัตริย์เมืองต่าง ๆ

เพลง ร่าย

เมื่อนั้น

เห็นโคมพระธิดาใจ

หน่อกษัตริย์นับร้อยน้อยใหญ่

ให้คิดพิสมัยในรูปทรง

เพลง ร่าย

ฝ่ายโคมรจนานาทรมวย

กลับมาเฝ้าบาทบิตุรงค์

จึงทูลว่ากษัตริย์ทั้งนั้น ไชรี

จะขอสนองรองบาทา

นางไม่ต้องจิตคิดประสงค

โคมยงบังคมก้มพัดตรา

ลูกมิได้มุ่งมาดปรารถนา

ไปจนกว่าชีวิตจะบรรลัย

(เจริญ)

ท้าวสามนต์..... รำพันกับนางมณฑาที่ลูกไม่เลือกคู่ แล้วตรัสสั่งให้กษัตริย์?งหลายไปพักผ่อน

นางมณฑา..... ขอให้เป่าประกาศให้ชาวเมืองมาเลือกคู่อีกสักครั้ง

ท้าวสามนต์..... เรียกทหารมาสั่งความ.....

ตัวละคร ท้าวสามนต์

เพลง กระบอกทอง

เมื่อนั้น

จึงมีบัญชาลงไปพลัน

ครั้งนี้อย่าเลือกกว่าแก่หนุ่ม

ให้เลือกตามใจรักอีกสักครา

ท่านท้าวสามนต์รังสรรค์

ให้เสนานั้นไปเป่าร้องชาวพารา

จงให้มาประชุมกันพร้อมหน้า

สุดแต่วาสนาธิดาเรา

(เจริญ)

(ท้าวสามนต์.....สั่งถามแก่เสนาให้ไปเป่าร้องแก่ชาวเมือง)

ตัวละคร เสนา

เพลง ร่าย

บัดนั้น

มาเป่าร้องบอกทั่วทั้งธานี

เสนารับสั่งใส่เกศ

ตามมีพระราชบัญชา

(เข็ด)

(ทั้งหมด.....เข้าฉาก)

ฉากที่ 4

ตัวละคร เสนาออกมาตีฆ้องร้องเป่า

เพลง เพลงเทพทอง

บัดนั้น

ทั้งริ้วแขวงตีฆ้องร้องเป่าไป

ฟุ้งนี้แต่มีเดช मुखขมัว

เข้าไปหน้าพระลานชานชาลา

เสนานายอำเภอน้อยใหญ่

ทั่วในจังหวัดนครา

จงจัดแจงแต่งตัวให้โอ้อ่า

พระธิดาจะเลือกเป็นคู่ครอง

(เจริญ)

เสนา..... ตีฆ้องร้องเป่าบอกชาวเมือง

ชาวเมือง..... ซักถามด้วยความสนใจจนรู้ความ

ตัวละคร ประชาชน

เพลง ถีบแกละ

บัดนั้น

บ้างเดินบ้างรำทำคะนอง

ประชาชนรู้ทั่วทุกบ้านช่อง

กระหึ่มยืมยืมอยู่ทุกคน

พวกนักเลงเล่นเบี้ยเสียตัว
 ไม่มีผ้าเสื้อแสงจะแจ่มตน
 บ้างทาแป้งแต่งตนดูฉาย
 บ้างนุ่งห่มสมตัวตามจน
 พอท้องฟ้าขาวเช้าตรู่
 เนืองแน่นทั้งถนนในนคร
 บางคนแก่เฒ่าเกือบเข้าโลง
 ถือไม้เท้าโซเซเก้ก้าง
 ที่เป็นงอยเปลี่ยเสียแข่งขา
 เจ็บปวดไม่ว่าอุตสาหกรรม

ครอบครัวอึดคักขัดสน
 เทียวชุกชนยืมหยิบเพื่อนตน
 นุ่งลายนอกอย่างหางปิดสั้น
 สับสนอลหม่านไม่หลับนอน
 ที่ใครอยู่บ้านใกล้ก็ไปก่อน
 ค่อยผ่อนเข้าไปในวัง
 ก็เดินหอบหิวโครงมาข้างหลัง
 เข้ามาด้วยเขามั่งไม่เจียมตน
 ก็นั่งถกถัดมาตามถนน
 เสือกสลดกล่นเกลื่อนกันมา

(เชิด)

ฉากที่ 5

ตัวละคร ท้าวสามนต์ นางมณฑา รจนา เสนา ประชาชน

เพลง บรรเทศ

เมื่อนั้น

จึงตรัสแก่ชิดาดวงจันทร์
 บัดนี้ชาวเมืองมาพร้อมหน้า
 เลือกคู่คูให้งามพักตร์

ท้าวสามนต์ปริดีเปรมเกษมสันต์
 จอมขวัญของพ่อผู้ยอดรัก
 จงไปทัศนาศให้ประจักษ์
 ตามแต่ใจรักเกิดลูกยา

(เจริญ)

ท้าวสามนต์..... ให้ลูกสาวเลือกคู่ประชาชนพลเมืองที่มา

เพลง จรเข้ขวางคลอง

เมื่อนั้น

ก้มเกล้าขุขฎิแล้วลีลา

นวลนางรจนาเสน่หา
 สองพี่เลี้ยงก็ลยก็ตามไป

(ปี่พาทย์ทำเพลงฉิ่ง)

เพลง ร่าย

แล้วเดินดูเสนาเข้าเฝ้า
 ให้เคื่องคายนัยเนตรนางทรมวย
 นางจึงเสด็จกลับมาจับปล้น
 ทูลว่าชาวเมืองที่เป่ามา

ทั้งหลายเศรษฐีผู้ดีไพร่
 มิได้ประกอบชอบวิญญา
 อภิวันบิตุเรศนาถา
 ลูกไม่เสน่หาอาลัย

(เจริญ)

ตัวละคร ท้าวสามนต์

เพลง ถอยหลังเข้าคลอง

เมื่อนั้น

กอดเข้าเข้าตะลึงรำพึงคิด

จึงตรัสแก่เสนาเข้าเฝ้า

ที่อยู่บ้านนอกคอกนา

ท่านท้าวสามนต์จันจิต

อกกุศพิศประหลาดนา

คนในเมืองเราถึงแสนกว่า

จับมาหมดสิ้นแล้วหรือยัง

(เจริญ)

ท้าวสามนต์.....ถามเสนาข้าราชการว่า ประชาชนที่เกณฑ์มา ๆ กันหมดแล้วหรือยัง

เสนา.....ตอบ ยังมีเจ้าเงาะป่าบ้ำไป้อยู่กลางทุ่งนากับเด็กเลี้ยงวัว ไม่ยอมมา

ท้าวสามนต์.....ก็พูดประชดนางรจนา

ตัวละคร ท้าวสามนต์

เพลง สองไม้

เมื่อนั้น

ด้วยเดชเทพเจ้าเข้าคลใจ

จึงตรัสแก่องค์ชายา

เลือกคู่ดูใจไม่ไยดี

เหลือแต่เงาะป่าเป็นบ้ำไป

หรือจะชอบอารมณ์สมหน้าตา

ท้าวสามนต์ฟังแจ้งแกลงใจ

เพอญให้กริ้วโกรธบุตร

น้อยหรือรจนาลูกสาวศรี

จนสิ้นชายไม่มีทั้งพารา

เอามาให้มันเลือกสมหน้าหน้า

หน่อกษัตริย์จัดหาไม่พอใจ

(เจริญ)

ท้าวสามนต์.....สั่งให้ทหารไปปรับตัวเจ้าเงาะมาในวัง

เพลง ร่าย

บัดนั้น

ต่างวิ่งว้างไปมิได้ยั้ง

เสนาคำนับรับสั่ง

มายังกลางทุ่งท้องนา

(เชิด)

ฉากที่ 6

ปี่พาทย์ทำเพลงเขมรไล่ควาย

ตัวละคร เจ้าเงาะ เด็กเลี้ยงควาย

เพลง เขมรไล่ควาย

จะกล่าวถึงพระสังข์ทรงรูปเงาะ

เที่ยวลัดเลาะวิ่งสนุกสุขहरษา

อยู่ด้วยพวกเด็กตามท้องนา ตามประสาช่วยเลี้ยงวัวควาย
(ปี่พาทย์ทำเพลงเขมรไล่ควาย)

(เจ้าเงาะ เด็ก พากันเล่นสนุก.....ทหารออกมาพบ)

ตัวละคร ทหาร

เพลง สังขาร

กรั้นถึงจึงบอกแก่เจ้าเงาะ	รับสั่งจำเพาะให้หา
เร็วเร็วตามไปอย่าได้ช้า	ต่างคนจูดคร่าวัวควาย
บ้างเปลื้องผ้าคาดพุงผูกมัด	เจ้าเงาะวัดถูกอกลิ้มหงาย
บางคนวิ่งออกมาบอกนาย	แรงมันมากมายเหมือนควายวัว

(เจริญ)

(ทหารพยายามบอกเรื่องราวแก่เจ้าเงาะ แต่เงาะไม่ยอมไป จึงจูดกันแต่ก็สู้แรงเงาะไม่ได้ ต้องหลอกถามเด็ก จึงนำดอกไม้แดงมาล่อ)

เพลง เตาะเตาะ

บัดนั้น	อำมาตย์ตบมือหัวเราะรำ
ต่างวิ่งชิงเก็บดอกพะเบา	ผูกปลายไม้มาล่อเงาะ
พวกหลังใสส่งให้ตรงไป	ถือดอกไม้หน้าพาวิ่งเหยาะ
กลางคนบ้างกลัวบ้างหัวเราะ	ล่อเงาะเข้ามาถึงในวัง

เพลง ค้างคาวกินกล้วย

(เชิด)

ฉากที่ 7

ตัวละคร ท้าวสามนต์ นางมณฑา ทหารนำเงาะมาเฝ้า

เพลง ร่าย

บัดนั้น	เสนามาทูลแถลงไข
ข้าออกไปเอาตัวอ้ายเงาะไพร่	บัดนี้ได้มาแล้วพระราช

(เจริญ)

(เสนาเงาะมาเข้าเฝ้า ถวายบังคม)

ตัวละคร ท้าวสามนต์

เพลง ลิงโลด

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์เห็นเงาะซังน้ำหน้า
-----------	------------------------------

เนื้อตัวเป็นลายคล้ายเสือปลา
 หมมหักยุงเหยิงเหมือนเขิงฝัก
 พระเมินเสียมได้คูมัน

ไม่กลัวใครใจกล้าคู่ตัน
 หน้าตาตะลึงขี้มกกะสัน
 แล้วมีปัญญาประชดรงนา

(เจรจา)

(ท้าวสามนต์.....พูดประชดนางรงนาต่าง ๆ นานา แล้วให้พี่เลี้ยงไปตามตัวรงนามาดูเจ้าเงาะ)

(ปี่พาทย์ทำเพลงช้า จินแส)

(ทั้งหมด.....ทยอยเข้ามา รงนา.....พี่เลี้ยงออก)

เพลง จินแส

เมื่อนั้น

เทวดาเดินหลดลฤทัย

รงนานารีศรีใส

อยากจะใครดูเงาะจำเพาะเป็น

(เจรจา)

(พี่เลี้ยง.....เล่าถึงเรื่องเจ้าเงาะให้ฟังว่ามีรูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไร

รงนา.....สนใจไต่ถาม แล้วชวนกันไปดู)

เพลง หุ่นกระบอก

จึงตรัสแก่พี่เลี้ยงกัลยา

เขาว่าหน้ามันปั้นยากเย็น

ซึ่งบิดาเคืองขัดตรัสประชด

จึงเสด็จลีลาคลาไคล

เงาะป่าอย่างไรไม่เคยเห็น

เราออกไปดูเล่นก็เป็นไร

เพ็ญลุ้มไปหมดไม่สงสัย

มายังพระโรงชัยจับพลัน

(เสมอ.....รัว)

(รงนา พี่เลี้ยง เข้าฉาก)

ฉากที่ 8

ตัวละคร ท้าวสามนต์ นางมณฑา ออก เจ้าเงาะออก

(ปี่พาทย์ ตั้ง ลีลากระหุ่ม)

ตัวละคร รงนา

เพลง ลีลากระหุ่ม

เมื่อนั้น

พิศโฉมพระธิดาวิลาวัลย์

งามละม่อมพร้อมสิ้นทั้งอินทรี

เจ้าเงาะแสนกลคนขยัน

ผูกผาดผิวพรรณดั่งดวงเดือน

นางในธรรณีไม่มีเหมือน

แสสร้งทำแถล่ียงเบียงเบือน
พระจั้งตั้งสัถย์อริษฐาน
ขอใให้ทรามสงวนนวลน้อง

เพลง ลมพัดชายเขา

เมื่อนั้น

เทพไทอุปถัมภ์นำซัก
นางเห็นรูปสุวรรณอยู่ชั้นใน
ใครใครไม่เห็นรูปทรง
ชะรอยบุญเร้าไชร้จึงได้เห็น
คิดพลางทางเสียงมาลา

(เพลง เซ็ดนึ่ง)

ขอใให้มาลัยนี้ไปต้อง
เสียงแล้วโถมขงนงลักษณ์

(รัว.....เพลงเร็ว.....ลา)

ตัวละคร ท้าวสามนต์

เพลง ร่าย

เมื่อนั้น

นางมณฑาเข้าประคองรองรับ
ลุกขึ้นกระเทิบบาททวาดอึง
ทรลักษณ์อัปรีย์ไม่มีอาย
มารักเงาทรพลคนอุบาทว์
แค้นนักจักใครให้แก้เนื้อ
ว่าพลางฉวยได้ไม่เรียว
อิฉุกช้วน่าซังจ้งไร

(เซ็ด)

(ท้าวสามนต์.....เอาไม้ไล่ตีนางรจนาคด้วยความโกรธ)

(โอด.....เจรจา)

(นางมณฑา.....เข้าห้าม แล้วต่อว่านางรจนาน่าไม่น่าทำเช่นนี้)

เพลง หุ่นกระบอก

เมื่อนั้น

ใให้ฝันเพื่อนเดือนจิตคิดปอง
แม่นบุญญาธิการเคยสมสอง
เห็นรูปพี่เป็นทองต้องใจรัก

รจนานาริมิศักดิ์

นงลักษณ์คูเงาะเงาะจง
รูปเงาะสวมไว้ใให้คนหลง
พระเป็นทองทั้งองค์อ้อมตา
ต่อจะเป็นคู่ครองกระมังหนา
แม้ว่าเคยสมภิมย์รัก

เจ้าเงาะรูปทองจงประจักษ์

ผินพักตร์ทิ้งพวงมาลัยไป

ท้าวสามนต์เสียใจจนลมจับ

ขยำขยับไปสักหน่อยก็ค่อยคลาย

อิรจนาคูคู่มึงช่างมักง่าย

หน่อกษัตริย์ทั้งหลายไม่เอื้อเพื่อ

ทุกช่างชั่วชาติประหลาดเหลือ

แล้วเอาเกลือทาซ้ำใให้หน้าใจ

โกรธเกรี้ยวตัวสั่นหมั่นไส้

เอาไว้โยตีเสียใให้แทบตาย

นวลนางรจนามารศรี

กล่าวแกล้งแสร้งทูลชนนี
แต่น้ำใสใจจริงของข้า
ซึ่งหมยมันครั้นลูกจะว่าไป
อันชั่วคมีไซ้จะไม่รู้
ถึงชนก ชนนี้จะซังซิง
ทั้งนี้สุดแต่ว่าสนา
ยากเย็นอย่างไรไม่ทุกร้อน

ทั้งนี้เพราะกรรมได้ทำไว้
จะรักใคร่เงาะปานนั้นหาไม่
ที่ไหนใครเลยจะเห็นจริง
เมื่อน้ำท่วมปากอยู่จึงสู้นิ่ง
ลูกจะวิงวอนง้อขอโทษกรรม
จะก้มหน้าใช้กรรมให้สิ้นก่อน
มารดรอย่างทรง โศกาลัย

(โอด.....เจรจา)

นางมณฑา.....หวังดิงขอให้งคโทษรจนา ขอเพียงขับไปอยู่ปลายนาคงพอแล้ว

ตัวละคร ท้าวสามนต์

เพลง ทะเลบัว

เมื่อนั้น

ทั้งรักทั้งแค้นแน่นอุรา
จำจะต้องเงือกงคอดคกั้น
คิดพลางทางเสด็จเข้าข้างใน

ท้าวสามนต์นั่งฟังซังน้ำหน้า
นึ่งนึ่งกรีกคราอยู่ในใจ
คอยหยิบผัดมันให้จงได้
อิรจนากูไม่ขอเห็นหน้ามัน

(เพลง.....ต้นเข้ม่าน)

(ท้าวสามนต์.....เสด็จเข้าใจ เสนา.....ออก)

ตัวละคร เสนา

เพลง แยกอะหวังซันเดียว

บัดนั้น

เข้าไปทูลรจนาสารพัน

จึงมหาเสนาคนขยัน

พระบิดาคาคคั้นให้ขับไป

(เจรจา)

เสนา.....เข้าไปทูลรจนาว่า บัดนี้พระบิดาขับให้ออกจากวัง

ตัวละคร รจนา

เพลง ตะนาวแปลง

เมื่อนั้น

ครวญคร่ำกำสรดสลดใจ

รจนาเศร้าสร้อยละห้อยให้

เข้าไปกราบรจนามารดา

(โอด)

เพลง หุ่นกระบอก

ไ้ว่า พระชนนีเจ้า

พระคุณเคยปกเกล้าเกศา

ถนอมเลี้ยงลูกไว้จนใหญ่มา
 พระองค์จึงจิตคิดหวั่น
 มาทำชายพัตตราคราญนี้
 กรรมของลูกแล้วจะขอลา
 แม้นว่าชีวิตไม่บรรลัย
 ร้าพลางกำสรดสลัดจิต
 ชลเนตรพุ่มฟองนองพัศตร์

เป็นสุขทุกทิวาราตรี
 จะปลุกฝังลูกรักเป็นศักดิ์ศรี
 ถึงจะให้จับหนีไม่น้อยใจ
 พระแม่อย่าทุกข์ทนหม่นไหม้
 คงจะได้แทนคุณการุญรัก
 ยิ่งคิดเป็นห่วงห่วงหนัก
 นงลักษณ์โสภณพัศตร์

(โอด)

(เจรจา.....แม่ ลูก ต่างอาลัยอาวรณ์ ร้าลากัน)

ตัวละคร รจนา

เพลง ร้าย

จึงกราบกรานมารดาด้วยอาดูร
 ลูกจะขออำลาฝ่าธุลี
 ว่าพลางทางถวายบังคมลา
 แล้วดำเนินเดินตามเจ้าเงาะไป

ทรมวยพิไรทูลถ้วนถึ
 ครั้งนี้มีกรรมจะจำไกล
 ชลนาแหว่ถั่งหลังไหล
 เสนาในนำหน้าจรลี

ปีพาทย์ทำเพลง.....ทยอย

(ทั้งหมด.....ทยอยเข้าฉาก เจ้าเงาะ รจนา ออก)

ตัวละคร เจ้าเงาะ รจนา

เพลง ทยอย

ครั้นออกมานอกทวารวัง
 เคยอยู่สุขเกษมเปรมปรีดี
 แสนวิตกอกเอ๋ยไม่เคยยาก
 ยิ่งคิดยิ่งทุกข์ทุกใจ
 นางสะอื้นยื่นเช็ดชลนา
 แล้วคิดรักหักใจจรลี

เหลียวหลังมาดูประสาทศรี
 อนิจจาครานี้จะจำไกล
 จะลำบากเคืองเจ็ญเป็นไฉน
 จะตามไปไม่รู้ว้าร้ายดี
 ครั้นเจ้าเงาะเหลียวมาก็เมินหนี
 ตรงไปยังที่ปลายนา

(เพลง เร็ว.....เช็ด)

บทประกอบการแสดงหุ่นกระบอก
เรื่อง พระอภัยมณี
ตอน พระอภัยมณีหนีนางผีเสื้อสมุทร
คณะชุดวิชานาฏศิลป์
โดย ครูวงษ์ รวมสุข

ปี่พาทย์ ทำเพลงวา
ซอด้วง ทำเพลงเบิกโรง
ปี่พาทย์ เสมอ - รั้ว

บทไหว้ครู

ร้อง เพลงช้าปี่นอก
สิบนิ้วลูบจะยกขึ้นประนม ขอลวาทบังคมเหนือเกศี
ไหว้พระพุทธรูป พระธรรม ล้ำโลกีย์ โภภะยอย่าได้มีมาบีทา
ร้อง เพลงปี่นดลิ่งนอก
ไหว้คุณบิดามารดา ครูพักอักษรทุกแห่งหล้า
ไหว้ทั้งผู้เทพเทวา ขอจงมาช่วยอำนาจชัย
(รั้วสามลา)

ฉากที่ 1

เสมอ พระอภัยมณีออกจาก
ร้อง เพลงหุ่นกระบอก
จะกล่าวกลับจับความไปตามเรื่อง ถึงบาทเบื้องบรมเมศพระเชษฐา
พระอภัยมณีศรีโสภณ ตกยากอยู่คูหามาช้านาน
อยู่ด้วยขอสุริรูปนิมิต เป็นคู่จิตเชษฐสมสมาน
ต้องรักใคร่กันไปตามยามกันดาร จนนางมารมีบุตรบุรุษชาย
ไม่คลาดเคลื่อนเหมือนองค์พระทรงเดช แต่ดวงเนตรแดงดังสุริย์ฉาย
ทรงกำลังดังพญาคาชาพราย มีเขี้ยวคล้ายชนนีมีศักดา
(เกรจาในเพลง.....แล้วเรียกสินสมุทรมาหา)
บิดรungsk์ทรงศักดิ์ก็รักใคร่ เป็นเชื้อไขมิได้คิดริษยา

ฝ่าเลี้ยงลูกผูกเปลแล้วเห่ซ้ำ
จึงตั้งนามตามอย่างข้างมนุษย์
ชำระทรงมาค่าบุรี
เจียรบาทคาดองค์ที่ทรงเปลื้อง
สอนให้เจ้าเป่าปี่มีวิชา

(เจริญ)

จนใหญ่กล้าอายุได้แปดปี
ชื่อนสินสมุทรพระกุมารชาญชัยศรี
พระมณีถอดผูกให้ดูกษา
ให้เป็นเครื่องนุ่งห่มโอรสา
เพลงศษสตราสารพัดหัดชำนาญ

ร้อง ร่าย

ฝ่ายกุมารสินสมุทรสุดสวาท

(ทอด) ด้วยรักพ่อยิ่งกว่าแม่มาแต่ไร.....

(เจริญ)

ไม่ห่างบาทพระบิดาอัชฌาศัย

ด้วยรักพ่อยิ่งกว่าแม่มาแต่ไร
เห็นทรงธรรม์บรรทมสนิทหนึ่ง
โศดคำพองล่องเชิงระเริงมา

(เขียดฉิ่ง)

ด้วยมิได้ขู่เข็ญเช่นมารดา
หนีไปวิ่งเล่นอยู่นอกคูหา
เห็นแผ่นผาพิงสนิทธิปิดหนทาง

(สินสมุทร.....รำเข้าฉาก แล้วออกอีกฉากหนึ่ง)

(ทำเพลงเร็ว ลงลา)

ร้อง ร่าย

หนักหรือเบาเขาวัวอยู่ไม่รู้จัก
เห็นหาดทรายพลาขงามเป็นเงินราง

(รำ)

พอลองผลัดด้วยกำลังก็พังผาง
ทะเลกว้างขวางหน้าล้วนป่าดง

ร้อง แยกบทเทศ

พระออกเต็นเล่นวิ่งลงสมุทร
จับกะโหลกมาทั้งปลาบิน

(เขียด)

(สินสมุทร.....ออกเล่นน้ำปล้ำปลาอย่างสนุกสนานจนพบกับเงือก)

โคดคำพูดในมหาชลาสินธุ์
หน่อนรินทร์จับขี้ด้วยปรีดา

ร้อง ร่าย

ละลอกซัดพลัดเข้าปากกลาม
เห็นฝูงเงือกเกลือกถึงกลางชล
ครันถามไถ่ไม่พุดก็โผนจับ
ครันจับได้ให้ระวางแคลงวิญญา

(เขียด)

ลอดอกตามซีเหงือกเสือกสลน
คิดว่าคนมีหางเหมือนอย่างปลา
ดูกลอกกลับกลางน้ำปล้ำมัจฉา
เช่นนี้ปลาหรืออะไรจะใครรู้

ร้อง สองไม้
 ครั้นพูดจากามไถ่ไม่ได้เรื่อง
 จะพาเจ้าไปเฝ้าพระบิดา
 ให้ขัดเคืองในจิตเป็นหนักหนา
 ยังดูหาที่ประทับในทันใด
 (เชิด)

ฉากที่ 2

ร้อง แยกค้อยหม้อ
 ถึงหุบห้องร้องบอกปีตุเรศ
 เห็นลูกลากเงือกน้ำแต่ลำพัง
 พระลี้มนตรเหลียวหาทั้งหน้าหลัง
 จากบัลลังก์มาห้ามแล้วถามไป
 (เจรจา)

(พระอภัยซักถามเรื่องราวต่าง ๆ แล้วเล่าความว่าแม่นั้นเป็นยักษ์)

ร้อง ร่าย
 สิ้นสมุทรรู้แจ้งไม่แคลงจิต
 ด้วยแม่กลับอัปลักษณ์เห็นยักษ์ร้าย
 ราคาศุกคิดเสียใจไม่ใคร่หาย
 ก็พุ่มพวยชลนาโศกาลัย
 (โอด.....เจรจา)

ร้อง จระเข้ขวางคลอง
 ฝายเงือกน้ำนอกกลิ้งนั่งสดับ
 รู้ภาษามนุษย์แท้แน่แก้ไข
 พระราชบุตรจุดลากลำบากเหลือ
 ทั้งลูกเต้าเผ่าพงศ์ต่างหลบหนี
 กิตติศัพท์ส่องแจ้งแฉ่งไป
 จึงกราบไหว้วอนว่าได้ปราณี
 ทั่วทั้งน้จะแตกแยกป่นปี้
 แต่ข้านี้เกือบจะดิ้นสิ้นชีวิต
 (เจรจา)

(พระอภัย - สิ้นสมุทร เห็นเงือกพูดได้ก็ดีใจ จึงเล่าความให้ฟัง)

(ดาเงือก - รู้ความทั้งหมดก็รีบอาสาพาหนีไปเกาะแก้วพิสดาร)

ร้อง สังขาร
 สองพระองค์ทรงพยุจูงเงือกน้ำ
 ฝายเงือกน้ำสิ้นทุกข์สุขสบาย
 มาปากถ้ำปล่อยลงคงคาสาย
 ประคองกายลงในน้ำแล้วอำลา
 (เชิด)

(เงือก เข้าจากทางหนึ่ง , พระอภัย - สิ้นสมุทร เข้าอีกทางหนึ่ง)

ฉากที่ 3

(ผีเสื้อสมุทร ออกฉาก)

ร้อง ไทยใหญ่

ฝ่ายผีเสื้อเมื่อขึ้นจากฝั่งน้ำ
เก็บลูกไม้ใส่ห่อพอดต้องการ

จะมาถ้าเที่ยวหาพฤษภษาหาร
ทิ้งเปรี้ยวหวานสารพัดจัดเอาไป

(เจริจา)

ร้อง กระตังน้อย

ครั้นแคว้นมลตกลองชายเขา
ค่อยเหยาะเหย้าก้าวย่างมากกลางไพร

นางนงเยาว์ยินดีจะมีไเหน
จะรีบไปเฝ้าองค์ภัสดา

(ค้างคาวกินกล้วย.....เชิด)

ฉากที่ 4

(ผีเสื้อสมุทร ออก)

ร้อง ร่าย

จึงเปิดประตูหาค้าง
วงพักตร์นารีศรีโสภา

นิมิตรอย่างนางมนุษย์เส่นหา
แล้วลีลาเข้าในห้องเห็นสององค์

(รวี)

(นางผีเสื้อ.....แปลงกายเป็นมนุษย์แล้วเรียกหาพระอภัย - สตินสมุทร)

ร้อง ร่าย

ครั้นพลบค่ำทำรังกนางยักษ์ร่าย
ขึ้นแต่หน้าอารมณ์นั้นตรมตรอม
ไม่เห็นช่องตรงตริกนี้กวิตก
กอดลูกน้อยค่อยประทับไว้กับทรวง

ประคองกายกอดแอบแนบถนอม
จึงคิดอ่านหว่านล้อมจะล่อลง
ทุกข์ในอกนั้นเท่าภูเขาลวง
ให้เหงาง่วงเจิบหลับระงับไป

(เพลงฉิ่ง)

(ทั้งสามหลับลง แต่ผีเสื้อหลับไม่สนิทพลิกกายไปมา)

ร้อง ร่าย

พอม้อยหลับกลับจิตนิมิตฝัน
มาสังหารผลาญถ้ำระยำเย็น
แล้วอารักษ์ควักล้างเอาดวงเนตร
ทั้งกายสั่นพริ่นตัวด้วยกลัวตาย

ว่าเทวีอยู่ที่เกาะนั้นเหาะเห็น
แกว่งพะเนินทูนางจนวางวาย
ลำแดงเดชเหาะกลับไปลับหาย
นางพุ่มฟายชลนาโสกล้าย

(โอด.....เจริญ)

(นางผีเสื้อฝันร้าย จึงเล่าฝันให้พระอภัยฟัง)

ร้อง เพลงหุ่นกระบอก
 ครั้นได้ช่องลองลงดูตามเล่ห์ สมคะเนจะได้ไปตั้งใจหมาย
 จึงกล่าวแก้งแสร้งเสเพทุบาย เจ้าฝันร้ายนกร้องต้องตำรา
 อันเทวัญนั้นคือมัจจุราช จะหมายมาดเอาชีวิตริษยา
 แล้วเสแสร้งแก้งทำบิบบน้ำตา อนิจจาใจหายเจิวสายใจ

(โอด.....เจรจา)

(พระอภัยบอกริษยาคะเคราะห์แก่นางผีเสื้อ ให้ไปจำศีลภาวนาในป่าลึกเป็นเวลาสามวัน สามคืน)

ร้อง โศกตัด
 ฝ่ายนางผีเสื้อก็เชื่อถือ คิดว่าช่อสุจริตพิสมัย
 จึงตอบว่ากระนั้นฉันจะไป อยู่เขาใหญ่ในป่าพนาวัลย์
 พระโหมยจงอยู่ในคูหา เลี้ยงรักษาลูกน้อยคอยหม่อมฉัน
 จะอดใจให้เหมือนคำรำพัน ถ้วนสามวันจะมายุอาวรณ์

(โอด)

ร้อง ร่าย
 แล้ววันทาลงองค์พระทรงโหม ปลอบประโลมลูกชายฤทัยถอน
 จึงรีบออกนอกคูหาริมสาคร บทจรเข้าป่าฝ่าอรัญ

(เชิด.....โอด.....เชิด)

(นางผีเสื้อลาแล้วเข้าฉากไป)

ร้อง ร่าย
 ฝ่ายองค์พระอภัยวิไลโหม ปลอบประโลมลูกชายจะผายผัน

(ทอด) จึงหยิบปีที่เป่าเมื่อคราวครัน.....

(เจริญ)

จึงหยิบปีที่เป่าเมื่อคราวครัน เอาผ้าพันผูกดีแล้วลีลา
 ให้ลูกรักพลักแผ่นศิลาล้าย สมอารมณ์หนีออกนอกคูหา
 เลียบลีลาศหาดทรายชายคงคา แลชลาริงรินด้วยคลื่นลม

(ร้ว.....เชิด.....โอด.....เชิด)

ฉากที่ 5

(เงือก พ่อ - แม่ - ลูก ออก)

ร้อง ร่าย

ฝ่ายเงือกน้ำสำหรับทะเลลึก

ไม่วายนึกถึงองค์พระทรงโฉม

(ทอด) พอแจ่มแจ้งแสงทองส่องโพยม.....

(เจรจา)

(พ่อเงือก เล่าความที่ถูกจับไปและรีบอาสาพาพระอภัยมณีหลบหนี)

พอแจ่มแจ้งแสงทองส่องโพยม	ปลดอบประโลมลูกเมียแล้วเคลียคลอ
จะไปลอยคอกของคัมภีร์กษัตริย์	ให้สมนัดซึ่งสัญญาจะมาหนอ
ออกจากวงวังไม่รั้งรอ	ก่อนเคลื่อนคลายว้ายคลอคลาไคล

(เชิด)

ฉากที่ 6

(พระอภัย - ลินสมุทรร ออกทางหนึ่ง , เงือกทั้งสาม ออกอีกทางหนึ่ง)

(เจรจา)

(พระอภัย - ลินสมุทรร - เงือก ชวนกันรีบไป)

ร้อง กระบอกทอง

ฝ่ายเงือกน้ำค้ำบอภิวาท	ขอรอบบาทบริรักษ์จนตักษัย
เสด็จขึ้นทรงบำจะพาไป	พระหน่อไท่ขึ้นจีแล้วลีลา

(โต้.....เชิด)

ฉากที่ 7

(ผีเสื้อสมุทร ออก)

ร้อง เขมรสุดใจ

ฝ่ายผีเสื้อสมุทรที่สุดโง่	ไปนั่งโงะเขาอยู่ที่ภูผา
ขอชีวิตพิษฐานตามตำรา	อดข้าวปลาอดนอนอ่อนกำลัง
ได้สามวันรันทศสลดจิต	เขียนชีวิตจะเด็ดดับไม่กลับหลัง
อุสาห์ยื่นฝืนใจให้ประทัง	ค่อยเซซังซอนทรงไม่ตรงตัว

(เจรจา)

ร้อง ร่าย

จวนลูกไม้ในปากว่าเข้าปาก
ที่มีดหน้าตาคล้ายค้อยหายม้ว

กำลังอยากยื่นขอกจนกรอกหัว
คิดถึงผิวเหาะอย่างมากกลางไพร

(เชิด)

(ผีเสื้อ เข้าฉาก แล้วออกมา)

ร้อง ตะลุ่มโปง

ถึงประตูหาเห็นเปิดอยู่
เข้าไปในห้องมองเขม้นไม่เห็นใคร
แลดูปีที่เป่าเล่าก็หาย
เสียน้ำใจในอารมณ์ไม่สมประดี

เอ๊ะอกุญเกิดเชิญเป็นไหน
ยิ่งกใจเพียงจะคืนสิ้นชีวิ
นางยักษ์ร้ายรู้ว่าพากันหนี
ยักษ์ฉนิ โสกาน้ำตาพรู

(โอ๊ด.....เจรจา)

ร้อง ร่าย

พลางรำพึงถึงจะไปไม่ไกลนัก
โมโหหุ่นผลุนออกนอกประตู
กระโดดโครมโถมวายสายสมุทร
ไม่เห็นตัวคว่าไปได้แต่ปลา
ค้อยมีแรงเพลงฤทธิ์คำรนร้อง
ฝ่ายปีศาจราชทูตภูตพรายพาล

จะตามหักคอกินเหมือนขึ้นหมู
เที่ยวตามดูรอยลงในกงคา
อตุลุดคำคั่นเที่ยวค้นหา
ควักลูกตาสูบเลือดด้วยเดือดดาล
ตะโกนร้องเรียกหาโยธาหาญ
อลหม่านขึ้นมาไม่ช้าที

(เชิด.....เจรจา)

(ผีเสื้อสมุทร เรียกภูตผี บรืวาร ออกมาไต่ถาม)

ร้อง ลิงโลด

ฝ่ายผีเสื้อเหลือโกรธโลดทะลิ่ง
ลุยทะเลโครมครามข้ามนที

โตคั้งหนึ่งยุคุณคีรีศรี
นารงยักษ์ฉนิรีบรุดไม่หยุดยื่น

(เชิด)

(ผีเสื้อ เข้าฉาก)

(พระอภัย - ลินสมุทร - เงือก ทั้งสามออกมา)

ร้อง กล่อมพญา

พระอภัยใจหายไม่วายเหลือว
แต่มานะกษัตริย์ผู้ศักดิ์พัน

ให้เปล่าเปลี่ยวนัยนาเพียงอาสัญ
อุตสาห์กลั่นกลืนน้ำตาแล้วพาที

(เจรจา)

(พระอภัยเดินทางได้ห้าวันก็รู้ว่าผีเสื้อสมุทรตามมา จึงคิดให้นางเงือกและลูกรีบหนีไปก่อน ส่วนตัวพระอภัยมณีขอยุ่ที่เกาะแก้วละเมาะข้างหน้านี้ แต่สินสมุทรรับอาสาไปถ่วงเวลาแม่ไว้ พระอภัยมณีจะได้หนีไปได้ทัน)

ร้อง หงส์ทองชั้นเดียว

สินสมุทรมิได้กลัวกลับหัวร่อ	ลูกไม่ขอจากพระองค์อย่าสงสัย
แม้มารตามาตามจะห้ามไว้	พระรีบไปก่อนข้าอย่าปรามภัก
ลูกจะค่อยลอยตามแต่ห่างห่าง	อยู่ต้นทางจะได้พบประสบสม
แล้วแผ่นโผนโจนลงทะเลลม	คลื่นระดมคั้นด้ามาในสาคร

(เชิด)

(สินสมุทร , พระอภัยมณี , และเงือกทั้งสาม เข้าฉาก)

(ผีเสื้อสมุทร ออก)

ร้อง ร่าย

ได้สามวันทันตัวกับลูกน้อย	เห็นเดือนลอยลิบลิบยิ่งถึบถอน
โจนกระโจมโผนโชนโหลทร	คลื่นกระหน่อนฉาดฉานสะท้านมา

(เชิด)

(ผีเสื้อสมุทรเข้าฉาก เงือกทั้งสามพาพระอภัยออกจาก)

ร้อง ร่าย

ฝ่ายเงือกน้ำกำลังก็สิ้นสุด	ครั้งจะหยุดยักยักไล่ใกล้หนักหนา
เรียกลูกสาวคราวนี้พ่อจะมรณา.....	

(เจริญ)

(พ่อ - แม่ เงือกอ่อนกำลัง จึงเรียกลูกสาวเข้ามาปลัดพาพระอภัยไป)

เรียกลูกสาวคราวนี้พ่อจะมรณา	เจ้าช่วยพาภวนัยไปให้พ้น
นางเงือกน้อยสร้อยเส้าเข้ามาปลัด	แบกภักศรัย้วยเสือกเสือกสลด
กำลังสาวคราวด้วยจวนจน	ออกกลางชลโบกหางผางผางไป

(เชิด)

(เงือกสาวพาพระอภัยเข้าฉาก , พ่อ - แม่เงือกเข้าฉากตามไป)

(ผีเสื้อสมุทร ออกฉากทางหนึ่ง สินสมุทร ออกฉากทางหนึ่ง)

ร้อง นาคราช

สินสมุทรหยุดอยู่คูนางยักษ์	เห็นผิดพัศร์มารดาน่าสงสัย
ด้วยเห็นแม่แต่รูปนิมิตไว้	สงสัยใจออกขวางกลางคงคา

แล้วร้องถามตามประสาเป็นทารก
โจนกระโจนโครมครามตามเรามา

(เจริง)

นี่สัตว์บก สัตว์น้ำ คำหนักหนา
จะเล่นข้าทำไรจะใครรู้

ร้อง แยกอหวัง ชั้นเดียว

อสุรีผีเสื้อเหลือจะอด

ช่างหลอกหลอนผอนผันจันรรจา

จะจับไว้ให้พาไปหาพ่อ

ร้องทวาดผาดเสียงสำเนียงคัง

(เชิด)

(ลินสมุทรร หลอกล่อ ผีเสื้อสมุทรร ไล่ตี เข้าจากไป)

(ผีเสื้อสมุทรร ออกจาก พบกับ พ่อ - แม่ - เจ๊อก)

แค้น โอรสราวกับไฟไหม้มั่งสา

แม่นจะว่าโดยดีเห็นมิฟัง

แล้วหักคอให้ตายเมื่อภายหลัง

ขยับยั้งโผนโศด้วยโกรธา

ร้อง ร่าย

ไม่ทันลูกพบเจ๊อกจะเสือกหนี

ตะคอกถามความโมโหที่โกรธา.....

(เจริง)

จับขี้สองแขนแน่นหนักหนา

ตะคอกถามความโมโหที่โกรธา

นางยักษ์ร้ายเหลือ โกรธพิโรธแสน

ไม่หายแค้นเคี้ยวกินสิ้นทุกคน

(ร้ว.....เชิด)

เจ๊อกชราไม่แจ้งแห่งยุบล

ฉีกขาแขนเจ๊อกผัวเมียเสียปีป่น

คำรามรณดาโถมกระโจนมา

(นางผีเสื้อสมุทรร จับเจ๊อกทั้งสองกิน แล้วแผลงฤทธิ์ เข้าจากไป)

ฉากที่ 8

(พระฤาษี และบรรดาศิษย์ ออกจาก)

ร้อง ฉับแกละ

มาจะกล่าวบทไป

ทั้งจันจามพราหมณ์แยกไทยชวา

เป็นร้อยคนปรนนิบัติอยู่เช่าค่า

เป็นเหล่าล้อมพร้อมหน้าเวลานั้น

ถึงชีไพรที่อยู่บนภูผา

วิลันดาฝรั่งพร้อมกัน

บ้างต้มน้ำเก็บลูกไม้มาให้ฉัน

บ้างนวดพื้นปรนนิบัติบ้างพัคดี

(เจริญ)

(พระฤทัยและศิษย์ พบผิดสังเกตในทะเล จึงจับยามดู)

ร้อง ร่าย

พอบ่ายเบี่ยงเสียงคลื่นดังกรีนกรีก	อีกทีก็มาข้างหน้าศิริศรี
ครั้นคุณก็ไม่พัดสังคีตี	พระโยคีจับยามตามตำรา
แล้วบอกศิษย์ที่นั่งอยู่ทั้งหลาย	วันนี้ชายมีศักดิ์จักมาหา
ผีเสื้อน้ำทำฤทธิติดตามมา	จึงชวนกันไคลคลามาชายชล

(เพลงฉิ่ง.....เชิด)

- (ฤทัย พาศิษย์เข้าฉาก)
- (เจ๊อกสาวพาพระอภัยออกมาแล้วร้องเรียกให้พระฤทัยช่วย)
- (พระฤทัย พาศิษย์ออกมา , ผีเสื้อสมุทร ออกมาตามมา)

ร้อง ทะเลบัว

ฝ่ายผีเสื้อเหลือโกรธโลดทะลิ่ง	เสียงโพงผิงเล่นโผนตะโกนฟัว
เหตุไหนไปนั่งกำบังตัว	เชิญทูลหัวเยี่ยมหน้ามาหาน้อง

(เจริญ)

ร้อง เพลงหุ่นกระบอก

นิจจาเอี้ยเคยอยู่เป็นคู่ซิ่น	ทุกวันคืนค่ำเข้าไม่เสรำหมอง
จนมีลูกปลุกเสียงเคียงประคอง	มิให้ห้องเคียงขัดพระอักษมา
อยู่ดีดีหนีเมียมาเสียได้	เสียน้ำใจน้องรักเป็นหนักหนา
จึงอุตส่าห์พยายามสู้ตามมา	ของเป็นข้าบาทบงสุ์พระทรงธรรม
พระเสด็จไปไหนจะไปด้วย	เป็นเพื่อนม้วยภักตจานอาสาญ
ประทานโทษโปรดเลี้ยงแต่เพียงนั้น	อย่าบาคบ้นความรักน้องนักลอย

(โอด)

ร้อง หุ่นกระบอก

พระอภัยใจอ่อนถอนสะอื้น	อุตส่าห์ฝืนพัคตรว่านิจจาเอี้ย
แม่ผีเสื้อช่างไม่เชื่อพี่บ้างเลย	พี่ไม่เคยอยู่ในถ้ำแสนรำคาญ
คิดถึงน้องสองชนกที่ปอกเกล้า	จะสร้อยเสรำโศกาน่าสงสาร
ด้วยพลัดพรากจากมากี่ช้านาน	ไม่แจ้งการว่าข้างหลังเป็นอย่างไร
จึงจำร้างห่างห้องให้น้องโกรธ	จงงดโทษโทษาอักษมาศัย
แม่นไปได้ก็จะพาแก้วตาไป	พี่จันใจเสียด้วยนางต่างตระกูล
พี่เป็นมนุษย์สุดสวาทเป็นชาติยักษ์	จงคิดหักความสวาทให้ขาดสูญ

กลับไปอยู่คูหาอำมาตย์
 อย่างสำสัต์ชีวิตพิชฐาน
 เกิดชาติไหนขอให้พบประสบกัน

(โอด)

จงเพิ่มพูนภาวนารักษาศรรณ
 หมายวิมานเมืองแมนแดนสวรรค์
 อย่างราพันแคล้วคลาดเหมือนชาตินี้เอย

ร้อง เพลงหุ่นกระบอก
 ฝืนเสื่อน้ำข้าวอนด้วยอ่อนหวาน
 ถ้าทิ้งไว้ไหนน้องจะครองตัว
 มีขอยู่คู่ตายวายชีวิต
 เชิญพระองค์ลงมาชลาสัย

(เจริญในเพลง)

ไม่โปรดปรานอนุกุลเลยทูลหัว
 หวังจากผิวจากบุตรสุดอาลัย
 ไม่เห็นจิตน้องรักจะตักยัย
 เมียจะให้มันต์เวทฤทธิไกร

สิ้นสมุทรสุดแสนสงสารแม่
 จึ่งกราบกรานมารดาแล้วว่าไป
 ถึงตัวไปใจลูกยังผูกคิด
 อย่างกริ้วโกรธโปรดปรานเกิดมารดา

(เจริญ)

จำเลื่องแลดูหน้าน้ำตาไหล
 มิใช่ลูกจกดื่มคุณกรุณา
 พอปลดปลิดเรื่องธูระจักมาหา
 ไปไสยาอยู่ในถ้ำให้ตำราญ

ร้อง ร่าย
 นางผีเสื้อเหลือ โกรธพิโรธร้อง
 ช่างเน โภโยคินีเขาไซ้

มาตั้งช่องศีลจะมีอยู่ที่ไหน
 ไม่อยู่ในศีลสัตย์มาตัดรอน

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก ง
 ประมวลภาพเกี่ยวกับการศึกษาหุ่นกระบอก

ภาพที่ 139 นายวงษ์ รวมสุข เข้ารับพระราชทานรางวัลจากสมเด็จพระเทพฯ
 เมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2535

ภาพที่ 140 แสดงเรื่องระกาแก้ว ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย
 งานมหกรรมหุ่น ประจำปี พ.ศ.2535

ที่มา : นางกรรณิกา แก้วอ่อน . สะใภ้ นายวงษ์ รวมสุข

ภาพที่ 141 กลุ่มนักเรียนวันเสาร์อาทิตย์ มาเรียนที่บ้านดนตรี

ภาพที่ 142 พิธีไหว้ครูหุ่นกระบอก ณ โรงเรียนบ้านดนตรี (10 สิงหาคม. 2543)

ที่มา : นางกรรณิกา แก้วอ่อน . สะใภ้ นายวงษ์ รวมสุข

ภาพที่ 143 การฝึกหัดเชิดหุ่นกระบอก โดยอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน
 บ้านทีกเทพรายการ เก่ง ดี มีสุข สถานีโทรทัศน์ช่อง 11 (พ.ศ.2543)

ภาพที่ 144 แสดงเรื่องพระอภัยมณี จากคณะบ้านดนตรี (พ.ศ.2543)
 บ้านทีกเทพรายการชูปเปอร์จิว สถานีโทรทัศน์ช่อง 5

ที่มา : นางกรรณิกา แก้วอ่อน . สะใภ้ นายวงษ์ รวมสุข

ภาพที่ 145 ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ อาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน และอาจารย์อภิชาติ อินทร์ยงค์
เกี่ยวกับหุ่นกระบอกคณะชูเชิดชำนาญศิลป์
ที่มา : ถ่ายภาพโดยประทีปสี เหมศรีชาติ ณ บ้านดนตรี , 2 กันยายน 2544.

ภาพที่ 146 ผู้วิจัยเรียนเชิดหุ่นกับอาจารย์กรรณิกา แก้วอ่อน หัวหน้าคณะชูเชิดชำนาญศิลป์
ที่มา : ถ่ายภาพโดย ประทีปสี เหมศรีชาติ ณ บ้านอาจารย์กรรณิกา
อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม , 8 มีนาคม 2546.

ภาพที่ 147 ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์นายประมุข เนติพัทธ์ ,บุตรชายนางจิบ เนติพัทธ์

ที่มา : ถ่ายภาพโดย ประทีนสี เหมศรีชาติ ณ บ้านอาจารย์ภรรณิกา แก้วอ่อน
อ.อัมพวา จ.สมุทรสงคราม , 30 กันยายน 2544.

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาววรกมล เหมศรีชาติ เกิดวันที่ 29 เมษายน พ.ศ. 2521 ที่จังหวัด กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ. 2542 และได้เข้าศึกษาต่อในหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานาฏศิลป์ไทย ภาควิชานาฏศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2544 ปัจจุบันทำการสอนที่โปรแกรมวิชานาฏศิลป์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏสวนดุสิต กรุงเทพฯ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย